6

1972

létünk

társadalom
tudomány
kultúra

létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

II. évfolyam, 6. szám, 1972. november—december

„Nem az emberek tudata az, amely létünket, hanem megfordítva, társadalmi létünk az, amely tudatunkat meghatározza."

Karl Marx: A politikai gazdaság bírálatához; Előszó. 1859

Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Josip Buljovčić
Fehér Kálmán
Dr. Györe Kornél (főszerkesztő helyettes)
Dr. Matkovics József
Dr. Rehák László (fő- és felelős szerkesztő)
Sági András
Dr. Tóth Lajos
Dr. Várady Tibor

Műszaki szerkesztők:

Matejka Lajos
Szilágyi Gábor

SZERKESZTŐI TANÁCS

Dr. Bori Imre
Dévics Imre
Prof. ing. Stjepan Han
Dr. Kis Sándor
Dr. Božidar Kovaček
Dr. Aleksandar Magarašević
Mr. Borivoj Martin
Dr. Mirnics József
Molcer Mátyás
Dr. Rehák László
Szilágyi Gábor
Mr. Szórád György
Đura Stipić
Dr. Teleki György
Tóth Anna
Tripolszky Géza
Saffer Pál
Vajda József

A szerkesztőség titkára:

Csonka Júlia

A fedőlapot
Sáfrány Imre és Szilágyi Gábor
tervezték

Készült a szabadkai Minerva Könyvkiadó Vállalat nyomdájában

TARTALOM

SÍPOS GÉZA és SZECSEI MIHÁLY: A vajdasági társadalmi megállapodás tartalma és jellegzetessége 7

ALEKSANDAR ĐURĐEV: Marxnak a kommunára vonatkozó nézetei és azok megvalósítása a jugoszláv gyakorlatban 29

NECA JOVANOV: A sztrájk, mint társadalmi összeütközés és az önigazgatás, mint társadalmi rendszer kölcsönös viszonya 37

REHÁK LÁSZLÓ: A helyes társadalmi tudat kialakításának problémája az önigazgatású társadalomban 65

VÁRADY TIBOR: Jog és ponyva 89

DÁVID ANDRÁS: Hogyan láttatjuk Petőfit tanítványainkkal? 105

BURÁNY NÁNDOR: A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei (1—12.) 117

MŰHELY

BAJAGIĆ VERONIKA: Az önigazgatás időszerű kérdései és a társadalmi tulajdon ellentmondásosságai 125

SZALMA JÓZSEF: A megegyezéses bontás kérdése a készülő családjogi törvénykönyvben 133

SYMPOSION

REHÁK LÁSZLÓ: Szociológusok nemzetközi értekezlete az önigazgatásról 141

GAÁL GYÖRGY: Következtetések a történelemtanárok első jugoszláv módszertani symposionjáról 145

DANKANITS ÁDÁM: A harmadik — bukaresti — nemzetközi jövőkutatási konferencia margójára 151

JELEN ÉS MÚLT

MILAN MALI: A Kommunista Szövetség harca a munkásosztály szerepének további erősítéséért és a szocialista önigazgatás fejlesztéséért 153

***: A Dolgozó Nép Pártja Kezdeményező Bizottságának platformja 165

SZEMLE

ÁGOSTON ANDRÁS: Az alkotmányfüggelékek és politikai rendszerünk szerkezete 169

SZÁM ATTILA: Az önigazgatási döntéshozatal és a technostruktúra viszonya .. 173

LJUBIVOJE CEROVIĆ: A krónikák és a szülőföld-történelem tanulmányozása 177

ÓDRI ÁGNES: Radikális távlatok a szociológiában 183

MELLÉKLET

Az 1971. és 1972. évi I. és II. évfolyam tartalomjegyzéke.
Hazai előfizetőink névjegyzéke

Sípos Géza és Szecsei Mihály

A VAJDASÁGI TÁRSADALMI MEGÁLLAPODÁS TARTALMA ÉS JELLEGZETESSÉGE

Társadalmi-gazdasági fejlődésünk jelenlegi szakaszát, vagyis a gazdasági és társadalmi reform időszakát az *önigazgatói megbeszélések* jellemzik, amelyeknek legfőbb törekvése, hogy a társult munka alapszervezeteiben dolgozó közvetlen termelők nagyobb jogkörrel és megfelelőbb feltételek között önállóan rendelkezhessenek a jövedelemmel és az akkumuláció egy részével, s hogy ily módon valóban úgy érvényesülhessenek, mint a bővített újratermelés folyamatának és politikájának tényleges hordozói.

A megbeszélések útján jobb feltételeket kell biztosítani *a gazdaság és más társadalmi tevékenységek önszervezéséhez*, hatékonyabban elő kell mozdítani a társult munka érdekei alapján az integrációs fejlődést, és össze kell hangolni a fejlesztési programokat az ágazatok, tevékenységi ágak és területek, illetve a teljes népgazdaság szintjén. Az önigazgatói megbeszélések eredményeként a munkaszervezetek hozzáláthatnak kölcsönös gazdasági viszonyaik szabályozásához az újratermelési eszközökkel való önigazgatásos rendelkezés terén, a megvalósított jövedelem elosztásában, a közös ügyvitellel elért jövedelemből való részesedés tekintetében stb.

Az önigazgatói megbeszélések formáinak és szerepének bővítése, fokozatos *intézményesítésük és szankcionálásuk* meghatározása döntő jelentőségű lehet társadalmi-gazdasági fejlődésünk egész további folyamatára.

Az önigazgatói megbeszélés különösen a bővített újratermelés társadalmi mechanizmusának válhat nagyfontosságú instrumentumává.

Jóllehet az önigazgatói megbeszélések fejlődésének egyelőre még csak rövid időszakára tekinthetünk vissza, mégis megállapíthatjuk, hogy ez a folyamat is lényeges változáson ment át: mindinkább hozzáidomult az önigazgatás új, korszerű feltételeihez. Amíg ugyanis az önigazgatói megbeszélések kezdeti szakaszában mindenütt érezni lehetett (magában a folyamatban, s nemcsak az okmányokban) *az etatisztikus elemek jelenlétét*, a mai önigazgatói megbeszéléseket egyre inkább *a gazdasági és más érdekek kölcsönös összehangolása jellemzi*, s ez már nagyobb mértékben segíti elő a társult munka anyagi alapjának erősödését és a társadalmi viszonyok fejlődését. Emellett a mai társadalmi megállapodások és önigazgatói egyezmények már fokozottabban támaszkodnak a döntéshozatal korszerű formáira és folyamataira, amelynek alapját az ugyancsak korszerűen felépített információs rendszer képezi. Az elfogadott társadalmi megállapodás hatalmas tájékoztatórendszert követel meg,

amely lehetővé teheti a társadalmi megállapodások és önigazgatói egyezmények megvalósulásának folyamatos figyelését, valamint az önigazgatói egyezmények dinamikus összeegyeztetését a társadalmi megállapodással.

Az önigazgatói megbeszélések eddigi gyakorlata azt tanúsítja, hogy *a probléma súlypontja nem magában a megbeszélésben helyezkedik* el, hanem abban, hogy *a jövedelem célrendeltetésű elosztásában milyen gazdasági viszonyokat* kell kifejezésre juttatni a társadalmi megállapodások és önigazgatói egyezmények útján, s hogy ehhez milyen kritériumokat és mércéket vegyünk segítségül.

Az eddigi megbeszélések során előterjesztett kritériumokat *nem tarthatjuk véglegeseknek* sem átfogóképességük tekintetében, sem az elosztás tárgya szempontjából, amelyre ezeket a kritériumokat alkalmazni kell. Az elkövetkező időszakban olyan kritériumokat és mércéket kell tehát meghatároznunk, amelyek reális kifejezői lehetnek a valóságos gazdasági viszonyoknak a jövedelem célrendeltetésű elosztásában, s amelyek a társult dolgozók tényleges viszonyait tükrözik. E kérdés megoldása nélkül semmiképpen sem alapozhatjuk meg a jövedelem (az újonnan előállított érték) elosztásának jogérvényes politikáját a társult munka önigazgatású szervezetében, s addig a változások jogérvényes irányításáról sem lehet szó az elosztási viszonyokban, mégha a korrekcióra okvetlenül szükség is lenne e viszonyok eltolódásai miatt.

A megkötött társadalmi megállapodás meghatározott hozzáállást jelent a gazdasági és megbeszéléses viszonyok közötti okozati összefüggések létrehozására a jövedelemelosztás terén a társult munka önigazgatású szervezetei között.

Hogy világosabban megértsük az önigazgatói megbeszélések folyamatának funkcióját, meg kell különböztetnünk egyrészt a *jövedelemelosztás területén érvényesülő gazdasági törvényeket*, tehát azokat a törvényeket, amelyek az új érték elosztása terén uralják a változásokat, másrészt pedig *a társult munka önigazgatású szervezeteinek szabadságát*, hogy megbeszélések útján szabályozzák viszonyaikat az új érték elosztásában, figyelembe véve az objektív gazdasági határokat, amelyek az ismert szükségszerűségek alapján meghatározott keretet szabnak szabadságuknak.

Az így értelmezett önigazgatói megállapodásokra a célrendeltetésű elosztás területén úgy tekinthetünk, mint a társult munka szervezete ilyen értelmű önigazgatói szabadságának jogi kifejezőjére, hogy saját határozataival a „maga akarata" szerint eszközöljön változásokat a megvalósított jövedelem elosztásában (de ezek a változások, mint a mi esetünkben is, az elosztási viszonyok törvényszerűségeit is kifejezik, vagy magukba foglalják a szükséges korrektív elemeket a gazdasági ágazat, terület, csoportosulás stb. helyzete miatt).

A társadalmi megállapodás tehát, mint ahogyan az előbbiekben már láttuk, abból indul ki, hogy *a jövedelemelosztásban a viszonyok objektíve adottak*, éspedig nem csupán a jövedelem elosztása útján kapott gazdasági mennyiségek viszonylagos arányai tekintetében, hanem az abszolút változások objektív határai szempontjából is. Csakis olyan mértékben hozhatunk létre szilárd alapot az önigazgatói megállapodásokhoz és egyezményekhez, amilyen mértékben felismerjük a viszonyok törvényszerűségeit a jövedelemelosztásban, valamint a meghatározott nagyságok mozgásának törvényszerűségeit a jövedelem mozgásmennyiségének és dinamikájának funkciójában.

Amennyiben a megvalósított jövedelem elosztásának viszonyaiban a változások politikája — amit megbeszélés útján szabályozunk — *nem lépi át a törvényszerű kapcsolatok és arányok határait*, akkor ezzel tényleges hatást

gyakorolhatunk *a hosszú lejáratú stabilitás* fenntartására, éspedig nemcsak az adott elosztási rendszer, hanem a többi gazdasági folyamat tekintetében is. És ellenkezőleg, amennyiben a megbeszélt elosztási politika eltér a megállapított törvényszerűségektől és az objektív gazdasági lehetőségektől (a személyi jövedelmek, azaz a fogyasztás kárára vagy javára), akkor megbomlanak a törvényszerű viszonyok, s így maga az elosztás válik a stabilitás akadályozásának forrásává, ami rövidebb vagy hosszabb ideig visszahat a gazdasági növekedés fokára is, valamint a gazdasági struktúra változásainak dinamikájára. Ha feltételezzük tehát, hogy a jövedelemelosztási viszonyok szabályosak a társult munka szervezeteiben, akkor ez egyúttal az elosztási rendszer egyensúlyát is kifejezi, ha viszont ezekben a viszonyokban, gazdasági vagy más okokból kifolyólag valamilyen zavarok keletkeznek, akkor ez voltaképpen az egyensúly megbomlását jelzi az egész elosztási rendszerben.

A jövedelem célrendeltetésű elosztásában semmilyen aránytalanság nem maradhat fenn hosszú időn át, mert ezt vagy a gazdasági törvények elemi hatása szünteti meg, vagy maguk a gazdaság szubjektumai változtatják meg tudatos megbeszélés útján.

A társadalmi megállapodás másrészt *nem határozza meg a társadalmi közösség részesedését* a társult munka termékében. Ezek szerint nem kötelez bennünket azokra az arányokra, amelyeket a gazdaságfejlesztés középlejáratú terve irányoz elő, s amely kimondja, hogy a társadalmi közösségnek kisebb részt kell kapnia a többletmunkából. A jövedelem célrendeltetésű elosztásának egész szerkezetéből azonban, amelyet ez a társadalmi megállapodás magában foglal, kiviláglik a felfogás, amely szerint teljesen érthető és természetes, hogy a felhalmozásra szánt egész értéktöbbletet ténylegesen a társult munka önigazgatásos ellenőrzése alá kell helyezni. Különösen hangsúlyozza ezt a társadalmi megállapodásnak az a része, amely olyan alternatív megoldásokat kínál fel, hogy azok segítségével a társult munka szervezetei rendkívül hatásos befolyást gyakorolhatnak az akkumuláció elhelyezésére a társadalmi termék keretében.

Az önigazgatói megállapodások és egyezmények a társult munka termékének elosztásáról összetevő részét képezik a viszonyokat szabályozó mechanizmusnak a társult munka önigazgatású szervezetén belül. E szervezeteknek elidegeníthetetlen önigazgatási joguk van arra, hogy a társadalmi közösséggel szembeni kötelezettségeik (munkatöbbletből való) kielégítése és az úgynevezett szerződéses kötelezettségek teljesítése után az új érték fennmaradó részét maguk osszák el az önigazgatói megbeszélés útján elfogadott egyezmény és más önigazgatói okmányok rendelkezéseivel összhangban. A szóban forgó társadalmi megállapodásnak, és ezzel együtt a rajta alapuló önigazgatói egyezményeknek egyik legjelentősebb eleme *a szolidaritás* lesz, éspedig mind a meghatározott kritériumok és mércék elfogadása tekintetében, amelyek a munkaszervezetek magatartását szabályozzák a jövedelem célrendeltetésű elosztásában, mind pedig az ún. *legalacsonyabb megegyezéses jövedelem* reális mércéinek meghatározása szempontjából, amelynek szintje alatt egyetlen munkaszervezetet sem lehet a társult munka anyagi alapjának tartós erősítésére kötelezni. Szolidaritás fejeződik ki a megbeszélt legalacsonyabb személyi jövedelem meghatározásában is. A munkaerő értékének szintjén levő munkás személyi jövedelme ugyanis normális esetét képezi a munkás személyi jövedelme alsó határának. Ezt a határt az egyes önigazgatói egyezmények megkötése alkalmával állapítják meg, s e tekintetben meghatározott, sőt igen fontos szerepet játszanak *a gazdasági lehetőségek* a személyi jövedelmek alsó

határának szolidáris biztosítása szempontjából. Egészen más a helyzet a személyi jövedelmek *felső határának* meghatározásával kapcsolatban. Noha ez is elemét képezi a szolidaritásnak, éspedig a munkaeredményektől függő elosztás álláspontjáról nézve, azt mégis meg kell mondani, hogy a legmagasabb személyi jövedelemre vonatkozóan előzetesen semmilyen felső határt nem ismerünk, de azért a társadalmi munka termelőerőinek minden fejlettségi fokán meghatározott feltételek korlátozzák egészen elhatároló módon a személyi jövedelmek növekedését. A személyi jövedelmek e felső határának meghatározása szempontjából a helyes hozzáállás az lenne — véleményünk szerint —, amelyik kiindulásul nemcsak az új érték elosztásának mostani elemeit és a személyi jövedelmek közötti mostani aránymutatókat venné figyelembe, hanem alapul venne valamely társadalmi megállapodást vagy önigazgató egyezményt *a fejlesztési politikáról* is. Eszerint amikor az önigazgatói egyezmény részvevői megállapodást kötnek a munkatöbblet akkumulációra és személyi fogyasztásra való elosztásának politikájáról, ezzel közvetett módon a társult munka szervezete dolgozóinak legmagasabb személyi jövedelmét, a felső határt is meghatározzák — s így válnak aláíróivá a fejlesztési politikáról szóló önigazgatói egyezménynek is.

A jövedelemelosztás társadalmi szabályozásának megszervezése mellett az önigazgatói megbeszélések másik célja, hogy az általános, a közös és a különleges érdekek összehangolásával a lehető legnagyobb mértékben hozzájáruljanak az összes rendelkezésre álló segélyforrások minél kedvezőbb kihasználásához, ami más szóval azt is jelenti, hogy célirányos elosztással megfelelőbb feltételeket hozhatunk létre Vajdaság tervszerű fejlesztési céljainak és irányelveinek megvalósításához.

A vajdasági társadalmi megállapodás kidolgozásakor figyelembe kellett vennünk néhány *kötelező iránymutatót*. A követendő irányt mindenekelőtt azoknak az alkotmányfüggelékeknek a szövege és tartalma szabta meg, amelyek a társadalmi megállapodások és önigazgató egyezmények kérdését szabályozzák megfelelő módon. A XXI. és XXVI. alkotmányfüggelék ugyanis eléggé világosan definiálja a társadalmi megállapodásokat és önigazgatói egyezményeket, és eléggé egyértelműen teszi kötelezővé az önigazgatói megbeszéléseket. Az önigazgatói megbeszélések jelenlegi gyakorlatában nem ritka jelenség, hogy a munkaszervezetek, mégpedig a legnagyobb gazdasági társulások (mint például a szarajevói Energoinvest) az önigazgatói egyezmények megkötésekor közvetlenül az említett alkotmányfüggelékek rendelkezéseire hivatkoznak. Ezért nekünk is az a véleményünk, hogy a társadalmi megállapodások és az önigazgatói egyezmények kidolgozásakor egyaránt és mindenekelőtt az említett alkotmányfüggelékek rendelkezéseiből kell kiindulni. A másik kötelező irányt (számunkra és mások számára is) a jövedelem és a személyi jövedelem elosztását szabályozó társadalmi megállapodásokról és önigazgatói egyezményekről szóló törvény szabja meg, amelyet Vajdaság Tartományi Képviselőháza 1971. december 27-én hozott meg (VSZAT Hivatalos Lapja 23/71). Ez a törvény, amellett, hogy kötelezővé teszi a társadalmi megállapodásokat és önigazgatói egyezményeket, előírja azok kidolgozásának alapelveit is. Így például kimondja, hogy a jövedelemelosztási kritériumokkal és mércékkel biztosítani kell a dolgozók számára, hogy az egyéni és a közös szükségletek kielégítését szolgáló eszközöket a munka és az ügyvitel eredményeitől függően válasszák le a jövedelemből, továbbá előírja, hogy minden munkás részesedésének a személyi jövedelmek eszközei elosztásából összhangban kell lennie önnön munkája eredményeivel és személyes

hozzájárulásával, vagyis azzal, amivel a maga teljes *élő és holt munkájával* hozzájárult az ügyviteli eredményekhez és a munkaszervezet fejlődéséhez. Ez mindenesetre jelentős eltérést jelent azoktól a hasonló szabályrendelkezésektől, amelyekkel más társadalmi-politikai közösségekben rendezték a társadalmi megállapodások és önigazgatói egyezmények kérdését. Egyetlen másik törvény és társadalmi megállapodás sem mondja ki ennyire egyértelműen, hogy milyen alapon kell rendezni a dolgozók részesedését a megvalósított jövedelemből.

Az említett törvény, főképpen a 4. szakasz rendelkezéseivel, megadja a társadalmi megállapodás tartalmának keretét is. Ugyanígy azt is pontosan meghatározza, hogy hányféle társadalmi megállapodásra van szükség: egyet a gazdaság, és egyet a társadalmi tevékenységek számára ír elő. Amellett, hogy szabályozza az eljárást a társadalmi megállapodás meghozatalával kapcsolatban, a törvény előírja a minimális feltételeket az önigazgatói egyezmények megkötéséhez is. Az önigazgatói egyezmények tartalmi vonatkozásának tisztázásán kívül kimondja azok kötelező voltát, és előírja, hogy milyen szervek gondoskodnak majd az önigazgatói egyezmények végrehajtásáról, valamint arról, hogy minden önigazgatói egyezmény összhangban legyen a társadalmi megállapodás rendelkezéseivel.

A törvény egyúttal alapos megszorításokat irányoz elő a társult munka azon alapszervezeteivel szemben, amelyek nem írnak alá önigazgatói egyezményt, vagy amelyek megszegik a megkötött önigazgatói egyezmény rendelkezéseit.

A tartományi törvény a meghatározott szankciók tekintetében is *szabatosabb a többinél*, hiszen a 23. és a 26. szakaszban is pontosan meghatározott intézkedéseket irányoz elő azokkal szemben, akik nem tartják magukat a megkötött önigazgatói egyezmény szabályrendelkezéseihez.

Mielőtt a társadalmi megállapodás értelmezéséhez hozzálátnánk, még egy lényeges körülményt kell tisztáznunk. Meg kell vizsgálnunk, hogy milyen hatást gyakorolhat ez a társadalmi megállapodás az egyes gazdasági területek, ágazatok vagy csoportosulások gazdasági helyzetére.

Ha rangsorolni akarnánk a kérdéseket, amelyek a társadalmi megállapodással és önigazgatói egyezményekkel kapcsolatos előzetes tanácskozásokon vetődtek fel Vajdaság-szerte, akkor az első helyre minden tekintetben az a kérdés kerülne, hogy milyen befolyást gyakorolhat a társadalmi megállapodás az egyes gazdasági ágazatok, területek és csoportosulások *helyzetének javítására*. Gyakoriságuk szerint a legtöbb kérdés a mezőgazdaság, az élelmiszer és szövőipar, valamint a szolgáltatóipar helyzetével kapcsolatban vetődött fel. A bizonyítékok, amelyekkel az egyes területek, ágazatok, csoportosulások és gazdasági szervezetek kedvezőtlen helyzetét szemléltették, kétségkívül nagyon meggyőzőek voltak. Ennek ellenére meg kell állapítanunk, hogy mindezek a megjegyzések a téma lényegétől való eltávolodást jelentették (kiváltképpen minthogy csak a vajdasági társadalmi megállapodásról volt szó), hiszen ez az okmány semmiféle javaslatot nem tartalmazhat az elsődleges elosztásban érvényesülő viszonyok rendezését illetően.

A kedvező jövedelemszerzési feltételek az elsődleges elosztásban kétségtelenül döntő szerepet játszanak abban, hogy egyes munkaszervezetek, csoportosulások, sőt ágazatok is — rendkívül magas munkásonkénti jövedelmet valósíthatnak meg. Az is bebizonyosodott már — elsősorban épp a vajdasági elemzéseknek köszönhetőleg —, hogy a meglevő árviszonyok mellett vagy más kedvező feltételek révén egyes nagyjövedelmű munkaszervezetekbe,

csoportosulásokba vagy ágazatokba jelentős eszközök ömlenek át más ágazatokból és tevékenységi területekről (például a mezőgazdaságból). Ha megállapítást nyerne, hogy az egy feltételezett munkásra eső jövedelem tekintetében a túl nagy különbségek kizárólag az elsődleges elosztás hatásának eredményeként jönnek létre, akkor a jövedelemelosztás politikáját *az elsődleges elosztás területére* kellene irányítani. Véleményünk szerint ez esetben szükségszerűvé válna, hogy a társadalmi megállapodás egy részével szélesebb társadalmi-politikai közösségben állítsunk fel olyan mechanizmust, amely megakadályozhatná a jövedelem indokolatlan átömlesztését. Ennek az akciónak olyan széles körűnek kellene lennie, hogy abba a társadalmi újratermelés folyamatának minden résztvevője okvetlenül bekapcsolódhasson, tehát biztosítani kellene, hogy a termelés és a forgalmazás szubjektumain kívül a (reprodukciós, invesztíciós, általános és személyi) fogyasztás szubjektumai is részt vehessenek benne.

E kérdéskör rendezéséhez *megfelelő kutatómunkára* is feltétlenül szükség lenne, mert csak annak eredményei alapján alakíthatnánk ki az elsődleges elosztással kapcsolatos társadalmi megállapodás elemeit. Az elsődleges elosztás szabályozásához sem a társadalmi megállapodásokról szóló törvény, sem az eddigi kutatások nem adnak semmiféle feltételeket, ami azonban másrészt nem zárja ki annak lehetőségét, hogy amikor a jövedelem célrendeltetésű elosztásának politikáját kialakítjuk, igenis figyelembe vegyük az egyes ágazatok vagy területek helyzetét az elsődleges elosztásban. Ez a lehetőség viszont ugyanakkor nem jelentheti azt, hogy a társadalmi megállapodás hatóeszközeit az elsődleges elosztásban kifejezésre jutó kedvezőtlen különbségek megakadályozásának vagy kiküszöbölésének szolgálatába kell állítanunk.

Ehhez hasonlóan a társadalmi megállapodás nem szabályozza a viszonyokat a másodlagos elosztásban sem, nem írja elő az elosztási arányokat a társadalmi közösség és a munkaszervezetek viszonyában. Ezek szerint tehát e tekintetben sem támaszthatunk olyan igényeket a társadalmi megállapodással szemben, hogy csökkentse a fennálló szintkülönbségeket a munkásokként megvalósított jövedelem tekintetében. Mindenesetre az igaz, hogy a másodlagos elosztás jelenlegi rendszere bizonyos értelemben ellentétes hatású, hiszen a személyi jövedelmek proporcionális járulékaival még inkább növeli a különbségeket a munkaszervezetek között a rendelkezésre álló munkásonkénti jövedelem magassága szempontjából.

A másodlagos elosztásban akkor következne be változás, ha a törvényes kötelezettségek alapjának nem a személyi jövedelmeket, hanem a munkásonkénti jövedelmet vennék, s a járulék százalékát aszerint különböztetnénk meg, hogy milyen magas az egy munkásra eső megvalósított jövedelem a munkaszervezetben.

A jövedelem és a személyi jövedelmek elosztását szabályozó társadalmi megállapodásokról és önigazgatói egyezményekről szóló tartományi törvény kimondja, hogy Vajdaság SZAT területén mind a gazdasági, mind a nemgazdasági tevékenységekben társadalmi megállapodással kell szabályozni a jövedelemeloszási politika társadalmi alapelveit és mércéit. A társadalmi megállapodás tehát alapját képezi azoknak az önigazgatói egyezményeknek, amelyeket a társult munka alapszervezetei kötnek meg egymás között a jövedelem célrendeltetésű elosztására vonatkozólag, összehangolva a személyi jövedelmeket és egyéni kereseteket avégett, hogy kiküszöböljék az indokolatlan különbségeket a személyi jövedelmekben, azokat a különbségeket, amelyek nincsenek arányban a munkaeredmények közötti különbségekkel.

A társadalmi megállapodás aláírói a törvénnyel összhangban:

— a Tartományi Végrehajtó Tanács,

— a Szakszervezeti Szövetség Tartományi Tanácsa,

— a Tartományi Gazdasági Kamara igazgató bizottsága, a társadalmi tevékenységekre és az érdekközösségekre vonatkozóan pedig a társult munka szervezeteinek megfelelő tartományi társulása.

A törvény 5. szakasza kimondja, hogy külön társadalmi megállapodást kell kidolgozni a gazdaság számára, míg a társadalmi tevékenységekre vonatkozóan vagy egy egységes, vagy több különálló társadalmi megállapodást kell meghozni.

1. A JÖVEDELMI POLITIKA NÉHÁNY KÉRDÉSE A CÉLRENDELTETÉSŰ ELOSZTÁS TERÜLETÉN

A társult munka szervezeteinek helyzetét elemezve Vajdaság gazdaságában a jövedelem célrendeltetésű elosztása tekintetében, a társadalmi megállapodásban meghatározott képletek alkalmazásával a következő mennyiségi mutatókhoz jutunk:

A gazdasági tevékenységek területén működő 270 munkaszervezet közül mindössze kettőben, tehát a megfigyelt munkaszervezeteknek csupán 1 százalékában magasabb az egy feltételezett munkásra eső jövedelem a megbeszélt legmagasabb szintnél.

Jellegzetes e munkaszervezetek megoszlása is, azaz besorolásuk a gazdasági területekre és ágazatokba. Ugyanis a munkaszervezetek közül, amelyek az egy feltételezett munkásra eső jövedelem tekintetében meghaladják a legmagasabb megegyezéses szintet, az egyik az iparba, a másik pedig a kereskedelembe tartozik:

a) Épületanyag-ipar	1 munkaszervezet	(q = 219)
b) Kereskedelmi szolgáltatás	1 „	(q = 383)

A megfigyelt munkaszervezetek közül csupán 20, vagyis az elemzés alá vett vállalatoknak mindössze 7,5%-a valósított meg kisebb jövedelmet a megbeszélt legalacsonyabb jövedelemnél. E munkaszervezetek megoszlása ágazatok szerint a következő:

Ágazat		Munkaszervezetek száma
122	Faipar	1
124	Szövőipar	8
125	Bőr- és cipőipar	1
127	Élelmiszeripar	1
211	Mezőgazdaság	1
412	Építőipar	1
620	Vendéglátóipar	1
724	Kisipari szövött-termékek	2
740	Kisipari építkezés	3
	Összesen	20

A meghatározott arányok keretéhez viszonyítva igen nagy különbségek vannak a munkaszervezetek magatartásában a célrendeltetésű elosztás szempontjából. Minthogy ezen a téren is léteznek bizonyos törvényszerűségek, az alábbiakban olyan jellegzetességek szerint csoportosítjuk a munkaszervezeteket, hogy milyen magatartást tanúsítottak a jövedelem célrendeltetésű elosztása arányainak meghatározásában.

I. Azok a munkaszervezetek, amelyek az 1971. évi zárszámadás alapján több eszközt választottak le az alapokba, mint amennyit számukra a mostani társadalmi megállapodás előirányoz, s emellett is magasabb átlagos személyi jövedelmet értek el Vajdaság gazdasági szervezeteinek átlagánál:

Ágazat		Munkaszervezetek száma
111	Villanyerő-gazdálkodás	1
120	Vegyipar	1
121	Építőanyag-ipar	2
127	Élelmiszeripar	3
211	Mezőgazdaság	5
412	Építőipar — építés	1
413	Építőipar — szerelés	1
611	Kiskereskedelem	1
612	Nagykereskedelem	2
614	Kereskedelmi szolgálatok	1
615	Ügyviteli szövetségek	1
722	Kisipari fafeldolgozás	1
811	Lakásgazdálkodás	1
812	Közművesítés	1
	Összesen	22

II. Azok a munkaszervezetek, amelyek az 1971. évi zárszámadás alapján több pénzt helyeztek az alapokba, mint amennyire a társadalmi megállapodás képletei köteleznék őket, de viszont alacsonyabb átlagos személyi jövedelmet értek el, mint Vajdaság összgazdasága:

Ágazat		Munkaszervezetek száma
117	Fémfeldolgozó ipar	9
119	Villamossági ipar	1
120	Vegyipar	2
121	Építőanyag-ipar	1
124	Szövőipar	8
125	Bőr- és cipőipar	1
127	Élelmiszeripar	5
128	Nyomdaipar	1
211	Mezőgazdaság	11
212	Halgazdálkodás	1

412	Építőipar — építés	4
515	Közúti közlekedés	1
611	Kiskereskedelem	1
612	Nagykereskedelem	2
717	Kisipari fémfeldolgozás	1
719	Kisipari villamosság	1
722	Kisipari fafeldolgozás	1
724	Kisipari szövöttermékek	1
725	Kisipari cipészet	1
740	Kisipari építkezés	2
770	Kisipar	1
812	Közművesítés	1
	Összesen	57

III. Azok a munkaszervezetek, amelyek az 1971. évi zárszámadás alapján kevesebb eszközt választottak le az alapokba, mint amennyire a társadalmi megállapodás ma kötelezné őket, s eközben magasabb átlagos személyi jövedelmet értek el a vajdasági gazdasági szervezetek átlagánál:

Ágazat		Munkaszervezetek száma
116	Nemfémipar	1
117	Fémfeldolgozó ipar	9
119	Villamossági ipar	1
121	Építőanyag-ipar	5
124	Szövőipar	1
125	Bőr- és cipőipar	1
127	Élelmiszeripar	6
128	Nyomdaipar	4
211	Mezőgazdaság	14
311	Erdőgazdaság	1
411	Építőipar — tervezés	2
412	Építőipar — építés	4
515	Közúti közlekedés	4
516	Közlekedés	1
519	Közelekdés — PTT	1
611	Kiskereskedelem	4
612	Nagykereskedelem	1
614	Kereskedelmi szolgálatok	1
615	Kereskedelem	1
620	Vendéglátóipar	3
719	Kisipar — villanyszerelés	1

Ágazat		Munkaszervezetek száma
738	Kisipar —	1
744	Kisipari építkezés	4
812	Közművesítés	4
	Összesen	75

IV. Azok a munkaszervezetek, amelyek az 1971. évi zárszámadás alapján kevesebb pénzt helyeztek az alapokba, mint amennyit a mai társadalmi megállapodás megkövetelne tőlük, de ennek ellenére kisebb személyi jövedelmi átlagot értek el a vajdasági gazdasági szervezetek átlagánál:

Ágazat		Munkaszervezetek száma
117	Fémfeldolgozó ipar	3
119	Villamossági ipar	1
127	Élelmiszeripar	2
211	Mezőgazdaság	2
411	Építőipar — tervezés	1
513	Közlekedés	1
515	Közúti közlekedés	2
519	Közlekedés	1
612	Nagykereskedelem	1
613	Kereskedelem	1
717	Kisipari fémfeldolgozás	1
722	Kisipari fafeldolgozás	1
811	Lakásgazdálkodás	1
	Összesen	18

2. A TÁRSADALMI MEGÁLLAPODÁS CÉLJAI

Általános célok

A társadalmi megállapodás alapvető célja, hogy a megfelelő társadalmi alapelvek és mércék alkalmazásával a társult munka alapszervezetei önigazgatói egyezmények útján szabályozzák a megvalósított jövedelem elosztását, éspedig úgy, hogy jövedelmüket az objektív feltételeknek és lehetőségeknek megfelelően osszák el személyi jövedelmekre és alapokra.

E megállapodás alapján a személyi jövedelmekre leválasztott eszökök irányításával biztosítani kell a személyi jövedelmek összehangolását a munka és az ügyvitel eredményeivel, vagyis ki kell küszöbölni az indokolatlan különbségeket a személyi jövedelmek tekintetében. A társadalom jövedelemelosztási politikájával, ami ebben a megállapodásban jut kifejezésre, biztosítani kell a társult munka anyagi alapjának folyamatos erősítését, valamint a fejlesztési politika megvalósítását a társadalom érdekeivel és lehetőségeivel összhangban.

Különleges célok

Az általános céloknak megfelelően a társadalmi megállapodás a következő különleges célok megvalósítását szavatolja:

— az az alapszervezet, amely munkásonként nagyobb jövedelemet valósít meg a gazdasági vagy a gazdaságon kívüli tevékenységek egy munkásra eső átlagjövedelménél, köteles viszonylagosan több eszközt leválasztani a munka anyagi alapjának erősítésére;
— ha a szervezet munkásonként nagyobb jövedelmet valósít meg, akkor munkásonként a személyi jövedelemre is több eszközt fordíthat, de a személyi jövedelmek ez esetben lassabban növekszenek, mint az alapokba kerülő eszközök; mennél nagyobb a munkásonként megvalósított jövedelem, viszonylagosan annál nagyobb az alapokba való leválasztás, és viszonylagosan annál kisebb a személyi jövedelmek növekedése;
— az a munkaszervezet, amely munkásonként kisebb jövedelmet valósít meg az átlagnál, kevesebbet választhat ki ugyan a személyi jövedelmekre, de a személyi jövedelmek viszonylag lassabban csökkennek, mint a munka anyagi alapjának erősítését szolgáló eszközök;
— a különböző munkaszervezetekben foglalkoztatott, azonos képzettségű dolgozók személyi jövedelme, amennyiben a munkaszervezet jövedelme a megbeszélt legalacsonyabb és legmagasabb munkásonkénti jövedelem szintje között mozog, nem haladhatja meg az 1:2 arányát;
— a társadalmi tevékenységű munkaszervezetek, amelyek jövedelmet valósítanak meg, a személyi jövedelmeket e tevékenységen belül egyeztetik össze az azonos képzettségű dolgozók között, de a megbeszélt legalacsonyabb személyi jövedelem összegét ezekben a tevékenységekben is a gazdaság legalacsonyabb megegyezéses személyi jövedelmével kell összeegyeztetni;
— azok a társadalmi tevékenységű munkaszervezetek, amelyek nem valósítanak meg jövedelmet, a személyi jövedelmeket és a személyi jövedelmek alakulását a gazdaságban megvalósított átlagos személyi jövedelmekkel egyeztetik össze;
— azok a társadalmi tevékenységű munkaszervezetek, amelyek a megvalósított jövedelemből olyan összegű személyi jövedelmeket választhatnak le, melyeknek átlaga meghaladja a gazdaságban, illetve a szervezetet pénzelő területen elért átlagos személyi jövedelem összegét, kötelesek a megbeszélt átlagos személyi jövedelmen felüli eszközökből legalább olyan százalékrészt leválasztani az alapokba, ami megfelel az alapokba való lekülönítés átlagszázalékának a gazdaságban;
— minden munkás személyi jövedelmének a maga teljes élő és holt munkájával elért egyéni eredményétől, valamint a társult munka alapszervezetének közös munkasikerétől kell függenie.

Mindezek a különleges célok a jövedelem és a személyi jövedelmek elosztása terén *a társult munka alapszervezeteiben létező alapvető irányzatokkal és magatartásformákkal összhangban* kerültek be a társadalmi megállapodásba. A vizsgálatok arra utalnak, hogy a *munkásonkénti jövedelem tömege és elosztásának arányai között kölcsönös összefüggés* áll fenn. A munkásonkénti jövedelem magasságának törvényszerű hatása a jövedelemelosztásra a gazdaság túlnyomó részében *ösztönös folyamat* keretében jut kifejezésre, úgyhogy azok a gazdasági szervezetek és csoportosulások, amelyeknek az átlagosnál magasabb a munkásonkénti jövedelmük, a gazdaság átlagánál magasabb százalékot

választanak le az alapokba, és az átlagnál magasabb személyi jövedelmeket valósítanak meg, azok a szervezetek és csoportosulások viszont, amelyeknek jövedelme átlagon aluli, a jövedelem kisebb százalékát választják le az alapokba, és személyi jövedelmeik is kisebbek az átlagosnál.

A társadalmi tevékenységek, amelyek *jövedelmet valósítanak meg*, sőt amelyek *nem* is *alakítanak ki jövedelmet* az összbevételből, *ugyanezeket az alapokat, elveket és célokat tették magukévá* — csupán az elemek kvantifikációja idomul a társadalmi szolgálatok területén érvényesülő elosztáshoz.

A fenti elvek szankcionálása a társadalmi megállapodással lehetővé teszi, hogy a társult munka minden szervezete *megbízható mércékhez* jusson saját magatartásának értékeléséhez a jövedelem célrendeltetésű elosztásában, s hogy saját döntéseit a célrendeltetésű elosztásban fokozatosan összeegyeztesse azokkal az irányzatokkal, amelyek már jelen vannak a gazdasági szervezetek döntő többségében. Ily módon a társadalmi megállapodás létrehozza annak lehetőségét, hogy *azt*, ami az eddigi önigazgatási gyakorlatban a gazdaság legnagyobb részében *ösztönszerű folyamatként* megvalósult, *tudatos akcióval* fokozatosan megvalósítsuk az egész gazdaságban.

A társadalmi megállapodás csupán a munkaszervezetekben folyó célrendeltetésű elosztás területén kezdeményez egy meghatározott jövedelmi politikát. Ennek a politikának azonban két nagyfontosságú vetülete van: egyrészt biztosítja *a hosszú lejáratú globális arányok fenntartását* a gazdaság és a társadalmi szolgálatok jövedelmének célrendeltetésű elosztásában, másrészt pedig lehetővé teszi *a túlzott keresetkülönbségek megbeszélt csökkentését* a munkaszervezetek között az egész gazdaságra vonatkozóan, ide értve a társadalmi tevékenységek területét is.

Az elosztási alapelvek érvényesítése végett *a társadalmi megállapodás meghatározza:*

— a jövedelemelosztás *alapelveit és mércéit*, továbbá a személyi jövedelmek összehangolását, ami kiindulási pontját képezi az önigazgatói egyezmény megkötésének;
— a teljes munkaidővel megvalósított rendes munkateljesítményért járó *legkisebb személyi jövedelem összegét;*
— a jövedelem *legalacsonyabb* és *legmagasabb összegét*, valamint *a személyi jövedelmek határösszegeit* a gazdaság feltételezett szakképzetlen munkásainak átlagos személyi jövedelméhez viszonyítva;
— a közös fogyasztási eszközökből kifizethető *személyi juttatások*, valamint az anyagi költségeket terhelő személyi juttatások legmagasabb összegét;
— a jövedelemelosztás, illetve a személyi jövedelmek *összehangolásának módját* azokban a munkaszervezetekben, amelyek *alacsonyabb*, illetve *magasabb jövedelmet* valósítanak meg munkásonként *a legalacsonyabb*, illetve *legmagasabb* megbeszélt munkásonkénti jövedelemnél a gazdasági ágazatban, illetve az egész gazdaságban;
— a jövedelemelosztás, illetve a személyi jövedelmek összehangolásának módját azokban a munkaszervezetekben, amelyek *nem kötnek önigazgatói egyezményt*, vagy nem csatlakoznak valamely önigazgatói egyezményhez, illetve kiválnak belőle;
— a társadalmi megállapodás végrehajtásának módját, valamint a módosítási és kiegészítési eljárásokat.

3. A TÁRSADALMI MEGÁLLAPODÁS ALAPVETŐ TÉNYEZŐI ÉS ELEMEI

A társult munka alapszervezete

A társult munka alapszervezetét képezi minden olyan szervezet, illetve bármely szervezet olyan szervezeti része a gazdaságban és a társadalmi tevékenységekben, amely önállóan határozza meg és osztja el jövedelmét, illetve bevételét.

A törvény és a társadalmi megállapodás a társult munka minden alapszervezete számára kötelezővé teszi, hogy a jövedelem célrendeltetésű elosztása és a személyi jövedelmek elosztása összehangolásának módját önigazgatói egyezmény útján szabályozza.

A társadalmi megállapodás értelmében *gazdasági tevékenységeknek* tekintjük a társult munka alapszervezeteinek következő tevékenységeit: ipar, mezőgazdaság, halászat, erdészet, építőipar, közlekedés, kereskedelem, vendéglátóipar, kisipar, lakás- és kommunális gazdálkodás, pénzgazdálkodás és biztosítás.

A társadalmi megállapodás értelmében *társadalmi tevékenységeknek* tekintjük a Vajdaság SZAT területén működő társult munka alapszervezeteinek következő tevékenységeit: közoktatás, művelődési tevékenység, tudományos tevékenység, egészségügy, szórakoztató-művészi tevékenység, szociális védelem, testnevelési tevékenység, a társadalmi-politikai közösségek munkaszervezeti szerveinek tevékenysége, igazságszolgáltatás, önigazgatású érdekközösségek, kamarák, nemzeti bankok, a társadalmi könyvviteli szolgálatok, egyesületek, valamint a társadalmi-politikai és más szervezetek.

A célrendeltetésű jövedelemelosztás tárgya

A jövedelmet, vagyis a célrendeltetésű elosztás tárgyát az az összeg képezi, ami az alapszervezet által megvalósított összbevételből a törvényes és szerződéses kötelezettségek teljesítése után fennmarad. A jövedelem részét alkotják, azok az eszközök is, amelyeket a törvény vagy az idevágó társadalmi megállapodás alapján lakásépítési célokra választanak le.

Ez a társadalmi megállapodás tehát egyöntetűen kezeli a jövedelmet minden ágazat és csoportosulás tekintetében, hiszen másként ellentétbe kerülne a jövedelem elvével.

Egyes *társadalmi tevékenységű szervezetek*, habár rájuk vonatkozóan is érvényes a társadalmi megállapodás, *nem valósítanak meg jövedelmet*, s ezért a társadalmi tevékenységek számára kidolgozott társadalmi megállapodás előírja, hogy *az elosztásra kerülő jövedelem a bevételnek azt a részét képezi, amelyet személyi jövedelmekre és a szervezet alapjaiba* választanak le. Ilyenformán tehát a személyi jövedelmek és az alapok eszközeinek összegét minden szempontból a munkaszervezet jövedelmének tekintjük.

A megvalósított jövedelem minden szervezetben *személyi jövedelmekre és alapokra* oszlik; a közöttük levő arány meghatározásának alapvető kritériumát *a gazdasági szervezetben* — illetve a társadalmi tevékenységű alapszervezetben *megvalósított feltételezett munkásonkénti jövedelem* és az *összgazdaságban* — illetve a teljes társadalmi tevékenységekben *megvalósított feltételezett munkásonkénti jövedelem aránya* képezi. Ezt az aránymutatót „q"-val jelöljük.

A személyi jövedelmekre és alapokra való elosztás alapvető arányának

meghatározásában a társadalmi megállapodás az 1971. évi zárszámadások átlagos elosztásából indult ki.

A személyi jövedelmek és az alapok aránya a jövedelem 1971. évi célrendeltetésű elosztásában a következőképpen alakult:

	Bruttó sz. jöv.		Alapok
1. Gyáripar	72	:	28
2. Mezőgazdaság és halászat	77,5	:	22,5
3. Erdőgazdálkodás	77	:	23
4. Építőipar	80	:	20
5. Közlekedés	77	:	23
6. Kereskedelem és vendéglátóipar	70	:	30
7. Kisipar	77	:	23
8. Lakás- és kommunális gazdálkodás	71	:	29
Átlagos arány az összgazdaság szintjén	72	:	28

A társadalmi tevékenységekre vonatkozó társadalmi megállapodás *a személyi jövedelmek és az alapok átlagos arányát* 92:8 *arányában* állapította meg azzal, hogy a feltételezett munkásonkénti átlagos személyi jövedelem összegét *az összgazdasági átlag magasságában* határozta meg.

A társult munka szervezeteinek *legalacsonyabb megbeszélt jövedelme* az a jövedelem, amelyből a dolgozók legalacsonyabb megegyezéses személyi jövedelmének biztosításán kívül a gazdaságban 8, a társadalmi tevékenységekben pedig 6%-ot le lehet választani az alapokba.

Az alapok *legalacsonyabb összegéből* biztosítani kell a törvény és a társadalmi megállapodás által előirányzott eszközöket a lakásépítésre, továbbá azokat az eszközöket, amelyeket kötelező hitelként a fejletlen köztársaságok és Kosovo tartomány fejlesztési alapjába kell befizetni, valamint a kötelező tartalékeszközöket. A megbeszélt legmagasabb jövedelem összege egyenlő az átlagos személyi jövedelmek 1,60-dal mint koeficienssel való szorzatának és a társadalmi megállapodásban előirányzott alapokba leválaszott eszközöknek az összegével.

Az a tény, hogy a munkaszervezetek jövedelmének célrendeltetésű elosztásában az arányokat összefüggésbe hozzuk a gazdasági ágazatok célrendeltetésű jövedelemelosztásának arányaival, nincs ellentétben a megfelelő politika céljaival az elsődleges elosztás terén. A tevékenységi területek szerint elfogadott sajátos elosztási arányokkal *csupán részben befolyásoljuk a munkások egyéni életszínvonalára ható feltételeket* a gazdálkodás különböző területein.

Az ilyen elosztási kritériumok elfogadásával arra is lehetőség nyílik, hogy a társadalmi megállapodással megfelelőbb politikát folytassunk a különböző munkaszervezetekben dolgozó azonos képzettségű munkások *személyi jövedelme közötti különbségek csökkentése* terén, kiváltképpen ha ezek a különbségek nem egyenes következményei az egymástól eltérő munkaeredményeknek.

A megbeszélt *legmagasabb jövedelem megvalósítása* esetén a célrendeltetésű elosztás aránya az egész gazdaságban a következő: 53,9% *a személyi jövedelmekre,* és 46,1% *az alapokba.*

A megbeszélt legalacsonyabb személyi jövedelem az az összeg, amelyet a társult munka minden alapszervezetének biztosítania kellene mint minimumot a munkásnak, aki a teljes munkaidő alatt normális munkateljesítményt ér el. Ez a legkisebb megegyezéses személyi jövedelem voltaképpen 80%-át jelenti a feltételezett szakképzetlen munkások átlagos személyi jövedelmének. A feltételezett munkásonkénti *legmagasabb megegyezéses személyi jövedelem* azt az összeget jelenti, amennyit az a munkaszervezet választhat le személyi jövedelmekre, amelyik a megbeszélt legmagasabb jövedelmet valósítja meg. Ez a személyi jövedelem voltaképpen kétszerese a feltételezett munkásonkénti legalacsonyabb megbeszélt személyi jövedelemnek.

A feltételezett munkásonkénti *átlagos személyi jövedelem* azonos azzal az összeggel, amelyet a munkaszervezet a teljes munkaidő alatt normális munkateljesítményt megvalósító munkásnak biztosít, amennyiben feltételezett munkásonként átlagos jövedelmet ér el.

Az alapok

A szóban forgó társadalmi megállapodas értelmében *alapoknak* tekintjük azokat az eszközöket, amelyeket a társult munka alapszervezete meghatározott célrendeltetéssel választ le a jövedelemből. Ilyenek:

— tartalékalap — kötelező,
— tartalékalap — nem kötelező,
— a gazdasági szervezetek közös tartalékalapja,
— ügyviteli alap,
— közös fogyasztási alap,
— egyéb alapok,
— a jövedelemnek az a része, amely a közös ügyvitel többi részvevőjét illeti meg,
— a jövedelemnek az a része, amelyből a társult munka másik önálló szervezetének veszteségét fedezik,
— a jövedelem része a társadalmi szolgálatok szükségleteire, valamint a törvény, illetve a társadalmi megállapodás által előírt lakásépítési eszközök

A feltételezett munkások számának meghatározása

A Tartományi Statisztikai Intézet, akárcsak az ország más statisztikai szolgálatai, rendszeres nyilvántartást vezet a foglalkoztatottak képzettségi összetételéről, s a dolgozókat, képzettségük szerint, nyolc csoportba sorolja. E csoportok: szakképzetlenek, félszakképzettek, szakképzettek, magas szakképzettségűek, továbbá alsó, közép, fő- és felső iskolai végzettségűek. A jogos követelmények ellenére a statisztika egyelőre nem tartja nyilván külön kategóriában a specialistákat, a magisztereket és a tudományok doktorait.

Tekintettel arra, hogy a különböző képzettségű foglalkoztatottak egymástól igen eltérő személyi jövedelmeket valósítanak meg, másrészt pedig a munkaszervezetek is bizonyos fokig eltérő feltételek között valósítják meg jövedelmüket, és javadalmazási politikájuk is különböző lehet, okvetlenül szükséges volt a különböző képzettségű dolgozók számát közös nevezőre, tehát valamely azonos képzettségű dolgozók meghatározott számára levezetni. Ezt a célt szolgálja az ún. *feltételezett munkás*. Csak így határozhattuk meg azokat az alapvető mutatószámokat, amelyek az elemzéseket és a jövedelem célrendeltetésű elosztásának tervezését szolgálják.

A feltételezett munkások száma tehát azt a matematikai alapelemet képezi,

amelynek segítségével a társult munka alapszervezete, sőt az egész gazdaság foglalkoztatottjainak számát *közös nevezőre* hozhatjuk, hogy a dolgozók összlétszámát minden munkaszervezetben egységes módon vezethessük le azonos képzettségű dolgozók számára, s hogy ily módon minden munkaszervezet esetében *egységesen számolhassuk el és hasonlíthassuk össze a munkásonkénti jövedelmet* a gazdaságban vagy a gazdaság valamely ágazatában, ill. a társadalmi tevékenységekben megvalósított munkásonkénti jövedelemmel.

Ha meg akarnánk állapítani *a valós arányokat a* különböző szakképzettségi kategóriákba tartozó dolgozók hozzájárulása tekintetében, akkor, elsősorban is, minden gazdasági ágazat számára *azonos jövedelemszerzési helyzetet* kellene létrehoznunk, majd pedig a munka analitikai értékelésével *értékarányba* kellene állítanunk minden szakképzettségi kategóriát a saját munkaeredményeik szempontjából, s csak így juthatnánk el a *reális koeficiensekhez*, melyeknek segítségével a különböző fokú képzettséggel rendelkező foglalkoztatottak számát levezethetnénk a feltételezett munkások számára. Minthogy azonban időbelileg és anyagilag korlátozottak voltak a feltételek, a meglevő nyilvántartásokra kellett támaszkodnunk, s a valódi képzettségnek a feltételezett képzettségre való átszámításában az eddigi módszereket kellett követnünk.

Az egyes koeficiensek végleges nagyságának meghatározásakor, korrektivumként figyelembe vettük a már közzétett analitikai módszereket e koeficiensek meghatározásáról[1], valamint azt az elemző áttekintést, amely a társadalmi szektor foglalkoztatottjainak összetételét mutatja be Vajdaság gazdaságában a következőképpen:

A szakképzettség foka	A foglalk. száma a munkahelyre előirányzott szakképz. szint szerint		A foglalk. száma a tényleges képzettség szerint		Százalékarány 4/2
	Szám	Összetétel	Szám	Összetétel	
1	2	3	4	5	6
Összesen	333 357	100,00	333 357	100,00	
Szakképzetlenek	46 941	19,48	99 577	29,87	153,33
Félszakképzettek	48 248	14,47	40 926	12,28	84,82
Alsó isk. végz.	11 093	3,33	21 574	6,47	194,48
Szakképzettek	116 355	34,90	100 732	30,22	86,57
Középisk. végz.	39 068	11,72	31 422	9,43	80,43
Magas képzett.	33 603	10,08	25 975	7,79	77,30
Főiskolai végz.	8 775	2,06	5 939	1,78	67,68
Egyetemi végz.	11 277	3,38	7 212	2,16	64,00

Ezen az áttekintésen kívül, amelynek ágazatok és tevékenységek szerinti elemzése döntő módon kihatott a koeficiensek végleges megformálására, felhasználtuk (mint a korábbiakban már megjegyeztük) a tényleges és elismert képzettségek szerinti átlagos havi személyi jövedelmek aránymutatóit a szakképzett munkások személyi jövedelméhez viszonyítva Vajdaság gazdaságában,[2] ami a következő helyzetképet adta:

[1] Stjepan Han mérnök és Ratko Vuković: Analiza ekonomskog položaja privrednih grupacija na bazi zakona vrednosti (1962—1966), Közgazdasági Intézet, Zágráb.
[2] A Tartományi Gazdasági Kamara anyaga — Gazdaságfejlesztési Osztály és Munkaügyi Titkárság.

— szakképzetlen munkás	100,00
— félszakképzettségű munkás	112,10
— alsó isk. végz. munkás	133,80
— szakképzett munkás	133,60
— középiskolai végz. munkás	161,90
— magas szakképzettségű munkás	181,50
— főiskolai végzettségű munkás	224,90
— egyetemi végzettségű munkás	269,20

Miután az említettek alapján módosítottuk a koeficienseket, amelyek arra szolgálnak, hogy a különböző képzettségű foglalkoztatottak számát a feltételezett szakképzetlen munkások számára vezessük le Vajdaságban, megkaptuk a társadalmi megállapodás tervezetének 14. szakaszában javasolt koeficienseket, s ezek a többi társadalmi-politikai közösség hasonló mutatószámaihoz viszonyítva a következőképpen alakultak:

A szakképzettség foka	Köztársaságok						
	B—H	Crna Gora	Horvátország	Macedónia	Szlovénia	Szűkebb Szerbia	Vajdaság SZAT
Szakképzetlen munkás	100	100,0	100,0	100	100	100	100
Félszakképzettségű m.	123	130,0	115,0	125	113	120	120
Alsó isk. végz. m.	123	146,7	119,9	132	113	120	120
Szakképzett munkás	160	167,7	149,9	150	181	170	170
Középiskolai végz. m.	170	206,7	169,7	173	213	170	170
Magas szakképzettségű m.	210	228,3	209,9	195	213	220	210
Főiskolai végzettségű m.	220	250,0	229,8	230	250	220	230
Egyetemi végzettségű m.	304	325,0	304,8	285	313	300	300
Specialista és magiszter	350	375,0	328,3	315	338	330	330
A tudományok doktora	400	433,3	379,8	350	375	380	380

A társadalmi megállapodásban meghatározott *koeficienseket*, amelyek a feltételezett munkások számának kiszámításához szolgálnak, *tovább lehet differenciálni*. Az önigazgatói egyezménnyel ki lehet mondani, hogy mint koeficienset a feltételezett szakképzetlen munkások számának meghatározásához *a következő magasabb* képzettség koeficiensét lehet alapul venni azoknál a munkásoknál, akik *különleges feltételek* között dolgoznak a munkahelyükön, ha ezeknek a feltételeknek a munkás munkaképességére és egészségére kifejtett *káros hatását* nem lehet védő intézkedésekkel kiküszöbölni, továbbá olyan munka esetében is, amelyre *a munkaviszonyügyi alaptörvény 38. szakasza* rövidített munkaidőt irányozott elő.

A munkások átlagszámának kiszámításakor a rövidített munkaidőt teljes munkaidőnek vesszük, a magasabb koeficiens viszont ebben az esetben a munka magasabb értékelését fejezi ki a különleges körülmények miatt, aminek a rendes képzettségi összetétel elismerésén felül kell megnyilvánulnia a társadalmi értékelésben.

Az önigazgatói egyezménnyel *a legmagasabb tudományos címek* elismeréseként is magasabb koeficienset lehet meghatározni a képzettség alapján előírt koeficiensnél. Azokon a munkahelyeken, amelyeket a munkaszervezet alap-

okmánya az vagy önigazgatói egyezmény *vezetői munkahelyként*, vagy a munkaszervezet szempontjából különleges fontosságú munkahelyként tart számon — önigazgatói egyezménnyel az ott dolgozó munkások tényleges szakképzettségéhez viszonyítva *legfeljebb 40%-kal* lehet növelni a képzettségi koeficienset.

Mindezek a koeficiensek kizárólag a feltételezett munkások számának kiszámításához szolgálhatnak, s *a belső jövedelemelosztásban sem alapját, sem mércéjét nem képezhetik a személyi jövedelmek közötti arányok* meghatározásának.

Véleményünk szerint az ily módon meghatározott koeficiensek megbízható alapját képezhetik a foglalkoztatottak számának feltételezett munkások számára való átszámításának, s eközben egyetlen ágazat sem kerülhet hátrányos helyzetbe az összjövedelem kialakítása szempontjából Vajdaság gazdaságában. Emellett, minthogy a többi társadalmi-politikai közösség társadalmi megállapodásainak hasonló mutatószámaihoz viszonyítva a különbségek a tűrésházárokon belül vannak, a feltételezett munkások számának ilyen koeficiensek alapján való kiszámítása arra is lehetőséget ad, hogy reálisan összehasonlíthassuk az egyes adatokat mind a különböző társadalmi-politikai közösségek társadalmi megállapodásait illetően, mind pedig a tekintetben, hogy kielégítő-e az önigazgatói egyezmények és a társadalmi megállapodás összehangoltsága.

A feltételezett munkások szamát úgy számítjuk ki, hogy minden képzettségi fokozaton belül a dolgozók átlaglétszámát megszorozzuk a fokozatnak megfelelő koeficienssel, s az így kapott eredményeket összeadjuk.

Az egyes képzettségi fokozatokon belül *a foglalkoztatottak átlaglétszámához* úgy jutunk el, hogy a kérdéses időszakra kiszámítjuk *a ledolgozott munkaórák* számát — figyelembe véve a teljes és nem teljes munkaidővel, valamint az idénymunkákon dolgozó munkások megvalósított oraszámát — majd az így kapott összeget elosszuk az egy munkásra eső óraszámmal, amit a kérdéses időszakban elérhetett, ha 42-órás munkahetet számolunk, s figyelembe vesszük a rendes munkaidőt meghaladó túlórázást is, összhangban a munkaviszonyügyi törvény 103—106. szakaszával.

A túlórában, valamint *a vasárnapi szabadnapon* és az *állami ünnepnapokon* végzett munkák óraszámát az elmúlt időszakra *legalább 50*, az éjszakai munkák óraszámát pedig *legalább 12,5%-kal növelni kell*, amikor az összmunkaórák számát határozzuk meg.

REZIME

SADRŽINA I KARAKTERISTIKA DRUŠTVENOG DOGOVORA U VOJVODINI

Autori prikaza društvenog dogovora o osnovama i merilima za ostvarivanje društvene politike raspodele dohotka i ličnih dohodaka u privrednim i neprivrednim delatnostima SAP Vojvodine daju pregled sadržaja i instrumenata društvenog dogovora sa kratkim osvrtom na osnove sprovođenja društvenog dogovora putem samoupravnih sporazuma.

S razvojem i revolucionarnim promenama društveno-ekonomskog života u našoj zemlji, uz sve potpuniju primenu ustavnih amandmana, pojačana je dinamika društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja. Pored ostalih vidova samoupravnog dogovaranja u uređivanju ekonomskih i drugih odnosa između osnovnih organizacija udruženog rada, naročito sa primenom onih odredaba ustavnih amandmana koji se odnose na raspolaganje

dohotkom, u poslednje vreme se sve više šire i razvijaju oblici samoupravnog dogovaranja u oblasti usklađivanja raspodele dohotka i ličnih dohodaka.

Društveni dogovor o osnovama i merilima raspodele dohotka u SAP Vojvodini u suštini ima iste ekonomsko-političke i socijalno-političke ciljeve kao i drugi društveni dogovori u našoj zemlji. U ekonomsko-političke ciljeve autori ubrajaju stvaranje realno boljih uslova za samoorganizovanje privrede i društvenih delatnosti, putem postupne institucionalizacije samoupravnog dogovaranja. Pri tome se ova institucija tretira kao zajednički instrumenat svih organizacija udruženog rada u oblasti proširene reprodukcije. Iako je cilj samoupravnog dogovaranja međusobno usklađivanje ekonomskih i drugih interesa, autori upozoravaju na neke nepovoljne tendencije u ovom procesu (na osnovu iskustva u SAP Vojvodini), a to je, da je težište dogovaranja na uređivanju ekonomskih odnosa u namenskoj raspodeli dohotka a ne na utvrđivanju ekonomskog položaja osnovne organizacije udruženog rada. U socijalno-političke ciljeve su ubrajani, pored utvrđenih odnosa u ličnim dohocima i ostalim primanjima na teret troškova poslovanja i fonda zajedničke potrošnje, i elemenat zajedničko prihvaćene razvojne politike. To znači, da za element solidarnosti u ovom društvenom dogovaranju nisu uzeti samo najniži i najviši lični dohoci, nego i kriterijumi pri utvrđivanju razvojne politike. Posebna analiza je posvećena ponašanju radnih organizacija u namenskoj raspodeli dohotka, što je veoma bitno pri utvrđivanju instrumenata društvenog dogovora. Naime, radne organizacije u Vojvodini su u proteklom periodu imale pravilan odnos u namenskoj raspodeli dohotka, i u većini su izdvojile u lične dohotke toliko sredstava koliko i odgovara rezultatima rada. S druge strane, zbog relativno niske akumulativne sposobnosti vojvođanske privrede, nije bilo mogućnosti za to da se granica najnižeg ličnog dohotka — pa, prema tome, i najnižeg dogovorenog dohotka — postavi na viši nivo.

Društveni dogovor je prikazan kao jedan pristup uspostavljanju kauzalnih veza između ekonomskih i dogovornih odnosa u oblasti raspodele dohotka. Prema tome, društveni dogovor polazi od objektivno datih proporcija, koje su se formirale u namenskoj raspodeli dohotka pod uticajem dejstva ekonomskih zakona i svesnog usmeravanja privrednog razvoja od strane društvene zajednice. Kao i društveni dogovori u ostalim društveno-političkim zajednicama, i ovaj društveni dogovor polazi od načela da, radna organizacija koja ostvaruje veći dohodak po uslovnom radniku ima obavezu da relativno više izdvaja u fondove, pri čemu učešće fondova raste brže od učešća ličnih dohodaka i obratno, organizacija udruženog rada koja ostvaruje manji dohodak, relativno manje izdvaja u fondove, pri čemu učešće ličnih dohodaka opada sporije od kretanja učešća fondova u dohotku. U pogledu raspona između najnižeg i najvišeg dogovorenog ličnog dohotka po uslovnom radniku, u ovom društvenom dogovoru je prihvaćen raspon od 1:2 (kao što je to slučaj u mnogim društvenim dogovorima, na pr. u Sloveniji, Srbiji, SAP Kosovu), dok je u SR Hrvatskoj 1:2,5, u SR Makedoniji 1:1,8 itd.). To znači, da osnovna organizacija udruženog rada koja ostvari najniži dogovoreni dohodak po uslovnom radniku, izdvaja u fondove svega 8%, dok organizacija koja ostvari najviši dogovoreni dohodak u fondove izdvaja preko 46%.

Posebno se ističu razlike iz ovog društvenog dogovora u odnosu na druge društvene dogovore u drugim društveno-političkim zajednicama u našoj zemlji. To se odnosi, pre svega, na priznavanje učešća radnika u dohotku po osnovi minulog rada, i to pre izdvajanja dela sredstava za fondove. Zatim, značajno je preferiranje rada u neposrednoj proizvodnji, jer se za taj rad priznaje interno priznata stručna sprema prema opštim aktima osnovne organizacije udruženog rada, dok se za rad izvan neposredne proizvodnje priznaje stvarna školska sprema. Isto tako, za razliku od drugih društvenih dogovora, ovaj dogovor svojim instrumentima tretira dohodak i lični dohodak u društvenim delatnostima u zavisnosti kretanja dohotka i ličnih dohodaka u privrednim delatnostima SAP Vojvodine.

ZUSAMMENFASSUNG

INHALT UND CHARAKTERISTIKEN DER GESELLSCHAFTLICHEN VERABREDUNGEN IN DER WOIWODINA

Die Verfasser dieser Darstellung der gesellschaftlichen Verabredung über Grundlage und Masstäbe zur Verwirklichung der gesellschaftlichen Politik der Einkommensverteilung und der Verteilung von persönlichen Einkommen in wirtschaftlichen und nichtwirtschaftlichen Tätigkeiten in der SAP Woiwodina, geben einen Überblick über den Inhalt und die Instrumente der gesellschaftlichen Verabredung mit einer kurzen Rückschau auf

die Grundlagen der Durchführung der gesellschaftlichen Verabredung durch selbstverwalterische Abkommen.

Durch die Entwicklung und revolutionäre Wandlungen im gesellschaftlich-wirtschaftlichen Leben unseres Landes, unter immer vollständigerer Anwendung der Verfassungsänderungen, wurde die Dynamik des gesellschaftlichen Übereinkommens und der selbsterwalterischen Vereinbarung verstärkt. Ausser den anderen Formen des selbstverwalterischen Übereinkommens in der Regelung von ökonomischen und anderen Beziehungen zwischen den Grundorganisationen der vereinten Arbeit, besonders aber mit der Anwendung jener Bestimmungen der Verfassungsänderung, die sich auf das Verfügen über das Einkommen beziehen, breiten und entwickeln sich im Bereich der gegenseitigen Abstimmung der Einkommensverteilung und der Verteilung von persönlichen Einkommen in letzter Zeit immer mehr Formen des selbstverwalterischen Übereinkommens aus.

Die gesellschaftliche Verabredung über Grundlage und Masstäbe der Einkommensverteilung in der SAP Woiwodina hat im Wesen die gleichen ökonomisch-politischen und sozial-politischen Ziele wie auch andere gesellschaftliche Verabredungen in Jugoslawien. Zu den ökonomisch-politischen Zielen zählen die Verfasser die Bildung real besserer Bedingungen zur Selbstorganisierung der Wirtschaft und der gesellschaftlichen Tätigkeiten durch allmähliche Institutionalisierung des selbstverwalterischen Übereinkommens. Dabei wird diese Einrichtung auf dem Gebiet der erweiterten Reproduktion als gemeinsames Instrument aller Organisationen der vereinten Arbeit behandelt. Obwohl das Ziel des selbstverwalterischen Übereinkommens ein gegenseitiges Abstimmen der ökonomischen und anderen Interessen ist, weisen die Autoren auf einige ungünstige Tendenzen in diesem Prozess hin (aufgrund der Erfahrungen in der SAP Woiwodina), die darin liegen, dass der Schwerpunkt der Verabredungen auf der Regelung der ökonomischen Beziehungen in der zweckbestimmten Einkommensverteilung ist und nicht auf der Festlegung der ökonomischen Lage der Grundorganisation der vereinten Arbeit. Zu den sozial-politischen Zielen wurden gezählt, ausser den festgelegten Verhältnissen in den persönlichen Einkommen und den übrigen Einkommen zu Lasten der Betriebskosten und des Fonds für gemeinsame Zwecke, auch das Element der gemeinsam angenommenen Entwicklungspolitik. Das bedeutet, dass als Elemente der Solidarität in diesem gesellschaftlichen Übereinkommen nicht nur die niedrigsten und höchsten persönlichen Einkommen umfassen wurden sondern auch die Kriterien bei der Festlegung der Entwicklungspolitik.

Eine gesonderte Analyse wurde dem Verhalten der Arbeitskollektiven in der zweckbestimmten Einkommensverteilung gewidmet, was bei der Festlegung der Instrumente der gesellschaftlichen Verabedung sehr wesentlich ist. Nämlich, die Arbeitskollektive in der Woiwodina haben in der vrergangenen Zeitperiode ein richtiges Verhältnis in der zweckbestimmten Einkommensverteilung gehabt und in den meisten Fällen für persönliche Einkommen soviel Geldmittel ausgesondert wie viel den Arbeitsergebnissen auch entspricht. Andererseits, wegen der relativ niedrigen akkumulativen Fähigkeit der Wirtschaft in der Woiwodina, gab es keine Möglichkeiten dafür, die Grenze des niedrigsten persönlichen Einkommens — demzufolge auch das niedrigste verabredete Einkommen — auf eine höhere Ebene zu setzen.

Das gesellschaftliche Abkommen wurde dargestellt als ein Zutritt zur Herstellung kausaler Beziehungen zwischen ökonomischen und verabredeten Beziehungen auf dem Gebiet der Einkommensverteilung. Folglich, geht das gesellschaftliche Abkommen von der objektiv gegebenen Proportionen aus, die sich in der zweckbestimmten Einkommensverteilung gebildet haben unter dem Einfluss der ökonomischen Gesetze und der bewussten Lenkung der wirtschaftlichen Entwicklung seitens der Gesellschaft. Ähnlich wie die gesellschaftlichen Abkommen in den übrigen gesellschaftspolitischen Gemeinschaften, geht auch dieses gesellschaftliche Abkommen vom Grundsatz aus, dass jene Arbeitskollektive, die ein grösseres Einkommen je bedingter Arbeiter verwirklichen, die Verpflichtung haben, mehr in die Fonds auszusondern, wobei der Anteil der Fonds schneller wächst als der Anteil der persönlichen Einkommen und umgekehrt, jene Grundorganisation der vereinten Arbeit, dei ein kleineres Einkommen verwirklicht, braucht relativ weniger in die Fonds auszusondern, wobei der Anteil der persönlichen Einkommen langsamer sinkt als die Bewegung des Anteils der Fonds im Einkommen.

Bezüglich der Spanne zwischen dem niedrigsten und höchsten verabredeten persönlichen Einkommen je bedingter Arbeiter wurde in dieser gesellschaftlichen Vereinbarung die Spanne 1:2 angenommen (wie das bei vielen gesellschaftlichen Wereinbarungen der Fall ist, z. B. in Slovenien, Serbien, der SAP Kosovo; während diese Spanne in der SR Kroatien 1:2,5, in der SR Mazedonien 1:1,8 usw. beträgt). Diese bedeutet, dass eine Grundorganisation der vereinten Arbeit, die ein niedrigstes Einkommen je bedingter

Arbeiter hat, in die Fonds nur 8% aussondert, während eine Organisation, die ein vereinbartes Höchsteinkommen verwirklicht über 46% in Fonds aussondert.

Hervorgehoben werden insbesondere die Unterschede dieser gesellschaftlichen Verabredung im Verhältnis zu anderen gesellschaftlichen Verabredungen in anderen gesellschaftspolitischen Gemeinschaften in unserem Lande. Dies bezieht sich vor allem auf die Anerkennung der Teilname von Arbeitern im Einkommen aufgrund der vergangenen Arbeit, und zwar vor dem Aussondern des für die Fonds bestimmten Teils der Geldmittel. Weiterhin ist die Bevorzugung der Arbeit in der unmittelbaren Produktion von Bedeutung, da für diese Arbeit die intern anerkannte Fachausbildung anerkannt wird, gemäss den allgemeinen Akten der Grundorganisation der vereinten Arbeit, während für die Arbeit ausserhalb der unmittelbaren Produktion die tatsächliche Schulbildung anerkannt wird. Ebenso, zum Unterschied von anderen gesellschaftlichen Verabredungen, behandelt diese Verabredung durch ihre Instrumente das Einkommen und das persönliche Einkommen in den gesellschaftlichen Tätigkeiten in Abhängigkeit von der Bewegung des Einkommens und der persönlichen Einkommen in den wirtschaftlichen Tätigkeiten der SAP Woiwodina.

Aleksandar Đurđev

MARXNAK A KOMMUNÁRA VONATKOZÓ NÉZETEI ÉS AZOK MEGVALÓSÍTÁSA A JUGOSZLÁV GYAKORLATBAN

I.

Jugoszláviában a szocializmus alapját a társadalmi önigazgatás és a kommunális rendszer alkotja. A kommunális rendszer fejlődése hazánkban együtt halad a szocializmus fölépítésével. Kommunális rendszerünket három nagy eszme alapján építjük:

1. Marx eszmeileg úgy tekint a kommunára, mint végre-valahára felfedezett politikai formára, amelyben megvalósulhat a munka gazdasági felszabadítása. Marx tehát úgy vélekedett, hogy a munka gazdasági felszabadításának alapformája a kommuna, s ezek szerint a közvetlen demokrácia ezen a formán át fog véglegesen affirmálódni. A kommunát ugyanakkor a nemzet alapvető társadalmi közösségének tekintette.

2. Lenin eszméje szerint a dolgozó nép szovjeteinek hatalma intézményesített formája az elhalóban levő állam hatalmának. A szovjetek legfőbb értéke, Lenin szerint, abban van, hogy rajtuk keresztül a proletariátus közvetlenül megvalósíthatja osztályuralmát az önigazgatású szocialista viszonyok révén és a létező bürokratikus irányzatok ezzel egyidejű felszámolásával. Ezzel a szovjetek új önigazgatási intézményekké válnak, hasonlóan a párizsi kommünhöz.

3. A harmadik alapot a jugoszláv eszme képezi a közvetlen társadalmi önigazgatásról. A társadalmi önigazgatás rendszere nélkül a kommuna nem lehetne a termelők igazi társulása, ahogyan azt Marx értelmezte, s a társadalmi önigazgatás továbbfejlesztése nélkül a kommuna keretében nem oldhatnánk fel mindazokat az ellentmondásokat a szocialista viszonyok tekintetében, melyek az átmeneti időszakra jellemzők.

Az állam elhalásának történelmi folyamata, az előbb említett eszmék alapján bevezetett kommunális rendszerrel együtt összetevő részévé vált a kommunizmus felé vezető jugoszláv útnak. A kommunában tehát, mint alapvető társadalmi-gazdasági közösségünkben, létrejönnek az állam elhalásának feltételei, éspedig a következő formákban:

a) Az állam politikai hatalmából számos funkció kiválik, s ezeket a továbbiakban már a különböző formájú önigazgató testületek végzik;

b) A politikai hatalom gyakorlásának folyamatában érvényesülni kezd a közvetlen demokrácia; és

c) A szocializmus továbbépítésében módosul a munkásosztály pártjának szerepe.

A kommuna elmélete, amelyet mi már egy évtizede alkalmazunk gyakorlatilag az életben, napról napra újabb és egyre jelentősebb értékekkel gyarapodik. A kommuna marxi értelmezésének legfőbb forrását a marxizmus klasszikusainak művei alkotják. De mint minden élő elmélet, a kommuna elmélete sem képez még befejezett, teljes gondolati rendszert. Állandóan fejlődik és kiegészül, úgyhogy a helyzet, a kommuna elméleti megalapozásától máig, sok tekintetben megváltozott. Mi most az elméletileg meghatározott elvek megvalósításának időszakát éljük. Az elvek gyakorlati érvényesítéséért folyik a harc. Másrészről viszont a mindennapi, a nyilvánvaló gyakorlati tapasztalatok megkövetelik a további elméleti általánosításokat, az elmélet és a gyakorlat közötti összehasonlításokat, és az esetleges kiegészítéseket, sőt változtatásokat is a meglevő elképzelések tekintetében, amennyiben a gyakorlat nem bizonyította be helytállóságukat.

A kommunális önigazgatás alatt a közvetlen szocialista demokrácia mechanizmusát értjük. Ez a rendszer a maga teljes értelmében felöleli a község társadalmi önigazgatásának egész mechanizmusát. A kommunális rendszer és a kommunális önigazgatás bevezetése tehát a politikai hatalom társadalmasítási folyamatának kezdetét jelenti, kezdetét annak a folyamatnak, amelynek során formailag és tartalmilag is megváltozik a klasszikus államiság az össztársadalom szintjén. A szűkebb területen, a kommuna szintjén ez azt jelenti, hogy az emberek egy komplex „multifunkcionális" közösségbe kapcsolódnak, éspedig olyan értelemben, hogy egyesítik erőfeszítéseiket saját szükségleteik, életfeltételeik és együttes követelményeik minél teljesebb kielégítése végett.

A marxista elképzelés a kommunáról a szociológiai értelemben vett közösség kialakításának eszméjén alapszik, amelyben a hagyományos hatáskörű hatóságokat — olyan mértékben, amennyire társadalmilag objektíve lehetséges — a közvetlen társadalmi önigazgatás formái váltják fel. A marxizmus klasszikusai ugyanis a kommuna elméleti koncepcióját az igazgatás módja alapján állították fel, figyelembe véve, hogy egy meghatározott szociológiai-földrajzi területen miképpen lehet megoldani és irányítani a polgárok közös kérdéseit. Ilyen értelemben a kommuna — azok számára, akik meg akarják valósítani a gyakorlatban — társadalmi kollektivitássá válik, amelyik kizárja az állami beavatkozás attributumait.

A kommuna mint reális társadalmi közösség a marxi gondolat mélyén szorosan kapcsolódik a hatalom kérdéséhez, úgyhogy teljes mértékben megvédhető a hipotézis, amely szerint az államhatalom kizárja az olyan közösségek létezését, amilyeneket az önigazgatás feltételez.

Egy ilyen rövidebb, inkább csak vázlatos, semmint terjedelmes politikológiai tanulmányban, ha meg akarjuk érteni Marx felfogását a kommunáról, s ha ezt külön akarjuk választani a kommuna szélesebb marxista értelmezésétől és a jugoszláv gyakorlatban való megvalósításától, akkor feltétlenül Marx közismert művéből, a Polgárháború Franciaországban c. alkotásából kell kiindulnunk, amely a maga értékei és tartalma szerint magában foglalja a szocializmus autentikus modelljét és a marxi fölismeréseket a párizsi kommün gyakorlatának elemzése alapján.

A párizsi komünnek ezt a politikai modelljét nem úgy értelmezzük, mint a szocializmus fölépítésének egyetlen elfogadható alternatíváját, hanem kizárólag mint Marx vizionárius gondolatát a végre-valahára felfedezett politikai formáról, amelyben megvalósulhat a munka gazdasági felszabadítása.

A szocializmusnak, mint társadalmi-gazdasági alakulatnak és korszerű

politikai rendszernek, bármelyik konkrét megjelenési formáját vesszük is szemügyre, megvannak a maga közös jellemzői a már megvalósult gyakorlat terén, vagy legalábbis az elkövetkező akciók meghatározott irányvonalában. A szocializmus minden eddig megvalósult politikai rendszerében megtalálható egy közös vonás, ami a párizsi kommün típusú szocializmus univerzális modelljének részét képezi.

A párizsi kommün elég hosszú ideig tartott ahhoz, hogy létrehozzon egy jóval összetettebb, új formába öntött társadalmi szervezetet — egyidejűleg emberségesebbet és ésszerűbbet is a réginél. A párizsi kommün azonban ugyanakkor túlságosan rövid ideig tartott ahhoz, hogy újratermelje a nem adekvát szervezeti formákat és önnön, egészen indokolt, egyéb gyöngeségeit. De a párizsi kommün emellett is a szocializmus politikai rendszere volt és maradt, s új forradalmi intézményekkel, összetett társadalmi viszonyokkal gyarapodott, mozgósította az emberek minden rétegét a politikai döntéshozatal közvetlen folyamatában.

A párizsi kommün tapasztalatait elemezve, Marx — ha nem is egészében és kikerekítve, de eszmeileg mindenképpen — megteremtette a szocializmus univerzális modelljét, amely ma kétszeresen is rendkívül hasznos: mintául szolgál a szocializmus új megjelenési formáinak megvalósításához, másrészt pedig párhuzamot lehet vonni segítségével, fel lehet kutatni az azonosságokat és a különbségeket az új és az egyszer már megvalósított politikai rendszerek között. Voltaképpen ez szolgáltat okot ehhez a mi mostani, egyelőre inkább csak vázlatos, és nem eléggé foldolgozott gondolatvitelünkhöz is.

A párizsi kommün új politikai intézményeket hozott létre, új politikai szervezettséget teremtett, amely szervezeti és tartalmi vonatkozásaiban is túlhaladta minőségileg a burzsoá társadalom politikai szervezettségét. Ennek a szervezettségnek az új minősége mindenekelőtt abban nyilvánult meg, hogy az államhatalom apparátusa szoros kapcsolatba került a termelési folyamattal és annak hordozóival. Az állam ily módon megszűnik klasszikus értelemben vett államnak lenni, helyébe a kommuna lép, amely „végsőkig rugalmas politikai forma", s amely „feszítővasként szolgál a gazdasági alapzat lerombolásához, amely az osztályok fennállásának, s ezzel együtt az osztályuralom fennállásának alapját képezi". Ez a munka, és az ember felszabadításának, az osztályjellegű termelőmunka túlhaladásának az útja.

A párizsi kommün igen alaposan meghatározta az általános politikai irányvonalat és az új társadalmi-politikai berendezkedés tartalmát. Marx szerint a kommün struktúrája lehetővé tette, hogy „nem parlamentáris, hanem munkatestület legyen, végrehajtó és törvényhozó egyidejűleg". Ilyenformán a kommün rendszere újra visszaadta a társadalomnak mindazokat az erőket, amelyeket az állam az ideig akkumulált, s ez Franciaország újjászületését jelentette, hiszen a társadalom felszabadult minden elnyomás alól, és lehetővé vált a maga további szabad fejlődése.

II.

Mint globális típusú társadalmi csoportosulás, illetve mint tartalmi és strukturális szempontból teljes társadalmi létesítmény, amely nem csupán az ösztönös társadalmi folyamatok hatása alapján, hanem a szocialista erők tudatos szubjektív tevékenysége nyomán jött létre, a jugoszláv kommuna egyre inkább különleges formájává válik a lokális közösségnek, illetve, tekintettel a kommunák mai területi kiterjedésére, gyakorlatilag mindinkább

a helyi közösségek összetett rendszerévé fejlődik. A kommuna azonban nem csupán lokális közösség, illetve rendszere a helyi közösségeknek, nem csupán funkcionális és magas fokúan összetartó helyi társadalmi közösség, hanem komplex intézmény is, a társadalmi-politikai közösségek kifejezett jellegzetességeivel. Ilyen értelemben „a kommuna a dolgozó nép önigazgatásának alapvető politikai-területi szervezete és a területén elő lakosságnak alapvető társadalmi-gazdasági közössége" (JKSZ Programja).

A jugoszláv kommunában végbemenő mindennapi folyamatok, kibővítve a konkrét tapasztalatokkal, arra utalnak, hogy a kommuna elméleti koncepcióját nem állíthatjuk fel kizárólag jogi-szervezeti megoldások alapján. Ez a hozzáállás azt a veszélyt hordozná magában, hogy figyelmen kívül hagyjuk a kommuna egyik lényeges tartalmi vonatkozását, ami mint szociológiai közösséget jellemzi.

A kommunális rendszer bevezetésétől kezdve máig sem szűnt meg annak a kérdésnek az időszerűsége, hogy a kommunák kiépítésében milyen fokon sikerült érvényesíteni a marxista nézeteket általában, és szűkebb értelemben Marx értelmezését erről a társadalmi jelenségről.

Ha a kommuna marxista értelmezésében azt tekintjük kiindulási pontnak, hogy milyen módon igazgatják a polgárok saját közös ügyeiket ebben a közösségben, illetve, hogy milyen mértékben oldják meg ők maguk — nem pedig a különleges állami szervek — azokat a kérdéseket, amelyek egy meghatározott területen az együttes életből eredően vetődnek fel, akkor a mi különleges jugoszláv feltételeink szerint a kommuna olyan mértékben jelent tényleges közösséget szociológiai értelemben is, amilyen mértékű az önigazgatási viszonyok fejlettsége a maga társadalmi és területi kiterjedésén belül. Ezért a jugoszláv típusú kommunáról azt mondhatjuk, hogy ez a közösség (programszerűen tekintve) az emberek fejlett önigazgatású közössége.

Minthogy a kommuna komplex társadalmi létesítmény, így ez a közösség mind a városok, mind a falvak lakosságának különleges típusú területi társadalmi csoportosulását jelenti, amely önigazgatási alapon szab irányt a társadalmi fejlődésnek, érvényesíti a különféle közös érdekeket, és gondoskodik az összes polgárok közös szükségleteinek minél kedvezőbb arányú kielégítéséről.

III.

A jugoszláv kommuna általános érvényű irányelveit a JKSZ Programja és a JSZSZK Alkotmánya szabja meg.

A JKSZ Programja szerint „a kommuna a dolgozó nép önigazgatásának alapvető politikai-területi szervezete és a területén élő lakosságnak alapvető társadalmi-gazdasági közössége. Mint alapvető társadalmi-gazdasági közösség, a kommuna a társadalmi szervezetnek olyan sejtje, amelyben a termelés, az elosztás, a fogyasztás és a dolgozó emberek egyéb alapvető, mindennapi társadalmi viszonyai kialakulnak. A dolgozó nép önigazgatása a társadalmi élet különböző területein demokratikus alkatot nyújt a kommunának, és a területi alapon megvalósuló önigazgatás alapvető és legkifejezőbb szervezetévé teszi."

A JKSZ Programja szerint a kommuna továbbá politikai formája az igazgatásnak, és legkifejezőbb intézménye a közvetlen szocialista demokráciának, amelyben megvalósul a dolgozó nép uralma, maguk a dolgozó emberek útján és maguk a dolgozók érdekében. Ily módon a kommuna a közös ügyeket irányító polgárok önigazgatásának alapsejtjévé válik.

Ilyen értelemben a jugoszláv szocialista kommunát meg kell különböztetnünk egyrészt nem csak a településtől, hanem másrészt a jugoszláv községtől is, mint alapvető politikai-területi közösségtől. A községhez, mint realitáshoz viszonyítva, a kommuna a kommunista társadalom eljövendő alapsejtjét jelenti, ami a mai községek törekvésének célja.

IV.

Ezek után az általános bevezető megjegyzések után azt a kérdést, hogy milyen mértékben érvényesülnek Marx nézetei a kommunáról a jugoszláv elméletben és gyakorlatban, most már úgy vethetjük fel, mint a község alkotmányos koncepciója megvalósításának kérdését.

Az eddigiek során lebonyolított számos empirikus kutatás eredményei és egy egész sor politikai fórum értékelése alapján azt mondhatjuk, hogy az alkotmányos koncepció alapján szabályozott község — mint konkrét megvalósulása a kommuna elméleti modelljének az általános társadalmi fejlődés elért fokán — a maga fejlődésében szemmel láthatóan elmarad a tervezett, az elérhető és az óhajtott színvonal mögött.

Az alkotmányos előírások meghozatala óta a kommunális rendszer továbbfejlesztésében mostanában észlelhető a legnyilvánvalóbb stagnáció, úgyhogy a kommuna ma a társadalom világosan megfogalmazott szükségleteit sem képes kielégíteni. Példaként említsünk meg néhány alapvető okot, amelyek lemaradást idéztek elő a községekre vonatkozó alkotmányos koncepciók megvalósításában:

— a községek pénzelésének eddigi módja nem felel meg az önigazgatás fejlődésében elért szintnek;

— a társadalmi viszonyok szabályozásába a szövetség és a köztársaságok még mindig túlsok centralisztikus elemet visznek be, s ezzel gátolják az önigazgatói megállapodások hatékonyságának bővítését;

— lassú a szövetségi funkciók decentralizálásának folyamata, és e funkciók nagy része a köztársasági szervek hatáskörében marad;

— belső gyöngeségek a községekben (a községi szervek és szolgálatok nem megfelelő beállítása, az önigazgatói megállapodások tiszteletben tartásának mellőzése);

— a helyi közösségek szerepének lebecsülése, noha azok az azonos területen élő dolgozó emberek közös érdekei összeegyeztetésének jelentős intézményei lehetnének;

— a munkaszervezetek tanácsa nem kielégítő funkciót tölt be a községi képviselő-testületekben, tevékenysége pedig még kevésbé kielégítő, s túl nagy hatást gyakorolnak rá a közigazgatási szervek;

— hiányzik a községekben az önigazgatói megállapodások jól fölépített és intézményesített rendszere.

Mindez azonban mégsem azt jelenti, hogy a kommuna modelljét, vagyis a mai községet meg kell változtatnunk. Ellenkezőleg, a kommunális rendszer elképzelt beállításán lényegében véve nincs okunk változtatni. Inkább az eddig elfogadott elvek érvényesítését kell szorgalmazni. Ez azt jelenti, hogy a községek átalakulása kommunákká nem csak hosszantartó, de egyben ellentmondásos folyamat is. A kommunális rendszer továbbfejlődésének egyik ilyen kifejezett ellentmondása a deetatizációs folyamat lassúsága, ami egyes viszonyok tekintetében a kommunák szempontjából még mindig nagyon nyilvánvaló.

Ugyancsak szembeötlő, hogy a községekben voltaképpen két önigazgatási rendszer fejlődik egymással párhuzamosan: egy önigazgatási rendszer a társult munka szervezeteiben, és egy másik a községben, mint társadalmi-politikai közösségben. Ezek a folyamatok, mivel intézményes formában még semmi sem kapcsolja őket egybe és nem képeznek egységes egészet, igen kedvezőtlenül hatnak a mai községek önigazgatói integrációjára. Gondolunk itt mindenekelőtt a községi képviselő-testületek és a legmagasabb hatósági szervek, valamint az önigazgatási szervek és a munkaszervezetek kölcsönös viszonyára — figyelembe véve, hogy minden munkaszervezet egy-egy intézményesített kollektivitás, amely egyidejűleg szubjektuma a munkának és szubjektuma a gazdasági viszonyoknak is. Az eddigi kutatások azt mutatják, hogy társadalmi, gazdasági és politikai fejlődésünk jelenlegi fokán az önigazgatási kapcsolatoknak a községekben még mindig nincsenek megfelelő intézményes formái, és így a munkaszervezeti önigazgató szerveket igen kevés szál fűzi a községek önigazgató testületeihez, tehát befolyást sem igen gyakorolhatnak rájuk. Ha ezt a mozzanatot összefüggésbe hozzuk a ténnyel, hogy a választók gyűlésein még mindig igen csekély a polgárok részvétele, s hogy referendumokhoz is csak ritkán folyamodunk, akkor okkal és eléggé argumentáltan állíthatjuk, hogy a közvetlen önigazgatás foka a községekben még távolról sem elégíti ki a követelményeket.

Ezt a kritikai áttekintést az eddigi gyakorlatról, amely a marxi értelemben vett (és koncepciójában kibővített) kommuna kiépítésére irányul a jugoszláv szocialista társadalomban, kizárólagosan úgy kell felfogni, mint Marx módszereinek alkalmazását életkörülményeink kritikai megvilágításában és értelmezésében. A községekben minden lehető eszközzel párhuzamosan kell fejlesztenünk az önigazgatás folyamatát és a termelőerőket, hogy tovább erősítsük a közvetlen termelők társadalmi szerepét, s hogy teljesen megszüntessük az emberi munka elidegenítését.

Ezeknek az elveknek a további és még következetesebb érvényesítésével a községek fejlődésében még inkább megközelíthetjük a klasszikus marxista felfogást a kommunák gyakorlatában, és az önigazgatás fejlődési folyamatának kiteljesedésével még inkább gyarapíthatjuk a kommuna univerzális szocialista jellegét.

REZIME

NEKI PROBLEMI OSTVARIVANJA MARKSOVOG SHVATANJA O KOMUNI U JUGOSLOVENSKOJ PRAKSI

Temelji na kojima se izgrađuje komunalni sistem kod nas zasniva se na: Marksovoj ideji komune kao najzad pronađenom političkom obliku u kojem se može izvršiti ekonomsko oslobođenje rada, Lenjinovoj ideji vlasti sovjeta radnog naroda i jugoslovenskoj ideji o neposrednom samoupravljanju.

Međutim, kao svaka živa teorija, i teorija komune nije konačno završen i celovit misaoni sistem. Nalazimo se u periodu realizacije teoretskih principa i borbe za njihovo praktično ostvarenje. Zbog toga se danas više nego ikad ranije postavlja pitanje do kog stepena se u izgradnji komune stiglo u marksističkom smislu, a posebno, uže posmatrano, u Marksovom smislu poimanja ovog društvenog fenomena.

Ostvarivanje Marksovog koncepta komune u Jugoslaviji, i u teoriji i praksi, možemo posmatrati kao pitanje ostvarivanja ustavne koncepcije opštine. Dosadašnja empirijska istraživanja i ocene niza političkih foruma ukazuju da realizacija programatsko-normativnog koncepta komune zaostaje iza željenog stepena razvoja. U razvoju komunalnog sistema nastupila je faza stagnacije, tako da se čak i zaostaje iza jasno formulisanih potreba društva u celini.

Kritički osvrt na stepen ostvarivanja Marksove vizije komune u izgradnji socijalizma u Jugoslaviji nije ništa drugo nego pokušaj primene Marksovog metoda kritičke analize i (shvatanja) odnosa u kojima živimo. Analiza pokazuje da je potrebno na svim nivoima i svim sredstvima razvijati proces samoupravljanja i brži razvoj proizvodnih snaga u cilju afirmacije neposrednih proizvođača i potpunije dezalijenacije ljudskog rada.

РЕЗЮМЕ

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОСУЦЕТВЛЕНИЯ МАРКСИСТСКИХ ПОНЯТИИ О КОММУНЕ ЮГОСЛАВСКОИ ПРАКТИКЕ

Фундаменты на которых у нас строится коммунальная система основывается на Марксистской идее коммуны — наконец наиденнои политическои форме, в которои можно осуществить экономическое освобождение труда на идеи Ленина власти Совета рабочего народа и югославскои идее о непосредственном самоуправлении. Междутем как всякая живая теория, и теория коммуни, не окончательно закончена и целостная мыслительная система. Мы находимся в периоде реализации технических принципов и борьбы за их практическое осуществление. Поэтому теперь больше чем когда — лыбо ставится вопрос до какои степени строительства коммуни мы достигли в смысле марксизма, особенно уже рассматривая в Марксовом понимании этого общественного феномена.

Осуществление Марксовог концепта коммуни в Югославии и в теории и в практике, мы можем рассматривать вопрос осуществления конституционнои концепции общества. Бывшие до сих пор эмпирические исследования и оценка ряда политических форумов указывает, что реализация программо-нормативного концепта коммуны отстает от желаемои степени развития. В развитии коммунальнои системи наступила фаза стагнации так что даже и отстает от ясно формулированных потребностеи общества в целом.

Критический взгляд на степень осущствления Марксового видения комуны в создании социализма в Югославии ничто иное как попытка применения Марксов метод критического анализа и восприятие отношений в которых живем. Анализ показивает, что необходимо по всем направлениям и всеми средствами развивать процесс самоуправления и быстрее развивать производительные силы с целью утверждения непосредственных производителей тачнее дезалинация людского труда.

Neca Jovanov

A SZTRÁJK, MINT TÁRSADALMI ÖSSZEÜTKÖZÉS ÉS AZ ÖNIGAZGATÁS, MINT TÁRSADALMI RENDSZER KÖLCSÖNÖS VISZONYA

BEVEZETŐ

Lenin annak idején azt mondotta, hogy az a társadalom, amelyik önmagával kapcsolatban nem mer vagy nem képes szembenézni a teljes igazsággal — nem egészséges társadalom. Lenin személyes példával is tanúságot tett bátorságáról, amikor nyilvánosan szólt „... a sztrájkról, mint harcmodorról, a hatalmon levő proletárok államában". Leninnek ezt a szövegét, egyben mint a Kommunista Párt Központi Bizottságának határozatát, a Pravda közölte 1922. január 16-i, 12. számában.

A sztrájkokról kialakult közvitát Jugoszláviában elsősorban úgy kell felfogni, mint a sztrájk elemzésének és megmagyarázásának szükségességét, hogy megvilágítsuk forrásait és igazi értelmét Jugoszlávia különleges történelmi helyzetében. Ezért a nyilvános sztrájkvitát semmiképpen sem tekinthetjük „a szennyes kiteregetésének", mint ahogyan néha megállapítjuk. E szöveg szerzőjének az a szándéka, hogy adalékkal szolgáljon a sztrájk jelenségének tanulmányozásához, valamint a sztrájk, mint társadalmi összeütközés és az önigazgatás, mint társadalmi rendszer kölcsönös viszonyának megvilágításához.

Viszonylag kevés számú csontból rekonstruálni lehet a mammutot. Nekem persze nincsenek olyan ambícióim, hogy ezzel a sztrájkokról szóló szöveggel az egész társadalmi rendszert rekonstruáljam. Nem titkolom viszont erőfeszítésemet, hogy a sztrájkot, mint a társadalmi rendszer szegmentumát vegyem elemzés alá, s hogy rámutassak arra, milyen kapcsolatban áll ez a jelenség a pillanatnyi helyzettel a globális társadalmi rendszerben, melyek az okozati összefüggések. Az eszmeiség, mint „a tudat torzulása", természetesen jelenvaló lesz ebben a szövegben. Nem titkolom, hogy az én tudatom is „el van torzulva" azok javára, akik sztrájkolnak. Tudatában vagyok annak, hogy a sztrájkok megmagyarázásának kísérletében főleg azoknak az embereknek a reális helyzetéből szemlélem a dolgokat, akik sztrájkolnak. Ennyiben nem vagyok tárgyilagos. Kérem az olvasót, hogy legyen erre tekintettel.

Szövegemben az 1969-ig lezajlott sztrájkokat veszem elemzés alá. A későbbi eseteket nem tanulmányoztam. Ezért előfordulhat, hogy egyes dolgok ma már nem olyanok, amilyenek 1969 előtt voltak. Kérem, hogy ezt is vegyék figyelembe.

Ellemzésem három fejezetre oszlik. Az első fejezetben megpróbáltam vizsgálat alá venni mindazokat az ellentmondásokat, melyeknek döntő hatásuk lehet a sztrájk jelenségére. Az általános feltételek ellentmondásosságai folytán sok szempontból a sztrájk is ellentmondásos jelenség. A szöveg második részében a sztrájk néhány döntő fontosságú ismérvére mutattam rá. Végül a harmadik részben megpróbáltam feltárni, hogy milyen viszonyban áll egymással a sztrájk és a társadalom formális struktúrája.

I. AZ ELLENTMONDÁSOS KÖRÜLMÉNYEK ÖSSZESSÉGE, AMELYEKNEK DÖNTŐ HATÁSUK VAN A SZTRÁJK JELENSÉGÉRE

A körülmények, amelyekről szó lesz, nem azonos mértékben és nem egyenlő módon hatnak a sztrájk jelenségére. A következő szövegből látni lehet majd, hogy milyen mértékben függ a sztrájkok mennyisége és intenzitása egyes olyan általános folyamatok különböző mennyi-

ségétől és intenzitásától, amelyek az össztársadalomban mennek végbe, valamint attól is, hogy milyen az önigazgatásnak, mint társadalmi rendszernek a reális helyzete. A sztrájk megjelenésére döntő módon kiható körülmények közé magát a sztrájkot is besorolhatjuk

1. *A munkásosztály mint „önmagában adott osztály"* kialakulásának viszonylag gyors folyamata*

Vitathatatlan, hogy a lakosság szociális struktúrájának változási folyamata és a munkásosztály, mint „önmagában adott osztály" kialakulása viszonylag nagyon gyors ütemű volt. 1939-ben minden 1000 lakosra 59, 1950-ben 119, 1970-ben pedig már 187 foglalkoztatott jutott. A dolgozók összlétszáma 1939-ben 920000, 1950-ben 1944000, 1970-ben 3850000, 1972-ben pedig már elérte a 4 milliót. 1950 és 1970 között tehát a foglalkoztatottak létszáma csaknem a kétszeresére növekedett.

A mezőgazdasági lakosság aránya az összlakosságban 1953-ban még 60,7, 1961-ben 49,6, 1971-ben pedig már csupán 36%-ot tett ki. Ez az aránymutató azonban nem azonos egész Jugoszlávia területén. Szlovéniában csak 18, Kosovón viszont 50,1%-ot tesz ki. A mezőgazdasági lakosság összlétszáma 1953 és 1971 között az egész országra nézve 28,5%-kal csökkent, de ez a csökkenés Szlovéniában 48,4, Kosovo területén viszont csak 6,7%-os. Már ebből is jól látszik, milyen nagy arányú különbségek vannak Jugoszlávia egyes köztársaságai és tartományai között a fejlődés színvonalában.

A foglalkoztatottak száma a gazdaságban az 1952. évi 1 millió 684 ezerről 1970-ben 3 millió 105 ezerre nőtt, ami 184,3%-ot tesz ki. A nem gazdasági ágazatokban viszont ez a növekedés eléri a 219%-ot (az 1952. évi 297 ezerről 650 ezerre növekedett).

A foglalkoztatottak létszámának viszonylag gyors emelkedésével párhuzamosan növekszik a munkát keresők száma is. 1953-ban 82 ezer személy volt állás nélkül, 1970-ben pedig már 320 ezer. Adjuk ehhez még hozzá az ideiglenesen külföldön dolgozók számát is, ami 1964-ben 100 ezerre, 1967-ben 320 ezerre, 1972-ben pedig több mint 800 ezerre volt tehető.

A foglalkoztatottság növekedésének százalékaránya nem minden évben volt azonos. 1953 és 1960 között ez az aránymutató évente általgosan 7,1%-ot tett ki, 1960 és 1970 között viszont csupán 2,6%-ot.

Az összfoglalkoztatottaknak egész Jugoszláviában 1950-ben 2,6%-a (52000 fő) dolgozott magánmunkaadónál (nagyobbára a vendéglátó és a kisiparban), húsz évvel később pedig arányszerűen kevesebb — 2,2%, de abszolút értelemben jóval több — 85000[1].

A lakosság szociális struktúrájában végbemenő viszonylag gyors változás és a munkásosztály, mint „önmagában adott osztály" kialakulása elkerülhetetlen és szükségszerű folyamat, s ugyanakkor kapcsolatban áll a sztrájkok jelenségével az ország gazdaságilag fejlettebb vidékein és azokban a helységekben, amelyekben jobban összpontosul a munkásság. A nagy különbségek az egyes köztársaságok és tartományok gazdasági fejlettsége és a foglalkoztatottak létszáma tekintetében kapcsolatban állnak azokkal a nagy eltérésekkel, amelyek a bennük lezajlott sztrájkok megjelenési ideje, intenzitása és száma tekintetében kimutathatók.

Ezzel természetesen nem azt akarjuk mondani, hogy a sztrájkok ellen a gazdasági fejlődés lelassításával és a munkásosztály mint „önmagában adott osztály" kialakulásának akadályozásával kell küzdeni. Csupán arra kívánunk rámutatni, hogy az ország egyes vidékein lezajlott sztrájkok mennyisége és intenzitása, valamint az ottani munkásság kialakulásának üteme és intenzitása között összefüggés van.

2. *A munkásosztály, mint „magára ismert osztály" kialakulásának folyamata*

„A munkásosztály, a szocialista társadalom alapvető ereje, hordozója és biztosítéka a szocialista fejlődésnek" (A Jugoszláv Kommunista Szövetség Programja). Mivel a munkásosztály viszonylag magas fokúan tudatában van ennek a szerepének, ez egyik döntő fontosságú *pozitív* előfeltétele a sztrájkok keletkezésének. Eddig általában az iparban és a bányászatban dolgozó közvetlen termelők folyamodtak sztrájkhoz, tehát olyan emberek, akik objektíve, a maguk társadalmi helyzeténél fogva a munkásosztályba tartoznak, abba az osztályba, amely viszonylag gyorsan alakult „magára ismert osztállyá".

Minthogy az önigazgatású szocializmust úgy fogadták el, mint saját társadalmi rendszerüket, és mivel magas fokúan tudatában vannak a szocialista sajátosságoknak, a munkások sohasem „önmaguk és önnön érdekeik ellen" sztrájkolnak, mint ahogyan néha gondoljuk, hanem azok ellen, akik akadályozzák a *munkásönigazgatás*, a munka és a munkaeredmények szerinti elosztás érvényesülését, azok ellen, akik gátolják a munkásosztályt osztályérdekeinek

* A kifejezés magyarázatát lásd: Marx: A filozófia nyomorúsága, Marx és Engels Művei. IV. kötet, Budapest, 1959. 172. old. U. e. vonatkozik a későbbiekben előforduló „magára ismert osztály" kifejezésre. (Ford.)

és történelmi szerepének érvényesítésében. A munkások nem az önigazgatás ellen, az elfogadott rendszer ellen sztrájkolnak. Ők a maguk társadalmi és anyagi helyzetük ellen harcolnak, mert az nincs összhangban az elfogadott rendszerrel.

A félelem, hogy a munkások, ha nekik „adjuk" az összjövedelmet, „fölemésztik az akkumulációt", személyi jövedelmekre osztják el, ez a félelem nem a munkások tényleges magatartásán, nem az önigazgatáson alapszik.

Amikor „magára ismert osztállyá" alakul, a munkásosztály nem csupán a „kapitalizmus sírásójának" küldetését vállalja magára, hanem hitet tesz saját bürokráciájának felszámolása mellett is. Ezzel természetesen nem azt akarjuk állítani, hogy az „önmagától adott osztály" minden tagja egyúttal a „magára ismert osztály" tagja is, sőt azt sem, hogy minden munkás, aki sztrájkol, pontosan tudja, milyen történelmi szerepe és felelőssége van annak az osztálynak, amelyhez tartozik.

3. *A társadalmi viszonyok demokratizálódása*

A sztrájkhoz nálunk csak akkor juthattunk el, amikor a társadalmi viszonyok demokratizálódásában olyan szintre érkeztünk el, amelyen már lehetséges sztrájk formájában is kifejezésre juttatni a különféle ellentétes érdekeket és az összeütközések kulminációját. Bármennyire is ellentmondásosan hangzik, olyan minőségében, amilyet elért, a sztrájk nem lenne nálunk lehetséges, ha előbb nem nyitottuk volna meg a társadalmi viszonyok demokratizálódásának folyamatát, ha nem építettük volna le a párt és az állam társadalmi hatalmának monopóliumát. Egy totalitárius kapitalista, vagy bürokratikus „szocialista" rendszerben a sztrájkok nem lehetnek gyakoriak, de ha mégis bekövetkeznek, akkor a részvevők száma tekintetében jóval nagyobbak, az összeütközések sokkal mélyrehatóbbak, és a következmények is hasonlíthatatlanul katasztrofálisabbak azokra nézve, akik részt vesznek bennük. Az ilyen rendszerű országokban nagyobbára nincsenek sztrájkok, de nem azért, mert a munkásosztály túlságosan elégedett a helyzetével, hanem mert nincs rá lehetősége, hogy elégedetlenségének sztrájkkal adjon kifejezést. A sztrájkok száma nálunk épp abban az időszakban volt a legnagyobb, amikor hangsúlyozottan szükségessé vált a társadalmi viszonyok demokratizálódása és az önigazgatással szembeni ellenállás leküzdése. Ezzel azonban semmiképpen sem akarjuk azt állítani, hogy a sztrájkok létezése és engedélyezése mércéje lehet a demokráciának.

A társadalmi viszonyok demokratizálódásának folyamata jórészt mindenesetre felszámolta az össztársadalom polarizálódásának lehetőségét az egyik oldalon a munkásosztállyal, a másikon pedig a tőle elidegenedett és bürokratizálódott állammal. Ezzel jobbára megszűnt a lehetősége egy olyan össztársadalmi konfliktusnak, amely magán viselhetné a munkásosztály politikai mozgalmának jellegét önnön államával szemben, a tőle elidegenített hatalom egész politikai rendszerével szemben. Mit jelent a társadalmi viszonyok demokratizálódásának ez a folyamata? Először is, az állam demisztifikációját, annak a meggyőződésnek a szertefoszlatását, hogy az állam, mint mindenható absztraktum, mindent elérhet, amit akar; másodszor, az állam társadalmi hatalmának, mint absztrakciónak, az ember számára láthatatlan és megfoghatatlan erőnek maga az ember — mint a társadalmi hatalom konkrét hordozója számára — kézzelfogható erővé való átalakulását; harmadszor egy-egy konkrét fizikai és társadalmi terület határai között (mindenekelőtt egy-egy munkaszervezetben és községben) azoknak az ellentmondásoknak összpontosítását és hathatóssá tételét, amelyeknek hordozói a különféle érdekek kinyilvánítása során egymással összeütközésbe kerülnek, megközelítik egymást, láthatóak és megfoghatóak egymás számára, s egyik sincs fetisizálva, olyan hatalommal felruházva a másikkal szemben, hogy az, akinek az érdekét durván és igazságtalanul (ténylegesen, vagy csak a tudatában) megnyirbálják, hallgatna és tűrne gondolván, hogy majd csak „jobb lesz" — a párt és az állam misztifikált mindenhatóságától várva a „jobb jövőt" vagy a „még több bajt". Az az időszak, amikor főbólintással, „minden fenntartás nélkül" hagytuk jóvá a párt és a kormány meghozott vagy meghozandó határozatait, már mégiscsak mögöttünk van.

A társadalmi viszonyok fokozatos demokratizálódása a sztrájk megjelenésének pozitív előfeltétele, mert lehetővé teszi, hogy a munkásosztály a sztrájk fegyverét is igénybe vegye abban a harcban, amelyet saját érdekeinek megvalósításáért folytat. Ilyen értelemben a társadalmi viszonyok demokratizálódása is „hibáztatható" a sztrájk megjelenéséért.

4. *Az önigazgatás megállapodottsága mikro-szinten, és összefüggő rendszerének hiánya. A munkásosztály szociális heterogenitása és politikai szervezettségének szintje*

Az önigazgatás mikro-szinten maradt, felaprózódott, és nem kapcsolódott egybe integrált társadalmi rendszerré. Ez számottevően megkönnyíti az állam (és az önállósult pénz- és

kereskedelmi tőke) hatalmát felette, s ugyanakkor megnehezíti a munkásosztály, mint önigazgatói erő számára, hogy hatalmába kerítse az össztársadalom politikai porondját.

A munkásosztály, akárcsak az önigazgatás, felaprózódott. Mint osztály nincs kellőképpen megszervezve az össztársadalom szintjén, szociális szempontból heterogén, és a maga társadalmi és anyagi helyzetének döntő fontosságú kérdéseiben ellentmondásos. Ez csak növeli a lehetőséget, hogy a társadalmi hatalomnak azok a központjai, amelyek önállósultak és elidegenedtek a munkásosztálytól, s amelyek a munkásosztály (akárcsak az egész társadalom) szociális megosztottságát saját társadalmi hatalmuk és döntőbíráskodásuk igazolásaként hozzák fel, tovább manipuláljanak a munkásosztállyal.

Mindezek a munkásosztályra nézve negatív körülmények döntő módon hatnak arra, hogy a munkások sztrájkoljanak, de csak „kicsiben" (sok sztrájk kevés számú részvevővel és rövid időtartammal, a sztrájkok hatékonyságának mikro-szintjével stb.).

5. *A munkások részarányának és hatásának csökkenése a társadalmi hatalom formális gócpontjaiban*

Létezik egy folyamat, amelynek során a munkásosztály hatalma, pontosabban a munkásmozgalom bizonyos intézményekre szűkül le, melyek azután önállósulnak és elidegenednek a munkásoktól, a társadalmi hatalom gócpontjaivá alakulnak át, s fölülkerekednek saját szociális forrásukon — a munkásosztályon. Erősödnek a társadalmi hatalom formális gócpontjai, s ezek, szociális összetételük és hatásuk struktúrája tekintetében egyre kevésbé *munkásjellegűek.*

A felvetett probléma elemzésében abból a feltevésből indulunk ki, hogy a munkások viszonylagos részvételi aránya a formális döntéshozatali központokban hatásuk kifejeződésének egyik legfőbb előfeltételét képezi a döntésekben és saját osztályérdekeik érvényesítésében, tehát ezek szerint annak is, hogy kiküszöböljék az osztályalapon álló konfliktusok lehetőségét a munkások és a társadalmi hatalom formális gócpontjai között.

Az alábbiakban bemutatjuk a munkástanácsok és az igazgató bizottságok szociális összetételében észlelhető irányzatokat azokban a gazdasági szervezetekben, amelyekben a foglalkoztatottak nagy száma miatt munkástanácsokat választanak. Az elemzésből tehát hiányzanak azok a kisebb vállalatok, melyekben a munkás-kollektíva együttesen végzi a munkástanács feladatát. Az önigazgatási szervek szociális összetételében megnyilvánuló irányzatokat az 1960—1970 közötti 10 éves időszakban vesszük szemügyre.

A munkástanácsok szociális összetétele[2]

	1960	1965	1770
Összlétszám	156300	149404	135204
		százalékban	
1. Munkás — összesen	76,2	73,8	67,6
— magas szakképzettségű	15,1	16,7	17,2
— szakképzett	40,5	37,8	33,7
— félszakképzett	13,4	10,8	9,0
— szakképzetlen	7,2	8,0	7,4
— ipari tanuló	—	0,5	0,3
2. Más foglalkozású — összesen	23,8	26,2	32,4
— főiskolai v. egyetemi végzettséggel	4,2	5,9	10,1
— középiskolai végzettséggel	12,0	13,0	15,9
— általános isk. végzettséggel	7,6	7,3	6,4

A gazdaságban foglalkoztatottak összlétszámához viszonyítva a különféle képzettségű munkások aránya 80,1%-ot, a többieké pedig 19,9%-ot tesz ki. A főiskolai és egyetemi végzettségűek részaránya 4%. Az egyes szociális csoportok tehát rendkívül eltérő arányban vannak képviselve a munkástanácsokban. A munkások, akik korábban sem vettek részt meg-

felelő arányban, egyre kevesebben vannak jelen ezekben az önigazgató szervekben. Ha a munkástanácsokba beválasztott munkások kimutatott százalékarányát 1970-re vonatkozóan (67,6%) a tényleges munkások, a közvetlen termelők számarányára csökkentjük, akkor kiderül, hogy részarányuk ebben az évben voltaképpen már csak 54,9% volt. A munkástanácsok tagjai között az igazi munkások létszáma kisebb, mint a képzettségük szerinti munkások száma, mivel ezek közül egyesek a munkahelyük szerint már nem munkások — hanem időközben vezetők és tisztviselők lettek.

Az igazgató bizottságok szociális összetétele[3]

	1960	1965	1970
Összlétszám	51261	49794	46994
		százalékban	
1. Munkások — összesen	67,2	61,9	44,2
— magas szakképzettségű	19,3	19,7	18,2
— szakképzett	34,8	31,0	20,4
— félszakképzett	8,9	6,9	3,4
— szakképzetlen	4,2	4,3	2,2
2. Más foglalkozású összesen	32,8	38,1	55,8
— főisk. v. egyetemi végzettséggel	11,0	13,8	27,8
— középiskolai végzettséggel	15,0	17,4	22,9
— általános iskolai végzettséggel	6,8	6,9	5,6

Amennyiben 1970-re vonatkozóan az igazgató bizottságokba beválasztott munkások kimutatott százalékarányát (44,4%) a közvetlen termelésben dolgozó valódi munkások arányszámára csökkentjük, akkor ez a százalékarány 32%-ra módosul. Ez azt jelenti, hogy az igazgató bizottságoknak csupán minden harmadik tagja munkás.

A munkástanácselnökök szociális összetétele

	1962	1965	1970
Összlétszámuk	7796	6746	6356[4]
		százalékban	
1. Munkások — összesen	74,1	65,8	51,2
— magas szakképzettségű	27,1	29,2	26,1
— szakképzett	38,3	31,3	22,3
— félszakképzett	5,9	3,6	2,0
— szakképzetlen	2,8	1,7	0,8
2. Más foglalkozású — összesen	25,9	34,2	48,8
— főisk. v. egyetemi végzettséggel	4,4	9,7	18,9
— középiskolai végzettséggel	13,5	17,6	23,3
— általános iskolai végzettséggel	8,0	6,9	6,6

Amennyiben a munkástanácselnökké választott munkások 1970. évi 51,2%-os részarányát a közvetlen termelésben dolgozó munkások arányára csökkentjük, akkor ez valójában 31,4%-ot tesz ki. Ezek szerint a munkástanácselnökök közül csupán minden harmadik mondható munkásnak.

Az igazgató bizottságok elnökeinek szociális összetétele

	1962	1965	1970
Összlétszámuk	7796	6746	6247
		százalékban	
1. Munkások — összesen	69,5	61,0	41,4
— magas szakképzettségűek	24,1	26,5	21,1
— szakképzettek	36,9	29,0	17,9
— egyéb munkások	8,5	5,5	2,4
2. Más foglalk. — összesen	30,5	39,0	58,6
— főisk. v. egyetemi végzettséggel	6,7	11,3	28,5
— középiskolai végzettséggel	15,3	20,1	24,7
— általános iskolai végzettséggel	8,5	7,6	5,4

Amennyiben a munkások 41,4%-os részarányát a tényleges munkások, a közvetlen termelők részarányára csökkentjük, akkor ez 1970-ben valójában mindössze 27,0%-ot tett ki.

A munkások részaránya a községi képviselő-testületekben és a képviselőházakban

	1958	1963	1970
		százalékban	
Munkások az összes képviselőtestületben	13,0	15,0	13,0
Munkások a köztársasági képviselőházakban	9,0	7,0	1,0
Munkások a Szövetségi Képviselőházban	8,0	6,0	1,0

Amilyen mértékben a munkások részaránya csökkent a társadalmi-politikai közösségek képviseleti testületeiben, olyan mértékben növekedett a főiskolai és egyetemi végzettségű szakemberek százalékaránya.

A Szövetségi Szkupstinába beválasztott képviselők közül 1958-ban 21, 1963-ban 49, 1970-ben pedig 68%-nak volt egyetemi végzettsége. Az ugyanilyen képzettségű képviselők részaránya a hat köztársasági képviselőházban összesítve a következő volt: 1958-ban 15, 1963-ban 37, és 1970-ben 58%. Ugyanakkor a társadalmi szektoron foglalkoztatott dolgozóknak 1968-ban 4,9, a gazdaságban 2,4, a nem gazdasági tevékenységekben pedig 16%-a rendelkezett egyetemi oklevéllel.

Tetemesen megnövekedett a képviselők száma a vállalati vezetők soraiból. Az állami és pártfunkcionáriusok mellett (akiknek részaránya 1963-ban 30,9% volt a 670 képviselőből, 1969-ben pedig 31% a 619 képviselőből) ezek a vezetők vannak legtöbben a képviselőházakban. A Szövetségi Szkupstina képviselői között 1963-ban 73, illetve 11%, 1969-ben pedig 129, vagyis 20,9% volt a gazdasági vezetők száma. A Szövetségi Szkupstina Gazdasági Tanácsát nem véletlenül nevezték el sokan „igazgatók tanácsának". A hat köztársasági képviselőházban 1963-ban még csupán a képviselők 9%-a (259) került ki a vállalati vezetők közül, de 1969-ben arányszámuk már 19%-ra (425-re) emelkedett.[5]

A munkások viszonylagos részvétele a döntéshozatal formális központjaiban annál kisebb, mennél magasabb szintről van szó. A munkások részaránya 1970-ben a munkástanácsokban 54,9, az igazgató bizottságokban 32, a községi képviselő-testületekben 13, a tartományi képviselőházakban 4, a köztársasági és a szövetségi képviselőházakban pedig csupán 1% volt.

Szemmel látható tehát, hogy a munkások viszonylagos részvétele a társadalmi hatalom formális központjainak minden szintjén csökkenő irányzatú. Ez az irányzat kifejezésre jut más formális struktúrákban is, amelyeket itt nem vettünk elemzés alá.

A munkások tényleges hatása a döntéshozatalra a társadalmi hatalom e formális gócpontjaiban viszont messze elmarad még attól a szinttől is, amely megfelelne formális részvételüknek.

Mindez jórészt megmagyarázza, hogy miért sztrájkolnak mindenekelőtt a termelőmunkások, s hogy miért kerülnek sztrájkukkal összeütközésbe az intézményesített struktúrákkal.

A munkások kiszorításának folyamata a döntéshozatal formális gócpontjaiból nem maradt hatástalan a jugoszláv önigazgatók második kongresszusára sem, amelyet 1971-ben tartottak meg. A megválasztott összes (2301) kiküldöttnek csupán egynegyede (24%-a) került ki a munkások soraiból. De még ezek között is számos olyan küldött volt, aki csak alapfoglalkozása szerint sorolható a munkások közé, de munkahelye szerint vállalati vezetőnek vagy tisztviselőnek tekinthető. Tehát a való helyzet szerint, ha a munkahelyekből indulnák ki, akkor a munkások részvételét ezen a kongresszuson még kisebbre kellene vennünk.[6]

A munkástanácsok kongresszusán, amelyet 1957-ben tartottak meg, az 1761 küldött 61,1%-a munkás volt, mégpedig képzettsége és munkahelye szerint egyaránt.[7] Ugyanezen a kongresszuson az egyetemi és a középiskolai végzettségű küldöttek részaránya alig 22,2% volt, míg az önigazgatók második kongresszusán csupán a mérnökök és technikusok arányszáma elérte a 23,6%-ot, továbbá a közgazdászok aránya 11, a jogászoké 7,9, a tanügyi munkásoké 7,1, a társadalmi-politikai dolgozóké pedig 5,1% volt.

A munkások viszonylagos részvételének és hatásának csökkenési folyamata a társadalmi hatalom formális gócpontjaiban időbelileg megegyezik:

1. a formális politikai struktúra egyre intenzívebb verbális követelésével, hogy a munkások nagyobb arányban vegyenek részt a társadalmi hatalom formális gócpontjainak munkájában, s hogy a munkásoknak döntő hatást kell biztosítani az intézményesített gócpontok döntéshozatalában;
2. társadalmi hatalom intézményesített gócpontjai jelentőségének és szerepének növekedésével;
3. e gócpontok illetékességének egyre több kérdésre való kiterjedésével — jogaik, kötelezettségeik és felelősségük kvantitatív növekedésével;
4. a kérdések állandó multiplikációjával, melyekről a társadalmi hatalom e formális gócpontjaiban döntenek — jogaik, kötelezettségeik és felelősségük összetettségének fokozódásával;
5. a szakértők és a vezetők (politikai, gazdasági, termelés- és munkaszervezési vezetők) viszonylagos részvételének és hatásának növekedésével a társadalmi hatalom formális gócpontjainak minden szintjén;
6. a szociális differenciálódás folyamatával, melynek során egyre inkább növekszenek a szociális különbségek a termelőmunkások kárára, ami valójában másik oldala a társadalmi hatalom differenciálódásának a munkások kárára;
7. a munkások szociális biztonságának csökkenésével;
8. a viszonylag nagyobb méretű sztrájkok számának növekedésével, és e konfliktusok kiéleződésével;
9. a sztrájkban kifejeződésre jutó összeütközés élének áttolódásával az ún. vezető szervekről (a vállalatok vezető munkahelyeit betöltő emberekről) az önigazgatási szervek felé — újabban a munkások, ha sztrájkra kerül sor, egyre többször lázadnak a munkástanács és az igazgató bizottság határozatai ellen, s ezzel egyre inkább ellentétbe kerülnek azokkal a döntéshozatali formális gócpontokkal, amelyek névlegesen munkásjellegűek, de amelyekben a munkások részvétele és hatása egyre kisebbé válik.

Nem lehet tehát elvitatni, hogy a munkások viszonylagos részvétele és hatása a társadalmi hatalom formális gócpontjaiban kifejezetten csökkenő irányzatú. Ennek az irányzatnak a minősítése azonban egészen különböző. Léteznek olyan vélemények, hogy a technostruktúra uralma törvényszerű jelenség, tehát a munkásosztálynak ezt úgy kell elfogadnia, mint saját ideológiáját és mint a munkásság gazdasági felszabadításának egyetlen útját. A magyarázatok másik véglete szerint viszont a technostruktúra uralmával a munkásosztály számára csupán a tőle elidegenített és önállósult igazgatás változik, ő maga pedig megmarad a bérviszonyok szintjén. Ha Marx álláspontjából indulunk ki, amely szerint „a munkásosztály felszabadítása magának a munkásosztálynak a műve lesz", akkor a társadalmi hatalom formális gócpontjaiból a munkások részvételének és hatásának további kiszorításával csak a végleges *elszakadás* útjára juthatunk, nem pedig a munkásosztály egyesülésének útjára a társadalmi hatalom formális struktúrájával, ez pedig, végső soron, csak a társadalom osztályrétegeződéséhez vezethet el, s a munkásosztály a maga bérhelyzeténél fogva végér-

vényesen „magára ismert osztállyá" alakul át, s az *osztályharc* megfelelő eszközeihez folyamodik a maga felszabadítása érdekében. Úgy gondolom, ez az *igazi* tanulsága a technostrukturális uralom koncepciójának, ami valójában a „felvilágosult abszolutizmusnak" csak egy új változata.

A szakértők és a vezetők, a szervezők szerepének és felelősségének növelésére a tudományos-technológiai előrehaladásban nagy szükség van, de csak a maguk hivatásbeli pozíciójuk — munkafeladataik szempontjából, amiért személyi jövedelmet kapnak. Ez a fajta „hatalmuk" a technológia és a munkaszervezés fölött, ami munkafeladatukat képezi, *pozitív* jelenség.

Ezzel szemben a vezetők és szakértők többsége a munkástanácsokban és a döntéshozatal más formális gócpontjaiban *negatív* jelenség, mert ez esetben a technológia és a munkaszervezés fölötti „hatalmuk" a szakértői munkafeladatok irányítása helyett átalakul gazdasági és politikai hatalommá, és fölülkerekednek a munkásokon, valamint a munka feltételein és eredményein.

A munkások részvételének és hatásának kiszorítása a döntéshozatal intézményesített központjaiból ezek szerint *negatív* folyamat, aminek döntő hatása van a munkássztrájkok megjelenésére. Ennek az irányzatnak a letörése a *munkásönigazgatás* javára, ez a mozgalom, ami a társadalmi rendszer egységesítéséhez vezet, a munkássztrájkok csökkentésének döntő előfeltételét jelenti.

6. *A munkásoktól elidegenedett és önállósult hatalmi gócok fennállása*

A társadalmi hatalom egységes központját képező állam és párt uralmának megszüntetésével és a kisebb hatalmi gócok kialakításával még nem oldottuk meg véglegesen a munkásosztály hatalmának érvényesítését. A párt és az állam hatalmának decentralizálása viszonylag gyors ütemben valósult meg, ugyanakkor azonban a társadalmi viszonyok demokratizálódásának folyamata lényegesen lassúbb ütemű. A szövetségi állam leépítésének folyamata nem kizárólag a munkásönigazgatás javára ment végbe, hanem sokkal inkább a létező és újonnan kialakuló bürokratikus politikai és gazdasági hatalmi gócok javára. Ezek a feldarabolt bürokratikus hatalmi gócok megjelentek a legalacsonyabb szinttől kezdve a társadalmi szervezet minden funkcionális és területi egységében. Egymáshoz viszonyítva heterogén központok ezek, gyakran konkurrálnak is egymásnak, de a munkássággal szemben egységesek és kiváltságosak. Ez döntő módon hat a munkássztrájkok megjelenésére.

A hatalom decentralizálása pozitív folyamat, de önmagában véve, a társadalmi viszonyok megfelelő demokratizálódása nélkül ez még nem küszöböli ki a sztrájkok lehetőségét.

A munkásnak, aki bérhelyzetben van, s aki felett kényszert gyakorolnak, végső soron egészen mindegy, hogy ezt a kényszert a szövetségi, köztársasági, községi vagy a vállalati bürokrácia alkalmazza-e, hiszen ezek mind tőle elidegenített, önállósult gócpontjai a társadalmi hatalomnak. Ő (a munkás) harcol a kényszer ellen, többek között a sztrájkkal is, függetlenül attól, hogy azt milyen szintről, kinek a nevében alkalmazzák.

7. *A piac*

Nehéz lenne fölbecsülni a gazdasági törvények szabad működésének megvalósulását a piacon, és tapasztalati értelmét az „önigazgatású piaci tervgazdaságnak", amely mellett a formális politikai struktúra síkra szállt. Erről nagyon különbözőek a vélemények maguk a közgazdászok között is.

A piacgazdálkodás mindenképpen pozitív jelenség a gazdaság központi tervigazgatásához képest. Az árugazdálkodás irányzata azonban, amelyet a formális politikai struktúra választott, egyúttal elvezet az „indokolatlanul nagy szociális különbségekhez" is mint negatív jelenséghez, amely ellen ugyanaz a struktúra harcot folytat. A piac azonban nem egyetlen forrása a szociális különbségeknek. Nagymértékben ehhez vezet a társadalmi hatalom felosztása is. A piac olyan mértékben járul hozzá a munkássztrájkok megjelenéséhez, amilyen mértékben az árugazdálkodási viszonyok újratermelik az indokolatlanul nagy szociális különbségeket a termelőmunkások kárára, akik nagyobbára ezért is sztrájkolnak.

8. *A munkásosztály egyes részeinek politikai éretlensége és kulturális visszamaradottsága*

Az iskolai végzettség és a szakmai képzettség nem kielégítő indikátora a politikai és kulturális fejlett(fejletlen)ségnek, illetve a munkásosztály „magára ismert osztállyá" való kialakulásának. Más indikátorok hiányában azonban mutassuk be a foglalkoztatottak struktúráját iskolai végzettségük és szakmai képzettségük szerint.

A társadalmi szektor foglalkoztatottjainak struktúrája iskolai végzettségük szerint

1968-ban	Összesen	Gazdaság	Nem gazdaság
Összesen	100	100	100
Iskolai végzettség nélkül és 1—3 osztályos végzettséggel	7,8	8,7	3,9
4—7 osztályos végzettséggel	29,8	33,3	14,4
Teljes ált. isk. végzettséggel	18,5	18,7	17,3
Középiskolai végz. ill. szakképz. és magas szakképzettséggel	36,0	35,7	37,8
Főiskolai végzettséggel	3,0	1,2	10,6
Egyetemi végzettséggel	4,9	2,4	16,0

Hasonló a helyzet, ha a foglalkoztatottak összetételét szakmai képzettségük szerint vizsgáljuk.[8]

A társadalmi szektor foglalkoztatottjainak struktúrája szakképzettségük szerint

1968-ban	Összesen	Gazdaság	Nem gazdaság
Egyetemi fokú képzettséggel	4,9	2,5	15,8
Főiskolai fokú képzettséggel	3,3	1,5	11,5
Középiskolai fokú képzettséggel	13,6	9,7	33,6
Alacsony fokú képzettséggel	8,8	6,9	17,4
Magas szakképzettségű munkás	6,7	7,8	1,9
Szakképzett munkás	25,5	30,4	3,9
Félszakképzett munkás	13,4	15,7	2,8
Szakképzetlen munkás	23,8	26,2	13,1

A szakképzetlen és félszakképzett munkások aránya tehát a gazdasági szervezetekben eléri a 41,9 százalékot. Ha ehhez még az alacsony fokú képzettségű alkalmazottak 6,9%-át is hozzáadjuk, akkor ez már csaknem fele a gazdaságban foglalkoztatottaknak. Ezzel nem azt állítjuk, hogy a gazdaságban foglalkoztatottak közül minden másodiknak nincs fejlett tudata a munkásosztály történelmi szerepéről és osztályérdekéről. Az mégis nyilvánvaló, hogy a munkásság egyes részei még nem jutottak el a „magára ismert osztály" színvonalára, s ilyenformán a munkásosztály egy-egy részének alacsonyfokú osztálytudata mindenképpen a sztrájkok jelentkezésének negatív jellegű feltétele.

A munkások kedvezőtlen iskolázottsági és képzettségi struktúrája, a piaci feltételekhez való alkalmazkodás, a munkásosztály szociális heterogenitása és nem kielégítő politikai szervezettsége az egész társadalom szintjén, mindez oda vezet, hogy a munkásosztály egy-egy részében időnként parciális és pillanatnyi érdekek alakulnak ki, s a munkások azért lépnek sztrájkba, hogy érvényre juttassák ezeket az érdekeket, elsősorban saját anyagi érdekeiket. Egy-egy munkáscsoportnak ez a magatartása mindenképpen ellentétben áll az egész munkásosztály történelmi szerepével és osztályérdekeivel.

9. *A Kommunista Szövetség és a szakszervezet gyakorlati ténykedése a munkások osztályérdekéhez viszonyítva*

Voltaképpen mi történik a Kommunista Szövetséggel és a szakszervezettel, s milyen ezek viszonya a munkásosztályhoz? Erre a kérdésre csak egy mélyrehatóbb elemzés adhatna választ, ami azonban meghaladná ennek a szövegnek a kereteit. Azt mindenesetre megállapíthatjuk, hogy volt egy folyamat, amelynek során gyöngült a Kommunista Szövetség szociális és eszmei kapcsolata a munkásosztállyal.

1946 és 1966 között a Kommunista Szövetség tagjainak sorában a munkások létszáma a 4-szeresére emelkedett, de ugyanakkor az egyéb foglalkoztatottak létszáma 15-ször nagyobb lett.[9] A munkások viszonylagos arányszáma a Kommunista Szövetség tagjainak sorában 1966 után is tovább csökkent. 1965-ben ez az arány még 35% volt, 1969-ben viszont már csak 31,2%. A Kommunista Szövetségből kizárt tagok között a munkások aránya 1953-ban 24,8, tíz évvel később 48,3, 1968-ban pedig már 53,1% volt. Az újonnan felvett párttagoknak 1953-ban 36, 1963-ban 34 és 1968-ban 38%-a került ki a munkások közül. A foglalkoztatott munkásoknak országos szinten 14%-a tagja a Kommunista Szövetségnek. Ugyanakkor, Stipe Šuvar elemzése szerint, minden 100 állami tisztviselő közül 85 tagja a Kommunista Szövetségnek.[10] Tegyük ehhez hozzá Vinko Hafner megállapítását is, akinek elemzése szerint a Kommunista Szövetség tagjainak két-harmada szociális helyzete szerint meghaladja az átlagot, tehát a közép- és felső réteghez tartozik.[11] A Kommunista Szövetség tehát a korábbi időszakban, a maga szociális összetételénél és gyakorlati ténykedésénél (tétlenségénél) fogva egyre inkább azoknak a szociális és politikai erőknek az uralkodó hatása alá került, amelyek mind nyíltabban és élesebben kerültek összeütközésbe a munkásosztállyal. Csak ezzel magyarázható a tény, hogy mialatt „a Kommunista Szövetség átszervezéséről", „a menetközbeni átcsoportosulásról" és „a tömegek erőteljes politizálódásáról" beszéltünk, és más hivatalos szólamokban gondolkodtunk, a Kommunista Szövetségből nagyobbára eppen a munkások távoztak.

Kimondhatjuk tehát, hogy a Kommunista Szövetség, a maga gyakorlati politikai tényke-dése (tétlensége), és (főképpen a maga vezetői szerveinek) szociális összetétele szempontjából mind kevésbé számított munkásszervezetnek — mind kevésbé volt instrumentuma a munkásosztálynak. Nem tudta kielégítő mértékben akcióra késztetni a *munkásokat*, nem tudott megfelelő mértékben élgárdája lenni a tömeges *munkásmozgalomnak*. Ez a magyarázata annak, hogy a sztrájkoló termelőmunkások között épp úgy voltak párttagok, mint ahogy voltak párttagok a vezetők között is, akik ellen a munkások sztrájkba léptek.

Ugyanezt állapíthatjuk meg, ha nem is azonos mértékben és azonos értelemben, a szakszervezetről. Ez a szervezet, igaz, mindig a munkásosztály nevében és érdekében lépett fel, de a munkásosztály jelenléte nélkül, anélkül, hogy a szakszervezetbe tömörítve gyakorlatilag is megmozgatta és képessé tette volna a munkástömegeket saját maguk felszabadításának kivívására, saját osztályérdekeik megvalósítására. A szakszervezetek (valójában ezek fórumai) gyakran nem értettek egyet a munkások érdekeibe ütköző állami intézkedésekkel, de nem folyamodtak olyan akciókhoz, amelynek során a munkásság motiváltan és szervezetten, mint szociális erő (a munkások tömegmozgalma) mondhatott volna „igent" vagy „nemet".

A Kommunista Szövetség és a szakszervezet nem volt kielégítő mértékben erőforrása az önigazgatásnak — sem mint munkásmozgalomnak, sem mint társadalmi rendszernek. Ilyenformán a Kommunista Szövetség és a szakszervezet akcióniak a munkások osztályérdekeivel való ellentétessége olyan negatív jelenség, ami döntő módon kihat a munkássztrájkok megjelenésére.

10. *Ellenséges tényke dés*

Az ellenséget és az általa kifejtett tevékenységet nem könnyű meghatározni. A munkásnak nem csupán a régi tőkés és a külföldi kém az ellensége. Közéjük tartozhatnak a bürokraták, a technokraták, a nacionalisták és szeparatisták, az anarchisták, a munkakerülők, az unitaristák, a kiváltságos rétegek, amelyek más munkájából élnek stb. Mindezek tényleges vagy potenciális ellenségei a munkásságnak, s ténykedésüket abból a szempontból is elemzés alá kellene vetni, hogy milyen közvetlen, vagy közvetett hatást fejtenek ki a sztrájkok megjelenésére.

Itt az ellenség fogalmát szűkítsük le az egykori burzsoázia (fizikai értelemben vett) tagjaira, és a mai külső, külföldi politikai ellenfelekre.

Ennek az ellenségnek a tényke dése, mint a sztrájkok megjelenésének negatív előfeltétele, eléggé vitás kérdés.

A sztrájkok okairól folytatott kutatások eddigi eredményei azt mutatják, hogy egyes sztrájkokban az ellenségnek is benne volt a keze, de az ellenséges tényke dés mégsem igaz oka a sztrájknak. Ilyen értelemben az ellenséges tevékenység nem tekinthető a sztrájkok negatív előfeltételének. Egyes esetekben azonban fennállt az ellenséges befolyás lehetősége (sőt ténye is) arra a környezetre, amelyben a létező konfliktusok a kulmináció — a sztrájk felé sodródtak. Ilyen esetekben a tőkés múlt maradványai és a szervezett külső befolyás erősítheti a létező konfliktusokat, meggyorsíthatja a kulmináció — a sztrájk — bekövetkezését, s ily módon beilleszkedhet a sztrájk közvetlen okai és résztvevői közé. Ilyen értelemben az ellenséges tevékenység ugyancsak egyik negatív feltétele lehet a sztrájk meg-

jelenésének. A tőkés múlt maradványai és a külső ellenség befolyása azonban voltaképpen nem játszik közre a konfliktusos helyzet kialakulásában, ami azután a sztrájkban oldódik fel.

11. *A sztrájkhagyományok*

Nem tanulmányoztuk kellőképpen még azt sem, hogy milyen hatása van a mai sztrájkokra a hagyományoknak, a forradalom előtti sztrájkszokásoknak. Kétségtelen azonban, hogy az idősebb munkások úgy tekintenek a sztrájkra, mint a munkásérdekek érvényesítésének leghatásosabb eszközére. Ilyen szempontból azt mondhatjuk, hogy a régi (háború előtti) sztrájkok hagyománya összefüggésben lehet azzal a jelenséggel, hogy a régi ipari központokban és azokban a gazdasági ágazatokban, melyekben a forradalom előtt gyakrabban törtek ki sztrájkok, ma is viszonylag gyakrabban fordulnak elő ilyen megmozdulások. Vonatkozik ez mindenekelőtt a fém- és a szövőiparra, valamint a bányászatra.

12. *Egyes általános konfliktusindítékok, melyeknek a sztrájkok megjelenésére is hatásuk van*

A sztrájkok megjelenésének általános magyarázatába beletartoznak egyes általános konfliktusindítékok is, melyek igen különbözőek, de hármat kiváltképpen fontosnak tarthatunk: először is, nem valósult meg teljes mértékben a korábban beígért és elképzelt jövő; másodszor, túlzottan azonosítjuk a programcélokat a folyamattal, azt, amit a szocialista társadalom végső céljaként jelöltünk meg azzal, amit egyes szakaszaiban elérhetünk; és harmadszor, változások álltak elő az infrastruktúrában.

Az első esetben a forradalom egyes alapeszméinek megvalósulatlanságáról („ideiglenes feláldozásáról") van szó. A szociális igazság és egyenlőség helyett, ami egyik alapeszméje volt a forradalomnak, eljutottunk „az indokolatlanul nagy szociális különbségekhez", éspedig épp annak a szociális csoportnak a kárára, amely a legtöbbet várta a szociális igazságtól és egyenlőségtől. Példaként említsük meg, hogy a legalacsonyabb és a legmagasabb személyi jövedelem aránya Szlovéniában 1971-ben 1:12 volt.[12] Ha azonban figyelembe vesszük az ún. egyéb kereseteket is, vagyis az egyes szociális csoportok közötti teljes szociális különbséget, akkor „ez az arány elérheti az 1:25-öt is".[13]

A második esetben a konfliktus azért következik be és éleződik ki, mert a végső célokat azonosítjuk a jelenleg elérhetőkkel. A reális helyzet folytonos összevetése a végső célokkal szüntelenül növeli a különbséget a várt és az elért szociális helyzet tekintetében.

A harmadik esetben az infrastruktúra jelentős változásairól van szó, ami egyes közgazdászok véleménye szerint akkor következik be egy társadalom fejlődése során, amikor a lakosonkénti nemzeti jövedelem értéke eléri a 600—1500 USA-dollár értékét. A gazdasági fejlődésnek ebben az időszakában az infrastrukturális változások olyan konfliktusokat is előidéznek, amelyek a sztrájkokban kulminálnak. Jugoszláviában jelenleg a lakosonkénti nemzeti jövedelem kb. 700 dollárt tesz ki, s így mi is e strukturális változások időszakát éljük.

II. A SZTRÁJKOK NÉHÁNY FONTOSABB JELLEMZŐJE

1. *Az első sztrájkról*

A JSZSZK területén 1958. január 13-án, 14-én és 15-én zajlott le az első sztrájk. Ebben a sztrájkban Trbovlje és Hrastnik mintegy 4000 bányásza vett részt. Sztrájkba lépett a bánya minden dolgozója — 3726 bányász, 157 technikus és felügyelő, 17 mérnök és 141 tisztviselő, a vezetőket is ide számítva. Részt vettek a sztrájkban a munkástanács és az igazgató bizottság tagjai is, valamint a Kommunista Szövetség tagjai, a vezetők és a szakszervezet tagjai is.

A sztrájkot a személyi jövedelmek alacsony szintje váltotta ki, összefüggésben a bányák helyzetével az elosztási rendszerben, továbbá az újratermelési anyagok viszonylag magas és a szén viszonylag alacsony árával. A személyi jövedelmek a bányában számottevően alacsonyabbak voltak, mint a gazdaság más ágazataiban, és kiváltképpen mint a nem termelő tevékenységekben.

Az elosztási rendszerben a bánya helyzetét, valamint az újratermelési anyagok és a szén árának magasságát a szövetségi szervek határozták meg, minélfogva a munkások közvetlenül velük kerültek összeütközésbe a sztrájk útján.

A sztrájkot, mint végső eszközt vették igénybe, hiszen a bánya képviselői a sztrájk előtt kitartóan, de hiábavalóan sürgették a kérdés rendezését az összes politikai (párt- és szakszervezeti) és állami szerveknél a községben, a járásban, a Szlovén Köztársaságban és a Szövetségben.

A bányászok követelésének megvalósítása szempontjából a sztrájk hatásosabbnak bizonyult minden korábbi erőfeszítésnél, amivel a bányászok képviselői a sztrájk előtt megpróbálkoztak. A sztrájk mélyrehatóbb okait azonban nem sikerült felszámolni. A széntermelő bányászok munkáját még ezután is sokáig igen alacsonyan értékeltük, s ennek következtében a továbbiak során más szénbányákban is sztrájkokra került sor.

A nyilvános tájékoztatási eszközök erről a sztrájkról semmit sem jelentettek meg. A sztrájk akkor még tabu-téma volt. Ennek ellenére a sztrájkról szóló információk eléggé szervezetten továbbítódtak a nem formális csatornákon.

Szolidaritást vállalva a trbovljei bányászokkal, 1958. január 16-án egynapos sztrájkba lépett a Száva menti Zagorje szénbánya mintegy 1200 dolgozója.

Utalok a tényre, hogy az első sztrájk az ország legfejlettebb részében, Szlovéniában következett be, egy szénbányában, ahol nagy a hagyomány ereje, régóta létezik munkásosztály, és viszonylag magas a foglalkoztatottak képzettségi színvonala.

2. *A sztrájkok dinamikája évek szerint*

Szlovénia után Horvátországban és Szerbiában következtek be a további sztrájkok, majd Bosznia-Hercegovinában, és végül Macedóniában és Crna Gorában. A sztrájkok az ország legfejletlenebb vidékén, a Kosovo Szocialista Autonóm Tartomány területén jelentek meg a legkésőbbi időpontban (1968-ban). A szlovéniai első sztrájk és a kosovói első sztrájk lejátszódása között egy egész évtizednek kellett elmúlnia.

Mint később majd látni fogjuk, viszonylagos értelemben az ország legfejlettebb köztársaságaiban és Vajdaság SZAT területén következett be a legtöbb sztrájk, és itt voltak legszámosabbak a részvevők. Sokkal kevesebb volt a sztrájk viszont a legfejletlenebb köztársaságokban és Kosovo területén.

Ez a tény még inkább kiélezi a sztrájk megjelenése előfeltételeinek (általános feltételeinek) kérdését.

Évek szerint a sztrájkok számáról nincsenek teljesen pontos adataink. Elemzésünkhöz jól hasznosíthatjuk azonban a rendelkezésünkre álló idevágó adatokat is, mivel ezek megközelítően a való helyzetről adnak számot.

Nem teljes adatok a sztrájkokról évek szerint

Sorszám	Év	A sztrájkok száma	%	Részvevők száma	%
1.	1958	28	1,6	nincs adat	
2.	1959	35	2,0	nincs adat	
3.	1960	61	3,5	nincs adat	
4.	1961	130	7,4	nincs adat	
5.	1962	225	12,8	nincs adat	
6.	1963	213	12,2	nincs adat	
7.	1964	271	15,5	11000	14,2
8.	1965	231	13,2	9000	11,6
9.	1966	152	8,7	nincs adat	
10.	1967	118	6,7	16762 (8)	21,6
11.	1968	148	8,5	19206 (20)	24,8
12.	1969 (8 hónap)	138	7,9	21629 (9)	27,8
Összesen		1750	100	77597 (37)[14]	100

A fentiek szerint tehát négy év és nyolc hónap alatt 869 sztrájkban összesen 77597 személy vett részt. Egy-egy sztrájkban tehát átlagosan 90-en vettek részt. Az 1958. januárja és 1961. decembere között lezajlott sztrájkokra vonatkozólag nem rendelkezünk teljes adatokkal. A sztrájkok tényleges száma nagyobb volt. Az 1958. és 1959. évre vonatkozóan hiányzanak az adatok a sztrájkok számáról Szlovéniában, Szerbiában és Bosznia-Hercegovinában, az 1960. évre vonatkozóan Szerbiában és Bosznia-Hercegovinában, az 1961. évre pedig Bosznia-Hercegovinából hiányosak az adatok. És minthogy erre az időszakra nincsenek meg a kellő adatok, azt sem állapíthatjuk meg pontosan, hogy milyen volt a sztrájkok dinamikája 1958 januárja és 1961 decembere között. A bemutatott adatok az 1962 januárja

és 1969. augusztusa közötti időszakra vonatkozóan nagyobbára megfelelnek a való helyzetnek, s jól érzékeltetik a sztrájkok dinamikáját ebben az időszakban.

Az első tapasztalati kutatásokat a sztrájkokra vonatkozóan 1965-ben, a másodikat 1966-ban, a harmadikat 1969-ben végeztük el. Mindhárom alkalommal e szöveg szerzője állította össze a kérdőíveket, szervezte meg a véleménykutatást, és dolgozta fel az adatokat. Az első két kutatást csupán Szerbia területén bonyolítottuk le, a harmadik akciót azonban (1969-ben) kiterjesztettük egész Jugoszláviára. Az első két fölmérés alapján 1967-ben megrendeztük az első tudományos vitát a sztrájkokról.[15] A második tanácskozást a sztrájkokról a Jugoszláv Szakszervezeti Szövetség Tanácsa szervezte meg 1968. október 24-én, éspedig számos tudós és politikus részvételével egész Jugoszlávia területéről.[16] A vitaindító anyagot mindkét tanácskozásra e sorok írója készítette elő.

Ebben a szövegben csupán a legfontosabb eredményeivel foglalkozom az 1969-ben lebonyolított véleménykutatásnak. A kérdőíven 25 kérdésre kellett válaszolni (jobbára nyíltan), de ebben a szövegben képtelenség lenne összegezni a különben kvantifikált feleleteket. A kérdőívet eljuttattuk minden községi szakszervezeti tanácshoz és képviselőtestülethez az országban, s ezek általában együttesen adták meg a válaszokat.

A 478 községi szakszervezeti tanács közül (amennyi 1969-ben összesen volt) 405 küldte be feleletét, a többi 73 viszont egyáltalán nem válaszolt. A 405 község közül 258-ból olyan válasz érkezett, hogy azon a területen egyáltalán nem fordult elő sztrájk, míg 147 község minden kérdésre feleletet adott az ott lezajlott sztrájkokkal kapcsolatban. Ebből a 147 községből összesen 512 sztrájkra vonatkozóan kaptunk részletes adatokat.

Az 512 jelzett sztrájkból 458, vagyis 90% 1966. január 1-e és 1969. augusztus 30-a között zajlott le. Az 512 sztrájk 66845 résztvevője közül 62504 személy az említett 458 sztrájkban vett részt, ami az összes résztvevők 93,5%-át képezi. A további elemzés arra az 512 sztrájkra vonatkozik, amelyben összesen 66845 munkás vett részt. 40 sztrájkra vonatkozóan nem ismerjük a résztvevők számát. Amennyiben a sztrájkok összes résztvevőinek számából leszámítjuk ezt a 40 sztrájkot, akkor kiderül, hogy egy-egy sztrájkban átlagosan 141 munkás vett részt.

3. *A foglalkoztatottak, valamint a sztrájkok és résztvevőik területi megoszlása*

Sorszám	Szocialista köztársaság	A foglalk. %-a	Sztrájkok száma	%	Résztvevők száma	%
1.	Szerbia (28)	38,6	215	42,0	22066 (21)	33,0
2.	Horvátország (16)	25,1	119	23,3	25230 (8)	37,7
3.	Szlovénia (8)	14,1	81	15,7	8674 (2)	12,9
4.	Bosznia-Herc. (14)	13,5	59	11,6	7671 (1)	11,5
5.	Macedónia (3)	6,7	38	7,4	3204 (8)	4,9
6.	Crna Gora (—)	2,0				
Összesen	JSZSZK (69)[17]	100	512	100	66845 (40)[18]	100

Léteznek adataink két Crna Gora-i sztrájkról is, melyekben összesen 243 munkás vett részt. Mivel az összes sztrájkhoz viszonyítva ez a 2 sztrájk még 0,5%-ot sem képvisel, a résztvevők aránya pedig alig 0,4%, a további elemzésből ezeket kihagyjuk, hiszen jelentőségük a kérdés feldolgozására elhanyagolható.

4. *A sztrájkok területi megoszlása Szerbián belül*

Sorszám	Terület	A foglalk. százaléka	Sztrájkok száma	%	Résztvevők száma	%
1.	Szűkebb Szerbia	65,6	126	58,9	15002 (12)	67,9
2.	Vajdaság	27,7	83	38,4	6629 (6)	30,1
3.	Kosovo	6,7	6	2,7	435 (3)	2,0
Összesen	Szerb SZK	100	215	100	22066 (21)[19]	100

5. *A sztrájkok megoszlása községek és munkaszervezetek szerint*

Sorszám	Köztársaság	Községek száma	%	Munkaszerv. száma	%	Sztrájkok száma	%	Részvevők száma	%
1.	Szerbia (28)	51	34,7	147	41,9	215	42,0	22066	33,0
2.	Horvátország (16)	36	24,5	83	23,6	119	23,3	25230	37,7
3.	Szlovénia (8)	22	14,9	62	17,7	81	15,7	6674	12,9
4.	Bosznia-Herc. (14)	27	18,4	39	11,1	59	11,6	7671	11,5
5.	Macedónia (3)	11	7,5	20	5,7	38	7,4	3204	4,9
Összesen	JSZSZK (69)[20]	147	100	351	100	512	100	66845	100

A sztrájkok áttekintett területi megoszlása azt mutatja, hogy az ellentmondásos körülmények összessége, ami létrehozza a sztrájkot, területileg nem osztódhat meg egyenletesen, és hogy a sztrájk megjelenésének egyes feltételei nem azonos méretekben és erősséggel jelentkeznek (hatnak) Jugoszlávia minden vidékén. Hogy a sztrájkok előbb már említett feltételei erőteljesebben vagy gyöngébben hatnak-e a sztrájkok kisebb vagy nagyobb mennyiségére és intenzitására az egyes köztársaságokban és tartományokban, az már egy másik elemzés tárgyát képezhetné.

Tekintsünk át néhány mutatószámot a gazdasági és kulturális fejlettség nagy eltéréseiről az ország egyes területeire vonatkozóan, mert ezekből is következtetni lehet a sztrájkok megjelenésének döntő feltételeire.

Jugoszlávia társadalmi össztermékében 1970-ben az egyes köztársaságok a következő arányokban részesedtek — összehasonlítva a lakosság számarányával: Bosznia-Hercegovina 11,7 — 18,3%, Crna Gora 11,9 — 2,6%, Horvátország 26,6 — 21,6%, Macedónia 5,6 — 8,0%, Szlovénia 15,7 — 8,4%, egész Szerbia 38,5 — 41,6%, szűkebb Szerbia 25,4 — 25,6%, Vajdaság 11 — 9,5%, Kosovo 2,1 — 6,0%. Szlovéniában az ipari termelés 1970-ben csaknem tízszer nagyobb volt, mint Kosovo területén. A foglalkoztatottak részaránya a társadalmi szektoron az összlakossághoz viszonyítva, amennyiben a jugoszláv átlagot 100-nak vesszük, Szlovéniában 168, Kosovón viszont csak 43%-os. A közfogyasztási kiadások lakosonként Szlovéniában négyszer nagyobbak, mint Kosovo területén. A mezőgazdasági lakosság aránya az ország összlakosságához viszonyítva országos szinten (1971-ben) 36% volt, de Kosovon 50, Szlovéniában viszont csak 18%. Országos szinten minden 1000 lakosra (1970-ben) 189 foglalkoztatott jut, de Szlovéniában 318, Kosovo területén pedig csak 82. Ugyanabban az évben egész Jugoszláviára vonatkozóan minden 1000 dolgozóra 83 munkát kereső személy jutott, Szlovéniában 31, Kosovo területén pedig 310. A társadalmi termék az aktív lakossághoz viszonyítva Szlovéniában négyszer nagyobb, mint Kosovón. Az eltartott személyek egy foglalkoztatottra eső száma (1971-ben) egész Jugoszlávia területén 2,7 volt, Szlovéniában 1,3, Kosovón viszont 9,0. Az összlakossághoz viszonyítva a teljes elemi iskolát végzett személyek aránya országos szinten (1971-ben) 14,6% volt — Szlovéniában 30,8, Kosovón 15,2%. A végzett középiskolások aránya országos szinten 15,3%-ot tesz ki, Szlovéniában 23,4, Kosovón pedig csak 7,4%-ot. A személygépkocsik száma ezer lakosonként véve Szlovéniában (88) csaknem tízszer annyi volt — 1970-ben — mint Kosovo területén (9). Ugyanabban az évben minden orvosra egész Jugoszlávia területén 1010 lakos jutott, Szlovéniában 819, míg Kosovón háromszor annyi, nem kevesebb mint 2580.[21]

Jónéhány mutatószámot vettem itt elemzés alá, hogy megközelítő képet kaphassunk a különbségekről, amelyek Jugoszlávia egyes részeinek gazdasági és kulturális fejlettségének színvonalában megnyilvánulnak. Felvetődik a kérdés: lehetséges-e, hogy ilyen nagy különbségek mellett azonos elképzeléseink legyenek az önigazgatásról, s lehetnek-e olyan ambícióink, hogy az önigazgatás ennyire különböző reális előfeltételei mellett, mint modellt, azonos szinten volósítsuk meg az önigazgatást? És ezzel kapcsolatos a másik kérdés is: vajon azok az irányzatok, amelyeket az első részben vettünk elemzés alá, még inkább erősíteni fogják-e, méreteikben és intenzitásukban még inkább növelni fogják-e a sztrájkokat, s mi lesz a végső kimenetele ezeknek a konfliktusoknak, vagy pedig a gazdasági és kulturális fejlettség különböző szintjein ahhoz idomuló önigazgatási és társadalmi rendszer alakul ki, amely eléggé terjedelmes (demokratikus) lesz ahhoz, hogy saját keretein belül a legkülönbözőbb és az ellentétes érdekek is kifejezésre juthassanak, de meglesz a képessége ahhoz is, hogy

ezeket az érdekeket hatékonyan, de demokratikus módszerekkel összeegyeztesse és megoldja — sztrájkok nélkül is? A kérdés ésszerű, hiszen a sztrájkok méretei és intenzitása a fejlett köztársaságokban nem csökken olyan arányban, mint növekszik a fejletlen területeken.

6. *A sztrájkok száma az azonos munkaszervezeteken belül*

A munkaszervezetek száma, amelyekben volt sztrájk	%	A sztrájkok száma egyazon munkaszervezetben	A sztrájkok száma a feltüntetett sz. munkaszervezetben	%
265	75,5	1	265	51,8
48	13,6	2	96	18,7
21	6,0	3	63	12,3
10	2,8	4	40	7,8
3	0,9	5	15	2,9
1	0,3	6	6	1,2
1	0,3	8	8	1,6
1	0,3	9	9	1,8
1	0,3	10	10	1,9
351	100		512	100

Mint láthatjuk, az 512 sztrájk összesen 351 munkaszervezetben zajlott le. A munkaszervezetek túlnyomó többségében, 265-ben egy alkalommal léptek sztrájkba a munkások, 86 munkaszervezetben viszont két vagy több sztrájk fordult elő. Az összes sztrájkoknak csaknem a felére olyan munkaszervezetben került sor, ahol egynél több alkalommal következett be sztrájk.

7. *A sztrájkok áttekintése tevékenységi ágazatok szerint*

	Tevékenységi ágazat	Százalékarány a foglalkozt. összlétszámához viszonyítva	Sorszám a személyi jöv. ranglistáján 1969-ben	Sztrájkok száma	%	Résztvevők száma	%
	1	2	3	4	5	6	7
1.	Fémipar	7,5	33	123	24,2	14623 (16)	22,0
2.	Szövőipar	6,0	53	55	10,8	13823	20,7
3.	Faipar	3,4	52	62	12,2	6871 (7)	10,3
4.	Építőanyag-ipar	1,8	44	124	4,7	1707 (1)	2,6
5.	Villamosipar	2,4	32	28	5,5	2099 (3)	3,1
6.	Nemfém-feldolgozó ipar	1,2	46	12	2,4	2308	3,5
7.	Bőr- és cipőipar	1,2	48	8	1,6	679	1,0
8.	Gumiipar	0,5	39	9	1,8	779	1,2
9.	Papír- és cellulóz	0,8	37	8	1,6	910 (1)	1,4
10.	Nyomdaipar	1,3	16	3	0,6	241	0,4
11.	Vegyipar	2,2	23	3	0,6	235 (1)	0,3
12.	Hajógyártás	0,6	9	0	0	0	0
13.	Tengeri és folyami hajózás	0,3	17	8	1,6	3993 (4)	6,0
14.	Élelmiszeripar	3,1	43	10	1,9	1484	2,2

1		2	3	4	5	6	7
15.	Mezőgazdaság	6,4	50	9	1,8	514	0,7
16.	Ipari-mezőgazdasági kombinátok	—	—	8	1,6	2983	4,5
17.	Építőipar	9,2	47	37	7,3	2892	4,3
18.	Bányászat	1,6	41	28	5,5	4255	6,4
19.	Nehézipar	1,4	27	10	1,9	1501	2,2
20.	Bánya- és fémipari komb.	—	—	7	1,4	1421	2,1
21.	Közlekedés (szárazföldi légi és PTT)	3,2	24	16	3,1	1415 (1)	2,1
22.	Keresk. és vendéglátó ipar	11,5	31	3	0,6	17 (2)	0,0
23.	Lakás- és kommunális gazdálkodás	2,3	38	3	0,6	80 (1)	0,1
24.	Kisipar	5,7	42	20	3,9	688	1,0
25.	Közoktatás	4,9	26	10	1,9	1214	1,8
26.	Egészségügyi intéz.	4.2	28	4	0,8	75 (1)	0,1
27.	Községi bíróságok	—	—	1	0,1	21	0,0
	Összesen	—	—	509	100	66833 (38)	100
	Felelet nélkül	—	—	3	—	12 (2)	—
	Összesen	—	—	512	—	66845 (40)[22]	—

Néhány magyarázat:

1. A táblázatban feltüntetett adat, amely szerint a hajógyártásban nem fordult elő sztrájk, pontatlan. Ilyen megmozdulás előfordult ugyanis ebben az ágazatban is, méghozzá többször és tömeges részvétellel, éles ellentétekkel. A táblázatban ezeket csak ezért nem tüntettük fel, mert a kapott adatokat nem lehetett kvantifikálni.

2. Az „építőipar" rovatban feltüntetett sztrájkok egytől egyig építővállalatokban és részlegekben zajlottak le, s rájuk vonatkozik a személyi jövedelmek magassága szerinti sorszám (47) is.

3. A „közlekedés" rovatában jelzett sztrájkok a közúti szállítmányozásban fordultak elő, s a személyi jövedelmek magasságát jelző adat (24) is rájuk vonatkozik.

4. A „kereskedelem és vendéglátóipar" rovatában megnevezett sztrájkok a belkereskedelmi vállalatokban és a kereskedelmi vállalatok termelő és segédüzemeiben fordultak elő. Maguk a kereskedelmi alkalmazottak és tisztviselők nem sztrájkoltak.

5. A „közoktatás" rovatában feltüntetett sztrájkok az általános és a középiskolákban játszódtak le. Rájuk vonatkozik a személyi jövedelmek magasságát jelző adat (26) is.

Amint azt a táblázat mutatja, a legtöbb sztrájk az iparban (71,2%) fordult elő, majd az építőipar (7,3) és a bányászat (5,5%) következik. Az összes sztrájkok 84%-a ebben a három ágazatban zajlott le. Ezzel szemben a társadalmi szektoron foglalkoztatott dolgozóknak 1970-ben csupán 47,9%-a dolgozott ebben a három ágazatban, éspedig az iparban és bányászatban az összfoglalkoztatottak 37,8, az építőiparban pedig 9,2%-a.

Az ipar keretében a sztrájkok gyakoriságának sorrendje a következő: fémipar — 24,2, faipar — 12,2, szövőipar — 10,8 stb. Az iparnak ebben a három ágában volt viszonylag legnagyobb a részvevők száma is (50%).

A rendkívül alacsony hely, amit ezek a gazdasági ágak foglalnak el a személyi jövedelmek ranglistáján, szoros összefüggésben van a sztrájkok indítékaival. Mint később majd látni fogjuk, a közvetlen termelésben érvényesülő emberi munka alacsony értékelése (nemcsak anyagi, de erkölcsi értelemben is) az esetek legnagyobb részében nem csupán közvetlen indítéka a sztrájknak, hanem annak mélyreható oka is. Erre utal a gazdaság viszonylagos elszegényedésének, másrészt pedig a pénztőke önállósulásának, az iparvállalatok feletti

elhatalmasodásának folyamata. Ezt a folyamatot szemléltetik a következő adatok, amelyek 14 évre visszamenőleg mutatják be a vállalati állóeszközökbe való befektetések hordozóinak struktúráját.

százalékban

Év	Összesen	Vállalatok	Bankok	Társadalmi-politikai közösségek összesen
1955	100	44,0	0,8	55,2
1960	100	37,4	1,0	61,6
1965	100	36,8	31,7	31,5
1969	100	34,8	49,4	15,8

Mint láthatjuk, a gazdasági szervezetek viszonylagos részvétele a beruházások hordozóinak struktúrájában az 1955. évi 44%-ról 1969-ben már 34,8%-ra csökkent. Ugyanabban az időszakban a társadalmi-politikai közösségek részvételi aránya 55,2-ről 15,8 százalékra csökkent. Ezekkel szemben a bankok részaránya e 14 év alatt 0,8-ról 49,4%-ra növekedett.

Az állam pénzügyi hatalmának gyöngülése nem járt együtt az önigazgatás anyagi bázisának erősödésével. Az adatok azt igazolják, hogy az állam gazdasági funkciójának elhalása önmagában nem jelent egyet az önigazgatás erősödésével, illetve az önigazgatás anyagi alapjának megszilárdulásával.

Az áttekintett időszakban a bankok a pénzügyi hatalom új gócpontjaivá alakultak át, amelyek jelentős részét halmozzák fel a termelésben létrehozott jövedelemnek. A pénzügyi hatalomnak ezek a gócai előbb önállósulnak és elidegenednek a termelőktől, hogy azután mint önálló hatalmi gócok azok fölé emelkedjenek. És nem csak erről van szó. Ezek a gócok az állami struktúrával szemben is önállósítják magukat és a társadalmi-politikai közösségekben a társadalmi hatalom gócpontjainak „versenytársaivá" válnak.

A (gazdasági és nem gazdasági) tevékenységek egyes ágazatainak gazdasági hatalma (és gyengesége) szempontjából, valamint az általuk foglalkoztatott dolgozók általános szociális helyzete tekintetében érdemes megjegyezni, hogy a bankokban, a külkereskedelmi vállalatokban, az államigazgatási szervekben és a hozzájuk hasonló intézményekben (az egészségbiztosítási és biztosító intézetekben), a társadalmi-politikai szervezetek szolgálataiban stb. (az egyetlen lazarevaci községi bíróságon kívül) egyetlen sztrájk sem fordult elő. Ezek az intézmények nem azért mentesek az ilyen megmozdulásoktól, mert az önigazgatás bennük fejlettebb, mint a termelővállalatokban, hanem mert ezeknek a munkaszervezeteknek a teljes szociális helyzete hasonlíthatatlanul jobb a termelővállalatokban foglalkoztatott dolgozókénál. Szinte azt lehetne állítani, hogy a bankok, a külkereskedelmi vállalatok és az állami szervek alkalmazottai az önigazgatás egészen alacsony szintjével is elégedettek, ha magas az életszínvonaluk, amelyet sztrájk esetén netalán elveszíthetnek, és esetleg olyan színvonalra eshetnek vissza, mint azok a sztrájkolók, akik semmi különösebbet nem veszíthetnek el.

Velük ellentétben a termelővállalatok dolgozói, akik valamivel nagyobb demokráciában élnek és jóval bátrabbak, nyugodtan sztrájkba léphetnek anélkül, hogy rontanának szociális és politikai helyzetükön — igen, semmit sem veszíthetnek, mert mindent összevetve olyan szociális helyzetben vannak, hogy nincs mit veszíteniük. Példaként említsük meg, hogy a megvalósított összjövedelem egy főre eső értéke a szövőiparban négyszer kisebb, mint a külkereskedelemben (eltekintve a mezőgazdasági termékek külkereskedelmétől), továbbá hatszor kisebb, mint a vízi erőművekben stb.[23]

Ezzel természetesen még nem adtunk teljes feleletet a kérdésre, hogy miért leggyakoribbak a sztrájkok a termelővállalatokban, s hogy miért nincs egyáltalán sztrájk a bankokban, a külkereskedelemben, az állami szervekben és más hasonló intézményekben.

Az általános és a középiskolákban, valamint az egészségügyi intézetekben lezajlott sztrájkokat ugyancsak a munka alacsony árával és a tanügyi munkások rossz általános szociális helyzetével lehet magyarázni, hiszen igazi bérviszonyban állnak azokkal szemben, akiktől a pénzelésük függ. A tanügyi munkások és az egészségügyi dolgozók munkájának viszonylag alacsony ára és a bérviszonyok rendkívül komolyan veszélyeztetik a munkaerkölcsöt, aminek pedig igen nagy a jelentősége hivatásuk szempontjából. A közoktatási és egészségügyi dolgozók sztrájkjainak hatását az ilyen foglalkozású alkalmazottak munkaerkölcsére nézve külön is érdemes lenne tanulmányozni.

8. *A sztrájkok időtartama*

A sztrájk idejének tartama	Sztrájkok száma	%	Részvevők száma	%
1. 0—3 óra	171	34,6	18149 (11)	27,0
2. 3—7 óra (nem teljes munkanap)	100	20,2	14105 (9)	21,2
3. 1 teljes munkanap	117	23,7	13717 (4)	20,6
4. 1 és 2 munkanap között	22	4,4	2868	4,3
5. 2 teljes munkanap	39	8,0	5812	8,7
6. 2 és 3 munkanap között	3	0,6	530	0,8
7. 3 teljes munkanap	19	3,8	7902 (1)	11,9
8. 4 munkanap	6	1,2	703	1,0
9. 4 munkanapnál több	17	3,5	2782	4,2
Összesen	494	100	66569 (28)	100
Válasz nélkül	18		277 (12)	
Összesen	512		66845 (40)[24]	

A sztrájkok 78,5%-a legfeljebb egy munkanapon át tartott. Az egy munkanapnál hosszabb sztrájkok aránya: 21,5%. A 19 háromnapos sztrájkban (az esetek 3,8%-a) az összes sztrájkok részvevőinek 11,9 százaléka vett részt.

9. *A részvevők száma egy-egy sztrájkban*

A részvevők száma, csoportosítva	Sztrájkok száma	%	Részvevők összesen	%
1. 0— 50 részvevő	191	40,5	5228	7,9
2. 51— 100 „	127	26,9	9826	14,7
3. 101— 300 „	108	22,9	20205	30,2
4. 301— 500 „	25	5,3	11161	16,7
5. 501— 800 „	15	3,2	9652	14,4
6. 801—1000 „	2	0,4	1701	2,5
7. 1001—1500 „	—	—	—	—
8. 1501—2000 „	2	0,4	3772	5,6
9. 2000-nél több „	2	0,4	5300	8,0
Összesen	472	100	66845	100
Válasz nélkül	40			
Összesen	512		66845	

A részvevők száma sztrájkok szerint eléggé különböző. Két sztrájkban (az esetek 0,4%-a) összesen 5300 munkás vett részt (a részvevők 8%-a). Ugyanennyien vettek részt 191 másik sztrájkban, vagyis az esetek 40,5%-ában.

10. *A részvevők szociális hovatartozása*

A sztrájkok részvevői	Sztrájkok száma	%	Részvevők száma	%
1. A vállalat minden dolgozója	10	2,2	2038 (1)	3,1
2. Egy részleg minden dolgozója	30	6,5	3842 (3)	5,9
3. Csak a termelőmunkások	367	79,6	47925 (13)	74,0
4. Csak a tisztviselők	—	—	—	—
5. Csak a szakemberek	1	0,2	15	0,0
6. Csak a vállalatvezetők	—	—	—	—
7. Munkások és tisztviselők	34	7,4	9919 (1)	15,3
8. Munkások, szakemb., tisztviselők	19	4,1	1088	1,7
Összesen	461	100	64827 (18)	100
Társadalmi tevékenységek	13		1305	
Válasz nélkül	38		713 (22)	
Összesen	512		66845 (40)[25]	

Mint azt a táblázatból láthatjuk, az esetek csaknem 80 százalékában kizárólag a termelőmunkások léptek sztrájkba. A többi esetben a termelőmunkások mellett részt vettek a sztrájkban a tisztviselők és a szakemberek is, de csak amikor vagy az egész munkaszervezet, vagy valamely üzemrészleg minden dolgozója sztrájkba lépett. Arról van szó voltaképpen, hogy a szakemberek és a tisztviselők csak akkor csatlakoztak a sztrájkhoz, amikor másfajta magatartást nem tanúsíthattak a sztrájkkal szemben. Vagy azért nem dolgoztak, mert a termelőmunkások sztrájkja ezt lehetetlenné tette, vagy kényszerűségből vállaltak szolidaritást a sztrájkoló munkásokkal. Nem érdektelen megjegyezni, hogy csak a vállalatvezetők, vagy csak a tisztviselők egyetlen esetben sem léptek sztrájkba. Itt kell még egyszer utalnunk a tényre: nagyobbára olyan emberek sztrájkolnak, akik objektíve, a maguk társadalmi léte és szociális helyzete szerint is a munkásosztályhoz tartoznak. Különben persze az egész hivatalos politikai struktúra is erre az osztályra hivatkozik, verbálisan ennek az osztálynak az érdekeiért száll síkra nem csak szociális helyzetének javítása érdekében, hanem azért is, hogy növelje döntő befolyását a döntéshozatalra, aminek szociális helyzetére és minden társadalmi történésre nézve nagy jelentősége lenne. Valójában a következő kérdésre kell választ adni: milyen összefüggésben áll egymással az a tény, hogy általában a termelőmunkások sztrájkolnak, és az, hogy a formális politikai struktúra verbálisan mindig éppen őket (a termelőmunkásokat) nevezi meg, mint az önigazgatású szocialista társadalom felépítésének hordozóit és biztosítékát. Ez annak szükségére utal, hogy teljes egészében felmérjük a munkásosztály reális szociális és politikai helyzetét társadalmunkban, s azt, hogy milyen ennek az osztálynak a tényleges hatása a társadalmi hatalom gócpontjaira.

11. *A munkásönigazgatási szervek tagjainak részvétele a sztrájkokban*

A részvevők önigazgatási funkciója	Sztrájkok száma	%	Részvevők száma	%
1. Az önigazgató szervek tagjai is részt vettek a sztrájkban	351	85,0	54095 (13)	92,9
2. Az önigazgató szervek tagjai nem vettek részt a sztrájkban	62	15,0	4132	7,1
Összesen	413	100	58227 (13)	100

Válasz nélkül	86	7313 (14)
Társadalmi tevékenységek	13	1305
Összesen	512	66845 (40)

Jelentős ténynek számít, hogy a sztrájkok 85 százalékában a munkástanácsok, az igazgató bizottságok és más munkásönigazgatási szervek tagjai is részt vettek. Ez a tény szoros összefüggésben van azzal a jelenséggel, hogy a munkásönigazgató szervekben egyre inkább csökken a munkások befolyása a döntéshozatalra, s viszonylagosan csökken a termelőmunkások létszáma is a munkástanácsokban és igazgató bizottságokban. Minthogy a döntéshozatal formális önigazgatási gócaiban nem képesek kiharcolni a számukra legkedvezőbb megoldásokat, a munkástanácsok és az igazgató bizottságok munkástagjai adott esetben épp úgy sztrájkba lépnek, mint azok a termelőmunkások, akik formálisan nem tagjai a munkásönigazgatási testületeknek.

12. *A munkaszervezeten kívüli tényleges okai a sztrájknak*

A kérdés így hangzott: „Milyenek voltak a sztrájk munkaszervezeten kívül álló tényleges mélyrehatóbb okai?" A kapott válaszok tartalmi elemzése alapján a következő eredményekre jutottunk:

A munkaszervezeten kívül álló okai a sztrájknak	Sztrájkok száma	%	Részvevők száma	%
1. Rossz gazdálkodási körülmények és a vállalat kedvezőtlen piaci helyzete	202	90,6	32120 (22)	87,2
2. A vállalat kedvezőtlen helyzete az elosztási rendszerben	4	1,8	3384	9,2
3. A vállalat tehetetlensége a dolgozók követeléseivel szemben a személyi jövedelmek növelése, népjóléti létesítmények építése stb. tekintetében	7	3,1	487	1,3
4. A túlságosan nagy és indokolatlan szociális különbségek egyrészt a gazdaságban, másrészt pedig a társadalmi tevékenységekben, a kereskedelemben stb. foglalkoztatottak között	4	1,8	132 (1)	0,4
5. Külső tényezők bürokratikus viszonyulása a vállalathoz	6	2,7	708 (1)	1,9
Összesen	223	100	36901 (24)	100
Válasz nélkül	289		29944 (16)	
Összesen	512		66845 (40)	

13. *A sztrájk közvetlen indítéka*

A kérdőívben így hangzott a kérdés: „Mi váltotta ki közvetlen formában a munka beszüntetését?" A beérkezett válaszok tartalmi elemzése alapján a következő eredményekre jutottunk:

A sztrájk közvetlen indítéka	A sztrájkok száma	%	Részvevők száma	%
1. Alacsony személyi jövedelmek	134	26,6	19049 (17)	28,6
2. Minimális személyi jövedelmek	14	2,8	1245	1,8
3. A személyi jövedelmek elszámolása és kifizetése	133	26,4	16228 (3)	24,3
4. Késedelmeskedés a személyi jövedelmek kifizetésében	75	14,9	8223 (4)	12,3
5. A személyi jövedelmek rajtalapjának csökkentése	39	7,8	6571 (3)	9,9
6. A normák növelése	24	4,8	1975 (1)	3,0
7. A vállalatvezetők bürokratikus viszonyulása a munkásokhoz	37	7,4	6831 (5)	10,2
8. Az önigazgató szervek határozata	7	1,4	1466	2,2
9. A munkások tájékozatlansága vagy téves tájékoztatása	24	4,8	3661 (1)	5,5
10. Fölmondás, vagy rosszabb munkahelyre való áthelyezés	13	2,6	1303	2,0
11. Ellenséges tevékenység hatása	—	—	—	—
12. Munkaszervezeten kívüli tényezők kötelességmulasztása, vagy igéretük be nem tartása	3	0,5	107	0,2
Összesen	503	100	66659 (34)	100
Válasz nélkül	9		186 (6)	
Összesen:	512		66845 (40)	

14. *A sztrájkok tényleges okai a munkaszervezeten belül*

A kérdés így hangzott a kérdőívben: „Melyek voltak a sztrájk tényleges, mélyrehatóbb okai magán a munkaszervezeten belül?" A válaszok tartalmi elemzése alapján kapott eredmények:

A sztrájk tényleges oka a munkaszervezetben	A sztrájkok száma	%	Részvevők száma	%
1. Fejletlen önigazgatás, a munkások gyönge befolyása a döntéshozatalra a munkaszervezetben	67	14,9	10423 (8)	17,0
2. A személyi jövedelmek elosztási rendszere, a munka szerinti elosztás mellőzése, nem mindenkire való alkalmazása. Túl nagy és igazolatlan különbségek a keresetek magasságában	164	36,4	20472 (10)	33,2
3. Rendkívül alacsony, minimális személyi jövedelmek, magas normák, alacsony rajtalapok és hasonlók	121	26,8	15657 (5)	25,4

4. Egy-egy üzemrészleg tartós ellentéte az egész munkaszervezettel az üzemrészleg kárára. A döntéshozatal összpontosítása a munkaszervezet szintjén és az üzemrészlegek fejletlen önigazgatása	37	8,2	7045 (3)	11,4
5. Állandó bürokratikus viszonyulás a munkásokhoz. Indokolt követeléseik megvalósításának mellőzése	15	3,3	1285	2,1
6. Állandó ellenséges tevékenység hatása	—	—	—	—
7. Tájékozatlanság, vagy téves értesültség a vitás ügyben	47	10,4	6694 (6)	10,9
Összesen	451	100	61576 (32)	100
Válasz nélkül	61		5269 (8)	
Összesen	512	66845 (40)		

A 223 kitöltött kérdőív szerint, amelyben választ adtak az első kérdésre (a munkaszervezeten kívüli okokra vonatkozóan), az esetek több mint 90 százalékában arról van szó, hogy a kérdéses munkaszervezetek kedvezőtlen helyet foglalnak el a gazdasági rendszerben. Szemmel látható tehát, hogy a sztrájkok jelenségére nagy hatással van a gazdasági és politikai makrorendszer. Noha csak mikroszinten jelentkeztek, a sztrájkok objektíve mégsem kizárólag a munkaszervezetben érvényesülő reális viszonyok következményei, hanem összefüggésben vannak az általános társadalmi viszonyokkal is.

A munkaszervezeteken belül elég sok azonosság észlelhető a sztrájkok közvetlen indítékai és mélyrehatóbb okai között. A sztrájkok 83 százalékát, közvetlen formában, a személyi jövedelmekkel kapcsolatos problémák váltották ki. A tényleges okok 63,2%-a szintén a sz. jövedelmekkel áll összefüggésben. Ez a körülmény az összetűzések szociális jellegére utal.

A munkaszervezeti önigazgatás fejletlenségét az esetek 14,9 százalékában jelölték meg mint a sztrájkok tényleges indítékát. Ezt az adatot mélyrehatóbban is ki kellene elemezni, föl kellene mérni pontosan, hogy milyen szintet ért el a tudatos állásfoglalás az önigazgatás mellett, ami egyetlen lehetősége a munkás igazi felszabadításának, s egyetlen módja annak, hogy túlhaladjuk a társadalom polarizálódását olyanokra, akik termelnek s nagyobb személyi jövedelmet, lakást stb. követelnek, de nem igazgatnak, valamint olyanokra, akik igazgatnak, s akiktől a nagyobb sz. jövedelmet, a kedvezőbb szociális helyzetet követelik.

Utalnunk kell arra az adatra is, amely szerint az ellenséges tevékenység hatását egyetlen esetben sem jelölték meg valamely sztrájk közvetlen, vagy közvetett okaként.

Végső következtetésként megállapítható tehát, hogy a sztrájkok közvetlen és mélyrehatóbb okainak struktúrája szoros összefüggésben áll a termelőmunka alacsony fokú értékelésével, mint annak következményével, hogy a munkásoktól elidegenített és önállóságra szert tett döntéshozatali központok mindinkább a munkások fölötti társadalmi hatalom hordozóivá alakulnak át.

15. *A sztrájk előzményei*

A kérdés így hangzott: „Vajon a sztrájk részvevői, mielőtt erre a lépésre szánták magukat, kihasználták-e az összes lehetőségeket, hogy sztrájk nélkül oldják meg problémájukat?" A válaszok tartalmi elemzésének eredményei:

	Sztrájkok száma	%	Részvevők száma	%
1. A sztrájk előtt a munkások éltek a rendes lehetőségekkel, s csak utána folyamodtak a végső eszközhöz	130	27,7	20992 (1)	33,4

2. Előzőleg nem éltek a lehetőségekkel, tehát a sztrájk az első eszközök közé került	313	72,3	41909 (3)	66,6
Összesen	433	100	62901 (4)	100
Válasz nélkül	79		3944 (36)	
Összesen	512		66845 (40)	

16. *A tényezők, amelyekkel a munkások összeütközésbe kerültek a sztrájk folyamán*

A kérdés így hangzott: „Kikkel szemben fejezték ki elégedetlenségüket, kikkel kerültek összeütközésbe a sztrájkoló munkások?" A kapott válaszok alapján a következő eredményekre jutottunk:

	Sztrájkok száma	%	Részvevők száma	%
1. Kizárólag vállalaton kívüli tényezőkkel	44	10,2	9194 (2)	14,5
2. Kizárólag vállalaton belüli tényezőkkel	369	85,4	48911 (7)	77,3
3. Külső és belső tényezőkkel	19	4,4	5166	8,2
Összesen	432	100	63271 (9)	100
Válasz nélkül	80		3574 (31)	
Összesen	512		66845 (40)	

17. *Kérdés: „Kikkel kerültek összeütközésbe a sztrájkoló munkások a vállalatban?"*

	Sztrájkok száma	%	Részvevők száma	%
1. Kizárólag a vállalatvezetőséggel kerültek szembe	176	70,1	24160 (1)	68,4
2. Kizárólag az önigazgatási szervekkel kerültek szembe	43	17,1	4548 (1)	12,9
3. A vállalatvezetőkkel és önigazgató szervekkel egyaránt	27	10,8	5741	16,3
4. A vállalat más részlegeivel	5	2,0	871	2,4
Összesen	251	100	35320 (2)	100
Válasz nélkül	261		31525 (38)	
Összesen	512		66845 (40)	

18. *A sztrájkok hatásfoka*

A kérdés így hangzott: „Kielégítették-e a sztrájkoló munkások követeléseit?" A kapott válaszok alapján a következő eredményekre jutottunk:

	Sztrájkok száma	%	Részvevők száma	%
1. A munkások követeléseit teljes egészében kielégítették	256	58,7	34763 (3)	55,1
2. A munkások követeléseit csak részben elégítették ki	78	17,9	17969 (4)	28,5
3. A munkások követeléseit nem elégítették ki	102	23,4	10338 (1)	16,4
Összesen	436	100	63070 (8)	100
Válasz nélkül	76		3775 (32)	
Összesen	512		66845 (40)	

19. *A szakszervezet a sztrájkról*

A kérdés: „Kiértékelték-e és hogyan értékelték a munkabeszüntetést?"

Válaszok	Sztrájkok száma	%	Részvevők száma	%
1. A szakszervezet támogatta a munkások követeléseit és a sztrájkot, mint azok megvalósításának eszközét	32	11,3	3013	7,7
2. A szakszervezet támogatta a munk. követelését, de a sztrájkot, mint módszert, elvetette	126	44,5	22996 (1)	59,0
3. A szakszervezet nem támogatta a munkások követeléseit, tehát a sztrájkot sem	61	21,6	7589	19,5
4. A szakszervezet nem foglalt állást	64	22,6	5392 (10)	13,8
Összesen	283	100	38990 (11)	100
Válasz nélkül	229		27855 (29)	
Összesen	512		66845 (40)	

20. *A szakszervezet álláspontja a további sztrájkokkal szemben*

A kérdés így hangzott: „Véleményük szerint, a szakszervezetnek milyen álláspontot kellene elfoglalnia és milyen szerepet kellene betöltenie a további sztrájkok tekintetében?"

Válaszok	Sztrájkok száma	%	Részvevők száma	%
1. Megelőzően kell cselekednie, hogy elhárítsa a lehetséges sztrájk okait	255	63,1	32948 (3)	56,9
2. Támogatnia kell minden sztrájkot	2	0,5	1150	2,0

3. Elleneznie kell minden sztrájkot	40	9,9	6511	11,2
4. Támogatnia kell az igazolt sztrájkot, ha azt a munkások mint végső módszert veszik igénybe	98	24,3	16152 (9)	27,9
5. Semlegesnek kell maradnia	—	—	—	—
6. Felelősségre kell vonnia sztrájk okainak hordozóit	9	2,2	1151	2,0
Összesen	404	100	57912 (12)	100
Válasz nélkül	108		8933 (28)	
Összesen	512		66845 (40)	

III. A SZTRÁJK, ÉS A FORMÁLIS ÖNIGAZGATÁSI ÉS POLITIKAI STRUKTÚRA

A sztrájk minden esetben az összes formális önigazgatási és politikai struktúrán kívül jön létre és megy végbe. Ez azt jelenti, hogy a formális döntéshozatali gócpontok sem a vállalatokban, sem azokon kívül nem eléggé terjedelmesek (demokratikusak) ahhoz, hogy kereteik között a legkülönfélébb ellentétes érdekek kifejezésre jussanak, ami lehetővé tenné azoknak demokratikus módon való legkedvezőbb és leghatásosabb összeegyeztetését. A döntéshozatal formális gócpontjait azok a struktúrák tartják döntő befolyásuk alatt, amelyek ellen a munkások sztrájkba lépnek.

A sztrájkot az önigazgatási szerveken, a Kommunista Szövetségen, a szakszervezeten és az Ifjúsági Szövetségen kívül szervezik meg és bonyolítják le. Ilyen szempontból „vadon termő", hiszen megszervezésében egyetlen formális struktúra sem vesz részt. Mégis, minden összeütközés mindkét ellentétes pontján olyan emberek állnak, akik egy és ugyanahhoz a formális önigazgatási és politikai struktúrához tartoznak. A sztrájk részvevői között, de akikkel szembefordultak, azok között is, olyan emberek vannak, akik a Kommunista Szövetség egyazon szervezetéhez, ugyanahhoz a szakszervezethez, ugyanahhoz az önigazgatási testülethez egyazon ifjúsági szervezethez tartoznak. A formális önigazgatási és politikai struktúrához való tartozás nem befolyásolja az embereket a sztrájkban való részvétel, vagy a sztrájkhoz, mint összeütközéshez való viszonyulás tekintetében. Az összeütközés résztvevőinek magatartását (azokét is, akik sztrájkolnak, és azokét is, akik ellen a sztrájk folyik) a sztrájkkal szemben sokkal inkább az határozza meg egyénenként, hogy:

1) egyénileg milyen hatással tud lenni azoknak a kérdéseknek a megoldására, amelyek döntő fontosságúak az egyes szociális csoportok általános helyzetére nézve — az összeütközés egyik oldalán azok az emberek állnak, akiknek döntő befolyásuk van a döntéshozatalra, tehát mindenekelőtt azok, akik vezető munkahelyet töltenek be, a másik oldalon pedig a termelőmunkások vannak, akiknek lényegesen kisebb a befolyásuk a döntéshozatalra;

2) egyénileg milyen alapon (kritériumok szerint) részesedik a személyi jövedelmekből — a sztrájkolók mindig pontosan mért munkaeredmények szerint részesednek a személyi jövedelmekből, azok viszont, akik ellen sztrájkba lépnek, személyi jövedelmüket és egész szociális helyzetüket is munkájuk funkciója, mindenekelőtt vezetői beosztásuk szintje szerint valósítják meg;

3) milyen arányú a részesedésük a jövedelemből (milyen a kisajátítás mennyisége), ami nem a munkaeredményektől, hanem társadalmi befolyásuktól függ, éspedig nem csupán a személyi jövedelmek elosztására, hanem a teljes szociális helyzetet meghatározó kérdések megoldására vonatkozóan — a jövedelem elosztása nem a munkaeredményekkel arányos, hanem az elosztást befolyásoló társadalmi hatalommal, s ezért a nagy (nem szocialista jellegű) különbségek a társadalmi hatalommal való rendelkezésben és a teljes szociális helyzet tekintetében rendkívül kiélezik az egyes szociális csoportok közötti összeütközéseket (a sztrájkokat); függetlenül attól, hogy formálisan ugyanahhoz az intézményesített struktúrához tartoznak, ezek a szociális különbségek sokkal inkább szembeállítják egymással a névlegesen egyazon formális struktúrához tartozó embereket, mint amennyire reális értelemben egyesíti őket az, hogy ugyanahhoz a formális szervezethez (a Kommunista Szövetséghez a szakszervezethez, egyazon önigazgató testülethez) tartoznak.

Minthogy a munkások, akik sztrájkolnak, megkülönböztethetőek azoktól, akik ellen sztrájkra kényszerülnek, éspedig: 1) a társadalmi hatalommal való rendelkezés, 2) az elosztásban való részesedés kritériumai és 3) a kisajátítás mennyisége, vagyis a társadalmi hatalom gócpontjaival szembeni általános helyzetük és hatásuk, valamint az ebből eredő általános szociális helyzetük tekintetében — véleményem szerint a sztrájkról úgy beszélhetünk, mint osztályjellegű összeütközésről. Amennyiben a sztrájk ilyen minősítése alapjában véve pontos, akkor ez a jelenség összeférhetetlen a *projektált* önigazgatással. A jövőbeli önigazgatás, úgy, ahogyan azt Az önigazgatás fogalmának és lényegének elméleti meghatározása („Teorijsko određivanje pojma i suštine samoupravljanja") című munkámban kifejtettem, nem lesz konfliktusmentes, de mentes lesz a sztrájkoktól, mint osztályjellegű összeütközésektől. Ezt nem valósíthatjuk meg könnyen és gyorsan, de hiszem, hogy megvalósíthatjuk.

JEGYZETEK

1 Adatforrás: Samoupravljanje i društveno-ekonomski razvitak Jugoslavije 1950—1970. Beograd, 1971. Szövetségi Statisztikai Intézet, 94., 99—100. old. és Neki pokazatelji razvoja Jugoslavije, socialističkih republika i autonomnih pokrajina 1950—1970. Beograd, 1971. Szövetségi Statisztikai Intézet, 18—21. old.

2 Adattárunk csupán az ún. központi munkástanácsokra, a vállalatok „csúcsszervére" terjed ki, tehát a vállalati részlegekben, az üzemrészekben, a gazdálkodási egységekben stb. működő munkástanácsokat figyelmen kívül hagytuk.

3 Az elemzés csak a vállalatok „csúcsán" működő igazgató bizottságokra (a munkástanácsok kollegiális szerveire, kollektív végrehajtó szerveire) vonatkozik, s nem terjed ki a kisebb szervezeti v. részegységek végrehajtó szerveire.

4 A vállalatok száma tetemesen csökkent, mivel az integrációs folyamat, a vállalatok összevonásának folyatama rendkívül erőteljes. 1965 és 1969 között összesen 2590 vállalatban került sor integrációra. Ezért a központi munkástanácsok, az igazgató bizottságok és elnökeik száma folytonosan csökken.

5 Adatforrások: Samoupravljanje i društveno-ekonomski razvitak Jugoslavije 1950—1970, Szövetségi Statisztikai Intézet, Belgrád, 1971, 21—23., 63—69., 72., 94., 999—1002. old. Neki pokazatelji razvoja Jugoslavije, socialističkih republika i autonomnih pokrajina 1950—1970, Szövetségi Statisztikai Intézet, Belgrád, 1971, 18. old. Radni dokument Saveznog zavoda za statistiku, VIII. évf. 5. szám, 9—13. old. Samoupravljanje u privredi 1970, Statistički bilten 658, Szövetségi Statisztikai Intézet, Belgrád 1971 márciusa, 9—15. old. — Lásd még: Skupštinski izbori 1969. Társadalmi Tudományok Intézete, Belgrád, 1970, 148. és 150—151. old.

6 Lásd: Drugi kongres samoupravljača Jugoslavije, Radnička štampa, Belgrád, 1971. 809—810. és 821—843. old.

7 Lásd: Kongres radničkih saveta, a Rad kiadása, Belgrád, 1957. 732—735. old.

8 Samoupravljanje i društveno-ekonomski razvitak Jugoslavije 1950—1970. Szövetségi Statisztikai Intézet, Belgrád, 1971. 101—102. old.

9 Lásd: Savez komunista Jugoslavije i samoupravljanje, Kultura, Belgrád, 1967. 754—755. old.

10 Borba, 182. szám, 1972. VII. 4., 5. old.

11 Lásd: Komunist, 1971. XII. 7-iki szám, 14. old.

12 Lásd: Komunist, 1971. XI. 25-i szám, 11. old.

13 Komunist, 1971. X. 7-i szám, 13. old.

14 A zárójelbe tett szám azt jelzi, hogy hány sztrájk esetében nem ismerjük a részvevők számát.

15 A vita anyaga és a szerző tanulmánya a sztájkokról a következő kiadványban jelent meg: Obustave rada. A Politikai Tudományok és Képzés Központja, Belgrád, 1967. májusa.

16 A vita anyaga sokszorosításban, a következő címmel jelent meg: O obustavi rada i pitanjima koja su u direktnoj vezi sa njom, A Jugoszláv Szakszervezeti Szövetség Központi Tanácsa, Belgrád, 1968. januárja.

17 A községek száma, ahonnan nincsenek adataink a sztrájkokról.

18 Zárójelben azoknak a sztrájkoknak a száma, melyekre vonatkozóan nem ismerjük a részvevők létszámát.

19 A zárójelben levő számok jelentése azonos az előbbivel.

20 Zárójelben a községek száma, amelyek nem adtak választ a kérdőívekre.

21 Az adatok forrása: Neki pokazatelji razvoja Jugoslavije, socialističkih republika i autonomnih pokrajina 1950—1970. Szövetségi Statisztikai Intézet, Belgrád, 1971. 13—29. old.

22 Zárójelben azoknak a sztrájkoknak a száma, melyekre vonatkozóan nem ismerük a részvevők számát.

23 Lásd: Socijalne razlike u našem društvu. A Jugoszláv Szakszervezeti Szövetség Tanácsa, Belgrád, 1972. 14. oldal.

24 Zárójelben azoknak a sztrájkoknak a száma, amelyekre vonatkozóan nem ismerjük a részvevők létszámát

25 A zárójelbe tett számok — ebben épp úgy, mint a következő táblázatokban — azoknak a sztrájkoknak a számát jelzik, melyekre vonatkozóan nem kaptunk adatokat a részvevők létszámáról.

REZIME

ODNOS ŠTRAJKA KAO DRUŠTVENOG SUKOBA I SAMOUPRAVLJANJA KAO DRUŠTVENOG SISTEMA

U prvom delu teksta govori se o opštim uslovima pojave štrajka. Prilikom analiza štrajkova mora se imati u vidu specifična istorijska situacija Jugoslavije. Štrajk se ne može objasniti samim sobom, niti analizom samo njegovih unutrašnih obeležja. On se može objasniti samo ako se analizira kao segment globalnog društva i ukupnog društvenog sistema. Zato smo u prvom delu teksta analizirali onaj *sklop protivrečnih* okolnosti koje bitno utiču na pojavu štrajka. *Protivrečnost* tog sklopa okolnosti čini sam štrajk, po svojim bitnim obeležjima, *protivrečnom* društvenom pojavom. On, sam po sebi, nije niti samo pozitivan, niti samo negativan. U njemu ima i jednog i drugog sa vrlo malo mogućnosti da se između pozitivnih i negativnih elemenata povuče stroga granična linija. Takav *protivrečan* karakter samog štrajka onemogućava aprioristička opredeljenje „za" ili „protiv". Opredeljenje prema štrajku je moguće tek pošto se empirijski utvrdi koje su okolnosti imale najjači uticaj i, prema tome, koji elementi u samom štrajku preovlađuju. To važi i za pojedinačne štrajkove i za štrajk kao ukupnu društvenu pojavu.

U drugom delu teksta data je analiza samih štrajkova koji su bili od početka 1958. do septembra 1969. godine. Prvi štrajk je bio u rudniku uglja u Trbovlju i Hrastniku januara 1958. godine. Štrajk je trajao tri dana i u njemu su učestvovali svi zaposleni — nijh oko 4.000. U znak solidarnosti sa rudarima Trbovlja, oko 1.200 rudara u Zagorju od Savi stupilo je 16. I. 1958. godine u jednodnevni štrajk. U kazujemo da je prvi štrajk bio u ekonomski i kulturno najrazvijenijem delu Jugoslavije, u Sloveniji. U najnerazvijenijem delu Jugoslavije, pokrajini Kosovo, štrajk se pojavio tek 1968. godine. To je posebno značajno u istraživanju opštih uslova pojave štrajka. Za ocenu samog štrajka potrebno je odgovoriti na pitanja: ko štrajkuje, zašto i protiv koga?

Analiza je pokazala da štrajkuju, uglavnom, proizvodni radnici zaposleni u proizvodnim preduzećima. Radnici koji štrajkuju pripadaju radničkoj klasi u svakoj varijanti njenog poimanja-definisanja, i čine njen najveći deo. Postavili smo pitanje, u kakvom odnosu se nalazi ta činjenica sa stavom programa Saveza komunista Jugoslavije da „Radnička klasa, osnovna snaga socijalističkog društva, nosi i garantuje socijalistički razvitak".

Na drugo pitanje — zašto radnici štrajkuju — analiza je pokazala da su neposredni povodi najvećem broju štrajkova bili niski lični dohoci, a stvarni, dublji uzroci štrajkova su uglavnom, nepovoljan položaj radnika u formalnoj strukturi društvene moći i njihov relativno nepovoljan ukupan socijalni položaj. Položaj radnika u strukturi društvene moći i njihov ukupan socijalni status nije adekvatan klasnim interesima radnika i istorijskoj ulozi radničke klase. Time se, dobrim delom, može objasniti zašto, pre svega, štrajkuju proizvodni radnici u proizvodnim preduzećima. Postoje i drugi, manje važni uzroci štrajkova.

Na pitanje: protiv koga radnici štrajkuju, analiza je pokazala da su oni ranije bili uglavnom u sukobu sa rukovodiocima preduzeća. Kasnije su radnici štrajkom sve više bili u sukobu sa radničkim savetima i upravnim odborima. Postoji vremenska podudarnost opadanja zastupljenosti i uticaja radnika u radničkim savetima i upravnim odborima i sukoba radnika putem štrajka sa ovim organima samoupravljanja. Posebno ističemo da uzroci štrajkova nisu samo u preduzećima. Isto tako, ukazujemo da oni protiv koga radnici štrajkuju nisu samo u radnim organizacijama.

U trećem delu teksta je zaključak o odnosu štrajka kao društvenog sukoba i formalne samoupravne i političke strukture. Između radnika koji štrajkuju i onih protiv koga se štrajkuje postoje bitne razlike (1) u posedovanju društvene moći, (2) u kriteriju za učešće u raspodeli materijalnih dobara i (3) u obimu prisvajanja — ukupnom socijalnom položaju. Mislim da se o štrajku može govoriti kao o sukobu klasnog karaktera.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE BEZIEHUNG DES STREIKS ALS GESELLSCHAFTLICHER KONFLIKT UND DER SELBSTVERWALTUNG ALS GESELLSCHAFTLICHES SYSTEM

Im ersten Teil des Textes wird von den allgemeinen Bedingungen der Erscheinung des Streiks gesprochen. Bei der Analyse der Streiks muss man die spezifische geschichtliche Situation Jugoslawien vor Augen haben. Der Streik kann nicht durch sich selbst erklärt

werden, noch durch die Analyse nur seiner innerlichen Merkmale. Er kann erklärt werden nur, wenn er als Segment der globalen Gesellschaft und des gesamten Gesellschaftssystems analysiert wird. Deshalb haben wir im ersten Teil des Textes jenes *Gefüge widersprüchlicher Umstände* analysiert, die wesentlich auf die Erscheinung des Streiks einwirken. *Den Widerspruch* dieses Gefüges von Umständen bildet der Streik selbst durch seine wesentlichen Merkmale als widersprüchliche gesellschaftliche Erscheinung. An und für sich ist der Streik weder nur positiv noch nur negativ. Er beinhaltet das eine und das andere, ohne die Möglichkeit zuzulassen, zwischen den postiven und negativen Elementen eine scharfe Grenzlinie zu ziehen. Eine derart widerspruchsvoller Charakter des Streiks macht eine a priori Parteiergreifung „für" oder „wider" unmöglich. Eine Parteiergreifung zum Streik ist erst dann möglich, wenn zuerst empirisch festgestellt wurde, welche Umstände den grössten Einfluss hatten und demzufolge welche Elemente im Streik selbst überwiegen. Dies gilt sowohl für einzelne Streiks als auch für den Streik als gesamte gesellschaftliche Erscheinung.

Im zweiten Teil des Texts werden die Streiks analysiert die sich zwischen Anfang 1958 bis September 1969 ereigneten. Der erste Streik ereignete sich im Januar 1958 in den Kohlenbergwerken Trbovlje und Hrastnik. Er dauerte 3 Tage. Die gesamte Belegschaft — etwa 4.000 — nahm daran Teil. Aus Solidarität schlosen sich am 16. Jan. 1958 1200 Bergleute des Bergwerks Zagorje ob Savi zu einem eintägigen Streik an. Wir weisen darauf hin, dass der erste Streik in dem wirtschaftlich und kulturell entwickelsten Teil Jugoslawiens — in Sloweninen — erklärt wurde. In dem unterentwickeltesten Teil Jugoslawiens — in der Provinz Kosovo — kommt es zu Streiks erst 1968. Dies betonte noch mehr dei Notwendigkeit, die allgemeinen Bedingungen zu erforschen, die zu Streiks führen. Um ein Urteil über den Streik fällen zu können ist es notwendig, auf folgende Fragen zu antworten: wer streikt, warum und gegen wen?

Die Analyse hat gezeigt, dass in der Hauptsache in Produktionsbetrieben gestreikt wird u. zw. streiken Arbeiter aus der unmittelbaren Produktion. Die Arbeiter, die streiken, gehören zur Arbeiterklasse in jeder Variante ihrer Auffassung- ihrer Begriffsbestimmung und bilden ihren grössten Teil. Wird haben die Frage gestellt, in was für einer Beziehung steht diese Tatsache zu der Stellung des Programms des Bundes der Kommunisten Jugoslawiens, dass „die Arbeiterklasse, als Grundkraft der sozialistischen Gesellschaft, die sozialistische Entwicklung trägt und garantiert".

Was die zweite Frage betrifft — warum streiken die Arbeiter — hat die Analyse gezeigt, dass bei den meisten Streiks niedrige persönliche Einkommen unmittelbarer Anlass zum Streik waren. In der Tat sind die tieferen Gründe zum Streik in der Hauptsache: ungünstige Lage der Arbeiter in der formalen Struktur der gesellschaftlichen Mach und ihre relativ ungünstige gesamtsoziale Lage. Die Lage der Arbeiter in der Struktur der gesellschaftlichen Macht und ihr gesamtsozialer Status entspricht nicht den Klasseninteressen der Arbeiter und der historischen Rolle der Arbeiterklasse. Damit kann zu gutem Teil erklärt werden, warum vor allem Arbeiter aus der unmittelbaren Produktion in Produktionsbetrieben streiken. Natürlich gibt es auch andere, minder wichtige Gründe zum Streik.

Bezüglich der Frage: gegen wen streiken die Arbeiter, hat die Analyse gezeigt, dass die Arbeiter früher durch den Streik in der Hauptsache mit den Betriebsleitern in Konflikt gerieten. Später gerieten die Arbeiter durch den Streik immer mehr in einen Konflikt mit den Arbeiterräten und Verwaltungsausschüssen. Es besteht eine zeitliche Übereinstimmung zwischen der Abnahme der Zahl von Arbeitern und deren Einfluss in den Arbeiterräten und Verwaltungsausschüssen einerseits und dem Konflikt der Arbeiter durch den Streik mit diesen selbstverwalterischen Organen andererseits. Insbesondere heben wir hervor, dass die Gründe, die zu Streiks führen, nich nur in den Betrieben liegen. Ebenso weisen wir auch darauf hin, dass sich diejenigen, gegen die die Arbeiter streiken, nicht nur in den Arbeitskollektiven befinden.

Im dritten Teil des Textes wird die Schlussfolgerung über die Beziehung des Streiks als gesellschaftlicher Konflikt und der formalen selbstverwalterischen und politischen Struktur dargelegt. Zwischen den Arbeitern, die streiken und denjenigen gegen die gestreikt wird, bestehen wesentliche Unterschiede: 1. im Verfügen über gesellschaftliche Macht 2. im Kriterium für die Teilnahme in der Verteilung materieller Güter und 3. im Umfang der Aneignung — in der gesamten sozialen Lage. Der Verfasser ist der Meinung, dass man über Streiks als über Konflikte mit Klassenkarakter sprechen kann.

Rehák László

A HELYES TÁRSADALMI TUDAT KIALAKÍTÁSÁNAK PROBLÉMÁJA AZ ÖNIGAZGATÁSÚ TÁRSADALOMBAN

Jugoszlávia forradalmi munkásmozgalma nem egy vonatkozásban úttörő vállalkozásba kezdett. Fűzzük hozzá, nem pusztán azért, mert túltengtünk volna az úttörés vágyától, hanem elsősorban ezért, mert bonyolult feladatainkhoz nem bizonyultak megfelelőknek az addig kínálkozó kész megoldások. A helyes társadalmi tudat kialakítása is azok közé a bonyolult kérdések közé sorolható, amelyet szocialista társadalmunk önigazgatású jellege megszabott. Ez megkövetelte a dolgozók nagy tömegének tevőleges szerepét a munkásosztály, de elsősorban a forradalmi, politikai élcsapat vezetőszerepének érvényrejuttatásában. Ugyanakkor azonban meg kellett tartani a független, soknemzetiségű szocialista ország nyíltságát a nagyvilág felé, mint a nemzetközi munkásmozgalom és a világ békéjéért harcoló antiimperialista erők cselekvő tényezőjét. Csak néhány, a társadalmi tudat kialakítását befolyásoló, általános érvényű, közismert paraméterre hivatkoztam. De sorolhatnánk a sajátos belső meghatározókat is: munkásosztályunk gyors számbeli növekedését, paraszti és más kistermelői réteggel való feltöltését, a társadalmunk nagyfokú nyíltságára valló szociális mobilitást és a gyors városiasodás folyamatát. Fontos tényezők még jelenlegi fejlettségünk „küszöb" helyzete, amelyre a fejletlen és a közepesen fejlett országok közötti átmenet a jellemző, valamint az országunkon belül még meglevő jelentős általános fejlettségi szintkülönbségek. Mindez, ha nem is meríti ki a lényeges tényezőket, amelyek szocialista közösségünkben meghatározzák az uralkodó társadalmi tudat és az egyes környezetek sajátos elvárásait és attitűdjeit, de érzékelteti az egész folyamat szövevényes és bonyolult voltát.

Nem vitatható, hogy polgáraink nagy többsége számtalan sorsdöntő helyzetben nemcsak a szocialista fejlődés útja mellett állt ki, de magatartásával, eltökéltségével, áldozatkészségével és vállalásával kifejezte magasfokú szocialista tudatát is. Ezt igazolták az éveken át végzett kutatások és tudományos vizsgálódások, amelyek kimutatták sokrétű társadalmunk nagyfokú egyöntetűségét, amikor forradalmi fejlődésünk alapvető vívmányainak értékelését és általában a társadalmi valóságunkra vonatkozó értékrend kialakulását vizsgáltuk. Már sokkal jelentősebb az attitűdök szóródása akkor, amikor a kérdezett és vizsgált személy közvetlen környezetében létrejövő társadalmi viszonyok és az általánosan elfogadott elvek „testközeli" megvalósulásáról van szó. Alapjában véve ez nem meglepő állapot, sőt újabb távlatok meg-

nyitását és a meglevő helyzettel szembeni alkotó-bíráló viszonyt is kifejezheti. De ez esetben másról is szó volt. Ahogyan azt nemrégen hangsúlyozták (Dr. Tihomir Vlaškalić, Politika 1972. dec. 31. és 1973. jan. 1., 2.; 5. oldal), minden dinamikusan fejlődő társadalom meghirdetett rendje és annak megvalósulása között szükségszerűen különbség mutatkozik, a megvalósulás nem fedi mindenben a megvalósítandót, de nálunk lassan ez a különbség megengedhetetlenül növekedni kezdett. Ezért mind égetőbbé vált számonkérni a kommunista etika és a politikai megoldás számára lényeges körülményt: mennyire fedik a határozatok és a szavak a valódi cselekedeteket. A JKSZ elnökének és a JKSZ elnöksége Végrehajtó Irodája szeptember 18-i levelének egyik bevezető állítása hangsúlyozza:

„A munkásosztály és minden dolgozó a kommunisták és szervezeteik tevékenységét nem meghirdetett szavaik szerint ítélik meg, hanem valóságos politikai és társadalmi viselkedésük alapján és tevékenységük eredményei alapján."

Ma már nálunk általánosan elfogadott igazság, hogy a szocialista társadalmi tudat helyes kialakításában elért kétségtelen eredményeket túlértékeltük, és kevesen tulajdonítottak még a közelmúltban is kellő jelentőséget azoknak az eszmei megnyilvánulásoknak, amelyek számos társadalmi folyamat indulását is jelentik, illetve azoknak a tudatbeli állapotoknak nem tulajdonítottunk kellő fontosságot, amelyek szocialista önigazgatásunk fejlődésével ellentétes társadalmi irányzatok számára (természetesen, élő emberi hordozói és társadalmi csoportérdekei számára is) jelentettek „visszacsatolást".

A fenti igazságok hangsúlyozása azért mégsem „eső után köpönyeg", mert — hogy a szólásnál maradjunk —, a köpönyeget már felöltöttük, de sajnos az eső még nem állt el. Felfokozott folyamatos harc elején tartunk az elképzeléseinkhez és eszményeinkhez hívebb társadalmi viszonyok megteremtéséért. Ez magában foglalja azt a küzdelmet is, hogy szélesebb körben alakuljon ki a helyes társadalmi tudat, hogy a társadalmi viszonyainkat tevőlegesen alakító szubjektumok helyesen értelmezzék társadalmi valóságunkat és annak létesülő viszonyait.

A helyes társadalmi tudat kialakítását nálunk senki sem úgy képzeli el, mint valamiféle elvont „nevelési-agitációs" feladatot. Számtalanszor beigazolódott, hogy „eszmei megismeréseket kizárólag a társadalom fejlődéséért vívott harcban szerezhetünk" (Veljko Vlahović, vitaindító beszámoló a JKSZ választmányának II. ülésén 1972. jan. 25-én; a magyar kiadás 39. oldalán). A kölcsönhatás a társadalmi folyamatok tudatosítása és a tudatosodott megismerés alapján kifejtett társadalmi és politikai tevékenység között vitán felüli. Mégis nálunk az utóbbi évek gyakorlatában ezek eszmei kifejezői is szemmel láthatókká váltak; olyan változások történtek, amelyek Veljko Vlahovićot arra késztették, hogy a JKSZ II. ülésének vitaindítójában eszmei válságról beszéljen, és a társadalmi tevékenység olyan változtatását sürgesse, amelyek az eszmei válság okait megszüntetik. Beszámolójában szóról szóra (magyar nyelvű kiadás 39. oldal) azt mondta:

„A választmányi ülés után csöppet sem könnyű munka vár ránk. Sokoldalúbban meg kell ismernünk az eszmei válság okait, és meg kell találnunk a szervezettségnek és tevékenységnek azon formáit, mindenekelőtt a munkásosztály tevékenységének formáit, amelyekkel ezeket az okokat elháríthatjuk."

Az eszmeiségtől áthatott gyakorlat és a gyakorlati tevékenység által gátolt dogmatizálódó eszmeiség dialektikus egységét tartva szem előtt, szögezi

le az említett 1972-es jan. 25—27-iki ülésen hozott akcióprogram az egyik, természetesen nem első helyen hangoztatott, megállapítást: „Okvetlenül le kell küzdeni az eszmei és elméleti munkában megnyilvánuló számottevő lemaradást". (IV. rész, 8. pont; magyar kiadás 104. oldal).

Összegezve a JKSZ említett választmányi ülésén elhangzottakat, valóban nem mindennapi helyzet alakult ki nálunk, amikor a beszámoló eszmei válságról beszél, és amikor az akcióprogram az eszmei és elméleti munkában megnyilvánuló számottevő lemaradást állapít meg, és ennek leküzdését sürgeti. Nyilvánvaló, hogy a dolgok nyitja nem az emberek fejében, gondolataiban és eszméiben keresendő elsősorban. Természetesen nem hunyhatunk szemet a marxista eszméktől idegen és ellenséges nézetek fellépésének hatása felett sem. Mégis a tudatbeli megnyilatkozások okai sokrétűbbek, és ezeket nem utolsó sorban az önigazgatású társadalmi viszonyaink fejlesztését gátló társadalmi rétegek és a velük kapcsolatban álló pusztulásra ítélt, de fennmaradásukért harcoló irányzatok hordozóiban találjuk meg.

A kevésbé értesültek és a politikai küzdelmekben ösztönösen hitetlen Tamások módjára viselkedők számára (akik személyek és csoportok közötti elvtelen és pragmatikus politikai küzdelmet vélnek felismerni sorsdöntő politikai küzdelmeinkben is) bizonyára jelenthet valamit, ha utalunk arra a körülményre, hogy az alkotmánymódosítások meghozatala óta két társadalmi irányzat ütötte fel a fejét (a hozzájuk tartozó, illetve az irányzatok hordozóiként jelentkező valóságos élő emberekkel), amelyeknek ténylegesen közös társadalmi irányvételük van; annak ellenére, hogy eszmei megnyilvánulásukban igen különbözőek, most mégis egy és ugyanazon arcvonalon találkoztak. Azonos politikai barikádon találkoztak azok is, akik alapjában véve a polgári-nacionalista, valójában burzsoá eszmei irányzatok alapján képzelték el meglevő nehézségeinkből való kilábalásunkat, de azok is, akik bürokratikus és technokrata elképzelések alapján látták (a brioni negyedik teljes üléssel lezáruló vereségük ellenére) társadalmi és gazdasági ellentmondásainkból a kivezető utat — és saját boldogulásunkat.

Annak érdekében, hogy az említett tamáskodók számára érveket említsünk annak bizonyítására, hogy a mostani politikai eseményekben amelyekben az eszmei kérdések: az anarcholiberalizmus elleni hatékony küzdelem (mint jelenleg alapvető ideológiai probléma), de más eszmei és politikai irányzatok elleni harc is napirenden van, nem folyik kigondolt, politikai lidércek és rémképek elleni harc, szolgáljon itt E. Kardelj 1972. szeptember 18-i Mostarban elmondott okfejtése (Nova inicijativa u SKJ, 58. oldal):

„Politikai viszonyaink különösképpen kiéleződtek az alkotmányunk módosítására irányuló tevékenységünkkel kapcsolatban, — mert ez magában foglalja a társadalmi-politikai viszonyok és a nemzetek közti viszonyok, egyszóval a köztársaságok közötti viszonyok további fejlesztését, de magában foglalta politikai rendszerünk egészének további fejlesztését is. Mindazok az ideológiai és politikai erők, amelyek céljaikat a burzsoá vagy a bürokratikus technokrata ideológiában határozták meg, az alkotmány módosításáig azt várták, hogy képviselőházi rendszerünk és önigazgatási rendszerünk olyan irányban fog végeredményben módosulni, hogy a régi etatista formák útjára tér. Az ilyen elvárásokban az a körülmény is megerősítette őket, hogy társadalmunkban a technokrata monopolizmus irányzata mind jelentősebb tényezővé vált. Mivel pedig a technokrata monopólium önmaga fenntartását nem biztosíthatja, szükségszerűen a hatalomra, az államgépezetre kell támaszkodnia. Ezért az ilyen jelenségeket szükségszerűen követi az etatista központosított rendszerre való visszatérés irányzata."

A szocialista társadalmi viszonyokért folytatott küzdelem nálunk bizonyára sokrétűbb és nem egyszer bonyolultabb volt, mint ahogyan az a felszínesen

gondolkodó, de e küzdelem tényleges résztvevőjének az adott időben tűnt. Antidogmatikus módszerünk a marxista elmélet alkalmazásában, nem egy korszakot jelentő leninista elv megvalósítása a háború és a fegyveres forradalom időszakában, a sztálinista dogmatizmus elleni ádáz küzdelem és a saját talajunkon sarjadt dogmatizmusunk leküzdése (amely dogmatizmus ugyan egy időre lefékezte a már a hatvanas évek elején alapjában megfogalmazott megoldásokat önigazgató szocialista társadalmunk továbbfejlesztése érdekében) mindezek a kézenfekvő tények és körülmények meglehet feledtetik, hogy a jugoszláviai forradalmi munkásmozgalom állandóan két (néha több) fronton küzdött a dolgozó tömegek, a munkásosztály mozgósítása és az adott helyzetnek megfelelő szocialista fejlődés érdekében. Ez a több arcvonalon folytatott harc alapjában véve mindig a körül forgott, hogy a reakciós és a maradi társadalmi erőknek sikerül-e kiszorítaniuk, semlegesíteniük a kommunista párt, illetve a JKSZ eszmei, politikai és szervező szerepét, hogy azután saját elképzeléseiknek, szűkebb társadalmi és osztályérdekeiknek megfelelően szabják meg társadalmi fejlődésünk irányát.

Vonatkozik ez a kommunisták élgárda szerepének biztosításáért folyó harcra akkor is, amikor harcba kellett szállni a „régi" ellenforradalom maradványainak ideológiájával és ténykedésével, de az újabb keletű burzsoá és nyárspolgári magatartással és társadalmi érdekkel is, amelyek gyakran divatos elméletekkel kendőzték magukat, de lényegük mégis a kommunista szövetség társadalmi szerepének megmásítására irányuló kísérlet volt.

A JKSZ vezető szerepének kialakítása, biztosítása és az egész osztállyal és a dolgozókkal való kapcsolat kiépítése nem kevesebb harci felkészültséget és tényleges harcot igényel a társadalmunkban még szükségszerűen jelenlevő olyan irányzatok ellen, amelyek a meglevő monopóliumokat tartósítani és szilárdítani igyekeznek. Nálunk ez a társadalmi tartalom általában kétféle eszmei köntösben jelentkezik: az egyik a klasszikusnak mondott sztálinista dogmatizmus, de ehhez idomulnak az újabb keletű, korszerű formákban jelentkező technokratikus ideológiát elfogadó emberek és azok, akik társadalmi magatartásukkal ezt az ideológiát segítik.

Ezek a küzdelmek társadalmi valóságunk kézenfekvő tényei, azokat bizonyítani felesleges, de talán érdemes utalni E. Kardelj mostari fejtegetéseinek egyik megállapítására (amelynek gondolatmenetét szabad fogalmazásban az imént bemutattam), amely szerint (idézett kiadvány 54. oldal) „Mind az egyik, mind a másik befolyás időről időre magában a JKSZ-ben is kisebb vagy nagyobb erőt képviselt, és mi ezekben a harcokban nem voltunk mindig kedvező helyzetben".

Ez a több fronton folyó ideológiai küzdelem — amely sohasem volt csak ideológiai, mert meghatározott társadalmi erők, érdekek álltak a társadalmi tudat ilyen vagy olyan megnyilvánulásai mögött, és a lényeg is mindig az adott helyzetben a társadalmi viszonyok alakítása, illetve azok alakulásának további megszabása volt —, meglehetősen sematikusan tükrözi a valóságos folyamatokat és az eszmei frontokon vívott küzdelmeket. De azért az ilyen leegyszerűsített ábrázolási mód is érzékelteti a lényeget és az alapigazságot. Azt, hogy a helyes társadalmi tudat kialakítása a jugoszláv szocialista önigazgatási társadalomban sohasem volt idillikus folyamat, mindig ideológiai és politikai harcot igényelt. Ez a harc szoros dealektikus egységet képezett az aktuális társadalmi viszonyokkal és azok távlati alakításával, és hogy lényegében ez a harc egy kulcskérdés körül folyt: megőrzi-e a munkásosztály forradalmi élcsapata vezető, társadalmat alakító, az osztály és a dolgozók közvetlen

és távolabbi társadalmi érdekeinek megvalósítására serkentő, mozgósító szerepét vagy sem. Ugyanezt a kulcskérdést egy kicsit másképpen úgy is megfogalmazhatjuk, hogy az adott társadalmi helyzetben mindig jelen volt a dilemma, mennyire lehetséges az osztály, a tömegek, egyes társadalmi rétegek ösztönszerű befolyása a társadalmi viszonyokra, a gazdasági fejlődésre, az állam hatalmi gépezetének működésére, és mennyire szükséges a marxista, forradalmi társadalmi tudat, a tudományos és szakszerű meglátás és felismerés befolyása, hogy a JKSZ valóban forradalmi élcsapat legyen, hogy azt meghatározott reakciós és konzervatív társadalmi erők ne szorítsák háttérbe, de magától az osztálytól és a dolgozóktól elidegenedett külön erővé se alakítsák.

A dolgok természeténél fogva ez a helyes társadalmi tudatért folyó két, illetve több arcvonalon folytatott harc nemcsak sokrétű volt, de a „főarcvonal" sem volt ugyanaz. A körülményektől függően változott. Csalóka képet alkot magának az, aki a JKSZ-t csak a dogmatizmus elleni küzdelem bajnokának tudja, és most, amikor az anarcholiberalizmus — legalább is nálunk Vajdaságban és egész köztársaságunkban — az alapvető irányzat, amely veszélyezteti a helyes szocialista társadalmi viszonyok kialakítását, gondba esik és szorongva kérdi: vajon ez most visszakozást jelent-e szocialista, önigazgatású társadalmunk fejlődésében.

Mellesleg megjegyzendő, hogy kérdéses mennyire volt „liberális" ez az egész anarcholiberális irányvétel, ami nálunk eluralkodóban volt. Sokkal inkább következetlen volt ez az irányzat és közvetlen hordozói, akik meghatározott esetekben igen durván és kegyetlenül léptek közbe fontos vagy éppenséggel mellékes dolgokban, hogy azután amikor egyesek őket a „vasmarkúság" vádjával illették, ezt a vádat „pajzsként" használva, vaskos kompromisszumokban feneklettek meg, méghozzá igen lényeges dolgokban, amelyekben szocialista fejlődésünk, politikai életünk és a JKSZ társadalmi szerepe éppenséggel nem tűrheti a liberalizmust. És ne feledjük, egy olyan anarcholiberalisztikus irányzat, amely már a frakciós harc módszerei felé hajlik, — ha nyíltan kevésbé is, — a valóságban annál kegyetlenebb, igazságtalanul és elvtelenül kegyetlen. Ezért megszívlelendő a jellemzés, amelyet S. Doronjski a JKSZ választmánya harmadik ülésén mondott, hangsúlyozva, hogy köztársaságunkban a most felszámolás alatt levő anarcholiberalizmus, amikor az emberi sorsokról, a káderpolitikáról volt szó, egyáltalán nem volt liberális, és hogy ezt a körülményt csak majd a további elemzések és a politikai fejlemények fogják a maga valóságában meggyőzően kimutatni. Ezt a megállapítást, véleményem szerint, igencsak megszívlelheti mindenki, aki esetleg aggódik demokratikus fejlődésünk felett, és őszintén óhajtja szocialista önigazgatású szocializmusunkat, mégha történetesen nem is húzták el a nótáját azzal a bizonyos, képletesen mondva „liberális furkósbottal".

Volt egy időszak a múltban is, amikor szintén az anarcholiberalizmus ideológiája veszélyeztette elsősorban szocialista társadalmunk fejlődését. Ez az időszak az ugynevezett Đilas-esethez fűződik.

Igen tanulságos E. Kardelj már idézett fejtegetésében az az áttekintés, amelyben a JKSZ két fronton való több mint két évtizedes harcát felvázolja (idézett kiadvány 54—57. oldal). A „đilasizmus" elleni küzdelem jellemzését idézzük ebből az áttekintésből, amit párhuzamba állít más, akkori külföldi társadalmi folyamatokkal, azzal a megjegyzéssel, hogy akkor mi nem torpantunk meg, viszont ha ez most megtörténne, az számunkra végzetes lenne.

Súlyos megállapítások, de valóban szocialista önigazgató társadalmunk sorsdöntő kérdéseiről is van szó.

Az említett áttekintésben E. Kardelj (55—56. oldal) többek között kifejti:

„A demokráciát valójában, meghatározott emberek öncélúságában értelmezték, és nem a szocializmusért foytatott harccal kapcsolatban. Ez volt az a bizonyos „đilasizmus". Utána következett az opportunizmus és az ingadozások egész hulláma, mely követte ezt a đilasista tevékenységet. Mi akkor az ilyen törekvéseknek határozottan ellenszegültünk. Mert ha megengedtük volna, hogy azok társadalmunkban polgárjogot nyerjenek, hasonló helyzetbe kerültünk volna, mint amilyenbe egyes európai szocialista országok kerültek, amelyekben a bürokratikus önkényuralom elleni haladó szellemű ellenszegülés, éppen az ellenszegülés értelmének és céljainak hasonló vonatkozásaiban megnyilvánuló pszeudoliberális és más fajta elhajlásai következtében túlságosan is szélesre tárta a kapukat a reakciós erők számára, és azok kezdték kezükbe kaparintani a társadalmi vezető szerepet.

Ezek az erők vagy nyíltan szocialista-ellenesek voltak, vagy olyanok, amelyek valamiféle osztályfeletti, elvont szabadság és demokrácia illúzióiból indultak ki, és utat nyitottak az ellenforradalmi erőknek, ami azután a konzervatív erőknek is segítséget jelentett, hogy visszakerüljenek a történelmi színtérre. Mi abban az időben nem követtünk el ilyenfajta hibákat. Viszont napjainkban bizonyos körök újból ilyen irányú nyomást fejtenek ki a Kommunista Szövetségre. Ha a Kommunista Szövetség engedne ezeknek a nyomásoknak, sorsdöntő hibát vétene."

A közelmúltban leggyakrabban a nacionalizmus szítása volt az a módszer amellyel identifikálható társadalmi erők, rétegek, igyekeztek — nem minden siker nélkül — ellenszegülni önigazgató szocialista társadalmunk szervezettségének, elsősorban a munkásosztály növekvő befolyásának és társadalmi elvárásainak. Azon mesterkedtek, hogy a Kommunista Szövetség mint a munkásosztály forradalmi élcsapata a társadalmi események vakvágányára kerüljön. A nemzeti érzelmekkel való manipulálás kézenfekvő volt soknemzetiségű környezetünkben, mert mindig található téma a nacionalizmus szítására, amivel a kevésbé tájékozott emberek előtt bonyolult társadalmi, gazdasági és politikai rendszerünk ellentmondásainak és fejlesztéseinek kérdését megkerülhették, továbbra is számolva tájékozatlanságukkal pont ezekben az alapvető kérdésekben.

Ma a nacionalizmus ideológiája már döntő vereséget szenvedett, de az ilyen ideológiai megnyilvánulás mögé megbújt társadalmi erők még korántsem.

A nacionalizmus ideológiája mögött a régi, vagy „klasszikusnak" mondható reakción kívül azok a társadalmi erők bújtak meg, amelyek alapjában véve a munkásosztály és a dolgozó tömegek aktív társadalmi szerepét hátráltatták, amelyek önigazgatás-ellenes eszmei beállítottságukat (fakadjon az bürokratikus vagy technokratikus és etatisztikus érdekeikből és nézeteikből) olyanképpen igyekeztek valóra váltani, hogy szűk hatalmi központokból igyekeztek manipulálni a munkásosztállyal és a dolgozókkal. Ezek az erők a mostani helyzetben, más eszmei köntösben ugyan, de ellenszegülnek a jelenlegi nehézségeinkből való kibontakozásnak. Az egyik ilyen eszmei megnyilatkozás (lásd: E. Kardelj, idézett kiadvány 58. oldalán) a sopánkodás és a bírálat, hogy társadalmunk fejlődésének mostani vonala elfojtja a demokráciát és a szabadságot, hogy visszakanyarodunk valamiféle demokráciaellenes vagy demokrácia nélküli politikára, viszont ők azok akik védelmezik és letéteményesei társadalmunk további demokratizálódásának. A másik ilyen eszmei megnyilatkozás a dogmatikus eszmei köntösben jelentkező irányzatok (végső társadalmi tartalmukban, céljaikban és részben módszereikben is azonos erők) jelszavaikban azt hangoztatják, hogy már annak

idején jó előre megjósolták, hogy ezzel az önigazgatással messzire nem juthatunk.

A felmerült problémákat természetesen nem fogjuk elsősorban eszmei síkon, mint ideológiai kérdést megoldani, de politikai téren kétségtelenül szükség van a Kommunista Szövetség hathatós és szoros kapcsolatának erősítésére a munkásosztállyal és a dolgozó tömegekkel, elsősorban a társult munka szervezeteiben az önigazgatás sokrétű keretein belül. Ami az ideológiai alapállást illeti, megszívlelendő E. Kardelj következő nézete (idézett kiadvány, 60. oldal):

„Nem hederíthetünk a szocialistaellenes körök pszeudodemokratikus lármázására, de saját opportunistáink lármázására sem, hogy most „a régire visszakozunk". De valóban szembe kell szállni azokkal is, akik tényleg azt szeretnék, hogy a régi viszonyokra visszakozzunk. Ellenkezőleg, tovább kell haladnunk azon az úton, amelyet a Kommunista Szövetség már régen meghatározott, de amelyről „jobbról" is és azok „balról" is igyekeztek a KSZ-t letéríteni."

A JKSZ tagságához és vezetőségeihez intézett emlékezetes levél (a JKSZ elnökének és a JKSZ elnöksége Végrehajtó Irodája 1972. szept. 18-i levele) meggyorsította egy sor társadalmi kérdés megoldását, de valójában a fél évvel előtte (a JKSZ választmányának második ülése, 1972. január 25—27.) hozott meglehetősen terjedelmes akcióprogram kulcsjellegű tétele hangsúlyozza nyomatékosan, többek között az eszmei és politikai nevelő munkát (a Kommunista Szövetség tagsága szemszögéből). Egész társadalmunkra vonatkoztatva részletesen megszabta a soron következő feladatokat a JKSZ Választmányának II. ülése is (elsősorban a IV. fejezet 8. pontjában: magyar kiadás 104—105. oldal). A szeptemberi levél (II. rész, 4. pontja) többek között leszögezi:

„A Végrehajtó Iroda értékelése szerint a Kommunista Szövetség tagságának eszmei-politikai kiképzése még jelentősen elmarad a társadalmi-politikai pillanat követelményei és a Kommunista Szövetség által vállalt kötelezettségek mögött. Az erre irányuló aktivitás még közel sem kielégítő . . .

A marxista irányvételű és időszerű tartalmú ideológiai munka nagy mértékben hozzá kell hogy járuljon ahhoz, hogy a Kommunista Szövetség tagjai felkészüljenek a burzsoá ideológiai tájékozódás, a nacionalizmus, a technokrata és az etatista bürokratizmus, az ál baloldaliság és a politikai, valamint szociális demagógia elleni konkrét politikai és eszmei harcra." (A magyar szöveg: Kommunista, IV. évfolyam, 245. szám; a Magyar Szó 1972. október 19-i melléklete)

A JKSZ 1972 januárjában meghozott akcióprogramja az eszmei kérdéseket dialektikus egységben tárgyalja a tényleges társadalmi folyamatokkal, a társadalmunkban létrejövő erőmegoszlásokkal, de külön is foglalkozik a marxizmus hatékonyabb elsajátításával és általában a helyes társadalmi tudat kialakítására irányuló és az egész társadalmunkat átfogó tudatos és szervezett tevékenységgel. A már idézett vitaindítójában V. Vlahović nemcsak eszmei válságról és az okok megismerésének szükségességéről beszél, de önbírálólag utal arra is (a magyar nyelvű idézett kiadvány 49. oldalán), hogy: „A IX. kongresszus utáni időszakban megnyilvánult legnagyobb fogyatékosságunk az volt, hogy a gazdasági élet, az ideológia és a politika néhány fontos kérdésében sem foglaltunk állást az Elnökségben és a Végrehajtó Irodában, ami aláásta a demokratikus centralizmus elvét is". Tehát az ideológia itt is három kulcskérdés egyikeként szerepel. De maga az akcióprogram — ami a tudatos tevékenységet illeti — nemcsak a társadalmi tudat sokrétűségét veszi tekintetbe, hanem a tevékenység sokrétű lehetőségeit és szükségszerűen a for-

mákat és a részvevőket egyaránt. A helyzet megköveteli, hogy a közvetlen eredményeket nyújtó tevékenység kerüljön előtérbe, és hogy „az eszmei és elméleti munkában megnyilvánult számottevő lemaradást" elsősorban úgy küzdjük le, hogy „a JKSZ politikájával és gyakorlatával kapcsolatos időszerű kérdések konkrét eszmei tisztázást" nyerjenek. Ezt a célt többféle módon érhetjük el. Az akcióprogram a JKSZ tagsága számára lényegesnek tartja az eszmei képzés iránti felelősség fokozását, az ez irányú tevékenység korszerűsítését és tartalmi szintjének emelését azzal a közvetlen céllal, hogy a tagság jobban értse meg a mostani eszmei és társadalmi folyamatok lényegét, és hogy képesek legyenek „önigazgatási szocialista gyakorlatunk alkotó jellegű, marxista elemzésére — és szocialista viszonyaink fejlesztésében való részvételre." A következő közvetlen feladat az, hogy a JKSZ tagsága és szervezetei kötelesek serkenteni az érdeklődést és „szélesebb körben terjeszteni a marxista társadalmi gondolatot és az önigazgatási társadalom ideológiáját".

A távlati célok elérése érdekében többek között szerepel az a kötelezettség, hogy „önigazgatási szocialista gyakorlatunk nyílt kérdéseinek tudományos és elméleti kutatása" hatékonyabb legyen, hogy a specializált marxista káderek képzése (a tudomány, az elmélet, a publicisztika, a politikai propaganda és a tömeges eszmei munka szempontjából) meggyorsuljon és tervszerűbb legyen. Külön foglalkozik a fiatalok, elsősorban még az intézményesített iskoláztatás folyamatában levő fiatalok (és fűzzük hozzá, a tudományos forradalom mindinkább a permanens iskoláztatást hozza előtérbe) „tudományos szocialista világszemléletének és szocialista tudatának kialakításával". Többek között „alaposan és felelősségteljesen fejleszteni kell az oktatás rendszerét és megformálni az oktatási programokat".

Ezek a feladatok, ilyen megfogalmazásban szükségszerűen jelentős visszhangra találtak (nem is egyértelmű visszhangra) társadalmunkban. Az a vita és sürgés-forgás amely már egy éve a marxista nevelés körül kavarodott, valójában a felszínre hozta a társadalmunkban létező eszmei problémákat: az anarcholiberalisztikus, a dogmatista, az alig kendőzött antiszocialista nézeteket stb., amelyek az eszmei képzés kapcsán is jelentkeztek.

Sokak számára nem titok, hogy az anarcholiberalista felfogások már oda hatottak, hogy a marxizmus propagandája, a marxista nevelés, az ideológia rossz hangzású fogalommá vált nem egy magát marxistának érző és tudatosan valló környezetben. Nem egy esetben kizárólag úgy értelmezték az ideológiát, ahogyan azt a terminust Marx és Engels értelmezte és használta a maga idejében, a tudományos szocializmust megelőző idealista elméletek jelzésére tartva fenn az „ideológia" terminust. Egyesek ezt a terminust a sztálini „ideológiai munka" manipulatív, az osztálytól elidegenedett hatalmi központjainak erősítését szolgáló tevékenységgel hozták kapcsolatba. Az ideológiát valahogy a szükséges rossz, a forradalmi munkásmozgalom polgári értelemben vett zabigyereke sorába vették nem is néhányan nálunk, mert úgy tekintettek az ideológiára mint a nem tudományos, illetve nem eléggé tudományosan megalapozott társadalmi tudat megnyilvánulási formájára. Valahogy úgy, mint a szükséges rosszra, amelyre a forradalmi munkásmozgalomban azért van szükség, mert a marxista tudomány még képtelen minden kérdésre igaz, tudományos feleletet adni, és ezért a hiányzó világkép kifoltozására (legalább is ideiglenesen, amíg a tudomány azt meg nem erősíti vagy meg nem cáfolja) jól jön az osztály és társadalom gyakorlati tevékenysége számára az ideológiai képzet is, amely ugyan kifejezi az osztály általános történelmi érdekeit és

törekvéseit, de mégiscsak ösztönös osztálytudat, aminek lehet, de nem kell feltétlenül helyes társadalmi tudatot kifejeznie.

Véleményem szerint az imént vázlatosan ismertetett gondolatmenet csak látszólag tartja magát csökönyösen a tudományossághoz, mert magát a marxizmust sem tárgyalja a marxista tudományosság értelmében kellő tudományossággal. Ez a gondolatmenet valójában a marxizmust egyszer s mindenkorra megállapított tanításnak és dogmarendszernek tekinti, illetve olyannak, ami valamikor azzá épül ki. Az ilyen felfogás ellen, különben a JKSZ programja (magyar nyelvű II. kiadás 225—226. old.) Lenint idézve szembehelyezkedik:

„Semmi esetre sem tekintünk úgy Marx elméletére, mint valami befejezett és sérthetetlen műre. Ellenkezőleg, az a meggyőződésünk, hogy Marx elmélete csak az alapkövét tette le annak a tudománynak, amelyet a szocialistáknak tovább kell mozdítaniuk minden irányban, ha nem akarnak elmaradni az élet mögött ... Nem állítjuk, hogy Marx vagy a marxisták egészen konkrétan ismerik a szocializmushoz vezető utat. Ez badarság. Ismerjük ennek az útnak az irányát, és tudjuk, milyen osztályerők vezetnek hozzá, de konkrétan, a gyakorlatban azt csak milliók tapasztalata mutatja majd meg akkor, ha munkához látnak."

De ugyanakkor amikor Lenin a marxizmust ilyen határozottan antidogmatikusan határozza meg (Iszkra 1902. II. 1.; Lenin Művek, Bp. 1953., 353. oldal) a tudományos szocializmus tanítását, vagyis a marxizmust, mint „proletár ideológiát" definiálja, amelynek propagálása a forradalmi munkáspárt számára állandó feladat. Természetesen Lenin most említett cikkében a politikai harc és az ideológia propagálásának kapcsolatát tárgyalja, de ez vonatkozik a jelenkor munkásmozgalmára is. (A saját helyzetünket említem, de Kallós M. tanulmánya alapján ítélve a romániai kommunisták és bizonyára más forradalmi munkáspártok esetére is vonatkozik.) A legérzékenyebb és megkerülhetetlen harc az úgynevezett alsóbb szintű ideológiák: a politikai eszmék, a jogi tudat, a társadalmi viselkedésre vonatkozó erkölcsi tudat terén közvetlenül és szembetűnően jelentkezik. Itt jut kifejezésre a proletariátus szemszögéből osztályidegen befolyás. A szocialista társadalom esetében, ezen a területen jut közvetlenül kifejezésre a társadalom még meglevő osztályjellege. Tehát az osztályharc is szembetűnőbb az alsóbb szintű ideológiák területén, mint mondjuk, a magasabb szintű ideológiák esetében, anélkül, hogy a filozófia, a művészetek, a vallás aránylag autonóm helyzetét a marxi társadalmi felépítmény és társadalmi alap gondolati apparátusa szempontjából osztályharc-mentesnek, vagy osztályfelettinek képzelhetnénk el.

A már idézett levélrészletben használt — és mint kifejezés és tevékenység bizonyos mértékben „rehabilitált" terminus —, az ideológiai munkát jelenti, nemcsak ideológiai harcot. Lényeges, hogy figyelembe vegyük, kik felé irányul, helyesebben: kiket ölel fel, kik annak tevőleges részesei. Az anarcho-liberalizmus hordozói igencsak ágáltak minden ideologizálás, elsősorban az egyértelmű ideológiai identifikálás és a társadalmi kérdések felesleges politikai színezése ellen. Sok esetben valóban a konzervatív, az etatizmusra felesküdött megrekedt tudatú emberek hajlamosak voltak ott is politikai kérdést látni, vagy igyekeztek azt úgy feltüntetni mint politikai kérdést, ahol kézenfekvő szervezeti, termelési vagy szűkebb értelemben vett gazdasági kérdésről volt szó. De sohasem feledkezhetünk meg arról, hogy a szocialista társadalom, a mi önigazgatású szocialista társadalmunk is, még mennyire osztály-jelleggel bíró társadalom, a proletárdiktatúra meghatározott formájú megvalósulása. Maga a munkásosztály sem fedhetetlen, szent és makulátlan uralkodó osztály. Nemcsak azért, mert a kapitalizmusban — ahogyan azt

még Marx leszögezte — emberi mivoltától legelidegenedettebb osztály a kapitalista társadalom proletariátusa, hanem méginkább azért, mert az olyan nyílt társadalomban, mint amilyen a mi szocialista társadalmunk, a szociális mobilitás olyan erőteljesen kifejezett, hogy sok ember már egészen más, megváltozott társadalmi körülmények közé kerül, de társadalmi tudata ezt a gyors változást képtelen kellő gyorsasággal követni, és ezért még előbbi helyzetének megfelelő mentalitás és értékrendszer szerint szabja meg már megváltozott új helyzetében magatartását, értékeli környezetének eseményeit.

A JKSZ programja (vagy tizennégy éve hoztuk meg) mai helyzetünkre is igen életesen vázolja nem is egy helyen a szocialista társadalmak belső ellentmondásait, de főleg saját önigazgatású jugoszláv szocialista társadalmunk ellentmondásait (lásd: második magyar kiadás, különösen 224. és 240—241. oldal). Ha talán valakinek kellemesebb is a konfliktus nélküli társadalmunk ábrándjába ringatnia magát — különösen ha egyéni helyzete olyan kedvező, hogy ez még amiatt is „kifizetődő" számára —, a rideg valóság más. Talán emlékeztetőül hadd idézzem az egyik ilyen JKSZ programbeli szövegrészletet:

„... társadalmi valóságunkban antiszocialista erők is vannak; ezek vagy a hazánkban azelőtt uralkodó társadalmi-politikai viszonyok maradványai, vagy pedig az anyagi és társadalmi-gazdasági alap elégtelen fejlettségének vetületei.

Az antiszocialista irányzatok gyökerei és hordozói:

— a hatalmuktól megfosztott kizsákmányoló osztályok tagjai, a kapitalista irányzatok hordozói a falun, a munkásosztály kis létszáma és a kistulajdonos ösztönösség törekvései, az egyház reakciós elemei, az idegen ügynökségek és az idegen reakciós hatások;

— a társadalom bizonyos rétegeinek eszmei és politikai elmaradottsága, amely az anyagi elmaradottság, a primitivizmus és a múlt reakciós eszmei öröksége talaján jelentkezik és újul meg;

— Jugoszlávia egyes részei gazdasági és kulturális fejlettségének egyenetlensége; ez bizonyos ellentéteket vált ki, amelyek sovinizmust, partikularizmust, önzést és más maradi irányzatokat szülnek és táplálnak;

— a bürokratizmus mint társadalmi jelenség és maradi irányzat, amely hátrányosan hat a szocialista társadalmi viszonyok fejlődésére, és arra törekszik, hogy államkapitalista értelemben eltorzítsa őket; a szocialista demokrácia fejlődésével szemben tanúsított ellenállás bizonyos formái; az elszakadás a dolgozó tömegektől, a karrierizmus, az ösztönszerű törekvés külön kiváltságok megtartására és megszerzésére;

— a kispolgárság és a kispolgári értelmiség bizonyos rétegeinek távlattalan individualizmusa és romboló anarchizmusa, amely gyakran ál-liberalizmussal és „haladó jelleggel" kérkedik, voltaképpen pedig passzív, megvető viszonyt hirdet az élet és a társadalom problémái iránt, és gyakran reakciós erők pozícióira süllyed.

Társadalmi életünk antiszocialista jelenségei, akár a múltból, akár saját talajunkból fakadnak, szűntelenül kikezdenek egyes kommunistákat is, és kisebb vagy nagyobb mértékben felbukkannak a Kommunista Szövetség munkájában is."

Bizonyára nem egy olvasónk megállapítja majd magában, hogy valóban instruktív a JKSZ programja imént idézett részlete. De feltehetjük a kérdést: az ideológiai munka még közelmúltban fennálló állapotában ki vette kézbe a JKSZ programját azzal a szándékkal, hogy elmélyítse és kiegészítse marxista tájékozottságát? Hisz sekélyes gyakorlatiasságunkra még a közelmúltban is jellemző volt, hogy amikor az új KSZ tagoknak ünnepélyes keretek között nyújtották át a pártkönyvecskét és gratuláltak, rendszerint a JKSZ statútumával ajándékozták meg őket, tehát azzal a könyvecskével amelyből megtudhatta a JKSZ szervezeti felépítését és azt, hogyan kell neki viselkednie. Nemigen volt példa arra hogy a JKSZ programját nyomtuk volna kezébe,

hogy pontosabban tudja, milyen közös célokért kell harcolnia, és hogy miért kell ezekért a közös céljainkért harcolnia mint kommunistának.

A helyes társadalmi tudat kialakítása sokrétű folyamat, de mint látni fogjuk, a tervszerű, tudatos tevékenység nélkül maga a munkásosztály megreked, ahogyan Marx még 1847-ben megjelent, Proudhonnal kapcsolatos munkájában, A filozófia nyomorúságában írta, hogy amikor a munkástömeg „a tőkével szemben már osztály, de önmaga számára még nem az" mindaddig, míg a megfelelő osztályöntudatával nem rendelkezik (K. Marx és F. Engels művei, 4. kötet, Bp. 1959. 172. oldal). (Az 1885-ös első német kiadásban E. Bernstein és K. Kautsky fordításában, F. Engels szövegátnézésében: So ist diese Masse bereits eine Klasse gegenüber dem Kapital, aber noch nicht für sich selbst. In dem Kampf... findet sich diese Masse zusammen, konstituiert sich als Klasse für sich selbst.)

Ezt a tudatos és szervezett tevékenységet, amelyet lehetetlen elválasztani, vagy egyenesen szembeállítani a forradalmi társadalmi gyakorlat tudatformáló jelentőségével, nevezhetjük ideológiai munkának is. A mostani lemaradás időszakában — mint már kifejtettem — nem egy tudósunk egyenesen kerülte az „ideológia" terminusát. Tulajdonképpen folyóiratunk 1972. évi 1—2. kettős számában a készülő 5. és 6. szám cikkei között azonos címmel jelzett írásom csak címében azonos az akkor már első változatában elkészült munkámmal. Elsődlegesen Ratković professzor munkásságának és nemrég megjelent könyvének (R. Ratković: Ideologija i politika, Bgd. 1971.) szenteltem dolgozatomat, egy tudós munkásságának, aki két évtizeden keresztül (akkor is amikor ez nem volt sokak számára izgató téma) kitartó következetességgel és tudományos igénnyel foglalkozott az ideológia elsősorban szociológiai problémakörével. Az események és folyóiratunk szerkesztési szempontjai indokolták, hogy előbb a társadalmi tudat kérdéseit egészen időszerű hangvétellel tárgyaljam, azzal, hogy kötelezettségemet Ratković profeszor könyve iránt egy későbbi írásban rójam le.

Valójában nem vagyok híve az argumentatio ad hominem módszerének (ezt már leszögeztük Várady Tiborral, mint a Fórum Lenin-könyvének szerkesztői), de a felsorakoztatott érvek gazdagsága mégiscsak, legalább részben indokolja, hogy idézzem Lenin 1902 elején Stuttgartban megjelent Mi a teendő? című könyvének hosszabb részletét. Lenin a marxizmus ökonomista determinista vulgarizálása ellen küzd, közben az itt idézett részletben K. Kautskyt is idézi (Die Neue Zeit, 1901—1902, XX. évfolyama, I. kötet, 3. szám, 79. oldal), aki akkor még nem volt revizionista és a nyugat-európai marxisták egyik legtekintélyesebb személyisége volt. Ime az idézet (Lenin, Művei, 5. kötet, Bp. 1953, 394—398. oldal) a Mi a teendő? című Lenin-könyvből:

„... Ez azt mutatja, hogy a „Rabocsaja Miszl" kezdetétől fogva — anélkül, hogy tudatában lett volna — a „Credo" programját igyekezett megvalósítani. Ez azt mutatja (amit a „Rabocseje Gyelo" sehogy sem tud megérteni), hogy *mindennemű* meghódolás a munkásmozgalom ösztönössége előtt, a „tudatos elem" szerepének, a szociáldemokrácia szerepének mindennemű lekicsinylése egyszersmind *azt jelenti, hogy erősödik a burzsoá ideológiának a munkásságra gyakorolt befolyása, teljesen függetlenül attól, hogy az, aki lekicsinyli, maga óhajtja-e ezt vagy sem.* Mindazok, akik „az ideológia túlbecsüléséről", a tudatos elem szerepének túlzásáról stb. stb. beszélnek, azt képzelik, hogy a tisztán munkásmozgalom önmaga is ki tudja dolgozni és ki is dolgozza önálló ideológiáját, mihelyt a munkások „kiragadják sorsuk intézését a vezetők kezéből." Ez azonban nagy tévedés. A fentebb mondottak kiegészítéséül idézzük még Kautskynak az osztrák szociáldemokrata párt új programtervezetéhez fűzött nagyon helyes és fontos megjegyzéseit:

„Némely revizionista kritikusunk véleménye szerint Marx azt állította, hogy a gazdasági fejlődés és az osztályharc nemcsak a szocialista termelés előfeltételeit teremti meg, hanem közvetlenül létrehozza a szocializmus szükségszerűségének *felismerését* is (K. Kautsky kiemelése). És ezek a kritikusok mindjárt elő is hozakodnak azzal az ellenvetéssel, hogy noha Anglia áll a kapitalista fejlődés legmagasabb fokán, az összes modern országok közül éppen Anglia áll legtávolabb ettől a felismeréstől. Az új tervezet alapján azt lehetne hinni, hogy az osztrák programbizottság is osztja ezt az ilymódon megcáfolt, állítólag ortodox marxista nézetet. A tervezet ugyanis azt mondja: „Minél jobban növekszik a proletariátus a kapitalizmus fejlődésével, annál inkább kénytelen és képes felvenni a harcot a kapitalizmus ellen." A proletariátus a szocializmus lehetőségének és szükségszerűségének „tudatára ébred" stb. Ebben az összefüggésben a szocialista tudat a proletár osztályharc szükségszerű, közvetlen eredményének látszik. Ez azonban nem így van. Magától értetődik, hogy a szocializmus mint tanítás, éppúgy a mai gazdasági viszonyokban gyökerezik, mint a proletariátus osztályharca, éppúgy, mint ahogy az utóbbi is a tömegeknek a kapitalizmus szülte szegényége és nyomora elleni harcból ered, a szocializmus és a proletariátus osztályharca azonban nem egymásból, hanem egymás mellett, de különböző feltételek alapján keletkezik. A modern szocialista tudat csak mély tudományos belátás alapján keletkezhetik. Valóban, a mai közgazdasági tudomány éppúgy előfeltétele a szocialista termelésnek, mint például a mai technika, de a proletariátus a legjobb akarattal sem tudja létrehozni sem az egyiket, sem a másikat, mert mindkettő a mai társadalmi folyamatból keletkezik. A tudomány hordozója azonban nem a proletariátus, hanem a *polgári értelmiség*" (Kautsky kiemelése); „a modern szocializmus is e réteg egyes tagjainak agyában született meg, ők adták tovább szellemileg kiváló proletároknak, akik aztán ott, ahol a viszonyok megengedik, beviszik a proletariátus osztályharcába. A szocialista tudat tehát olyasvalami, amit kívülről vittek be (von aussen Hineingetragenes) a proletariátus osztályharcába, nem pedig olyasmi, ami abból spontán (urwüchsig) fejlődött ki. Ennek megfelelően a régi hainfeldi program igen helyesen mondja, hogy a szociáldemokrácia feladata: a proletariátust helyzetének és feladatának *tudatára ébreszteni* (szó szerint: eltölteni helyzetének és feladatának tudatával). Nem volna szükség erre, ha ez a tudat magától következnék az osztályharcból. Az új tervezet ezt a tételt a régi programból vette át és hozzátoldotta a fent idézett tételhez. Így azonban teljesen megszakadt a gondolatmenet . . . "

Ha tehát szó sem lehet a munkástömegek által mozgalmuk folyamán kidolgozott önálló ideológiáról,

(Itt Lenin a következő hosszabb lábjegyzetet közli: Ez persze nem jelenti azt, hogy a munkások nem vesznek részt az ideológia kidolgozásában. De nem mint munkások vesznek részt benne, hanem mint a szocializmus teoretikusai, mint Proudhonok és Weitlingek, más szóval: csak akkor és csak annyiban, amennyiben kisebbnagyobb mértékben sikerül elsajátítaniuk és előbbrevinniük koruk ismereteit. És hogy a munkásoknak *gyakrabban sikerüljön ez*, ahhoz általában az szükséges, hogy minél jobban gondoskodjunk a munkások tudatossági színvonalának emeléséről, és hogy a munkások ne zárkózzanak be a *„munkásoknak való irodalom"* mesterségesen szűkített keretei közé, hanem tanulják meg egyre jobban elsajátítani az *általános irodalmat*. Sőt, „ne zárkózzanak be" helyett helyesebb volna azt mondani, hogy ne zárják be őket, mert maguk a munkások mindent elolvasnak, még azt is el akarják olvasni, amit az értelmiség számára írnak, és csak egyes (rossz) intellektuelek gondolják, hogy „a munkásoknak" elég, ha a gyári állapotokról beszélnek nekik és rég ismert dolgokon kérődznek.)

akkor a kérdés *csakis így* tehető fel: burzsoá vagy szocialista ideológia? Itt nincs középút (mert az emberiség semmiféle „harmadik" ideológiát nem dolgozott ki, és mert általában egy osztályellentétektől marcangolt társadalomban sohasem lehet osztályon kívüli vagy osztályok feletti ideológia). Ezért a szocialista ideológia *mindennemű* lekicsinylése, *mindennemű mellőzése* egyszersmind a burzsoá ideológia erősbítését jelenti. Ösztönösségről beszélnek. De a munkásmozgalom *ösztönös* fejlődése éppen oda vezet, hogy a munkásmozgalom a burzsoá ideológia befolyása alá kerül, *éppen* a „Credo" *programjának vonalán halad*, mert az ösztönös munkásmozgalom nem egyéb, mint trade-unionizmus, Nur-Gewerkschaftlerei, a trade-unionizmus pedig éppen azt jelenti, hogy a burzsoázia eszmeileg leigázza a munkásságot. Ezért feladatunk, a szociáldemokrácia feladata az, hogy *harcoljunk az ösztönösség ellen*, hogy a munkásmozgalmat *eltérítsük* a trade-unionizmustól, amely ösztönösen a burzsoázia szárnyai alá igyekszik, és vonjuk a forradalmi szociáldemokrácia szárnyai alá. Ezért az „Iszkra" 12. számában megjelent „ökönomista" levél íróinak az a frázisa, hogy a leglelkesebb ideológusok semmiféle erőfeszítése sem képes letéríteni a munkásmozgalmat arról az útról, amelyet az anyagi elemek és az anyagi környezet kölcsönhatása határoz meg, *teljesen egyértelmű a szocializmus feladásával*, és ha a levél írói bátran és következetesen végig tudnák gondolni azt, amit mondanak, mint ahogy mindenkinek végig kell gondolni gondolatait, aki az irodalmi és társadalmi tevékenység porondjára lép, akkor nem maradna más hátra számunkra, mint „üres kebellel és ölbetett kézzel vesztegelni" és . . . átengedni a tettek mezejét Sztruve és Prokopovics úréknak, akik a munkásmozgalmat „a legkisebb ellenállás vonalán", vagyis a burzsoá trade-unionizmus vonalán vonszolják, vagy pedig Zubatov úréknak, akik a papi és csendőri „ideológia" vonalán rángatják.

Emlékezzünk Németország példájára! Mi volt Lassalle történelmi érdeme a német munkásmozgalomban? Az, hogy *letérítette* ezt a mozgalmat a haladópárti trade-unionizmus és a kooperativizmus útjáról, amelyen ösztönösen elindult (*a Schulze-Delitzschek és a hozzájuk hasonlók szíves közreműködésével*). Ennek a feladatnak a teljesítéséhez egészen másra volt szükség, mint az ösztönös elem lekicsinyléséről, a folyamat-taktikáról, az elemek és a környezet kölcsönhatásáról stb. szóló fecsegésre. *Ehhez elkeseredett harcra* volt szükség az *ösztönösség ellen*, és csak egy ilyen, sok-sok évig tartó harc eredményeképpen lehetett elérni például azt, hogy Berlin munkáslakossága a haladó párt támaszából a szociáldemokrácia egyik legszilárdabb erődjévé vált. És ez a harc korántsem ért véget, még most sem . . ."

Számunkra mostani helyzetünkben Lenin akkori álláspontja és érvelése legalább két vonatkozásban támasztja alá a jelenlegi ideológiai munkára vonatkozó politikai döntéseket és részben már foganatosított szervezési erőfeszítéseket. Az egyik a *spontaneitás kérdése* a helyes szocialista társadalmi tudat kialakításával kapcsolatban, a másik körülmény az ideológiai munka, az ideológia terjesztése, pontosabban: a szocialista társadalmi tudat *munkát, személyes erőfeszítést igénylő* volta, még akkor is, amikor nem elvont, tudományos szinten műveljük, hanem a mindennapi élettel és osztályharccal kapcsolatban, azzal a szándékkal, hogy megvilágítsa a mindennapok valóságát, hogy tudatosuljanak a mostani és a soron következő társadalmi folyamatok.

Az önigazgatásba, mint átfogó szocialista termelési viszonyra alapított társadalmunkba, lényegesen beépült a marxizmus-leninizmus dogma-ellenes volta. Nemcsak a gondolkodás, a valóság társadalmi viszonyainak felkutatásában, de társadalmi viszonyaink építésében, ahogyan a felmerült kérdésekre keressük a megfelelő megoldást, mindenütt jelen van a beskatulyázottságtól, a kész sablonoktól való idegenkedés, és az igyekezet, hogy a marxizmust útmutatásként az akcióra alkotó módon alkalmazzuk.

Nem ritkán, saját társadalmunk sem kivétel, a spontaneitás vulgarizált értelmezésével találkozunk. Ez a vulgarizált felfogás a tanulást és a tanulmányozást háttérbe szorítja, és a „józan ész logikájára" (amely rendszerint a nem dialektikus gondolkodást jellemzi; V. Korać szerint „a lusta gondolkodást" jelenti) és az osztályösztönre épít.

Érzékeltetésképpen — ezzel utalunk a kérdés anarcholiberalisztikus vulgarizálási módjára, amelyre környezetünkben is találunk példát —, hivatkozom Lenin már idézett két gondolatára. Ugyanis az a Lenin, aki a marxizmusról szószerint (a sikeres szocialista forradalom előtt) azt írja, hogy badarság lenne azt hinni, hogy Marx és a marxisták ismerik konkrétan a szocializmushoz vezető utat, és hogy ezt az utat csak akkor ismerhetik majd, ha „milliók tapasztalata mutatja" azt meg, amikor ezek a milliók „munkához látnak", — a szocialista osztálytudat szervezett kialakítását, az „ideológiai munkát" amely a mindennapok osztályharcához és a forradalmi küzdelemhez kapcsolódnak, egységes, dialektikusan egymásba fonódó folyamatként kezeli és irányítja, a forradalom előtt és a forradalmi időszakban is.

A mi programunk már a jugoszláviai szocialista építés tízéves tapasztalatából kiindulva számol a spontaneitással a helyes társadalmi tudat kialakításában, de igen realisztikusan (második magyar kiadás, 224. oldal) tárgyalja ezt a kérdést. A JKSZ programja világosan kétféle össztönszerűséget különböztet meg, és leszögezi:

„Amennyiben minden objektív valóság, törvényszerűségeinek erejénél fogva, ösztönszerű hatást fejt ki, úgy társadalmi valóságunkban kétféle ösztönszerűségről beszélhetünk: kistulajdonos és bürokratikus ösztönösségről, amely magában foglalja mindazt, ami örökölt, maradi és elavult, vagyis ami visszahúz, és szocialista ösztönösségről, amely a szocialista társadalmi viszonyok talajából nő, és objektív törvényszerűség erejével hat a társadalmi létre és az emberek tudatára abban az értelemben, hogy haladó irányban megváltoztatja őket."

Valójában ma is csak ismételten megállapíthatjuk, hogy nálunk a forradalmi munkásmozgalom már akkor ilyen szabatosan és marxista módon volt képes megfogalmazni ezt a különben szövevényes kérdést. Mégis, nem is egyszer, felszínre jutottak olyan téves nézetek és ábrándok, amelyek szerint azok a nemzedékek, amelyek már a mi szocialista önigazgatási rendszerünkben szület-

tek, nevelődtek és cseperedtek fel, illetve azok, akik fölzárkóztak az önigazgatók milliós seregéhez, és mint szocialista önigazgatók ismerték meg a társadalmi termelési viszonyokat, azoknak a társadalmi tudata alapjában véve csakis helyes, és lényegében szocialista tudat lehet. Mondani sem kell, hogy az ilyen ábrándokat politikai életünk és társadalmunk egészében ismételten igen határozottan és igen hangosan megcáfolta.

Akármennyire igaz, hogy az említett tévhiteket társadalmunk határozottan visszautasította, ha ma önbírálólag vizsgáljuk, gyakorlatunkat (a JKSZ elnökének és a JKSZ elnöksége Végrehajtó Irodája szeptemberi levele ezt kérhetetlenül napirendre tűzi), megállapíthatjuk, hogy a spontaneitás elítélése sokkal inkább verbális volt, szavakban történt, még azután is, hogy a JKSZ választmánya II. ülésének akcióprogramja a sokrétű ideológiai munkát hangsúlyozottan sürgős feladatként kiemelte azzal, hogy (II. rész, 8. pont) „Okvetlenül le kell küzdeni az eszmei és elméleti munkában megnyilvánult számottevő lemaradást."

Valójában a spontaneitás téves értelmezéséhez kapcsolódnak a helyes társadalmi tudat kialakítása kérdésében megyilvánuló tarthatatlan felfogások. Ezek a felfogások, nem is olyan nehezen felfedhetően, a dologkerülők és a dolgozókkal manipulálni kívánó techno-bürokrata rétegek „ideológiája". Ezt a felfogást lumpenproletár felfogásnak is nevezhetjük, noha hirdetőinek legnagyobb része a felületes értelmiség köréből, a felületesen urbanizált embereknek fogyasztói mentalitásának rabjai és a nemkreatív fogyaszói kultúra sekélyes bűvkörében élő nyárspolgári beállítottságú (idős és fiatal) egyedeiből verődnek össze. Az ilyen dologkerülő ember saját társadalmi tudatát is dologkerülő módon, „dióhéjban" kivonatolt egyetemi jegyzetek jegyzeteiből, vagy intellektuális erőfeszítést nem igénylő „közérthető brosúra útján" szerzi; esetleg úgy, hogy végighallgatja valamilyen fellelős egyéniség előadását (különösen ha válogatott helybeli közönségnek szól, és ő is rákerül a kiválasztottak jegyzékére), esetleg a képernyőről az otthoni kedélyes és szokásos tévézéssel egybekapcsolva.

A másik, a techno-bürokrata rétegre jellemző felfogás lebecsüli az ideológiai kérdések iránt szerintük csekély érdeklődést mutató „melósokat". Erről ők maguk a gyakorlatban is meggyőződhettek, amikor kötelességből, „direktívára" vállalkoztak némi ideológiai fejtágításra alantasaik irányában. Ezek a gyakorlati érzékkel rendelkező vezető beosztásu emberek (rendszerint ezek köréből kerül ki az a réteg, amely a spontaneitást ilyen gyakorlatias és technokrata módon értelmezi a helyes társadalmi tudat kialakításában) rájöttek, hogy környezetükben marxistának és eszmei szempontból jártasnak tekinthetik őket anélkül, hogy marxizmusból komolyan tovább képeznék magukat. Sokkal praktikusabb számukra, ha különböző beszámolókra összpontosítják figyelmüket, azokat is megfelelően szelektálva. Ilyen módon nálunk felcseperedett egy bizonyos közép-gárda (korra és beosztásra nézve egyaránt középgárdának nevezhető réteg), amelyik a marxista képzés terén erősen lemaradt. Egész intellektuális tápláléka a „referátum-irodalom" volt, amelyet módjával olvasott, vagy amelyet sajátmagának, esetleg valamilyen „munkacsoport" tagjaként mások számára valamilyen már előbb létező referátumból összekonfekcionált. Félreértés ne essék, e sorok írója nem rosszalja a beszámolók tanulmányozását, sőt még azok átszabdalásával (az idézésről gyakran megfeledkeznek) újabb beszámoló előállítását sem tartja haszontalan foglalatosságnak (hisz némileg ez az írás is gyakorlatban példázza írója ebbéli felfogását).

A probléma ott kezdődik, ha valaki számára a beszámolóirodalommal

kimerül a társadalmi, eszmei és ideológiai tárgyú olvasmányok anyaga. Az ilyen ember azután szükségszerűen degradálja a nálánál szerényebb általános műveltségű és nehezebb körülmények között tanuló és művelődő munkatársainak eszmei képzését. Az ilyen módon marxista felkészültséget szerzett ember nehezebben serkent másokat arra, hogy marxistaként képezzék magukat, előteremtve számukra a kedvezőbb lehetőségeket, saját személyes segítségnyújtásukkal is a vitákban és konzultációkban.

Az eszmei képzés és a dolgozók (vagy nevezzük, ahogy akarjuk) képességeinek lebecsüléséhez tartozik még egy jelentős dolog, ami nálunk most vált ismét időszerűvé: a brosúra-irodalom, a népszerűsítések túlbecsülése.

Kétségtelen, hogy az ideológiai munka általános elhanyagolása (elsősorban a valóságban való elhanyagolása, mert sokkal kevésbé hanyagoltuk el a szavakban való hangoztatást) sok esetben kifejezésre jutott a kiadói politikában, többek között a jó népszerűsítések hiányában, de méginkább abban, hogy a kiadásra kerülő marxista irodalomnak igen gyér volt a keletje. Természetes, hogy amikor hiányos az eszmei nevelés szervezettsége, az egyéni érdeklődésre és a marxista önművelődésre sem hathat ez a körülmény kedvezően, mégha sokat hangsúlyoztuk is az ilyen művelődés minőségi (valóban minőségi) voltát, és ha hitegettük is önmagunkat azzal, hogy már eljutottunk oda, hogy — a fiatal kommunisták és az egészen szegényes általános műveltségű kommunista és nem kommunista önigazgatók kivételével —, az ideológiai munka súlypontja az egyéni marxista önművelődésre terelődött át. Ebben a helyzetben valóban kevés volt a kiadott marxista népszerűsítő munka, de kevés volt a hozzáférhető brosúra, a népszerű nyomdatechnikai kivitelezésű és megfelelő árú kiadvány általában. Ez egyaránt vonatkozik a marxizmus klasszikusainak, valamint a jelenkori marxista tudósok és szakírók kisebb lélegzetű munkájára éppúgy, mint a népszerűsítések brosúra alakban megjelenő formájára.

Ma ezt nem kell külön bizonyítani, amikor az eszmei nevelés terén előállt lemaradás behozása közvetlen feladatunk, amikor az eddiginél tömegesebb, szervezett nevelési formákat kell sürgősen beindítani az ilyen brosúráknak és a nagy példányszámban megjelenő marxista, népszerűsítő sajtótermékeknek nagy szerepük van. Most, amikor kibontakozóban van nálunk a népszerűsítő, marxista irodalom tömegesebb megjelenése, és ez reméljük (ha idővel valamivel módosított formában, többek között lenyesegetve a szerzők üzletiskedését is, ami ellen már nyilvánosan is szót emeltek) állandó jelenség lesz, már most szükséges, hogy a népszerűsítést a maga fontosságában értékeljük.

A már idézett szövegrészletből Lenin egyik gondolatmenetét ismétlem meg, amelyben a munkások világnézeti nevelésének és művelődésük szükségességéről ír, mert ez a gondolatmenet mostani helyzetünkben is figyelemre méltó (a kiemelések Lenintől):

„... Ahhoz általában az szükséges, hogy minél jobban gondoskodjunk a munkások tudatossági színvonalának emeléséről, és hogy a munkások ne zárkózzanak be a *„munkásoknak való irodalom"* mesterségesen szűkített keretei közé, hanem tanulják meg egyre jobban elsajátítani az *általános irodalmat*. Sőt, „ne zárkózzanak be" helyett helyesebb volna azt mondani, hogy ne zárják be őket ..."

Hasonlóan ítéli meg a dolgokat Engels Londonban 1890. szeptember 21—22-én keltezett és J. Blochnak írt levelében, amelyben a marxista társadalomelmélet legalkalmasabb elsajátítási módszeréről ír. (Az agg Engels itt nemcsak a munkásokat tartja szem előtt, de talán említeni sem kellene, hogy az imént idézett 1902-ből származó lenini gondolatmenet nem jelenti Engels

álláspontjának egyszerű alkalmazását a munkások eszmei nevelése dolgában, illetve ahogyan Lenin írja „tudatossági szintjének emelésére", hisz akkor ez a levelezés még ismeretlen volt). Engels említett levelében többek között ezt tanácsolja:

„... Arra kérem önt, hogy ezt az elméletet eredeti forrásmunkákon és ne másodkézből tanulmányozza —, ez így valóban sokkal könnyebb. Marx nem írt semmi olyasmit, amelyben ennek az elméletnek ne lett volna szerepe. De különösen „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" című munkája erre rendkívüli példa. Hasonló módon erre gyakran utal „Tőkéjében" is: „Továbbá figyelmébe ajánlom saját írásaimat is: „Anti-Dühring" és „Ludwig Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása", amelyben a történelmi materializmust részletesebben fejtettem ki, mint ahogyan, amennyire ez előttem ismeretes, bárki addig még megtette volna."

Nem véletlenül idéztem Lenint, és különösen Engelst, aki olyan fontosnak tartja, hogy a marxista társadalomelméletet ne másodkézből való irodalomból sajátítsák el, sőt hangsúlyozza, hogy az eredeti forrásmunkák alapján még „sokkal könnyebb is". Saját egyetemi oktatói gyakorlatomban sajnos túlontúl gyakran találkoztam jóhiszemű emberekkel, akik a mi általános antidogmatikus légkörünkben hangsúlyozzák és munkaterveikbe iktatják „a marxizmus alkotó módon való továbbfejlesztését", miközben arra nem is gondolnak, meg sem teszik, hogy valamicskét tanulmányozzanak, figyelmesen elolvassanak, abból az Engels-említette „eredeti forrásmunkákból". Meg kell értenünk, hogy a tudásszervezés valóban munkát és erőfeszítést igényel. Természetesen előnyben van az, aki az elméletet és a gyakorlatot alkotó módon kapcsolhatja — ez már a jó öreg Comenius Ámos János óta általában ismert —, és e tekintetben a munkások, az önigazgatók nálunk bizonyos előnyben vannak. De a marxizmust „alkotó módon továbbfejleszteni" vagy „alkotó módon alkalmazni" lehetetlen egy bizonyos minimális szintű tényleges tudás nélkül. Megfelelő megértés nélkül „a lusta gondolkodási mód", a „józanész logikája" alapján csak vulgarizálhatjuk a marxizmust, valójában revízió alá vesszük módszerét és lényegét, és gyakorlatunk is csak névleg, szavakban lesz összhangban az alkotó és forradalmi jellegű marxizmussal. Engels 1890-ben a svájci Joseph Bloch-nak írt és már idézett levelében a következő szavakkal ítéli el a korabeli felületes marxista publicistákat:

„... De sajnos, igen gyakran hiszik azt, hogy egy új elméletet teljesen megértettek és minden további tanulmányozás nélkül alkalmazni tudnak, mihelyt annak fő tételeit — és ezeket sem mindig helyesen — elsajátították. Ezt a szemrehányást kell tennem néhány újabb „marxistának", akik bizony jóféhány fura dolgot irkáltak ..."

Ami a fura dolgok irkálását illeti, bőven találhatnánk példát saját tájékunkon is, az utóbbi évben e helyes társadalmi tudat kialakításának témájára írt közleményekben. Persze az ilyen komoly szándékkal és komolytalan tartalommal írt oktató szándékú irodalomnál sokkal lényegesebb, hogy mi történik a gyakorlatban. A gyakorlatban viszont valóban komoly és távlatos dolgok történnek. Korántsem az a lényeg, amiről nem is egy egyetemi oktató úgy ír, hogy — miközben indokoltan elveti a helyes társadalmi tudat kialakítását illetően a spontaneitás túlbecsülését és fetisizálását —, átesik annak a bizonyos lónak a másik oldalára, mert a helyes társadalmi tudat formálását majdnem kizárólag oktatási hatáskörbe utalja, és a jelentkező szocialista-ellenes jelenségeket is hajlamosak az eszmei oktatás hiányaira szűkíteni. Ezeket gúnyolja R. Supek (Praxis, 1972. év, 3—4. szám, 327. oldal), azzal, hogy az így gondolkodó iskolamesterek és tanárocskák körében, akik hiva-

talból „a marxizmust tanítják", növekedni kezdett az izgalom és nyugtalanság — méghozzá két indítékból. Az egyik indíték abbeli félelmükből ered, hogy felelősségre vonják majd őket az eddig végzett munkájuk kis hatásfoka miatt. A másik indíték meg abból (ahogy R. Supek fogalmazza), a számunkra örvendetes körülményből eredt, hogy amikor már egyeseknek úgy tűnt, hogy kiesnek az iskolai órarendekből mint „felesleges tehertétel" és „forradalmi maradvány", végrevalahára valakiknek az eszébe jutottak.

Persze a helyes társadalmi tudat kialakítása sokkal szövevényesebb folyamat, minthogy azt ilyen iskolamesteri logikával egyszerűen oktatással megoldhatnánk. A megoldáshoz vezető utak ma már világosabban rajzolódnak ki. Világosabb előttünk mint a társadalom előtt, a Kommunista Szövetség előtt mint a munkásosztály forradalmi élcsapata előtt, de a tanügyben dolgozók sokasága előtt, valamint az ideológiai és politikai munkába közvetlenül bekapcsolt tényezők előtt is. Már kialakult az elképzelés és a meglátása annak, hogyan valósíthatja meg ki-ki a maga hatáskörében, a maga tevékenységi szintjén a szükséges dialektikus egységet (ha úgy akarjuk: a visszacsatolás effektusát), a társadalmi gyakorlat, a munkásosztály társadalmi szerepének erősödése és a helyes társadalmi tudat, a munkásosztály forradalmi ideológiájának térhódítása között. Azt, amit a JKSZ elnöke és a JKSZ elnöksége Végrehajtó Irodája levelükben egészen közérthetően, egyszerűen a szavak és a cselekedetek összhangjával jelölnek meg.

Mert nyilvánvaló — elvben ezt nálunk sohasem vonták kétségbe a magukat marxistának vallók —, hogy a helyes társadalmi tudat kialakításának dolgában nemcsak a szilárd eltökéltség a lényeges. A meglevő társadalmi ellentmondásokról, a társadalmi erők viszonyáról is legalább azonos mértékben van szó. Lényeges a helyes társadalmi tudat kialakítása érdekében megtalálni, felszabadítani és határozottan kifejezésre juttatni azokat a társadalmi erőket, amelyek az adott körülményekben lendítenek a szocialista társadalmi viszonyokon, és egyben megfékezik azokat a visszahúzó, a szocializmust gátló és szocialistaellenes társadalmi erőket, amelyek a társadalmi viszonyokban és az emberek tudatában gátolják a tényleges szocialista fejlődést.

A mi esetünkben elsősorban a Kommunista Szövetség és szorosan ezzel kapcsolatban a munkásosztály társadalmi súlyát kétségbevonó erők hatásáról van szó. Ennek egy sajátos megnyilvánulása az önigazgatás tényleges kibontakozásának fékezése. Leszámítva a klasszikusnak mondható szocialistaellenes reakciót, a legtöbb zavart keltő tényező — ez számos felelős vizsgálódás egybehangzó megállapítása — a technokrata és bürokrata társadalmi csoportok hatásából ered. A JKSZ választmányának II. ülésén V. Vlahović vitaindítójában szükségesnek tartotta hangsúlyozni, hogy az utóbbi években egybefonódtak a különféle önigazgatás ellenes erők, méghozzá úgy, hogy „élharcosaik és zászlóvivőik" a szélsőséges nacionalista erők voltak, de társadalmi hátteret ennek a jelenségnek és a keletkező elméleteknek „túlnyomórészt a technokrata és monopolista erők adtak".

Veljko Vlahović találóan hangsúlyozza, hogy a technokrácia nem menekül az elmélettől, de igen lényeges az a kérdés, hogy milyen elméletet fogalmaz meg, milyen módon vulgarizálja és revideálja a marxizmust. Ezért lényeges az osztályharc nálunk eszmei téren is, és az ideológiai harc nálunk realitás, szocialista önigazgatási társadalmunk adottsága. Ezen nem változtat a marxizmus antidogmatikus megközelítésében (a JKSZ programja szerint „nem dogmák rendszere") annak teljes elismerése, hogy a marxizmus nyílt rendszer, és nem adhat minden kérdésre kész és vitathatatlan megoldásokat (Lenin

szerint ismerjük az út irányát). A marxizmus minden nyíltsága ellenére mégiscsak olyan tudományos rendszer, amelynek lényeges és alaptételei tudományosan annyira megalapozottak, hogy azok kétségbevonása — és ezt tűrte meg nálunk az anarcholiberális irányzat —, a marxizmus revízióját jelenti.

Nem érdektelen idézni V. Vlahović beszámolójából, hogyan jellemzi a mostani technokráciánk a marxizmus ökonomisztikus revízióját (magyar kiadás, 42—43. oldal) és a technokrácia manipulatív, álcázott önigazgatásellenességét, ami különösen abban nyilvánul meg, hogy gátolja az önigazgatást, a társult munka képviselőit abban, hogy a munkaközösségen kívül is hathatósabban éreztessék befolyásukat, és érvényt szerezzenek az osztályérdeküknek. Íme az idézet:

„... A technokrácia az államra és a bürokráciára támaszkodva azt a gazdaságpolitikát szorgalmazza, amely a gazdaságot különválasztja a politikától. Mindez vulgáris ökonomizmushoz vezet, és szítja a nacionalista tudatot. Az osztályról és osztályérdekekről szóló elmélettel szemben a technokrata és monopolista erők holmiféle általánosított dolgozókra vonatkozó elméletet hangoztatnak, ebből ered az osztályt és a nemzetet azonosító tézis. A technokrácia elrejti a lényeget, és látszólag társadalmi érdekekért küzd. Egyelőre megtűri az önigazgatást, de csak mint alrendszert a maga szélesebb körű technokrata és monopolista társadalom-szervezési rendszerében, hogy aztán, ha sikerül neki, végül is félredobja. Ezért akadályozza a technokrácia a társult munkában dolgozókat, hogy — kilépve a vállalat keretei közül — hassanak a társadalmi élet összességére."

A társult munkában dolgozók nagyobb társadalmi szerepének gáncsolása, egészen konkrét társadalmi csoportérdektől vezérelve, valóságos társadalmi csoportok részéről (az imént közölt idézet a technokráciában nevezi meg ezt a társadalmi csoportot, amely az államra és a bürokráciára támaszkodik) történik. Ezt tartva szem előtt, bizonyára érthetővé válik, miért is sürgeti a JKSZ elnökének és a JKSZ elnöksége V. I. levele, hogy „a Kommunista Szövetség a forradalmi akció olyan szervezetévé váljon, amely álláspontjait és politikáját hatásosabban életre tudja váltani". Ami ebben a bonyolult helyzetünkben távlatokat nyit, az az, hogy a való helyzetet feltárva, a levél a feladatokat komplexitásukban tárgyalja, és ezért a hosszadalmas felsorolás helyett a JKSZ választmányának II. ülésén meghozott akcióprogramra hivatkozik, annak megvalósítására mozgósítja önigazgatású társadalmunk szervezett szocialista erőit. Az ilyen hozzáállás egyben cáfolja azokat a felületes bírálókat, akik nem a pártokmányokban lefektetett tényleges álláspontokat veszik figyelembe, hanem „saját bonyomásuk" alapján hozakodnak elő kellő alap nélküli bírálatukkal, és nehezményezik az általános társadalmi akció egyoldalúságát és a sokoldalú tényezők állítólagosan csak néhányra való zsugorítását.

Köztudott dolognak számít, hogy a technobürokrata csoportoknak — ahogyan erre S. Doronjski utal a KSZ Tartományi Vezetősége 52-ik ülésén (52. sastanak Pokrajinskog komiteta SK SAPV; Kritička ocena rada PK SKV na sprovođenju zadataka pisma predsednika SKJ i Izvršnog biroa Predsedništva SKJ i govora druga Tita političkom aktivu SR Srbije; Novi Sad, januar 1973, 85 oldal) — már évek óta társadalmunk felhalmozásának döntő része felett monopóliumuk volt és ezért a bővített újratermelést is döntően befolyásolták. Ezek a technobürokrata csoportok évek óta állandóan olyan gazdasági helyzetet teremtettek, amelyet az egyensúly hiánya jellemzett és ezzel párhuzamosan szocialista államunkat és a Kommunista Szövetséget olyan helyzetbe hozták, hogy rendőr módján minduntalanul és utólag adminisztratív intézkedésekkel igyekezzen megoldani a feltornyosult

kérdéseket. Ezért joggal állapítja meg S. Doronjski gazdasági helyzetünkkel kapcsolatban: „a jelenlegi gazdasági helvzetünk a technokratizmus válságának egyik leginkább szembetűnő kifejezője. Félreérthetetlenül kifejezi a technokratizmus képtelenségét, hogy megoldja gazdasági problémáinkat és hogy társadalmunk haladó értelmű vezetésében bármilyen szerepet vállalhasson."

Mégis, egy alapvető dolog körül forog a politikai küzdelem: az önigazgatás körül mint átfogó társadalmi viszony körül, amelyet különböző monopolisztikus erők, elsősorban a technokrata monopólium gáncsol. Ezt V. Vlahović úgy is megfogalmazta hogy „A technokrata szuverenitás erősödését kizárólag az önigazgatás szuverenitásának erősödése veszélyeztetheti". És mindjárt hozzáfűzi, hogy egyesek ezt a politikai küzdelmet, amelynek alapvető társadalmi jelentősége van, úgy igyekeznek feltüntetni, hogy ez általában a szakemberek, a mérnökök, igazgatók, munkások bírálatát jelenti, és nem a technokrácia és technokrata monopóliumok bírálatát. A félrevezetett és a felületes bírálók emlékeztetéséül idézem (a JKSZ II. választmányának II. ülése, magyar nyelvű kiadás, 43. oldal) hogy „az önigazgatású társadalomnak igenis szüksége lesz, és ma is szüksége van arra, amit a korszerű tudomány szervezett tudásnak nevez;".

A most itt felvetett hamis dilemmával kapcsolatban: önigazgatás vagy szervezett tudás, írásom befejezéseként hadd idézzem egy régebbi dolgozatom, 1971. március 9-én és 10-én Belgrádban megrendezett tudományos tanácskozáson benyújtott munkám záró részét. A tanácskozás témája (a rendező az ottani Politikai Tudományok Karának Kutató Intézete volt, pénzelője a Szövetségi Tudományos Kutatásokat Koordináló Tanács) a tudomány helyzete és szerepe az önigazgatású társadalomban. Értekezésem címe: A tudomány és társadalmi érdek; ennek záró része a kibernetika és a társadalomtudományok távlatáról szól az önigazgatásu társadalmunkban. Innen a következő idézet:

„A tudományos és technikai forradalmat nem pusztán az egész tudományos tevékenység forradalma jellemzi, hanem a termelési-technológiai eljárások forradalmasítása, de különösképpen az emberi munka történelmében eddig ismeretlen technika, az adatfeldolgozás eddig ismeretlen technikájának jelentkezése. Ez a forradalom elsősorban a tudományos és technológiai információelmélet körében bontakozik ki. Ma már meglehetős biztonsággal állíthatjuk, hogy a tudományos tevékenységben és a termelőerők fejlődésében előállott új helyzet nem jelenti szükségszerűen a technokratizmus egyeduralmának kialakulását. Ellenkezőleg, a kibernetikai megközelítés, saját körülményeink közt megfelelően alkalmazva, éppen nagy lehetőségeket nyújt a bürokratikus és technokrata irányzatok megfékezésében, és serkenti az önigazgatási társadalmi viszonyokat.

A kibernetika nem tűri meg a kontárkodást és a szakavatatlanságot. A maga részéről lehetőségeket nyújt arra, hogy a termelő fokozottabban uralja a műszaki-technológiai folyamatokat és azokat a társadalmi termelési viszonyokat, amelyek a társult munka aalpján létesülnek. Ily módon kiküszöbölhető a félig képzett és nem eléggé képzett technokraták és bürokraták misztifikálása és gyámkodásuk a termelők felett. A computerizáció és az elektronikus informatika, valójában a kontárkodás és a bürokraták és technokraták előjogainak az ellensége és nem az önigazgatásnak."

Ha most ennyire hangsúlyozom írásomban a tudományos forradalmat, távol áll tőlem a szándék, hogy valamiféle eliteskedő „csavarintással" kiforgassam azt a mindennapi, igen hétköznapias tömeges küzdelmet, amely csak most van kibontakozóban, néha megintcsak igen kézzelfogható, hétköznapi mulasztások kiküszöbölése érdekében amire valóban felesleges a computer. De hangsúlyozni kell az esetleges gyanakvások eloszlatása végett, hogy a JKSZ-kezdeményezte társadalmi megmozdulás a szocialista társadalmi viszonyok létrehozása érdekében és a munkásosztály nagyobb, döntő társadalmi

súlyának kialakításáért, semmiesetre sem jelenthet valamiféle visszakozást az emberi viszonyok terén, de semmiféle primitivizmus megtűrését sem a termelőerők fejlesztése és a tudományos-technológiai forradalom már jelentkező első vívmányainak alkalmazásában. A munkásosztály, úgy amilyen, nálunk képes — ez történelmi, társadalmi szerepe —, hogy a termelési viszonyok terén a haladás hordozója legyen, és a szocialista önigazgatási viszonyok eszmei, társadalmi és gazdasági kerékkötőit eltávolítsa fejlődésünk útjából.

FELHASZNÁLT IRODALOM

A JKSZ elnökének és a JKSZ Elnöksége Végrehajtó Irodájának levele: A JKSZ összes szervezeteihez és tagjaihoz Kommunista, IV. évfolyam, 245. szám, a Magyar Szó 1972. október 19-i melléklete.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség programja, II. kiadás; Forum, Újvidék, 1972. (254. oldal)

***: A Jugoszláv Kommunista Szövetség választmányának II. ülése; Forum, Újvidék, 1972. (165. oldal)

Ćetković, Dr Vladan: Savremena birokratija; Rasprava o birokratiji i samoupravljanju; Privredni pregled, Beograd, 1971. (235 strana)

***: Dokumenti SKJ, Nova inicijativa u SKJ (Pismo predsednika SKJ i izvršnog biroa predsedništva SKJ, — Intervju predsednika SKJ Josipa Broza Tita „Vjesniku", — Govor predsednika SKJ Josipa Broza Tita rukovodećem društveno-političkom aktivu SR Srbije, — Govor člana predsedništva SKJ Edvarda Kardelja u Mostaru, — Govor sekretara izvršnog biroa predsedništva SKJ Staneta Dolanca političkom aktivu Dalmacije i Splita); Izdavački centar „Komunist", Beograd, 1972. (95. strana)

Gáll Ernő: A humanizmus viszontagságai; Politikai Könyvkiadó, Bucureşti, 1972. (361 oldal)

Goati, Vladimir: O savremenoj desnici: Gledišta 1972. (11) 1475—1492, Beograd

Hegedűs András: A szocialista társadalom struktúrája; Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. (119 oldal)

Kallós Miklós: A szocialista tudat fejlődésdialektikája; Korunk 1972. (12) 1767—1773, Kolozsvár

Kardelj, Edvard: Protivrečnosti društvene svojine u savremenoj socijalističkoj praksi; Radnička štampa, Beograd, 1972. (129 strana)

Korać, Veljko: Marksovo shvatanje čoveka, istorije i društva; BIGZ, Redakcija „Kultura", Beograd, 1971 (349 strana)

Lenin: Az ideológiai munkáról; Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1970. (318 oldal)

Lenin, V.I.: Művei 5. kötet, 1901. május — 1902. február; Szikra Kiadás, Budapest, 1953. (597 oldal)

Lukač, Đerđ; Solženjicin; Komunist, Klub čitalaca, Beograd, 1971. (90 strana)

Маркс, Карл и Фридрих Енгелс: Изабрана дела у два тома, Том II; Култура, Београд 1950 (535 стр.)

***: Marksizam i marksističko obrazovanje; Komunist, Beograd, 1972. (189 strana)

Marx—Engels—Lenin: A történelmi materializmusról; Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967. (437 oldal)

Marx, Karl és Friedrich Engels: Művei, 4. kötet 1846—1848; Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1959 (667 oldal)

***: Nauka, ekonomija, politika; Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, Beograd 1971. (311 strana)

Ratković, Dr Radoslav: Ideologija i politika; Institut za političke studije FPN, Beograd, 1971. (259 strana(

Ratković, Radoslav: Aktuelna idejna kretanja i Savez komunista Jugoslavije; Socijalizam 1972. (10) 1122—1130, Beograd

***: Savetovanje o idejnoj situaciji i ideološkom radu u SKJ; Izdavački centar „Komunist", Beograd, 1972. (378 strana)

Supek, Rudi: Čemu, uostalom, sada još i ovaj marksizam; Praxis 1972 (3—4) 327—338, Zagreb

Šuvar, Stipe: O nastupu tuđih ideologija; Naše teme 1972. (7—8) 1035—1045, Zagreb

Влаховић, Вељко: Корени савременог технократизма, Борба, 31. децембар 1972. и 1. и 2. јануар 1973., страна 3.

Влашкалић, др Тихомир: Преломни тренутак ће наступити када све средине отпочну са анализом сопственог либерализма; Политика, 31. децембар, 1. и 2. јануар 1973., страна 5.

Wiatr, Jerzy J.: Az „ideológia alkonya?"; Kossuth Könyvkiadó 1969. (312 oldal)

REZIME

PROBLEM FORMIRANJA PRAVILNE DRUŠTVENE SVESTI U SAMOUPRAVNOM DRUŠTVU

Autor polazi od konstatacije da je revolucionarni radnički pokret u Jugoslaviji, sticajem različitih objektivnih unutrašnjih i međunarodnih uslova, morao tražiti i nalaziti mnoge puteve i oblike za ispunjavanje svoje revolucionarne uloge kao sastavnog dela međunarodnog revolucionarnog radničkog pokreta i značajnog faktora progresivnih antiimperijalističkih snaga koje se bore za mir i pravilne međunarodne odnose u svetu. Ova opšta karakteristika u ostvarivanju sopstvene revolucionarne uloge delimično se odnosi i na oblike ispoljavanja društvene svesti, pre svega zbog složenosti i specifičnosti međunarodnog položaja zemlje i unutrašnjih uslova za izgradnju samoupravnih socijalističkih društvenih odnosa. Za revolucionarni radnički pokret u Jugoslaviji često nisu postojale gotove šeme i uzori, bez obzira što je i jugoslovenska praksa izražavala opšte zakonitosti društvenih pojava i u oblasti formiranja društvene svesti.

Formiranje pravilne društvene svesti postavlja se kao poseban zadatak pred Savez komunista Jugoslavije na II. konferenciji održanoj 25—27. I 1972. godine (Akcioni program, naročito IV deo, tačka 8). Pismo predsednika SKJ i IB predsedništva SKJ sa sednice Izvršnog biroa od 18. IX 1972., između ostalih zadataka, formiranju pravilne društvene svesti posvećuje značajnu pažnju.

Autor u svom radu ukazuje na opštu marksističku spoznaju i tome odgovarajuće aktuelno tretiranje dialektičkog jedinstva društvene prakse i formiranja društvene svesti i u slučaju aktuelnog insistiranja i konkretnih akcija revolucionarnog radničkog pokreta Jugoslavije. Na osnovu dokumentovanih ocena i teorijski obrazloženih argumentacija do kojih se došlo u političkim analizama tokom 1972. godine u Jugoslaviji, u radu se rezimira društveno već prihvaćena spoznaja da idejna kolebanja u poslednjim godinama u nas imaju za svoju društvenu sadržinu otpor realno postojećih društvenih slojeva i to predstavljeno, pre svega, u tehnokratskoj strukturi sa oslonom na birokratski sloj i državni aparat, Ovaj društveni sloj, povodeći se svojim uskim parcijalnim društvenim interesom, odupire se ostvarivanju predviđenih značajnih promena u produkcionim odnosima i snaženju samoupravljanja u čitavom društvu kao svobuhvatnom društvenom odnosu, a time, nužno povezano, povećanju uloge i jačanju uticaja radničke klase. Kao veoma jasan izraz ovog otpora i borbe za dalje jačanje samoupravnih socijalističkih društvenih odnosa, u sferi društvene svesti ispoljavao se, pre svega, u odnosu i u shvatanju položaja i uloge Saveza komunista kao revolucionarne avangarde radničke klase i na zataškavanju klasnog karaktera niza aktuelnih društvenih procesa i protivrečnosti.

Sa gledišta organizovanih napora na formiranju pravilne društvene svesti, autor tretira osnovne karakteristike prilaza problematici Engelsa, Lenjina kao i karakteristike postavki programa SKJ, ukazujući posebno na veoma pažljiv i uvek realno definisan elemenat spontanosti u formiranju pravilne društvene svesti i na značaj svesne revolucionarne organizovanosti napora u formiranju pravilne društvene svesti. Tretirajući oblike ispoljavanja iluzija koje su se poslednjih godina u nas jačale u pogledu formiranja pravilne društvene svesti, autor ukazuje da je suština ovih iluzija bila u precenjivanju elemenata spontanosti u formiranju pravilne svesti u našim sadašnjim uslovima. Po formi, ove iluzije su se ispoljavale u potcenjivanju i zanemarivanju ideološkog rada i ideologije, kako u svakodnevnoj političkoj borbi i političkoj praksi, tako i u naučnom tretiranju ovog pitanja.

Autor se u svom radu poziva i na konstatacije Edvarda Kardelja o stalno prisutnoj borbi, i idejnoj i društvenoj borbi Saveza komunista na više frontova, s tim da se njeno težište s vremena na vreme premeštalo. Pošto sumira društvenu sadržinu one prividne sprege tehnokratske strukture i otvorenih antisocijalističkih snaga koje se ispoljavaju u nacionalizmu i veštačkom podgrejavanju nacionalnih protivrečnosti, autor iznosi svoja zapažanja u vezi sa posebnim karakteristikama ispoljavanja anarholiberalizma na području Vojvodine i čitave republike Srbije. U ovom radu se ukazuje na argumentovane analize o iluziji da je revolucionarni radnički pokret u Jugoslaviji morao usredsrediti svoje snage protiv dogmatsko-konzervativnih koncepcija razvoja zemlje. U drugim uslovima od današnjih, borba protiv đilasovštine bila je isto borba protiv anarholiberalizma u shvatanju klasnog karaktera naše socijalističke demokratije i u vezi sa ulogom radničke klase. Pojava anarholiberalizma u našoj današnjoj društvenoj praksi takođe negira klasni karakter našeg društvenog razvoja (ulogu radničke klase, mesta SKJ, kao njene avangarde, i društvenu suštinu samoupravljanja sa gledišta radničke klase), predstavljajući na taj način svojevrsnu vulgarizaciju Marksizma na bazi ekonomskog determinizma, tako blisku tehnokratskim strukturama.

Autor se bavi oblicima vulgarizacije kompleksnog prilaza formiranju pravilne društvene svesti koju definišu citirane odluke SKJ i u vezi sa kojima se određuje povećanje svesnih i organizovanih napora na planu ideološkog rada. Jedan vid nedopustivog uprošćavanja je prosvetiteljski prilaz, pri čemu se zapostavlja veza sa praksom i praktičnim društvenim ponašanjem. Drugi vid vulgarizacije je u pothranjivanju iluzija (autor to naziva lumpeproleterski prilaz) da se bez rada mogu postići značajniji rezultati u usvajanju Marksizma, što praktično, pogoduje nastojanju tehnobirokratskog sloja da manipuliše samoupravljačima.

Uočljiv je i jedan stanovit elitistički pristup ideološkom radu radnika, koji je inače suprotan stavu Marksa, Engelsa i Lenjina i koji ima cilj samo da popularizuje, a ne i prezentira stvarne marksističke radove klasika i savremenih marksista.

U završnom delu svog rada, autor ukazuje na konstatacije II konferencije SKJ prema kojima kritika i osuda tehnokratizma i tehnokratskih monopola nije kritika stručnjaka i stručnosti. Još manje se može shvatiti opšta mobilizacija čitavog društva na jačanju socijalističkih društvenih odnosa i radi ostvarivanja naglašenije uloge radničke klase u nas, kao neko tobožnje unazađivanje ljudskih odnosa ili vraćanje na neki oblik primitivizma u razvoju proizvodnih snaga i u primeni prvih dostignuća iz oblasti naučno-tehnološke revolucije, na čijem smo pragu. Radnička klasa u nas sposobna je, da bude nosilac progresa proizvodnih snaga i produkcionih odnosa i da otkloni idejne, društvene i materijalno-ekonomske prepreke razvoju samoupravnim socijalističkim društvenim odnosima. To je, uostalom, i njena istorijska uloga.

SUMMARY

THE PROBLEM OF FORMING CORRECT SOCIAL CONSCIOUSNESS IN THE SELF-MANAGING SOCIETY

The author proceeds from the fact that the revolutionary labour movement in Yugoslavia, owing to different objective internal and international circumstances, had to search for and find out many ways and forms to accomplish its revolutionary role as a constituent part of the international revolutionary labour movement and as a remarcable factor of progressive antiimperialistic forces that fight for peace and just international relations in the world. This general characteristics of the realization of its revolutionary role refers also to a certain extent to the forms and ways of social consciousness, first of all because of the complexity and special features of the international position of our country and the internal conditions of development of self-managing socialist social relations. For the revolutionary labour movement in Yugoslavia there frequently were no complete patterns and models, regardless of the fact that the Yugoslav practice also expressed the general lawfulness of the social manifestations in the sphere of forming social consciousness.

The forming of correct social consciousness can be considered as a task of the moment set by the League of Communists of Yugoslavia (LCY) on its Second Conference on Jan. 25—27th 1972 (Program of Actions, especially part IV, article 8) based on the experience and results of the class and political-struggle of the previous period. The Letter of the President of the LCY on the Session of the Executive Bureau of Nov. 18th 1972 also actualizes among other tasks the question of forming correct social consciousness.

The author points to the general Marxist cognition and the corresponding present-day treatment of the dialectic unity of the social praxis and the forming of social consciousness also in the case of concrete actions of the revolutionary labour movement of Yugoslavia. On the basis of documented estimations and theoretically well-founded argumentations reached during 1972 through many political analysis in Yugoslavia, this paper summarizes the already socially accepted idea that the ideological hesitations in the last few years in Yugoslavia have as their social substance the resistance of actually existing social strata represented above all in the technocracy which has its support in the bureaucratic strata and state apparatus. This social strata, following its narrow and partial social interest, resists against the realization of the foreseen major changes in the relations of production and strengthening of self-management as a comprehensive social relation in the entire society and in connection with that the necessarily linked increased role and influence of the working class. As a very evident expression of this resistance and of the struggle for further strengthening of socialistic social relations based on self-management, this has manifested itself in the sphere of social consciousness, first of all in the relation and comprehension

of the position and role of the LCY as the revolutionary avant-garde of the working class and in general in suppressing the class-character of a number of social precesses and contradictions.

From the point of view of organized efforts towards forming correct social consciousness the author deals with Engels's and Lenin's basic characteristics of approach to this problem as well as with the thesis of the Program of the LCY, pointing out especially the very careful and always realistically defined approach to the components of spontaneity and also to the importance of conscious revolutionary efforts in the forming of correct social consciousness.

Treating different forms of manifestation of illusions concerning the forming of correct social consciousness which grew stronger in our country during the last few years, the author draws the attention of the reader to the fact that the essence of these illusions was in an overestimation of the elements of spontaneity in forming correct consciousness under our present conditions. According to the form, these illusions have manifested themselves in the underestimation and neglecting of ideological work and ideology itself both in the everyday political struggle and political praxis and in the scientific treatment of this question.

In his paper the author also refers to E. Kardelj's statement about the constant presence of ideological and social-practical struggle of the LC at many fronts in the course of which the focal point of this struggle was moved from time to time. After summing up the social contents of that seemingly paradoxal coupling between the technocracy and open anti-socialistic forces that make themselves felt in the nationalism and artificial rehash of national contradictions, the author exposes his observations in connection with the special features of the manifestation of anarcho-liberalism in the province of Vojvodina and the entire Republic of Serbia.

In his paper the author also points to the well-founded analysis of the illusion that the revolutionary labour movement in Yugoslavia had to concentrate its forces against the dogmatic-conservative conceptions of the development of the country. Under different conditions than todays the struggle against Djilasism was equally a struggle against anarcho-liberalism in the conception of the class-character of our socialist democracy and in connection withe the role of the working-class in general. The present-day appearance of anarcho-liberalism in our social praxis equally denies the class-character of our social development (the role of the working-class, the position of the LCY as the avant-garde of the working-class and the social essence of self-management from the standpoint of the working-class), while in the ideological sphere the present-day anarcho-liberalism manifests itself as a peculiar vulgarization of Marxism on the basis of economic determinism which is exactly a close form of vulgarization to the technocratic structures.

The author deals with the forms of vulgarization of a complex approach to the forming of correct social consciousness that is defined by the quoted decisions of the LCY and in connection with which an increased intensification of conscious and organized efforts regarding ideological work is determined. One aspect of inadmissible simplification is the educational approach whereby the link with the praxis and practical social behaviour is neglected. The other aspect of vulgarization manifests itself in supporting the illusion that without any work considerable results can be achieved in accepting Marxism — wihch is by the author called as „a lumpenproletarian approach". Such an approach is practically favourable to the tendency of the techno-bureaucratic strata to manipulate the self-managers. One can also notice a certain élitistic-approach to the ideological work with workers that is otherwise contrary to Marx's Engels's and Lenin's standpoint.

In the final part of his paper the author points to the statements of the Second Conference of the LCY that criticisms of technocracy and technocratic monopols do not concern experts and expertness. Still less cant the general mobilisation of the entire society on the strengthening of socialistic social relations and on the realization of a more stressed role of the working-class in our country be understood as some kind of ostensible retrogression of human relations or as returning to some form of primitivism in the development of production factors and in the implementation of the first achievements of the scientific-technological revolution we are about to step in. The working-class in Yugoslavia is able — and it is its historical role to be the champion of progressive factors and production relations and capable of removing all ideal, social and economic-material obstacles preventing the development of self-managing socialist social relations.

Várady Tibor

JOG ÉS PONYVA

1. MŰVÉSZET — JOG

A 28 éves jogász-irodalmár Kafka, hivatásáról elmélkedvén ezt jegyzi naplójába „... számomra ez egy rettenetes kettős-élet, melyből valószínűleg az őrület az egyedüli kiút". Kafka magánéletében e konfliktus metamorfózison ment át, a belső kettősség kifelé vetült, szembenálló és elkülönülő szerepekké változott, melyek közül Kafka a művészét választotta. Fel kellett adnia annak a mítosznak a hadállásait, amely azt védi, hogy az emberi gondolkodás, a kultúra egységes, gömbalakú, mint a föld, mindenhonnan el lehet jutni — mindenhová; el kellett fogadnia a lineáris szerepkörök (gutenbergi — mondaná McLuhan) világképét, melyben a szerephordozók fizikailag is idomulnak a csíkhoz, melyen araszolnak, esetleg csápjaik nőnek, cserebogarakká változnak.

A tudatáramlatok közötti konfliktus azonban a totalitás feladásával sem enyhül, nem kevésbé nyomasztó, csak valamivel hűvösebb, tárgyilagosabb. Az összeütközést rítusok lassítják, mondhatnánk civilizálják. Kialakulnak a művészet-perek is.

Az első szabályos, lejegyzett művészet-pernél szeretnék elidőzni egy pillanatra. 1573-ban játszódik le, az inkvizíció idején, amikor még aránylag szendék, álcázatlanok az álláspontok. A vádlott Veronese, az inkriminált mű a *Vacsora*. A határszegés lényegében abban állott, hogy Veronese az Utolsó vacsora (már akkor is) klasszikus motívumát egy korabeli velencei palotában helyezi el, és láthatók a képen részegek, bohócok, törpék, sőt német népviseletet és fegyvert viselő alakok is. (A katolicizmus útjáról letérő Németországról van szó, 27 évvel Luther halála után, amikor javában tart még tanainak terjedése.)

Az Utolsó vacsorával kapcsolatos eljárás szinte ideális prototípusa a művészet-pereknek. Az ügyész és a bírák a kétszerkettő kérlelhetetlen logikájával teszik fel a kérdéseket, a vádlott pedig érzi, hogy fokozatosan kiszivatytyúzzák körülötte a levegőt, közeledik a légszomj, kapkod, kétféle magatartást elválasztó vonalon egyensúlyoz, hadonászik kezdő kötéltáncos módjára: hol arra hajlik, hogy az inkvizíció logikáján *belül* keressen és adjon magyarázatot, hol pedig a *saját* gondolatvilágába, logikájába való visszahullás kísérti. Arra a kérdésre, hogy mit keresnek a képen a német-népviseletes alabárdosok, Veronese azzal válaszol, hogy „... a két alabárdost, melyek közül az egyik

eszik, a másik iszik, a kőlépcső mellé festettem, mintha ott valami feladatot kellene végezniök, tekintve, hogy a háziúr, akinek a palotáját festettem, elég gazdag ahhoz, hogy ilyen személyzetet is alkalmazzon"; hogy „... nagy festmény készítésére kaptam megbízást, azon sok hely maradt, melyet különféle mellékalakokkal töltöttem ki". De megpróbálkozott ilyen hozzáállással is: „Engedtessék meg, hogy itt körülbelül 20 szót mondjak". Megkapta az engedélyt és így folytatta: „Mi művészek tudvalevőleg olyan szabadságokat is engedélyezünk magunknak, mint bármelyik költő, vagy udvari bolond ...".

A második, a művész-logikából következő magatartástípushoz sorolnám Veronese válaszát arra a kérdésre is, hogy „Mi a feladata az ön által festett törpének, aki egy papagályt tart a kezében?"

„A díszítést, cifrázatot szolgálja — mondta Veronese — amint ez szokásos is."

Veronese nem mulasztotta el, hogy felhasználjon egy másik támaszpontot is, egy azóta is állandóan használatos művész-argumentumot. Tudta, hogy a jogrend és államhatalom szempontjából sokkal szentebb a művészet, mint a művész szempontjából a jogszabályok. A művészet itt-ott ki meri és tudja mondani, hogy nincs szükség semmilyen jogra — a jog sohasem állítja, hogy nincs szükség művészetre, csak irányítani, korlátozni, módosítani igyekszik azt. A jog kevesebb áttétellel és megbízhatóbban tükrözi az uralkodó gazdasági viszonyokat és a hatalmon levők érdekeit, mint a művészet, közelebb áll a társadalmi bázishoz, és így részt vállal a rendfenntartás[1] felelősségében, mindenáron *konstruktív* álláspontra igyekszik helyezkedni, szélesítve ezzel a hatalmi status quo bázisát. A hatalmi rétegnek pedig szüksége van művészetre. Szüksége volt még Hitlernek is, aki a művészettől a „német nép legbüszkébb megvédését" várta el már 1933-ban. Hitler közvetlen funkcionalitást és precízen konstruáló tevékenységet követelt a művészektől. A művészet termékeny nimbuszának és a napi politika propagandacéljainak összevegyítését akarta (mely képletből így kimarad maga a művészet), előtérbe helyezve ezért a „közérthetőséget" és „népiességet" (Volkstümlichkeit) és elvetve, sőt fizikailag megsemmisítve a túlbonyolult és ideológiailag legalábbis gyanús „modernséget" (és nem csak modernséget), az „entartete Kunst"-ot.[2] Ugyanezen konstruáló funkcionalitás elvárását fejezi ki Sztálin gondolata is, mely az írókat az „emberi lélek mérnökeinek" nyilvánítja.

Elvben tehát nemcsak a demokratikus társadalmi rendek, hanem a legextrémebben zsarnoki rezsimek is támogatják a művészetet, és annak pozitív értékelését úgy egyeztetik össze egyéb koncepcióikkal, hogy nem hatalmi kegyükből, hanem magából a művészetből igyekeznek kirekeszteni azt, amit elvetnek és tiltanak. A tiltott irodalom , festészet, vagy zene tehát egyszersmind *rossz* irodalommá, festészetté, vagy zenévé minősül. A vádlott, akire a büntetést kiszabják, lehet kiváló betörő vagy zseniális gyilkos, de nem lehet kiváló (és egyben büntetendő) művész. Az imént említett sztálini művészdefiníciót magyarázva, Zsdanov hangsúlyozza, hogy e gondolat az írók hatalmas felelősség étszorgalmazza az embernevelésben, valamint a „skartnak az írói munkából való kiküszöbölésében"[3]. A nem sztálini szellemben, nem „lélekmérnökként" alkotó író tehát skartot termel.

Azzal, hogy a tiltott irodalmat, zenét, festészetet magából a művészetből rekeszti ki, az államrend azt igyekszik bizonyítani, hogy az igazi művészet tulajdonképpen az ő oldalán van. Ebből következik viszont az is — és ez igen fontos Veronese és utódai számára — hogy a már elismert művészi értékekre való hivatkozás mindig igen hathatós érvnek számít. Ezért vált

szinte kötelező klisévé a pornográfia-perekben (melyek a politikai jellegű perek mellett a leggyakoribb bírósági művészet-viták), hogy a vádlott — joggal, vagy jogtalanul — művész voltára hivatkozik és a művészet szublimáló erejére, míg az ügyész azt bizonygatja, hogy a kérdéses alkotás nem művészet, hanem csupán pornográfia.

Veronese, érezve az inkvizíció által is elismert és helyet kapott művészet súlyát, felhozza a következő érvet is: „... kötelességemnek érzem, hogy nálamnál nagyobb művészek útját kövessem."

„És mit tettek e nagy mesterek? Talán hasonló dolgokat festettek?" — védekezett az inkvizíció.

Az érv súlya tehát nem lett elvitatva, csupán alkalmazhatóságát, az analógiát kérdőjelezték meg.

Veronese Michelangelóra hivatkozott — kinek értéke akkor már vitán felül állott[4] — azt magyarázva, hogy Michelangelo az Utolsó ítéleten Szűzmária kivételével mindenkit (Jézus Krisztust, Szent Pétert, Szent Jánost és az Úr teljes ítélőszékét) minden tisztelet nélkül fedetlenül (ruhátlanul) ábrázolta.

Az inkvizíció azonban, saját logikáját követve, nem jutott el semmilyen analógia megérzéséhez: „Michelangelo képén csak szellemi lények szerepelnek, melyeknek nincsen szükségük ruhára, de nyoma sincs udvari bolondoknak, kutyáknak, katonáknak, vagy más hasonló idétlenségeknek" — hangzott a válasz.

Veronese érezhette, hogy ezt a vitát nem lehet megnyerni. Csak eleve elutasítani lehet, vagy pedig fejet hajtva elfogadni az inkvizíció érveit, és utána kijátszani azt. Az utóbbi megoldást választotta. Utolsó válaszában már nem a művét, inkább önmagát védi: „Nem szándékom a festményt védeni, hanem a meggyőződésemet, hogy jó munkát végzek ... sok meggondolást nem vettem tekintetbe, azt hittem azonban, hogy nem járok el senkivel szemben sem igazságtalanul ..."[5]

Az ítélet értelmében meg kellett változtatnia, át kellett dolgoznia a képet, mely az Utolsó Vacsorára emlékeztet (ezt a cím is alátámasztja), és mindenféle oda nem illő alakokkal tarkítja azt.

Veronese semmit sem változtatott a képen. De megváltoztatta a címet. Az új cím (Lakoma Levi Házában) deklaratíve helyesli az inkvizíció álláspontját és deklaratíve elveti a gyanúsnak ítélt motívumtársításokat. A képen azonban tulajdonképpen semmit sem változtat.

A művészi és jogi gondolkodás összetűzései a Veronese-eset előtt és után is számtalanszor előfordultak. A szereposztás rendszerint változatlan. A jog az uralkodó osztály és az állam érdekeinek igyekszik érvényt szerezni, saját természetéből eredő szükségszerű, és emellett ésszerű általánosítások színtjén érvelve. A művészet pedig — előremutató csúcsteljesítményeiben és vadhajtásaiban egyaránt — visszatér a körvonalazatlan jelenhez, és ezt felmutatva egy más (igazi művészet esetén emberibb) társadalmi és szellemi koordinátarendszer lehetőségét is sejteti. Az általánosat a különössel bontja.

Az ütközési pontok skálája igen széles. Nyílt ideológiai különbözésektől ízlésbeli konfliktusokig sok mindent magába foglal. Törvények és bírósági döntések rendszabályozzák a politikai szembeszegülést hirdető irodalmat, festészetet, és az uralkodó ízléstől eltérő építkezést is (különböző városrendészeti normákkal). Az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának egyik ítéletében (Berman v. Parker, 1954), Douglas bíró kimondja: „A törvényhozó testületeknek hatalmában áll meghatározni, hogy egy helyi közösség szép

is legyen, amellett hogy egészséges..." Tehát a fennálló államrend védelmezése mellett a jog bizonyos pontokon teljes védelmet nyújt az uralkodó esztétikai nézeteknek, ízlésnek is — egyszerűen megtiltva minden szembeszegülést.

A kérdés, melyet itt fel szeretnénk tenni, a következő: Mivel magyarázható az, hogy a társadalmilag veszélyesnek vagy károsnak minősülő és ezért tiltandó, megsemmisítendő irodalmi, festészeti, zenei, szobrászati, építészeti alkotások hosszú listáján — a pornográfia kivételével — *nem szerepel a ponyva.* Mi az oka ennek a békülékenységnek, hisz a ponyva társadalmilag káros volta aránylag egyszerűen kimutatható? Ha tudjuk, hogy a ponyva beállítottsága és terjesztő propagandája nagy mértékben támaszkodik a művészetet övező nimbuszra és művész-romantikára; és egyszersmind tudjuk, hogy a ponyva tulajdonképpen ideális alany lehetne a jog által használatos exkommunikálási módszer meggyőző gyakorlására — a ponyváról lehetne a legtisztábban, legegyszerűbben kimutatni, hogy művészetként is rossz, hamis.

2. PONYVA ÉS STATUS QUO

Ponyváról lévén szó, számonkérhető e fogalom pontos definíciója. Egy ilyen meghatározással azonban adós maradok. A pornográfia definiálásáról írva, Szentkuthy megjegyzi: „Egy gyermek is fel tudja ismerni a pornográfia és művészeti erotika különbségét, mindössze álszent polgárok és fekete taláros bírák fújják fel az egészet". Ha a dolog nem is ennyire egyszerű, mindenesetre van igazság abban, hogy a pornográfia vagy ponyva határainak megvonása többé-kevésbé meddő feladat, és ezért a probléma részben álprobléma. A kioszkjainkban díszelgő szerelmi-szentimentális, szexuális, vadnyugati, stb. kiadványok óriási többségéről valószínűleg különösebb dilemmák nélkül is ki lehet mondani, hogy ponyva. Ezért nemigen lehet konstruktív hozzáállásnak minősíteni azokat a véleményeket és kifogásokat, melyek szerint helytelen lenne bármilyen ponyvaellenes akcióhoz fogni, mielőtt egy általánosan elfogadott és pontos definíciót találnánk. Különösen akkor nem, ha — amint ez gyakori — a ponyvafőnökök élnek ezzel az érvvel. Más lenne a helyzet, ha egy olyan társadalmi akcióról lenne szó, mely jogszabályokkal *tiltaná* és *büntetné* a ponyvát. Ebben az esetben persze igen pontos meghatározásokra lenne szükség, hogy azok segítségével elválaszthassuk a határeseteket. A tilos és büntetendő területének meghatározását nem bízhatjuk véletlenre és önkényre. Nem szabadna azonban, hogy a határmegvonás nehézségeinek bűvkörében kopjon el minden lendület és járassa le magát minden egyéb akció.

Ha a határok precíz megvonása nem is mindig nélkülözhetetlen feltétel ahhoz, hogy a jog és a ponyva összefüggéseit vizsgálhassuk, kétségtelenül szükséges felfedni a ponyva néhány tartalmi jegyét.

Lényegbevágó jellegzetessége a ponyvának és jognak egyaránt, hogy mindkettő egy társadalmi status quo-hoz kötődik, és egyben hathatósan támogatja azt. A jog és a társadalmi status quo összefüggése nem szorul külön magyarázatra és bizonyításra. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a társadalmi status quo védelmezése, támogatása, nemcsak az alapvető termelő viszonyok védelmezését jelentheti; a tételes jog hatósugara gyakran kiterjed kulturális folyamatok és jelenségek területére is, mércéket állítva és betartásukat követelve. A totalitáris rendszerekre jellemző, hogy tiltó és szabá-

lyozó normáik a felülépítménynek a bázistól aránylag távoleső pontjaira is kiterjednek. Ez végeredményben logikus is, mert egy szűk diktátorrétegre alapozott fordított piramis építményét a peremek csekély mozgása is megremegtetheti. Minden rendellenesség félelmetessé válhat. A Rákosi-rezsimben az adminisztratív beavatkozás a meteorológiai szolgálatra is kiterjedt — május elsejére nem lehetett rossz időt jósolni.

A jog és adminisztráció totalitarianizmusa az emberi totalitás antitézise, annak zsugorítása, csonkítása. Az ember teljessége előre programozott szerepekre bomlik, melyek mozaikjából kialakul a társadalmi egyensúly, a status quo. A jog és társadalmi status quo kristálytisztán jelenik meg már a régi görög jogban és jogfilozófiában. A jog arra szolgál hogy „mindenki megmaradjon a számára kijelölt társadalmi barázdában és így ne kerülhessen összetűzésbe társaival".[6] Platón Dialógusaiban Szókratésztől ezt halljuk: „Márpedig azt láttuk, hogy az állam akkor igazságos, ha a természettől benne lakozó három rend mindegyike a maga dolgát végzi."[7] Az emberi totalitás megvalósítása — mely a marxista antropológia egyik kulcsértéke — ekkor még ideálként sem létezik. Az az igazságos, aki ember voltát azonosítani tudja egy kiszabott szerepkörrel, és egy szerepre, tehát egy elidegenedett formára szűkíti le a létezést.

A későbbi korok jogrendszereiben a társadalmi status quo védelmezésének árnyaltabb és rugalmasabb formáit találjuk (habár kivételesen akadnak a görög példánál gorombább megoldások is). Mindinkább lehetséges szerepeket változtatni, habár ezzel még nem szűnik meg a szerepekhez kötöttség fojtó determináltsága. A merev egyensúlyt egy több mozgást engedélyező dinamikus egyensúly váltja fel.

Egy szocialista és önigazgató társadalomban — az első társadalomban, mely elismeri az ember nagykorúságát — továbbra is szükség van jogszabályokra, melyek egy status quót biztosítanak, de e sérthetetlen területnek lényegében a szocialista termelőviszonyokra és egyéb alapvető szocialista társadalmi értékekre kell korlátozódnia. Nem védhetünk szocialista társadalmi értékeket ott, ahol ezeket még nem valósítottuk meg. És ez igen nagymértékben vonatkozik a kultúra területére, ahol még nem sikerült kiküszöbölni és valódiakkal pótolni a kispolgári értékeket. Amint igen helyesen mondja Vitányi „A kispolgárságot nem lehet megdönteni, mint az arisztokráciát vagy burzsoáziát, hanem át kell nevelni. Csak arra kell vigyázni, nehogy ő neveljen át minket".[8]

Ezért van szükség minél nagyobb dinamizmusra a kultúrában és a társadalmi felülépítmény egyéb szféráiban is. A pillanatnyi status quo széles szankcionálása legfeljebb egy szűk napi politika, vagy vezető bürokrata réteg érdekeit védi — miközben olyan tudatszintet rögzít, melyen az ő szerepük még igen jelentékeny. Nem védi azonban a *szocialista fejlődés* érdekeit. E fejlődés során nélkülözhetetlenül fontos friss értékek felfedezése, melyek keresését egy nagykorú társadalomban csak emberi teljességet igénylő alkotókra bízhatjuk — miközben egyre szélesítjük az alkotók körét — s nem pedig az adminisztratív gyámokra.

Véleményünk szerint a ponyva is egy kispolgári tudatszinten kialakuló status quót védelmez, és ezen túlmenően egy erre támaszkodó burzsoá vagy bürokrata vezetőréteg status quóját is.

A kispolgár és a film viszonyáról írva, Balázs Béla megjegyzi, hogy az európai és amerikai filmtermelésnek egyaránt ideológiai bázisa a kispolgárság. A kispolgárnak nincs osztályöntudata és így nem utasítja el azt sem, ami

ellentétben van gazdasági és szociális érdekeivel. A kispolgárság viszont igen széles közönségbázis, mert nem szorítkozik egy társadalmi rétegre, „benne lappang a proletárban, intellektuelben és nagypolgárban is". A kispolgár a művészettől nyugalmat vár. Romantikát, mely távol van, kamaszálmok hídján közelíthető csak meg, a hétköznapokat nem zavarja. A romantizálás a kispolgár egyik védekező rendszabálya — mondja Balázs — „a kispolgár számára a változás a legrosszabb, mert annak, aki semmiféle történeti és szociális összefüggést nem lát, minden változás a sötét káoszt jelenti"[9]. A romantika distanciáján mozogva a rémfilmek és rémregények is megnyugtatóak. A ponyva sohasem épít absztrakciókra, de gondosan ügyel rá, hogy „realizmusa" ne is horzsolja a valóságot. A status quo elfogadtatása és a nyugalom őrzése állandó retusálást kíván. A Playboy sokáig csak szőrtelenül ábrázolt meztelen nőket. A szabályos vadnyugati filmek sohasem engednek meg olyan mészárlási jeleneteket, mint a Soldier Blue záró szekvenciái. A mészárlás elvben mehet, de nem ilyen gorombán. Így nem élvezhetjük a filmet. A Soldier Blue felelősségérzetet is hoz — tehát el kell fordítani fejünket, hogy megőrizhessük nyugalmunkat. A ponyvaerotika szemszögéből nézve, Henry Miller megbocsáthatatlanul trágár. Minden lelki dezodoransz nélkül az orrunk alá tolja a szexualitást. Ezt az *Amor* sorozat, vagy az *Eva i Adam*, vagy Erdős Renée, vagy a *Grička Veštica* sohasem teszik. Ők meghagyják és erősítik a nyugalmat, szellemi mozdulatlanságot. Minden a maga helyén van és marad is.

Ez biztonságérzetet is hoz. A belgrádi rádió egyik októberi műsorában egy munkás azt válaszolta a riporternek, hogy szereti a ponyvát (ponyvának, „šund"-nak is mondta), mert biztosan tudja, hogy a végén úgyis a jók kerekednek felül. Minden elrendeződik, szuggerálja a ponyva a munkásnak. Semmi szükség rá, hogy magunk is tegyünk valamit.

Hermann István kiemeli, hogy a giccsnek gyakori jellegzetessége egy elvárásnak való megfelelés[10]. A ponyva hiperprodukciója idején az elvárás rendszerint egy korábbi ponyvaélmény elvárása. És az ismétlődés nem marad el. A ponyva igazságai újra meg újra bizonyítást nyernek. A kör bezárul, a valóságra semmi szükség. Minden maradhat.

Érdekes módon tapadnak a társadalmi status quo-hoz a tudományos-fantasztikus regények.[11] Azok, amelyek megmaradnak a ponyva szintjén, azt szuggerálják, hogy a XXV. században is a mai társadalmi, szellemi, emocionális viszonyok és vonatkozások uralkodnak. Semmi sem változhat. Csak a technika. Ha a science fiction antropológiai jövendölésekbe bocsátkozik (mint Huxley, Orwell, Karinthy, Zamjatyin és mások néhány írása), fennáll a veszély, hogy elveszik a romantika, az olvasó nem tudná identifikálni magát a hősökkel. Változnia kellene magának is. Sokkal egyszerűbb, és megerősíti passzív nyugalmunkat, ha a mai valóságba jönnek el a csodák. Így persze sokkal csodálatosabb is. És tökéletes zavartalanságban álmodozhatunk.

Az álomadagok pedig nem szűkösek. Balázs Béla a már említett írásában hangsúlyozza, hogy a giccs kivonatolt érzelmesség. „Kondenzált hangulatpreparátum", mely konzervekből kerül elő, és szükség szerint mindig bevegyíthető. Az érzelmek ilyen elkülönítése „az élet eltárgyiasulásának és eldologiasodásának jelensége". „Az érzelem már nem organikus tartalma az életnek, hanem valami magáért való dolog". Az érzelmekhez sem kell tehát felnőnünk, mint ahogyan a technikához sem.

A kivonatolt és elidegenített érzelmességhez csatlakozik a kivonatolt

aktualitás. A tanulmány, mely a Belgrádi Rádió megbízásából készült és a Rádió műsorának úgynevezett „új népzenéjét" elemzi,[12] azt hangsúlyozza, hogy az új népzene egyik fő vonzóereje az aktualitás. E zene „*alkalmi eszköz* minden olyan alkalomra, melyekben az élet rögződik (születés, katonaság, eljegyzés, esküvő, keresztelő). Intim állapotok és hangulatok nyernek benne kifejezést, mint amilyenek a: szerelem, barátság, élet-keserűség és kiábrándulás, stb". „Az új népzene nemcsak időtöltő szórakozást nyújt, hanem ezen, egyébként lényeges, szerepe mellett, komolyabb funkciói is vannak, melyek messze túlhaladják annak az „esztétikai élvezetnek" a határait, amelyet az ún. komoly csúcs-művészet nyújt."[13] (Felesleges talán hangsúlyoznunk, hogy a Belgrádi Rádió egyik nagyon is számottevő jövedelemforrása az új népzenés lemezek gyártása. Az árunak persze nagyszerű reklám, hogy nagy teret tölt ki a rádió műsorában.)

Ez az aktualitás pontosan olyan kivonatolt, elidegenedett és *elidegenítő* aktualitás, mint a Courts Mahler-i érzésvilág. Nem döbbent rá, hanem tulajdonképpen *elválaszt* a keresztelőtől, eljegyzéstől, szerelemtől, élet-keserűségtől és egyebektől. Felesleges a tényleges részvétel az aktualitásokban, hisz ezt igen kényelmes módon helyettesítik az aktualitások sémái és ál-konfliktusai. *Az életből pedig így lesz az új népzene gyenge és hamisított utánzata.* Az új népzene és egyéb ponyvatermékek aktualitás-látása könnyebben is hihető. Vajjon nem kézenfekvő-e, hogy a szerelem elvben mindig igaz szerelem, csak van úgy, hogy a szülők ellenzik, vagy van esetleg olyan, hogy a lány nem akarja a szegényebb fiút; de ez megoldódik vagy úgy, hogy idővel a fiú jobb autóhoz jut, vagy pedig bebizonyosodik, hogy a leány nem is érdemes az egészre. Ezek után nemcsak méltánytalannak, hanem valahogy nem eviláginak is érezzük, ha — mint Domonkos István mondaná —

„élet jönni inkognitó
vágni engem nyakon".

E sztereotipek hatása különösen felerősödik és igazságaik szinte megdönthetetlenekké válnak, ha a tömegkommunikációs eszközök tálalják őket. Cazeneuve szerint pedig „a tömegkommunikációs eszközök nagymértékben használják a népi, családi, nemzeti sztereotipeket és ez hozzájárul ahhoz, hogy az egyén konformista maradjon csoportokkal szemben és a status quo felé orientálódjon".[14] 1

A ponyva aktuálisságára jellemző az is, hogy lázasan igyekszik minél előbb bevonni a sztereotip sémákba új fogalmakat, melyek széles érdeklőt désre tartanak számot. Biztos poén, ha egy új-népdalban, vagy másutt ot, áll, hogy *Szputnyik*, vagy *Džajić*, vagy *Himlő*, még akkor is, ha nem sikerül mondjuk, a rímmel összeegyeztetni. Ezek az újdonságok erősítik, még valószerűbbé teszik a sztereotipeket. Újra színrelép az elvárásos jelleg is. Új az, amiről tudjuk, hogy új — s nem az, amit felfedeznek. A ponyva aktualitását mindig elismert újdonságok képezik. És ezekről lekopik a még megmaradt minimális riasztó, figyelmeztető jelleg is, amikor egyesülnek a sztereotip sémával.

Az „újdonságok" bevonása annyira evidensen célravezető, hogy a beépítés minden mértéktartás és kritérium nélkül folyik. Kivonatolt koncentrátumok teremtődnek, mint más jól elkelő áruánál, amilyen peldául az érzelmesség, erőszak, stb. Nagyszerű illusztrációja ennek egy új népzene reklámszöveg, mely a Politikában jelent meg (1971. dec. 29.):

»*Andrija és Toma = BeBe*

Az énekes pályafutást úgy kezdtük, hogy juhokat őriztünk és úgy fejezzük majd be, hogy gramofonlemezeket őrzünk. Ami a sper-lemezeket illeti, ezt üzletben vásároljuk, mint mindenki más.

Kettősünk népszerűsége úgy terjed a világon, mint ahogyan kerek a föld — Belgrádtól, Afrikán, Ázsián, Ausztrálián, Amerikán át, egészen Gornji Milanovácig.

Azt mondják, hogy a híres Brigitte Bardot akkor vette fel a BeBe rövidítést, amikor hallotta, hogy hogyan énekelünk. De mi nem énekeltünk neki hálából, mert énekléssel voltunk elfoglalva egy másik BeBe-nél, a Belgrád—Bár vasútvonalon.

Pasztorális dalainkban mi igen gyengédek vagyunk a nőkkel szemben amint ez látható is a mellékelt képen. A nők között különösen nagy visszhangot keltett e dalunk:

»Slatka cura, slađa je od meda
a njen baja bio bi joj deda!«

Ebben tényleg minden benne van. Gramofon és sper-lemezek, egy filmcsillag és rögtön mellette patriotizmusunk azidőtájt legkiemelkedőbb szimbóluma, majd mindehhez hozzátéve egy kis örökzöld galantéria. Valóban sokkal több, mint az „esztétikai élvezet, melyet az ún. csúcs-művészet nyújt". Tökéletes aktualitásfűzér, melyet kiakaszthatunk az ajtó fölé a szerencsepatkó mellé. Akik erre járnak, azonnal észrevehetik, hogy a bennlakók nem maradtak el.

A ponyva felsorakoztatja az érveket, melyek bizonyitják hogy tehetetlen passzivitásunk korszerű is.

3. PONYVA ÉS ANGAZSÁLTSÁG

A Dreyfus ügy kevés gondolkodót hagyott semleges álláspontón Franciaországban. Állást foglalt a francia — és nemcsak francia — sajtó is. Egyike a nagyon kevés kivételnek a Le Petit Parisien szórakoztató lap volt, mely nem angazsálódott egyik oldalon sem. Hamarosan meg is előzte konkurrenseit, 1899-ben elérte a 770 ezres, majd az első világháború kitörése előtt a másfél milliós példányszámot is. A kispolgár a szórakozást nem akarja kockázatvállalással keverni. A ponyva-alkotónak sincsen semmi oka a kockázatvállalásra. A ponyva sohasem bírál hatalmon levő politikát és politikusokat. Nálunk sem fordult sohasem elő, hogy a ponyva szembeszegült volna a kormánnyal vagy pártfórumokkal. (Magával a szocializmussal viszont annál inkább, de ügyelve arra, hogy ez ne zavarjon személyi karriereket és ne történjen nyílt ideologizálással, politikai szótár használatával.)

A ponyva az erkölccsel sem kerül soha közvetlen összetűzésbe. Nem mond le például az erőszak ábrázolásáról, de gondja van rá, hogy igazi és tartós sikerrel mindig csak a jók alkalmazzák az erőszakot, mégpedig a gonoszokkal szemben. Így nem marad el az erőszak — egy felmérés szerint, melyet az ötvenes években végeztek az Egyesült Államokban, az amerikai ifjúság 8—18 éves korig átlag 18000 bűntény ábrázolásával ismerkedik meg —, de kimutatható, hogy az író vagy filmező nem az ördög pártján van. (Más kérdés, hogy a képzeletet sokkal inkább ragadják meg az erőszak-jelenetek, mint az erkölcsi tanúság.) A szexualitásra építő ponyva is rendszerint tartózkodik a

közvetlen szókimondástól. Nem megdönteni igyekszik a tabukat, legfeljebb csak kikezdeni, és kihasználja a tabuk alatt a fény-árnyék játék izgalmait. A tabuk megsemmisítésével lehetetlenné válna maga a ponyva is.

Mindemellett, a ponyva mindent megtesz, hogy megférjen a mindenkori uralkodó réteggel. Erkölcsök terén sem kockáztat tehát, inkább stréberkedni igyekszik. Ezt az erkölcsi magatartást pompásan világítja meg Marx a Szent Családban, rámutatva az erkölcsi „konstruktivitás" ideológiai rugóira is, és erősen megkérdőjelezve a ponyva politikai neutralitását. Eugène Sue nagysikerű regényéről, a Párizs rejtelmei-ről írva, Marx figyelmes vizsgálat alá veti a főszereplők töményített erkölcsösségét. Végigelemzi, hogyan válik például a bárdolatlan durva mészáros, Chourineur „tisztességes erkölcsi lénnyé". Chourineur egy kocsmai verekedés folyamán találkozik Rodolphe-al, az arisztokratikus, disztingvált superman-nel. Rodolphe az önmegbecsülés és erkölcsösség csíráját plántálja el Chourineur-ben, amikor megdicséri: „Neked még van szíved és becsületed." Chourineur erkölcsössége ettől kezdve szédítő intenzitással fejlődik. Mint provokátor lép fel és tőrbe csalja régi cimboráját, mert „Rodolphe könnyen meggyőzi a bárdolatlan embert a kritikai kritika „tiszta" *kazuisztikájával*, hogy egy gonosz csíny nem gonosz csíny, ha „jó és erkölcsös" okokból követik el".[15] Chourineur erkölcsössége annyira fokozódik, hogy egy orvosnál sem a székre, sem a padlóra nem hajlandó leülni, nehogy valamit bepiszkoljon. „Soha sem mulasztja el — hangsúlyozza Marx — hogy bocsánatot ne kérjen, ha Rodolphe-ot, akinek életét mentette meg, barátjának vagy „monseigneur" helyett monsieurnek szólítja."[16] Chourineur kijelenti, hogy Rodolphe iránt olyan vonzalmat érez, mint egy bulldog a gazdája iránt. Hogy konstruktív hozzáállása még a leggyengébb megfigyelők elismerését is kivívja, Sue nem elégszik meg a példázattal, az erkölcsi tanúlságot explicite is megfogalmazza, maradéktalan közérthetőségre törekedve. Marx ezt így magyarázza: „De ahogyan rossz festők kénytelenek festményüknek cédulát tenni a szájába, hogy elmondják, mit akar jelenteni, Eugène Sue is cédulát fog Chourineur, a bulldog szájába tenni, amely folyton ezt bizonygatja: Az a két szó, hogy szívem és becsületem van, az tett *emberré*. Chourineur utolsó lélekzetéig nem emberi egyéniségében, hanem ebben a cédulában fogja megtalálni cselekvései rugóját." Marx hasonló erkölcsi megértést mutat ki Fleur de Marie alakjával kapcsolatban is, aki — ismét Rodolphe segítségével — cselédlányból és félig-meddig örömlányból apáca lesz.

Marx ponyva-analízise többek közt azt is bizonyítja, hogy az az erkölcsösség, amely politikailag neutrális, örök-emberi értékként jelenik meg a ponyvában, végeredményben nem is annyira neutrális. Chourineur tulajdonképpen nem az örök és fennkölt erkölcsösség megtestesítője, hanem egyszerűen Rodolphe bulldogja. Azé a Rodolphe-é, aki hatalmas engedményt tesz akkor, amikor megengedi, hogy monseigneur helyett egyszerűen monsieurnek szólítsák.

A neutralitást nem téveszthetjük össze a kritikai angazsálódás hiányával. Ha nem is foglal állást az uralkodó réteg és a különböző jellegű ellenzékek közt fennálló időszerű konfliktusokban, a ponyva kétségtelenül az uralkodó réteg oldalán van. Nemcsak azért, mert társadalmi status quót védelmez, hanem azért is, mert — amint a Sue regény mutatja — jelentősen hozzájárul az uralkodó rétegek igényeinek propagálásához és igazolásához.

Mindez azonban nemcsak a múltszázadi ponyvára áll. Fellelhető a kioszkjainkban kínált termékekben is. A nehezen áttekinthető és az utóbbi években

hatalmas iramban növekvő produkcióból[17] néhány példát választanék csak ki. A vadnyugati műfajjal kezdeném, mely állhatatosan tartja magát a piacon, annak ellenére, hogy egyre kevesebb érdeklődésre tarthat számot a fiatalabb korosztályokban. A műfaj minden jellegzetessége benne van például a *Srebrna zvezda* sorozatban. A szövegek első szembeötlő jellegzetessége egy egészen megdöbbentő időszerűtlenség. A magatartás-ideálok a mai *mesterkélt* magatartásoknak sem felelnek meg. Valamilyen izgalmat az hoz csak, hogy a típusok és fordulatok annyira elhasználtak, hogy kendőzetlen megjelenésük gyakran a paródia határát súrolja. Az egyik füzet így indul: „Henri Mounts vadonában vad ordítás hangzott el." A vadonban ezután megjelennek Alan, a sheriff-hős, és Marsh, a jópofa-kövér-ólábú-műveletlen-de-jószívű-borotválatlan segédhős. „Csúnya vidék — humorizál Marsh — szívesebben másznék fel egy whiskys üveggel az asztalra." Alan nemsokára mint mesterlövész is bemutatkozik, és természetesen úgy, hogy ellenfele szájából kilövi a cigarettát. Szinte elképesztő, hogy az epizód-fordulatok is annyira törvényszerűek, mint például az, hogy a végén a jók győzedelmeskednek. A lövész bemutatkozására sem kell — talán nem is lehet — valami újat kitalálni. Az álnok bankrabló és bandája, amikor titkolni igyekeznek kilétüket, így hazudnak: „Mi mindnyájan nagy gazdák vagyunk." Banálisan sztereotipek — de egyáltalán nem neutrálisak — a védelmezendő értékek is. Az elsőrendű védelmi objektum a *bank*. (Parker és Fia bankja, a konkrét esetben.) Ennek sérthetetlensége szent. Veszélybe kerülhet, de soha csonkítást nem szenvedhet. A bank egyenlő a legfelsőbb megvédendő erkölcsi posztulátummal. Előfordulhat — habár egészen ritkán — hogy a bankár is negatív jellem, de ilyenkor ő maga is a bank ellen dolgozik és természetesen meg is bűnhődik a végén. A siker mindig totális. Kompromisszum sem lehetséges. Az önfeláldozó és még szexuális erkölcseiben is feddhetetlen sheriff (csábítják ugyan a feslett nők, de ő nem tart fenn semmilyen házasságonkívüli kapcsolatot) elnyeri jutalmát. A sheriff jellemén nem is lehet árnyfolt (hisz a bankot védi), esetleg az történhet meg, hogy valamelyik gonosz bitorolja a mellényére kitűzött csillagot.

A Srebrna zvezda sorozat és társai tulajdonképpen egy egészen idejétmúlt, primitív kapitalizmus mellett angazsálódnak. Ennél a szintnél a tőkés rendszer is jóval tovább jutott már. Alan és Marsh továbbra is a vagyonszerzés és első tőke-akkumuláció könyörtelen időszakát igazolják, melynek értékei és normái a legdurvábban mutatják meg osztályjellegüket. A már megszerzett vagyon szent. Akinek nincs vagyona, az csak lusta lehet. Ha valaki hivatlanul lép idegen magántulajdonban levő portára, arra lőni is lehet. (Ezt a szabályt ma sem szüntették meg néhány amerikai államban — alkalmazására ugyan valószínűleg már nem kerül sor.) A bűn esszenciája a bankrablás.

Hasonló értékeket és normákat véd — habár szimbólumainak megválogatásában valamivel korszerűbb — a Modesty Blaise sorozat. A Kilencedik ég epizódban (1972 novemberében jelent meg, mint a Srebrna zvezda sorozat említett füzete is) a zseniális detektívek Pentagon-titkokat és a high society személyes és kényes kis titkait őrzik. Balázs Béla szerint a detektív a kapitalizmus Szent György lovagja.

Vannak azonban ezeknél is időszerűbb és számunkra relevánsabb motívumok is. Ponyvairodalmunk hozzájárul ahhoz is, hogy minél természetesebbnek tűnjenek és elfogadhatók legyenek a mai, hazai politikai bürokrácia, a gazdasági manipulátorok (magán- és társadalmi szektorban egyaránt) vagy épp a futballisták érdekei. Népszerű nagypéldányszámú hetilapjaink a roman-

tika rózsaszínű nimbuszával vonják be és divatként lanszírozzák a Stipe Šuvar által feltételesen középosztálynak nevezett rétegek szórakozási és költekezési szokásait, s igazolják egyre növekvő igényeit. Ismét a novemberi kioszktermékekből vennénk egy példát. A *Senzus* egyik meséje, *A csábítónő bosszúja* (alcíme: Egy főnök története, akinek be kellett nyújtania lemondását, ahelyett hogy elnyerné törekvése jutalmát) a személyzeti főnökből farag romantikus figurát. A mese arra az alaphelyzetre épül, hogy a személyzeti főnököt állandóan rohamozzák igézőbbnél igézőbb combú nők. Ma már ez így van. Az új Tristán azonban ellenáll, habár tudja, hogy mennyire egyszerű lenne kapni az alkalmon. Ez nem is lenne persze bűn. A Senzus így magyarázza a magukat felkínáló, munkát kereső nők indítékait:

„Ma sokkal több leány és asszony van állásban, mint azelőtt. Munkába szeretnének állni még a felnőtt-gyermekes háziasszonyok is, hogy megszabaduljanak a házimunka egyhangúságától. Pontosan ezek között akadnak gyakran nők, akik hajlandók flörtölni, mert a házasságban és négy fal között eltöltött hosszú évek után ismét emberek közt kívánnak lenni és be akarják maguknak bizonyítani, hogy még kívánatosak."

Nem egy nyomorúságos és szorongatott helyzet kihasználásáról van szó tehát, semmi ok sincs arra, hogy lelkiismeret-furdalásuk legyen a szocialista vállalati vezetőknek. A ponyva átvágja a szociális problémák gordiuszi csomóját. Ami a főnöknek jó, tulajdonképpen a munkát keresőnek sem rossz. Sőt. A személyzeti főnök egy alkalmat nyújt, hogy a gépírónő-jelölt „ismét emberek közt lehessen" és önmegbecsülést teremt — mint Chourineurben Rodolphe.

Hősünk azonban még így is csak egyszer él az alkalommal. Randevút javasolt, miután Mara, az egyik gépírónő-jelölt — aki egyébként úgy ült, hogy „hosszú nyúlánk lábainál még valamivel többet láttatott" — megjegyezte, hogy mint idegen, egyedül tölti estéit. A randevú Mara lakásán folyik le, a szófán, ahol Mara áttetsző nyári ruhában fogadja a szocialista gazdasági vezetőt.

De a sors és Mara is kegyetlen. Mara zsarolja a személyzeti főnököt, majd értesíti az igazgatót, és végül, 15 év becsületes munka után, 38 éves korában, a személyzeti főnöknek el kell hagynia a vállalatot, mert az igazgató botránytól fél.

Minden részvétünk, rokonszenvünk és megértésünk a személyzeti főnöké. A szexepiles gépírónőjelölteknek pedig azt sugalmazza a mese, hogy ne éljenek vissza helyzetükkel, mert igazságtalanul járnak el szegény szocialista vállalatvezetőkkel szemben.

Ugyanebben a Senzus számban olvashatjuk Annának, a csinos, 24 éves gépírónőnek vallomását, aki szerelmi hirdetésekre jelentkezik és 30000 régi dinárt kér. Keveset keresett azelőtt, de látta, hogy kolléganői hogyan találják fel magukat és milyen szépen élnek, hát elhatározta, hogy ő sem nyomorog tovább hiába. Anna kedves és őszintén hálás, ha valaki el is beszélget vele. Két hét gyakorlat után már jobban bízik az emberekben. „Jól megy minden — mondja — a férfiak jobbak, mint hittem. Eleget meg is spóroltam már." Anna életében tehát elérkezett a megváltás. Jót teszünk, ha ehhez hozzájárulunk és meg-megváltjuk 30000 régi dinárért. A történet utólag nemesíti az eddigi ilyenirányú élményeinket is.

Amikor e mesék sajátos irányú angazsáltságát hangsúlyozzuk, nem is annyira az erkölcsi tanúságot tartjuk elsősorban szem előtt. Ezeknek a tanúl-

ságoknak, vagy mondjuk „ellen-tanúlságoknak" sem lebecsülhető a hatása, szuggesztív erejüket azonban jelentősen csökkenti az a körülmény, hogy a történetek (valószínűségük ellenére) kivonatolt élményadagok, el vannak vonatkoztatva minden valós és teljesebb emberi létezéstől. Az „angazsált" ponyva hatása inkább a *divat* kommunikációs vonalain terjed. A divat pedig a lényegrevezető kérdések felett és azoktól függetlenül konstituálódik.[18] „Középosztályunk" vágyálmai és igényei *divatossá* válnak. Hogy politikai és gazdasági életünk bürokratáinak fogyasztó-hős szerepe elfogadható legyen és népszerűsödjön, a szexualitás is *irodaközpontúvá* válik. Nem véletlen, hogy a Senzus mindkét meséjében a hősnő *gépírónő*. (A libapásztorlány divatja már sokkal kevésbé lenne megfelelő.)

A divathoz nem átélésből, vagy meggyőződésből csatlakozunk. Igazi vonzóereje még a megismerés előtt mutatkozik. Csatlakozunk, hogy el ne áruljuk, hogy tájékozatlanul ért minket. A divat hirtelen csillantja fel új szimbólumát társadalmi és kulturális — mondhatnánk tömegkulturális — hovatartozásunknak. Igyekeznünk kell magunkévá tenni, hogy ne rekedjünk kívül. Terjedése — és nem felismerése — idején válik a divat a leghatározottabban imperatívusszá.

Nem a ponyvairodalom, persze, az egyetlen tényező, mely divattá kovácsolja „középosztályunk" igényeit. A kulturális szférában ehhez jelentős mértékben hozzájárulnak még az Opátiai Fesztivál, a Beogradsko proleće és társai, az „alsó-középosztály" szintjén az új népzene. Idetartoznak a szépségversenyek is, a különböző válfajú kísérő-businessel, melyekről felesleges bizonygatni, hogy mennyire szocialista-ellenes módon viszonyulnak a női egyenjogúság problémájához. Természetesen ezzel nem azt akarom mondani, hogy tiltani kellene a slágerfesztiválokat és szépségversenyeket. A kispolgárságot nem is lehet forradalmi dekrétumokkal megdönteni. Szembe kell azonban helyezkedni azzal a törekvéssel, hogy ezek a manifesztációk a mai — tehát elvben kommunista — vezetőréteg rendezvényeivé akarnak válni egy kispolgári idill és igény-affirmálás felkínálásával, amiért cserébe kapják vezető kultúrpolitikusainkat mint zsűritagokat és a munkásosztály érdekeit mint ideológiai paravánt.

A ponyva közegében erjedő magatartás-divatok és státus-szimbólumok talaján természetes, hogy — amint a november 18-i Politika közli — az utazási irodák *amerikai* (s nem nemzetközi!) egyesületének évi összejövetelén Las Vegasban 150 jugoszláv képviselő jelent meg.

4. PONYVA ÉS JOG

A ponyva tartalmi jegyeinek vizsgálata azt mutatja, hogy a ponyva igyekszik a mindenkori uralkodó réteg oldalán elhelyezkedni és érdekeit védeni. Ezért érthető, hogy a joggal ritkán kerül konfliktusba, inkább valami előlegezett bizalmat élvez. Nem cenzúrázzák, hanem ellenkezőleg, maga kerül cenzori posztra, része a társadalmi cenzúrának.

Kétségtelennek tűnik, hogy ezek a viszonyok és összefüggések nem folytatódhatnak zavartalanul egy olyan társadalomban, mely a szocializmust építi. Ebből azonban még nem következik feltétlenül, hogy a ponyvát tiltani kellene. Nem lehet megoldás egy „pozitív" inkvizíció, még akkor sem, ha azzal indítjuk útnak, hogy ne Veronese-féle műalkotásokkal foglalkozzon, hanem igyekezzen inkább visszavágni a Veronesen, vagy az „entartete Kunst"-

nak minősült műveken, vagy Anna Ahmatován (Zsdanov az „eszmeietlen reakciós irodalmi mocsár" képviselőjének nevezte), vagy mondjuk a Szolzsenyicinyen esett sérelmekért.

Ez nem lenne összeegyeztethető a szocialista jog fejlődési irányvonalával, mely nem a totális intervencionizmus felé törekszik, hanem az elhalás útjára lép, és a társadalmi rend alapértékeit biztosítva egyre szélesebb területet hagy az állami kényszer nélkül fejlődő társadalmi folyamatok számára. Ezen a területen bontakozhatnak ki egyre inkább egy *emberi* totalitás körvonalai. A ponyva tiltása feltételezné az abszolút irodalmi és művészeti értékek és mércék meghatározását — és e mércék alkalmazását avatatlan kezekbe helyezné. Ez veszélyeztetheti az irodalom és művészet fejlődését, kreatív kibontakozását. A korlátozó és tiltó jogszabályok megfelelőek lehetnek arra, hogy növeljék néhány uralkodó alapelv vagy dogma tekintélyét — de nem lehetnek alkalmasak arra, hogy új kultúrát és kultúr-magatartást sugalmazzanak.

Pedig erről van szó. A ponyva nem véletlenül burjánzik nálunk. Tömeges fogyasztása elsősorban egy tömeges kulturális elmaradottságra épül. A Kultura c. folyóiratban megjelent elgondolkoztató cikkében[19] Pavičević hangsúlyozza, hogy csak Szerbiában, az ifjúság körében, az írástudatlanok száma évenként 30000-rel *növekszik*! Más téren is visszaesés mutatkozik az általános kultúra terjesztésében. Ebben a közegben nyilvánvalóan nincsen elég természetes ellenállás a ponyvával szemben és ezért — ha tiltó jogszabályokra nem is — társadalmi akcióra feltétlen szükség van.

Ilyen akció tekintetében elmaradunk néhány burzsoá állam mögött is. A franciaországi tv-vállalatok határozottan elvetették, hogy műsorukra tűzzék a Peyton sorozatot. Kanadában követelik, hogy vegyék le a műsorról a western filmek nagy részét, mert fajüldöző magatartást népszerűsítenek az indiánokkal szemben. Kloskowska arról ír, hogy a nyugat-európai országokban a szervezett közvélemény jónéhány esetben sikeresen szembeszállt ponyvacikkek terjesztésével.[20]

Mit tettünk mi? Nagyon sokáig az égvilágon semmit. A ponyvának helyenként (vajdasági gyakorlatunkban is) sikerült kivonnia magát az önigazgatói ellenőrzés alól is. Szerkesztését és kiadását gyakran egy külön business-részleg végezte a kiadóvállalatokon belül, mely részleg nem tartozott a kiadótanácsok társadalmi ellenőrzésének hatáskörébe. Ivo Andrić kiadásához szükség volt arra, hogy beleegyezését adja a kiadói tanács. De egy Larry Kent sorozat például előlegezett bizalmat élvezett. (A kiadóvállalatokról és kiadóintézményekről szóló új vajdasági törvény alapján ez a gyakorlat remélhetőleg gyökeresen megváltozik).

Az utóbbi év legjelentősebb — és egyben legtöbbet vitatott — intézkedése, mely gátolni igyekszik a ponyva terjedését, a ponyva megadóztatásáról szóló törvényes rendelkezés. Ilyen megadóztatásra alapot nyújt a szövetségi forgalmi adóról szóló törvény (JSZSZK Hivatalos Lapja, 1972/33) valamint a Szerb Köztársaságban érvényes kiskereskedelmi forgalmi adóról szóló törvény (SZSZK Hivatalos Közlönye, 1971/51). A szerbiai törvény csak Szűkebb Szerbiában alkalmazandó, a szövetségi törvény mellett. A szerbiai adó alól csak azok a kiadványok mentesülnek, melyeket a törvény felsorol.[21] Vajdaságban a szerbiai adótörvény nem alkalmazandó és a szövetségi törvény alapján kivetett adó alól is mentesülnek azok a kiadványok, melyeket a Tartományi Oktatási Tudomány- és Művelődésügyi Titkárság erre alkalmasnak vél. Az adó alól azok a kiadványok mentesülnek, melyek „külön társadalmi és kultúrértékűek". A ponyva megadóztatásából befolyt összeget a törvény-

szabályok értékesebb kiadványok pénzelésére, könyvtárak fejlesztésére és egyéb kultúrcélokra szánják.

Ezeknek az intézkedéseknek a támogatói a törvényszabályok célját és értelmét abban látják, hogy sebészi beavatkozás helyett orvosságokkal segítsék társadalmi szervezetünket a „betegség" leküzdésében. Megnehezítik a ponyva egzisztálásának feltételeit és egyben kedvezőbb anyagi feltételeket teremtenek értékesebb művek kiadására.

A megoldások azonban nem problémamentesek. A „külön társadalmi és kultúrértékek" meghatározásának problémája előtérbe helyezi a *mércék* kérdését; méghozzá olyan mércékét, melyek nem a kiadói tevékenység és önigazgatás folyamatában alakulnak ki, hanem azon kívül nyernek meghatározást. Ez pedig igen súlyos és hálátlan feladat elé állítja a művelődési és oktatásügyi titkárságokat. Az eddigi eredmények sem egyértelműen bátorítóak. Az illetékes tartományi titkárság 1972. július 27-i véleményezése alapján az általános forgalmi adó alól mentes pl. a jubiláló Gál László verseskötete, de a Srebrna zvezda sorozat és a Modesty Blaise füzet is. Parker és Fia bankja és a Pentagon titkok így nemcsak Alan, Marsh és Modesty Blaise védelmét élvezik, de a jugoszláv társadalomét is, méghozzá külön társadalmi értékekként. A ponyvának így deklarative és a nagykapun is sikerül az a felzárkózás, melyet eddig csak nehezen észrevehető hajszálcsöveken való felszivárgással kísérelhetett meg.

És lennének problémák még ilyen melléfogások nélkül is, mert a törvényes rendelkezések — akármennyire paradoxálisan hangzik is — akkor érhetnek csak el eredményt, ha hatástalanok maradnak. Ha a tényleges kultúrértékeket a ponyva-adó támogatja és megjelenésüket ez teszi lehetővé, akkor automatikusan megfeneklik a nívós kiadványok terjesztése is, ha eredménnyel jár a ponyva-adó törvény, azaz ha leáll a ponyvakiadás.

Olyan kultúrpolitikai megoldásokra lenne tehát szükség, melyek a kiadóvállalatokat nem hozzák olyan helyzetbe, hogy a ponyvától függjenek (akár közvetlen bevétel formájában, akár a ponyva-adóból származó társadalmi eszközök révén).

A ponyvát nem tiltani kell előre megszabott külső mércékkel, melyek keveset, vagy túl sokat diszkriminálnak és (mert) nem követhetik közvetlen közelből a műfajon belüli mozgásokat, hanem a kiadói tevékenység önigazgatói szerveiben és azok munkájában kell felvenni ellene a harcot. Hogy e harc egyenlő feltételek mellett folyhasson, tovább kell erősíteni a kiadói tevékenység önigazgatói bázisát (elsősorban írók, kritikusok és általában az alkotók szélesebb bevonásával) és mentesíteni kell az önigazgatói véleményalakítást az anyagi kényszermegoldások béklyóitól. Ily módon érhetjük el, hogy a ponyvát — ha nem is semmisíthetjük meg — rangjának megfelelően kezeljük; és ily módon tisztázhatjuk a ponyvát és a ponyvaterjesztést jellemző tényleges ideológiai alapállásokat.

A ponyvával való szembeszegülés egyszersmind szembeszegülés az egyik legfájóbb szociális különbséggel, a kultúrszint-különbséggel (mely táptalaja a ponyvának, s amelyet a ponyva igyekszik is fenntartani és tovább mélyíteni). A kultúrszint-különbségek pedig nem szűnnek meg egyszerűen és automatikusan bizonyos gazdasági problémák megoldásával. Erre is külön munkát és energiát kell fordítanunk. Lenin hangsúlyozza, hogy kultúrforradalomra is szükség van ahhoz, hogy egy ország szocialista országgá alakuljon.

JEGYZETEK

[1] Mely ideologizálva — esetleg demagogizálva — mint országfenntartás, nemzetfenntartás, népfenntartás, sőt létfenntartás jelenik meg a köztudatban.

[2] Lásd *Leiss,* Kunst im Konflikt, 1971, 34. oldal

[3] *Ždanov,* Referat o časopisima „Zvijezda" i „Lenjingrad", 1946, 32. old.

[4] Ez a kérdés ugyan nem volt még egyszer és mindenkorra elintézve. 1933-ban egy Stuart nevű vámtiszt elkobozta az Utolsó Ítélet reprodukcióit és a következő jelentést tette: „Tisztelt Uraim. Két csomag érkezik mellékelve. A könyvek becstelen fotókat tartalmaznak. A „Sixtusi Kápolna kupolája", egy bizonyos Michael Angelo által. Kérem tegyék meg a megfelelő törvényesen előírt intézkedéseket a vámelőírások értelmében, melyek az efajta cikkek behozatalát tiltják és elkobzásukat elrendelik."

[5] A Veronese-perre vonatkozó adatokat *Leiss* könyvéből idéztük. (I. m. 45—49. old.)

[6] Hangsúlyozza *Pound,* neves amerikai jogfilozófus, a status quo kategóriájáról írva a görög jogbölcseletben. (Pound, An Introduction to the Philosophy of Law, 1966, 34. old.)

[7] *Platón,* Az állam, 1970, 82. old.

[8] *Vitányi,* Második Prométheuszi forradalom, 1971, 251. old.

[9] *Balázs,* A kispolgár és a film, Korunk, 1930, December 865. old.

[10] *Hermann,* A giccs, 1971, 209—211. old.

[11] Ez természetesen nem vonatkozik fenntartás nélkül a műfajra mint egészre, melynek vannak perspektívái és mely mutatott már értékes alkotásokat is, de vonatkozik a műfajon belül produkált alkotások nagy részére.

[12] Narodna i tzv. nova narodna muzika u programu Radio-Beograda, 1972 — a szerzők: Vojislav Kostić, Sveta Lukić, Ljubinko Milojković, Dr Miroslav Savičević. Munkatárs: Persida Stefanović.

[13] Idézett tanulmány, 19. old.

[14] *Cazeneuve,* Les pouvoirs de la télévision, 1970, 142. old.

[15] *Marx—Engels,* Művészet irodalom, 1949, 49. oldal

[16] Uo.

[17] 1964-ben, csak Szerbiában a roto-technikával nyomott regényfüzetek össz-példányszáma 3 500 000, a strippeké pedig 1 600 000. 1968-ban e számok már 9 000 000-ra, illetve 15 500 000-ra ugranak. Egyes kiadványok átlagos példányszáma 50—70 000. (Lásd Jovičić, Šund, — nepoznati osvajač, Gledišta, 1970, 585—6. old.

[18] Erről részletesebben, *Várady,* Vagy nem maga az élet a legjobb időtöltés, 1971, 91—102. old.

[19] *Pavičević,* Nove potrebe — novi vidovi kulture, Kultura, 1970, 8-as szám, 133—134. old.

[20] *Kloskowska,* Tömegkultúra, 1971, 213. old.

[21] SZSZK Hivatalos Közlönye, 1972/26 és 1972/30

REZIME

PRAVO I ŠUND

Razmatrajući odnos prava i šunda, autor se prvo zadržava na odnosu prava i umetnosti, analizirajući spor iz XVI veka oko jedne slike Veronese-a, koji je u neku ruku prototip za formiranje umetničkih kriterijuma. Nakon navođenja različitih stavova vlasti prema umetnosti, uključujući i Hitlera i Ždanova, postavlja se pitanje, zašto šund, koji se pojavljuje pod okriljem umetnosti, nije dolazio u sukob sa pravom (sa izuzetkom pornografije).

Šund i pravo imaju slične uloge u pogledu održavanja jednog društvenog statusa quo. Šund predstavlja jedan od izvanredno uticajnih faktora za održanje jednog status quo na nivou malograđanske svesti, a istovremeno podupire i položaj vladajućih slojeva (buržoazije ili birokratije, na primer). Delovanje šunda je ospokojavajuće, bilo da se radi o erotici,

ili trileru, ili novoj narodnoj muzici. Dajući ekstrakte osećajnosti, aktuelnosti i tome slično. Šund uništava stvarne veze sa realnošću, sa kontekstom sadašnjosti i odvaja ljude od mogućnosti kritičkog delovanja.

Iako je šund naglašeno neutralan, u šuštini teži da se angažuje na strani vladajućih. Takva tendencija postoji i kod nas, jer šund nastoji da se pojavljuje pod okriljem naše političke i ekonomske elite i nastoji da bude cenzor, da ne bi bio cenzurisan. Prema ovakvim nastojanjima često je nedostajao kritički stav.

Na kraju autor vrši analizu pravne regulative kod nas, i razmatra mogućnosti drugih vidova borbe, koja treba da je istovremeno borba protiv razlika u obrazovanju i kulturi, kao i najbolnijim — socijalnih razlika.

SUMMARY

LAW AND TRASH LITERATURE

Investigating the relationship between law and trash literature, the article focuses first on the relationship between law and art, analizing a XVI Century trial concerning a Veronese painting. After mentioning several attitudes of state authorities towards art (including the attitude taken by Hitler and Zhdanov) the question is raised, why there has been no conflict between law, state authorities and trash literature (with the exception of pornography).

Law and trash literature have very similar roles in supporting a social status quo. Trash literature is among the highly important factors which is endeavouring to maintain a status quo on the level of a petit bourgeois consciousness, and at the same time, it is supporting the position of the ruling strata (of the bourgeoisie, or bureaucracy, for example). Trash literature has a tranquillizing effect, both in erotic publications and in a thriller novel. The „new folk music" exerts the same infulence. By giving extracts of sentiments, actuality, etc. trash literature is destroying connections with the reality, with the context of the present time, and divorces people from the possibilities of critical action.

In spite of its ostentatious neutrality, trash literature is engaged on the side of the rulers. Such a tendency exists in our country as well, since trash literature endeavours to appear under the patronage of the political and economic elite, trying to be censor, to avoid being censored.

At the end, the article gives an analysis of the present Yugoslav statutory regulations, and points out at the same time other ways of fighting against trash literature, which should as well be a fight against gaps in education and culture, one of our most disturbing social differences.

Dávid András

HOGYAN LÁTTATJUK PETŐFIT TANÍTVÁNYAINKKAL?

1.

Petőfiről, illetve költészetének iskolai oktatásáról szóló tanulmány-, cikk- és írássorozatunk, amelyet itthon és külföldön magyar és szerbhorvát nyelven jelentetünk meg, azzal az alapvető célkitűzéssel készül, hogy minél világosabbá és közérthetőbbé tegyük mindazt, ami hazai körülményeink között jelenti és jelentheti oktató-nevelő munkánkban Petőfit –, Petőfi költészetének esztétikumát és eszmeiségét: emberi és költői minőségeit.

Dolgozataink egytől-egyig a költő születésének 150. évfordulója alkalmából íródtak azzal a szándékkal, hogy a hazai oktatás kereteiben alakuló Petőfi-képből fölmutassák azokat a színfoltokat, amelyeknek föltétlenül előtérbe kell kerülniük; de egyben ahhoz is hozzájáruljanak, hogy az előttünk felnövő ifjú nemzedékek tudatában igazi értékekre épülő és alapvető vonatkozásaiban egyértelmű Petőfi-képet alakítsunk ki, s azt igazi tartalommal telítve, tartós élménnyé és cselekvésre serkentő erővé avassuk.

Ilyen célkitűzéseinknek megfelelően vezérgondolataink több-kevesebb hasonlatossággal csaknem minden ilyen írásunkban újból s újból föl fognak tűnni.

2.

Jugoszláviában, ahol több kultúregyesület, számos iskola és igen sok utca viseli a nagy költő nevét, a magyar nyelven oktató tanintézetek a szó erejével, a vers parázsló tüzével, a költői üzenet időt és teret legyűrő életességével, a párját ritkító és mindenképpen kivételes, személyes emberi-költői példa fáklyafényével hirdetik és tudatosítják Petőfi egyedülálló emberi és költői nagyságát.

A fasiszta megszállás esztendeiben a jugoszláviai magyarság legelszántabb, leginkább tettre kész csoportja a költő szellemének, forradalmiságának és mindent elsodró szabadságvágyának hódolt, az ő üzenetét váltotta valóra, amikor magasra emelve az ötágú csillaggal ékesített magyar trikolort, megalkotta a Petőfi-brigádot. A Petőfi forradalmi égisze alatt egyesített és toborzott jugoszláviai magyar szabadságharcos partizánok vérük és életük áldozatával járultak hozzá, hogy ma a jugoszláviai magyar ember emelt fővel járhasson, de hozzájárultak ahhoz is, hogy a világszabadság, a szabadság lánglelkű költőjének szava közvetlen és konkrét értelmet nyerhetett. Petőfit épp

ezért a szabadság kitapintható tényével együtt érezzük és érezhetjük a legteljesebb mértékben a magunkénak, és ezért nyer költői arcéle egy, a jugoszláviai magyarsághoz kötődő, külön színárnyalatot is. Olyan sugárzó színárnyalatot, amelyre méltán vagyunk büszkék, és amely Petőfi szellemét a szó szoros értelmében, ténylegesen élővé teszi, de amely egyben megtisztelő kötelességet ró mindannyiunkra, különösképpen pedig az iskolai oktatást végző pedagógusokra; ti. azt a kötelességet, hogy méltó, tudatos és következetes sáfárai legyünk mindannak, ami Petőfi szellemiségét jelenti általában az emberiség és egyetemes magyarság szempontjából, de ugyanakkor annak is, ami Petőfi valóra váltott szellemiségét jelenti nálunk a szabadságharcos Petőfi-brigádhoz fűződően.

Ha tehát dolgozatunk témáját ezeknek a momentumoknak a tekintetbevételével közelítjük meg, nyilvánvalóan felelős és csöppet sem egyszerű kérdés taglalására vállalkozunk; de tesszük ezt igazi bennső örömmel abban a reményben, hogy legalább részben is sikerül fölmutatni, miszerint a jugoszláviai magyar nyelvű oktatásban Petőfi arculatát ecsetelve, a lehető legrangosabb emberi értékekre nevelünk, amelyek sorában egyenrangúan ott szerepel az egyetemes emberiség egységének eszménye, az univerzális magyarság tudata, s nem utolsósorban a jugoszláviai magyarsághoz tartozás vállalása; de ott található az emberi jogokhoz, a mások szabadságához és a sajátunkéhoz, egy igazibb, a „bőség kosarát" igazságosabban osztó társadalomhoz, és a személyes helytállás megalkuvást nem ismerő eszményéhez való ragaszkodás. Mélységesen meg vagyunk győződve ugyanis arról, hogy Petőfi nevével és példájával az emberi egyetemesség, a magyarság és a szabadság eszméinek tiszteletére, vallására és szeretetére nevelünk.

3.

Az így megvalósítandó Petőfi-élményhez, Petőfi ilyen alapokon nyugvó tudatosításához az iskoláskor előtti intézményekben, az óvodákban kezdjük a munkát. A jugoszláviai magyar gyermek óvodai keretben Petőfi nevét először ugyanis az *Anyám tyúkja* soraival kapcsolatosan hallja.

Költőnk a feledhetetlen és a maga közvetlen egyszerűségében megismételhetetlen gyermekkor világának varázsos pillanatát avatja e versben örökérvényűvé, s a meghittségnek, az áramló derűnek ezzel az apróka emberpalántákhoz oly közelálló, korholó-becéző délibáb-játékával, a vers szívbe és tudatba lopakodó muzsikájával indul meg gyermekünk ismerkedése, barátkozása intézményes keretben a költő-óriással.

4.

Az általános iskola első osztályától ez az ismerkedés és barátkozás folyamatos: skálája mindinkább szélesedő, bővülő, tematikáját és eszmeiségét tekintve pedig mindinkább gazdagodó. Ennek megfelelően az általános iskola első négy osztályában tanulónkat Petőfi tanítja arra, hogy szeresse a virágot, s vele együtt gyönyörködjék a tájban, miközben konkrétan is tanulja meglátni a szépség egyszerűségét és nagyságát ilyen képek révén: „Mi kék / Az ég! / Mi zöld / A föld!" — vagyis megtanulja alapvető színhatásaiban, tónusaiban látni a világot, amely egyébként színben, formában, hangban, illatban veszi körül. S ugyancsak Petőfi véteti észre tanulónkkal, hogy az előbb még oly

ragyogó kék ég komor tónusúvá változik, mert „Ereszkedik le a felhő / Hull a fára őszi eső". Meg kell állapítania a költővel együtt, hogy immár „Itt van az ősz, itt van újra,". A költőtől tanulja látni és meglátni a szülőföldet, majd a szülőföld legdrágább lényeit: a forrón szeretett édesanyát a „Füstbe ment terv" édesbús capricciójában, illetve azokban a sorokban, amikor István öccsének üzen, miként szeresse, óvja és tisztelje édesanyjukat meg édesapjukat. És a költőtől tanulja szívből szeretni az anyát, megbecsülni az ő kezéből való fekete kenyeret, s az otthon mindent megszépítő és átlényegítő roppant erejét. Mindezt pedig ebből a rövidke néhány sorból:

Miért aggódol, lelkem jó anyám,
Hogy kenyeretek barna, e miatt?
Hisz meglehet: ha nincs idehaza,
Tán fehérebb kenyérrel él fiad.
De semmi az! csak add elém, anyám,
Bármilyen barna is az a kenyér.
Itthon sokkal jobb ízű énnekem
A fekete, mint máshol a fehér.

(Fekete kenyér)

S a költő fogja kézen tanulónkat, amint a mese költeményebe ötvözött világa felé vezeti. Arany Lacival köthet ilyképpen barátságot, s vele együtt ámulhat-ujjonghat az ürgefogás hamiskás-bájos históriáján. És rácsodálkozhat a napra, s olyképpen oldhatja meg ezt a talánynak is beillő tüneményt, ahogyan a mesék világában szokás. A megoldást Petőfi kínálja neki:

Mi az a nap? mi az a nap?
Nem is nap az tulajdonkép.
Ugyan mi hát? . . . hát semmi más,
Mint egy nagy szappanbuborék.
Valami óriásfiú.
Kifújja reggel keleten,
S szétpattan este nyugaton, —
És ez minden nap így megyen.

(A nap)

Innen már csupán egyetlen lépés választja el tanulóinkat Tündérországtól, János vitéz és a költő tündöklő színekben pompázó és örökifjú, boldog és igazságos világától. S ezzel egyben zárul is az a körkép, amely Petőfihez kötődik magyar tannyelvű általános iskoláink alsó tagozatában: az első négy osztályban.

5.

Az általános iskola V. osztályos tanulója immár régi, kedves ismerősként üdvözli Petőfit, s a VIII. osztályig számos alkalom nyílik a vele való barátkozás elmélyítésére. Az V-től a VIII. osztályig közvetlenül is a költő tüzetesebb és jobb megismerését szolgálja a mintegy hoszonkét Petőfi tollából származó, illetőleg róla szóló szöveg, s e szövegek értelmezését a tankönyvek megfelelő részein beiktatott életrajzi jegyzetek teszik teljesebbé.

Alkalom adódik tehát arra, hogy tanulóink elmélyítsék a költő tájszemléletével kapcsolatos ismereteiket, az olyan táj költői ábrázolását, amilyen alföldi, pannón világunkban a Vajdaság is. Ennek, az ilyen képnek a kibontását és láttatását segítik elő átütő sikerrel Petőfi tájfreskói a Tiszáról, az Alföldről, a téli pusztáról vagy a Duna mentén álló kis lakról, illetőleg a szülői otthon iránt a távolban érzett nosztalgia örökérvényű, időtlen időket befogó érzéséről; hiszen örökké volt és lenni is fog a világ bármely pontján a távolból a meleg otthon biztonságát áhító, az otthon egész világot jelentő univerzuma után vágyakozó, sóvárgó, távolba szakadt gyermek. És ehhez a tájhoz kapcsolódik a falu végi kurta kocsmának a közeledő éjszaka csöndjéből kiváló, muzsikás, cimbalmos hangossága, s a benne váratlanul lejátszódó, teljes regiszterében kiteljesedő, szívet és észt egyképpen betöltő, elsodró intenzitású, páratlan tömörséggel komponált magyar rapszódia.

Aztán egymást váltják azok a szövegek, amelyek a költő személyesebb megismerését célozzák: egyéniségének, törekvéseinek, életpályája eszméinek megkörvonalazását. Tanulóink egy sikerült dramatizált életrajz keretében így az aszódi diák életébe nyernek betekintést, majd elkísérik arra az egy estére, amit otthon tölt el a szülők társaságában, mintegy a távolból feléjük irányított nosztalgikus vágyakozás beteljesüléseként; amikor érző szeretetre vágyó szíve arról bizonyosodik meg, hogy a földön neki van a legszeretőbb anyja. Mindehhez pedig szervesen kapcsolódik az öccséhez, Istvánhoz intézett üzenet, az otthonért, a szülőkért aggódó episztola. De az aszódi diákból, majd pedig a haza látogató s egy estét a szülői házban, a szülők körében töltő ifjú színész immár költővé érlelődik, s a *Ha férfi vagy, légy férfi* c. költeményében már ott az erkölcsi magatartás, a világlátás egész vallomása. Az etikai alaptétel: „Koldusbot és függetlenség!", a magatartás modellje pedig pontosan az, amit Petőfi minden szava, minden tette, egész költészete és egész lobogó ifjú élete példáz:

Légy tölgyfa, mit a fergeteg
Ki képes dönteni.
De méltóságos derekát
meg nem görbítheti.

(Ha férfi vagy, légy férfi)

Tudja, érzi és teljes bizonyossággal hirdeti, hogy az édesanya jövendölése színigaz, az álom valójában költői jövendőjének tükre:

Anyám, az álmok nem hazudnak;
Takarjon bár a szemfödél:
Dicső neve költő-fiadnak,
Anyám, soká, örökké él.

(Jövendölés)

A XIX. század költői c. vers sorra kerülésekor, az eddig vázolt előzményekre építve, már azt a Petőfit állítjuk tanulóink elé, aki maradéktalan költői hivatástudatával emelkedik a kortárs-poéták többsége fölé, aki a népért folytatott küzdelmében egyértelmű, aki a megalkuvást a legerélyesebben félretaszítja. A nép zászlaját pedig vele együtt magasan kell hordania a kor

minden költőjének, amíg elérkezik a pillanat, hogy a bőség kosarából mindenki egyaránt vehet, hogy a jog asztalánál mindenki egyaránt foglalhat helyet, s hogy a szellem napvilága ragyog minden ház ablakán.

Magától értetődő lesz ezután, hogy a költőtársak közül magasan kiemelkedő, fáklyalángként izzó költő-vezér a respublikára esküszik, a nép nevében követel a népnek emberjogot, miközben Dózsa György héroszi alakját idézi mementóként és elkötelezett büszkeséggel, s a szabadsághoz írja szerelmes költeménynek is beillő sorait:

Kerestünk mi égen-földön téged
egyetlenegy igaz istenséget,
Te vagy örök, a többi mind bálvány,
Mely leroskad, egy ideig állván.
. . . . . .
Te vagy a mi törvényes királyunk,
Trónusodnál ünnepelve állunk.
Körülötted milljom s milljom fáklya,
Meggyúlt szíveink lobogó lángja.
(A szabadsághoz)

Ezt követően tanulóink Petőfi úti élményei nyomán, utazásainak költői reflexiói tükrében követik a költő csillagútját. Eljutnak vele Aranyékhoz, és szemtanúi egy példamutató és minden vonatkozásában önzetlen és komplett költői és emberi barátság ritkaszép szimfóniájának.

Az előzőeket ezután komorabb képek váltják föl, ti. a *Szeptember végén* sorai nemcsak a völgyben nyíló kerti virágok közé besurranó ősz melankóliáját, hanem a kivételes emberek megérzésének, jövőbe révedő tekintetének döbbenetét sugalmazzák, annak a minden embert mindenkor és mindenütt hatalmába kerítő döbbenetnek a visszavonhatatlan megérzését, hogy „Elhull a virág, eliramlik az élet . . ." Amit még ezután tudnak meg a költőről, az utolsó napjaira, utolsó pillanataira vonatkozik Illyés Gyula remek víziójában.

Ha mindehhez hozzáadjuk még a házi olvasmányként szereplő János vitéz teljes szövegét, leszögezhetjük, hogy a jugoszláviai magyar tannyelvű általános iskolában az előbbiek során vázolt, illetve ennek megfelelő, olykor csak ebben a keretben maradó, más esetekben viszont ezt a keretet mennyiségi és minőségi vonatkozásaiban erőteljesen meghaladó Petőfi-élmény alakul ki, amely — jóllehet sok kívánni valót hagy maga után — egy célt ilyenformán és most is sikerrel tölt be; azt ugyanis, hogy elhinti a nagy költő iránti érdeklődés magvait, és minden bizonnyal megalapozza Petőfi további megismerésének igényét.

6.

Az iskolai Petőfi-kultusz építésének következő lépcsőfokát a középiskoláinkban folyó ilyen irányú tevékenységben követhetjük nyomon. A magyar nyelven oktató tanító- és óvónőképzőben, a tizenkét gimnáziumban, a technikumoknak megfelelő szakközépiskolák és szakmunkásképző iskolák gazdag hálózatában irodalomoktatásunk rangos helyet biztosít a Petőfi-életműben rejlő esztétikum és eszmeiség középiskolai szintű tudatosításához, valamint Petőfi ragyogó emberi egyéniségének fölmutatásához. Ezt az alapvető kettős célt szolgálja a

középiskoláinkban földolgozásra kerülő mintegy hatvanöt Petőfi-szöveg, illetve vele foglalkozó írás. Annak az igénynek megfelelően, hogy Petőfiről középiskoláinkban relativitásában is minél teljesebb, minél optimálisabb képet adjunk, földolgozásra kerül életének és költészetének valójában minden fontosabb, minden jelentősebb mozzanata. Tehát: a szülők, a szülőföld; az iskoláztatás, az első versek, a színészélet és katonáskodás intermezzója, a pápai diákoskodás, a pozsonyi és debreceni tartózkodás, a Vörösmartyval való találkozás, illetve a merész költői pályaív kibontakozása, a népies költő jelensége, az ars poeticájában domináló művészi egyszerűség, a tájfestő lírán és prózán való munkálkodás, a tájvers lírai realizmusának igénye, a népi realizmus remekművének, a János vitéznek a megalkotása, a plebejusi népiesség és politikum helye és szerepe, a válságos esztendőket követően a forradalom lángjainak szítása, az Arany Jánossal teremtett és ápolt barátság művészi és közvetlen poétikuma, a szabadság és szerelem egységes igénye, a politikai program kibontása, a haza és haladás ügyének dominálása, a magyarság, valamint az emberiség és világszabadság eszméinek hirdetése, szerelmi költészetének páratlanul személyes líraisága, a közösségi és egyéni nagyszerű egysége, a szabadságharc katonájaként lanttal és karddal szereplő költő, a szó és tett megbonthatatlan harmóniája, az ember költői halála, a költő és poézise lángolásának örökléte; Petőfi utóélete, és végül: magyar irodalmi-világirodalmi relációi.

Mindebből következően középiskolás tanulóinkat úgy tanítjuk hódolni Petőfi hatalmas szellemének, ahogyan Juhász Gyula int erre a következő szavakkal:

Lejárt egy század . . . Ó, mi az neked,
Kire eónok várnak, az öröklét
Mély tengerében és kristály egében,
Mi az neked, kit most kezd érteni
Vak és süket álmából ébredezve
Az ember, és most kezd hódolni szóval,
Szívvel, virággal, zászlókkal, tüzekkel,
. . . . . .
Lejárt egy század! Ó, mi az neked,
Ki már e földi élet szűk határán,
(Ahol huszonhat esztendőt lobogtál)
— Határtalan szárnyakkal szelted át
A végtelent és örökkévalót:
A föld szívébe szálltál és a napba,
A káoszt láttad, és a végítélet
Bősz trombitái zengettek füledbe!
Huszonhat évvel egy egész világot
Teremtettél nekünk s egész világért
Mentél halálba, megváltó magyar!
. . . . . .
S ha a romokból lassan majd fölépül
Egyenlőség, testvériség, szabadság
Nagy szentegyháza: a te énekedre
Emelkedik majd mindenik köve,
És szíved vérétől lesz ronthatatlan,

Jövő királya, fönséges csodás,
Örök magyar erő: Petőfi Sándor!

(Petőfi szellemének)

A középiskolai szint után Petőfi szellemét és költői üzenetét főiskolai és egyetemi fokon is oktatjuk, ami tehát annyit jelent, hogy költőnk tolmácsolása intézményesen az óvodában veszi kezdetét, s az egyetemen zárul.

7.

Szólnunk kell azonban arról is, hogy Petőfi poézisét a magyar szóval bevittük a szerbhorvát tannyelven oktató általános iskolákba és középiskolákba is. Igen, a magyar szóval. Arra gondolunk ugyanis, hogy a magyar ajkú tanulók szép száma szerbhorvát tannyelven végzi tanulmányait mind az általános, mind pedig a középiskolai fokon. Ténynek véve ezt a jelenséget, kötelességünknek éreztük, hogy ezeknek a tanulóknak is — jóllehet pótoktatás keretében — biztosítsunk némi anyanyelvi és ezen túlmenően némi anyanyelvű kultúrát. Ennek az alapvető igénynek megfelelően Jugoszlávia magyarlakta területein ma már szervezetten folyik az ún. anyanyelvápolási pótoktatás. Ez az oktató-nevelő tevékenység felöleli a nemzeti történelem főbb mozzanatait, a magyar muzsika és képzőművészet elemeit, valamint a nyelvünkre és a magyar irodalomra vonatkozó alapvető, eligazító és tájékoztató ismereteket. Ebben, az így komponált munkában kerítünk sort arra is, hogy az anyanyelvű iskoláinkon kívül tanuló magyar nemzetiségű gyermek ugyancsak megismerje, megszeresse és tartósan a szívébe zárja Petőfit. Ezt a célt szolgálja a mintegy harminc idevonatkozó szöveg, valamint Petőfi jugoszláv irodalmi kapcsolatainak tudatosítása. Hadd idézzük azonban itt csupán a pótoktatásban részesülő középiskolások kézikönyvében található életrajzi jegyzet néhány sorát:

„Petőfi az 1848-i márciusi forradalom lánglelkű költője, de ugyanakkor zseniálisan tisztán látó vezére és hőse. Forradalmi lírájának vezérszólama a demokratizmus és a haladó nemzetköziség: a nemzeti szabadság és a világszabadság gondolata. Egyéni zsenialitása abban is megnyilvánul, hogy legmélyebb meggyőződéssel kapcsolja a magyar forradalom láncszemét az európai forradalmak láncolatába. És ennek, az ilyen forradalomnak lesz viharmadara, majd halhatatlan vértanúja.

Ugyancsak a magyar szóval visszük be Petőfit azoknak a szerbhorvát anyanyelvű tanulóknak a szívébe is, akik szabadon választható tárgyként tanulják a magyart. Ezeknek a száma egyébként nem is csekély, meghaladja ugyanis a tízezret. A szóban forgó tanulóknak, amint a magyar nyelv virágoskertjét járják, ugyancsak átnyújtjuk Petőfi költészetének pompás rózsacsokrát igazi versélménynek, de azzal a céllal is, hogy nyelvünkkel együtt ismerjék meg Petőfi által és Petőfiben magyar népünk lelkületének, szellemiségének és individualitásának, szabadsághoz való ragaszkodásának és izzó hitének legméltóbb szemléltetőjét, legigazibb reprezentánsát.

8.

Így tanítjuk tehát Petőfit a jugoszláviai magyar iskolákban, de a magyar szó közvetítése nyomán a szerbhorvát nyelven oktató intézmények egy részében

is. Így helyezzük el tehát Petőfi örökzöld koszorúi mellé a miénket is. Mindez pedig nem mondható újabban kialakított gyakorlatnak, hiszen bizonyító érvként elegendőnek látszik, ha elmondjuk, hogy a fölszabadulás óta mindmáig sok író, költő iskolai oktatása, az iskolai oktatásban történő felölelése, illetve kiiktatása körül heves viták folytak. Petőfi körül egyetlen esetben sem. Így az 1945 óta alakuló magyar irodalmi tanterveinkben ő valahányszor megföllebbezhetetlenül szilárd pontot jelentett, és eleve kirekesztett minden vitaalkalmat és kételyt.

Ma Reviczkyvel hisszük, valljuk és oktatjuk költői lényének világméretű voltát és élő, eleven aktualitását, amelyet a világszabadság örökké friss forrása éltet. Reviczky szavaival tehát:

Petőfi él! . . .
Kard van kezében, ajkán harci dal;
Előre száguld, mint a bősz vihar,
És túlharsogja az ágyúk moraját.
Szent himnusza, egy szó: Világszabadság!
(Petőfi él!)

A jugoszláviai magyar tannyelvű iskolákban a Petőfi-képhez, az előbiek után, még két színfolt járul. Az első abból ered, hogy Petőfi katonáskodása idején járt a mi tájainkon: Zágrábban, Karlovácon — vagyis Károlyvárosban — és Mariborban, a Dráva-parton. Poézisének néhány korai gyöngye itt fogant, s életének erre az intervallumára vonatkozik. Íme a maribori vagyis marburgi tartózkodás emléke:

Zúgó habjaidba szórom
e virágfüzért,
Dráva! Hajtsd alá, s a partra
Tedd, midőn hazámba ért.

Bárha dúlt lesz akkorára
Dísze s hervadott,
És özönnel kelyhe nem hint
Szerte éden-illatot.

S mondjad: ilyen a honáért
Lángoló kebel,
Melyet a sors zivatarja
Tőle messze sodra el.
(A Dráván — Marburgnál)

Ezeket a Petőfi-adalékokat gondosan, szeretettel és büszkeséggel ápoljuk és tudatosítjuk.

A második színfolt Petőfi és az egykorú délszláv írók és költők, majd pedig a mintegy ötven esztendőt felölelő délszláv—magyar irodalmi kapcsolataira vonatkozik, beleértve itt Petőfi próbálkozásait az ún. „szerbus manier"-nak megfelelő verselés terén is. A fölsorolás teljességének igénye nélkül itt olyan írókra-költőkre kell gondolnunk, amilyen a nagy szerb romantikus poéta, Đura Jakšić (1832—1878), Petőfi érző és értő hódolója, aki az 1849-i harcokban ugyan a barikád túlsó oldalán kerül szembe Petőfivel, de az el-

csituló harci zaj után, a hűvős józanság napjaiban lelke könnyeivel siratja az immár visszavonhatatlanul eltűnt és az annyira sajátjának érzett Petőfit:

„. . . apám bánatosan tekintett maga elé, és néha szomorúan felsóhajtva illatos szivarjából füstöt eregetett. Valamin komolyan gondolkodott. Azután felkelt és homlokát az ablak vasrácsához támasztva, hosszan elnézte a felhős novemberi eget, amelyről apró és hideg eső hullott a földre. A ház ellőtti fák ágain már egy levél sem volt. Ó, mily szépen egyezik ez a borongó természet az emberi szív bánatával, ahogyan ezt gyöngyörűen és költőien énekli Petőfi egyik versében:

A szomorú égen űz
Csepp cseppeket,
Az én sápadt arcomon
Könny könnyeket . . .

Most már Petőfim sincs — elvesztettem őt! Ah, hisz sok mindent elvesztettem azóta, ami életemben kedves volt, ami megvidámította szívemet, lelkemnek erőt adott; csak emlékezések maradtak a múltra, szomorúsággal és kedvességgel, örömmel és fájdalommal telve, s most velük töltöm be a keserű való szomorú ürességét."

S itt tartjuk számon a neves Petőfi-fordítót, Jovanović Jovan Zmajt, aki 1849 után, folytatva előbbi ilyen vonatkozású ténykedését, az elsők között lát programszerűen a magyar irodalom irányába mutató hidak újbóli megépítéséhez. Ugyancsak itt kap helyet a Petőfi oldalán harcoló magyarországi szerb író, Jakov Ignjatović (1822—1889) vagyis „A szentendrei rebellis", ahogyan Csuka Zoltán nevezte el egyik vele foglalkozó nemrég kiadott könyvében. Itt kap helyet, mert a kortársak közül ő örökíti meg az egyik leghűségesebb Petőfi-portrét. A neves Petőfi-kutató, Diénes András szerint a költőről máig is az egyetlen hiteles rajzot éppen Ignjatović adta: „Milyen volt hát Petőfi? A legjobb leírásnak egy idegen — Jakov Ignjatović szerb íróét tartom, aki 1848-ban találkozott a költővel, és úgy nézte meg, ahogy csak külföldi tud nézni egy embert, akit hazai hírességként mutatnak be neki . . .".

Petőfi szellemiségének integritásába nálunk föltétlenül beletartozik, amint említettük is, az ő szabadságért lobogó szellemi égisze jegyében alakult szabadságharcos Petőfi-brigád heroizmusa; annak a ténynek a tudatosítása ti., hogy Petőfi lánglelke, Petőfi üzenete a legnagyobb áldozatokra is kész követőkre talált. Úgy ahogyan azt *Laták István* sorai örökítik meg:

Szegényen, rongyosan egy maroknyi magyar
Fegyvertelenül indult és csaknem mezítláb,
Mentek vajdasági nagy találkozóra,
Harcba hívta őket a Petőfi-brigád.

(Petőfi-brigád)

A jugoszláviai magyar iskolák Petőfi-tanításával kapcsolatban el kell mondanunk még azt is, hogy ma már nincs olyan iskola, amelyben ne lenne Petőfi-kép, vagy olyan, amely ne rendelkezne lemezzel, amelyen neves mű-

vészek tolmácsolják Petőfi szavát; nincs olyan iskolai könyvtár, ameiyből hiányoznának Petőfi kötetei; és nincs olyan magyar szakos pedagógus, aki elfeledkezne Petőfi márciusáról évről évre méltóképpen megemlékezni.

Végezetül pedig föltehetjük a záró kérdést is: mit jelent tehát Petőfi a jugoszláviai magyar tanulóknak? Válaszunk nyilvánvalóan nem lehet teljes és minden vonatkozást kimerítő, de abban bizonyosak vagyunk, hogy a jugoszláviai magyar tanulóknak Petőfi elsősorban a világszabadság mindennél hatalmasabb eszméjét jelenti; a tűz márciusának büszke hitét; az emberi és költői gesztusok tökéletes egységét; az emberiség szeretetét; a más népekkel való egyenrangúságot; az ebből következő új tartalmú magyarságtudatot; az emelt fővel való járás méltó emberi büszkeségét; és jelenti a költészet és szabadság magasan ragyogó, biztató iránymutató és öröktüzű fáklyafényét!

REZIME

PRISUSTVO PETEFIJA U NAŠOJ VASPITNO-OBRAZOVNOJ PRAKSI

Petefi, kao pesnik koji spada u red najvećih, dakle, u red koji čine Homer, Dante, Šekspir, Hajne i Puškin, preveden je na sve jezike sveta; njegovi stihovi se čitaju na svim kontinentima, te se i ovaj jubilej stopedesete godišnjice rođenja proslavlja, takođe, širom sveta.

Ova okolnost nas je i podstakla da napišemo nekoliko redaka o tome na koji način i u kom smislu izgrađujemo Petefijev poetski lik mi, vojvođanski pedagoški radnici, neimari kulture reči, poklonici stiha i poezije; poklonici ideje zajedničkog življenja ravnopravnih ljudi: kako izgrađujemo, dakle, Petefijev svetao lik u srcima mladih Mađara i Srba koji iz dana u dan stasaju pred nama.

Naši učenici dolaze u dodir (razume se u institucionalnim okvirima) sa Petefijevom poezijom na samom početku organizovanog vaspitno-obrazovnog procesa, dakle, u predškolskim ustanovama. Upoznavanje Petefijevog viđenja sveta: oblika, bôja, tonova; žive i nežive prirode, te čoveka i njegovih briga, želja, radosti i tuge — proširuje se krupnim zamahom od prvog razreda osnovne škole. Učenici se zajedno sa pesnikom dive pejzažima koji ih okružuju; konkretno vide i sagledavaju veličinu i jednostavnost lepog koje svoju blistavu, sunčanu i vedru toplinu zna da pretoči i u tmurno ruho jesenskog odumiranja. Pesnik ih poučava da vole rodni zavičaj na čijem okrilju žive za njih najdraža bića: majka i otac; gde ih verno očekuje sigurnost roditeljskog doma i seta dečjih snova.

U V razredu osnovne škole učenici u Petefiju sreću svog omiljenog starog znanca, a posredstvom dvadesetak novih pesnikovih tekstova, odnosno napisa o njemu, ovo se poznanstvo do završetka osnovne škole i u obimu i u dubini značajno proširuje i produbljuje. Pruža im se, dakle, prilika da prate pesnika i čoveka na njegovom burnom razvojnom putu, da na samom početku ovog razvoja upoznaju njegovu etičku devizu: „prosjački štap i nezavisnost!" — uz koju će istrajati do zadnjeg daha svog bujnog, mladog života.

Slêdeći ovako pesnikov put, stižu u njegovom društvu u dom Janoša Aranja, te sagledavaju obrise jednog izuzetnog pesničkog i ljudskog prijateljstva; da bi se kasnije upoznali i sa zadnjim trenucima pesnika, koga nije moguće dalje slediti u fizičkom smislu, jer iščezava poput duge, poput plamena koji se gasi bez tragova koji bi opominjali na prisustvo smrti.

Rad na popularisanju i upoznavanju Petefijeve poezije nastavlja se u svim vrstama srednjih škola sa oko šezdeset i pet tekstova i sa osnovnim zadatkom upoznavanja estetskih i idejnih kvaliteta, kao i sa ciljem prikazivanja pesnikove sjajne ljudske individue. Ovakvim posredstvom omogućuje se učenicima da veoma podrobno sagledaju sve značajnije momente njegovog životnog i pesničkog puta, da proniknu u trenutke poetske smrti čoveka, ali i u večnost trajanja jedne pesničke individualnosti i jedne izuzetne poezije čije se dimenzije mere ne nacionalnim, već svetskim merilima vrednosti.

Nakon srednjih škola Petefijeva poezija predstavlja predmet studijskog proučavanja i na nivou viših i visokih škola, što znači da tumačenje ove poezije započinje u institucionalnim okvirima u predškolskim ustanovama, a završava se zaključno sa univerzitetskom nastavom.

Potrebno je, međutim, napomenuti i to da se akordi Petefijevog opusa pojavljuju i na odeljenjima sa srpskohrvatskim nastavnim jezikom kako u osnovnoj, tako i u srednjoj

školi, i to u okvirima dopunske nastave maternjeg jezika za one učenike Mađare koji redovno prate nastavu na srpskohrvatskom jeziku. Birani stihovi Petefijeve riznice prezentuju se i učenicima srpskohrvatskog maternjeg jezika, a ovaj momenat je važno napomenuti, tim pre, jer se broj ovakvih učenika širom Vojvodine popeo na oko deset hiljada.

Prikazujući i osmišljavajući Petefijevu poeziju u školskoj vaspitno-obrazovnoj delatnosti, posebno mesto posvećujemo izuzetno značajnom momentu koji se odnosi na formiranje jedinice jugoslovenskih partizana Mađara, tj. na formiranje „Petefi-brigade". Prisustvo Petefijevog slobodarskog duha pri učešću Mađara u oslobodilačkom ratu naporedo sa svim ostalim narodima širom Jugoslavije, te borbeni heroizam „Petefi-brigade", su činjenice koje sa ponosom i punim osećanjem dostojanstva prenosimo na mlađe naraštaje kao svetli amanet i sjajno nasleđe.

Ovim momentom Petefijev pesnički portret dobija dimenziju kojom se, zapravo, konkretno vezuje za nas. Komponentu ove dimenzije čini i podatak da je Petefi prebivao i u našim predelima: u Zagrebu, Karlovcu i Mariboru, pa su i neki rani biseri njegove poezije vezani za ove krajeve. Na ovom mestu treba napomenuti i njegove stihove ispevane u stilu tzv. „srpskog manira", te one relacije koje ga vezuju za istaknute jugoslovenske pesnike, kao što su, na primer, poklonik njegove poetske reči, Đura Jakšić; njegov vrsni prevodilac, Jovan Jovanović Zmaj; pa Jakov Ignjatović koji je stavio na hartiju najverniji tekstualni portret pesnika; itd.

Posredstvom Petefijeve poezije negujemo, dakle, najplemenitije opšteljudske kvalitete; a vaspitavamo mlade generacije u duhu veličanstvene ideje zajednice čovečanstva, u duhu novog i progresivnog mađarskog nacionalnog osećanja koje se proširuje komponentom pripadanja jugoslovenskoj zajednici; vaspitavamo u duhu privrženosti uvažavanja sopstvenog prava i prava svakog čoveka na ljudsku i nacionalnu slobodu; u duhu privrženosti jednom društvu koje počiva na osnovama socijalne pravičnosti, te u duhu beskompromisne borbe za velike ideale, kao što su individualna sloboda i „sloboda sveta".

Našem učeniku, dakle, Petefi, tj. njegova poetska reč, sinonim je, iznad svega, džinovske univerzalne ideje SLOBODE SVETA, ideje plamenog marta, izuzetne harmonije ljudskog i pesničkog gosta; sinonim je dostojanstva življenja uzdignute glave — ; Petefi je kula svetilja, nepresahli izvor poetske reči i večita plamena buktinja slobode čoveka.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE ANWESENHEIT VON PETŐFI IN UNSERER ERZIEHUNGS- UND BILDUNGSPRAXIS

Als Dichter, der in die Reihe der grössten gehört, also in die Reihe, die Homer, Dante, Shakespeare, Heine und Puschkin bilden, wurde Petőfi in alle Kultursprachen der Welt übersetzt; seine Gedichte werden auf allen Kontinenten gelesen, folglich wird auch dieses Jubiläum seines 150. Geburtstages in der ganzen Welt gefeiert.

Soeben dieser Umstand gab uns den Anlass, einige Zeilen darüber zu schreiben, wie und in welchem Sinne wir — Pedagogen aus der Vojvodina, Kulturträger, Liebhaber des Verses und der Poesie, Befürworter der Idee des gemeinsamen Lebens gleichberechtigter Menschen — Petőfis dichterische Gestalt hegen, wie wir also Petőfis glänzende Gestalt in den Herzen der jungen Ungarn und Serben gestalten, die tagaus tagein vor unseren Augen heranwachsen.

Unsere Schüler kommen mit Petőfis Poesie gleich am Beginn des organisierten Erziehungs- und Bildungsprozesses in Berührung (es versteht sich, in institutionellen Rahmen), also, in den Vorschulinstitutionen. Das Kennenlernen von Petőfis Weltanschauung: der Formen, Farben, Töne; der lebendigen und toten Natur sowie des Menschen und dessen Sorgen, Wünsche, Freude und Traurigkeit — wird schon ab der 1. Klasse der Elementarschule erweitert. Die Schüler bewundern gemeinsam mit dem Dichter die Landschaften von dennen sie umgeben sind; sie sehen und erkennen die Grösse und Einfachheit des Schönen, das seine glänzende, sonnige und heitere Wärme auch in trübes Gewand des herbstlichen Ersterbens verwandeln weiss. Der Dichter lehrt sie, ihre Heimat zu lieben, in der ihre Liebsten leben: Mutter und Vater; in der sie von der Sicherheit des Elternhauses und der Wehmut der Kinderträume erwartet werden.

In der 5. Klasse der Elementarschule begegnen die Schüler in Petőfi ihrem beliebten alten Bekannten und vermittels zwanzig weiterer Texte dieses Dichters bzw. Schriften über Petőfi, wird diese Bekanntschaft bis zum Abschluss der Elementarschule sowohl

in Umfang als auch in Tiefe bedeutend erweitert und vertieft. Den Schülern bietet sich somit die Gelegenheit an, den Dichter und Menschen auf seinem stürmischen Entwicklungsweg zu verfolgen, und schon am Anfang dieser Entwicklung dessen ethische Devise kennenzulernen: „Bettlerstab und Unabhängigkeit", der der Dichter bis zu seinem letzten Atemzug seines stürmischen, jungen Lebens treu bleiben wird.

Den Weg des Dichters auf diese Weise verfolgend, gelangen die Schüler in dessen Gesellschaft ins Heim von Arany János und nehmen die Umrisse einer ausserordentlichen dichterischen und menschlichen Freundschaft wahr, um später auch die letzten Augenblicke des Dichters kennenzulernen, den man in körperlichem Sinne nicht mehr verfolgen kann, da er wie ein Regenbogen, wie eine ausgehende Flamme verschwindet, ohne Spuren, die auf die Anwesenheit des Todes deuten würden.

Die Arbeit an der Popularisierung und Kennenlernung von Petőfis Poesie wird in allen Mittelschulen, mit etwas 65 Texten fortgesetzt, mit der Grundaufgabe und dem Ziel, die esthetischen und ideellen Werte des Dichters den Schülern beizubringen, sowie mit dem Ziel, diese glänzende menschliche Gestalt darzustellen. Dadurch wird es den Schülern ermöglicht, alle wesentliche Momente seines Lebenswegs und seines dichterischen Werdens im einzelnen zu erblicken, sich in die Augenblicke des poetischen Todes eines Menschen zu vertiefen, aber auch in die Ewigkeit einer dichterischen Individualiät, und einer Dichtung, deren Dimensionen nicht durch nationale sondern internationale Wertmasstäbe gemessen werden.

Nach den Mittelschulen stellt Petőfis Dichtung auch auf Hochschulebene einen Gegenstand weiterer Forschung dar. Dies bedeutet, dass die (Deutung seiner Poesie in institutionellem Rahmen in den Vorschulinstitutionen beginnt auf Universitätsebene ihren Abschluss) erreicht.

Es tut jedoch not zu bemerken, dass die Akkorde von Petőfis Opus auch in Klassen erscheint, in denen das Serbokroatische Unterrichtssprache ist, sowohl in der Volks- als auch in der Mittelschule und zwar im Rahmen eines zusätzlichen Unterrichts der Muttersprache für jene Schüler ungarischer Nationalität, denen der regelmässige Unterricht in serbokroatischer Sprache erteilt wird. Ausgewählte Gedichte aus Petőfis Schatzkammer werden auch jenen Schülern präsentiert, deren Muttersprache serbokroatisch ist. Dieser Moment sollte um so mehr erwähnt werden, da die Zahl solcher Schüler in der gesamten Vojvodina auf etwa 10.000 stieg.

Bei der Darstellung von Petőfis Poesie in der schulischen Erziehungs- und Bildungstätigkeit, widmen wir eine besondere Stelle auch einem anderen ausserordentlich bedeutungsvollen Moment, der sich auf die Gründung der Einheit jugoslawischer Partisanen-Ungarn bezieht d. h. auf die Bildung der „Petőfi Brigade". Die Anwesenheit von Petőfis Freiheitsgeist an der Teilnahme der Ungarn im jugoslawischen Befreiungskrieg Schulter an Schulter mit allen anderen Nationen, die in Jugoslawien leben, sowie der kampfreiche Heroismus der „Petőfi Brigade" sind Tatsachen, die wir mit Stolz und Würde auf jüngere Generationen übertragen als glorreiches Pfand und glänzende Erbschaft.

Durch dieses Moment gewinnt Petőfis dichterische Gestalt eine Dimension durch die wir eigentlich konkret an ihn gebunden sind. Eine Komponente dieser Dimension bildet auch die Tatsache, dass Petőfi auch in Gegenden unseres Landes weilte: in Zagreb, Karlovac und Maribor, so dass auch einige seiner frühen dichterischen Perlen an diese Gebiete geknüpft sind. An dieser Stelle müssten auch Petőfis Gedichte erwähnt werden, die er im Stil des sogenannten „serbischen Maniers" dichtete, sowie jene seine Beziehungen, die ihn mit hervorragenden jugoslawischen Dichtern verknüpfen wie z. B. mit Đura Jakšić, dem Pilger von Petőfis poetischem Wort; mit Jovan Jovanović Zmaj, dem hervorragenden Übersetzer von Petőfis Gedichten ins serbokroatische, weiter mit Jakov Ignjatović, der das treueste textuelle Bild des Dichters schuf, u. a. m.

Vermittels Petőfis Dichtung hegen wir also, einerseits die edelsten menschlichen Beschaffenheiten, andererseits erziehen wir die jungen Generationen im Geiste der grandiosen Idee der Menschheitsgemeinschaft — im Geiste des neuen und progressiven ungarischen nationalen Gefühls, das durch die Komponente der Angehörigkeit an die jugoslawische Völkergemeinschaft erweitert wird; wir erziehen unsere Schüler im Geiste der Anhänglichkeit einer Gesellschaft, die auf sozialer Gerechtigkeit beruht sowie im Geiste eines kompromisslosen Kampfes um die grossen Ideale — wie das das Ideal der individuellen Freiheit und der „Freiheit der Welt" sind.

Unserem Schüler ist Petőfi d. h. sein dichterisches Wort ein Synonym vor allem für die grandiose universelle Idee der FREIHEIT DER WELT, ein Synonym für die ausserordentliche Harmonie der menschlichen und dichterischen Geste; ein Synonym der Würdigkeit mit erhobenem Kopfe zu leben; Petőfi ist ein Leuchtturm, eine unerschöpfliche Quelle des poetischen Wortes und eine ewige Fackel der Freiheit des Menschen.

Burány Nándor

A HUNGAROLÓGIAI INTÉZET TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI (1–12.)

Idestova négy éve lesz, hogy — 1969 elején — megkezdte munkáját a Hungarológiai Intézet. Az alapítóokmány szerint feladata, „... hogy tanulmányozza a jugoszláviai magyarság nyelvét, irodalmát és kultúráját, hogy tudományos kutatómunkájával felölelje mindazon kérdéseket, amelyek a kétnyelvűségből, Jugoszlávia népei és nemzetiségei irodalmának és művelődésének egymásrahatásával s általában a magyar és a délszláv kulturális, irodalmi és nyelvi kapcsolatokból erednek; hogy együttműködve más tudományos és művelődési intézményekkel hozzájáruljon a tudományos kutatómunka fejlesztéséhez, s az egész társadalmi közösségre nézve egyetemesen jelentős kérdések megoldásához a fenti tudományszakokban." Nem célunk a Hungarológiai Intézet eddigi munkájának felmérése, csupán folyóiratának — A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei — eddig megjelent 12 számáról szeretnénk szólni. A folyóirat céljai, a számaiban megjelent anyag azonban összefüggésben áll az Intézet munkásságával, elválaszthatatlan attól. Ezt bizonyítja Szeli István főszerkesztőnek az első szám elé írt bevezetője, illetve az ebből vett gondolat is: „... mindez parancsoló szükségletté tette egy magyar nyelvű közlönynek a megindítását, amely bepillantást ad az Intézetben folyó munkákba, ezen kívül pedig alkalmat nyújt az Intézet köré gyűlt munkatársaknak, hogy hosszabb-rövidebb tanulmányaikkal, készülő munkáik bemutatásával bekapcsolódjanak művelődési és tudományos életünk vérkeringésébe, s felvegyék az érintkezést a rokonterületeken munkálkodó kutatókkal. Mindebből az is következik, hogy közlönyünk nem kíván önmagába zárkózó belső tenyészet maradni, hanem szívesen látja munkatársainak sorában mindazokat, akik az Intézet alapítóokmányában és statútumában megjelölt célok eléréséhez hozzá tudnak és akarnak járulni, akik tehát a magyar nyelv, irodalom, művelődéstörténet, folklór (mindenekelőtt jugoszláviai) kérdéseinek tudományos feltárását, vizsgálatát munkájukkal elő tudják segíteni. Ugyancsak fontos feladatunknak tartjuk a magyar és délszláv szellemi érintkezések és kölcsönös hatások vizsgálatát is, amit — meggyőződésünk szerint — a legsikeresebben éppen Intézetünk végezhet a mindkét nyelvbe és kultúrába beleszületett, mindkét nemzeti műveltség napi csereforgalmában tevékenyen résztvevő kutatók bevonásával." Ezekből a szavakból is kitűnik, hogy az Intézet tudományos közlönye tükrözni kívánja azokat a törekvéseket, ezeknek a megvalósítását, amelyeket az Intézet magáé-

nak vall. Kérdés, mennyire sikerült? Az első közlöny 1969 szeptemberében jelent meg, mint időszaki kiadvány, de abban a reményben — mint kitűnik a főszerkesztő bevezetőjéből —, hogy „1970-től kezdve rendszeres folyóirat formájában jut az olvasó elé". Ilyenkor önként adódik a kérdés: Mi a különbség az első és az utolsó (vagyis a 1—12.) szám között? Az összehasonlítás, a párhuzam kimutathatja, mit sikerült felszámolni a kezdeti fogyatékosságokból, milyen irányt mutat az első szám után bekövetkezett változás.

Lehet, sokan formaságnak tartják, de talán mégsem csak az, mindenesetre első látásra szembetűnik, az első számban még csak magyar nyelven jelent meg a tartalomjegyzék, később már szerbül, angolul és németül is. Úgyszintén rendszeresekké váltak a szerbhorvát, illetve idegennyelvű összefoglalók az egyes tudományos dolgozatok után. Nyilván az Intézet és folyóirata iránt megnyilvánuló érdeklődés tette ezt szükségessé. Persze, fontosabb az, hogy tartalmasabb lett, növekedett munkatársainak száma.

Áttekintve a folyóirat megjelent számain, megállapíthatjuk, hogy hasábjain jelen vannak — noha nem egyenlő arányban — mindazok a tudományos területek, amelyek tanulmányozását az Intézet maga elé tűzte: nyelvészet, irodalomtörténet, folklór, művelődéstörténet, és jelentős helyet kapott a kölcsönhatások tanulmányozása, az együttélésből eredő jelenségek (nyelvi, irodalmi, művészeti) vizsgálata is.

Az első szám tartalmában jelentős helyet foglal el *a nyelvészet* (négy dolgozat). Mikes Melánia *a magyar—szerbhorvát kétnyelvűség körében folyó kutatásokról* nyújt tájékoztatót. Penavin Olga *a jugoszláviai magyar nyelvjárási atlaszok készítésének műhelytitkaiból,* az eddigi munka során szerzett gazdag tapasztalataiból ad ízelítőt. Papp György *Kanizsa és vidéke földrajzi neveinek általános sajátságairól,* Matijevics Lajos pedig a *vajdasági diáknyelv egy érdekes mozzanatáról,* a játszi szóképzésről ír.

A nyelvünkben észlelt jelenségek állandó tudományos vizsgálata (különös tekintettel körülményeinkre) nagyon fontos feladat. Az alapokmány is első helyen említi ezt. A Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékének dialektológiai vizsgálatai jelentős eredményeket hoztak, de mint Szeli István megállapította, „a jugoszláviai magyar népnyelv egészében véve mégis feltáratlannak tekinthető. Még kevesebb történt a jugoszláviai magyar irodalom nyelvének és stilisztikájának a vizsgálatában, de köznyelvünk állapotának tanulmányozása is még sok feladatot ró a kutatókra". Érdekes lehet tehát ilyen szempontból megnézni, milyen nyelvészeti témákkal foglalkoztak, mennyire pótolták a hiányt a későbbi füzetekben közölt dolgozatok.

A 2. számban olvashatjuk Matijevics Lajos munkáját: *Földrajzi nevek a szabadkai magyar végrendeletekben,* Velimir Mihajlović *a szerbhorvát szókincs magyar jövevényszavainak tanulmányozását* szorgalmazza, Dezső László a *szerbhorvát—magyar összevető mondattan* néhány kérdését fejtegeti, Mikes Melánia és Kaszás József pedig *a határozottság és határozatlanság kategóriáját tanulmányozza* a magyar—szerbhorvát összevető elemzésben. A kisebb közlemények között Penavin Olgának és Kovács Kálmánnak van nyelvészeti tárgyú írása.

Ezt követően (3. sz.) olvashatjuk Đorđe Đurić tanulmányát az *etnikai sztereotipiákról az általános iskola VIII. osztályos tanulói körében,* valamint Göncz Lajos rövidebb közleményét arról, hogyan haladnak a kutatások az *intelligencia fejlődéséről a kétnyelvű környezetben.* Az Évforduló rovatban Tompa József és Penavin Olga Szarvas Gáborról szóló írásait közli a folyó-

irat, ugyancsak nyelvészet a témája a két könyvismertetésnek, s beszámol ez a szám a magyar szerbhorvát összevető nyelvtan második munkaértekezletéről is.

A negyedik számban Kossa János azt fejtegeti, milyen hatást gyakorol a szerbhorvát nyelv a jugoszláviai magyarok szókincsére. A kisebb közleményekben is találunk két nyelvészeti jellegű írást. Az 5—6. és a 7. (1971. június) számból hiányzik a nyelvészeti anyag. Tematikai számnak mondhatjuk az Intézet 8. füzetét. Ez főleg nyelvészeti dolgozatokat tartalmaz. Íme miről szólnak: Benkő László: *Kontextus és lexikográfia az írói szótár szemszögéből;* Kovács Kálmán: *Néhány szótárkészítési elvről az észrevételek tükrében;* Dezső László: *Tipológiai bevezetés a magyar—szerbhorvát kontrasztív nyelvtanba;* Mikes Melánia: *Mondattani univerzálék a gyermeknyelvben;* Mikes Melánia—Janet Tallman—Göncz Lajos: *Adalékok a szocializáció fejlődéséhez kétnyelvű óvodás gyermekeknél;* Kaszás József: *Csentevölgy földrajzi nevei;* Györe Kornél: *Palics eredeti nevének keletkezéséről.* Ezenkívül a kisebb dolgozatok között is találunk 1-2 nyelvészeti írást. A 9., 10., és a 11—12. számban nem szerepelnek nyelvészek.

E kurta áttekintésből is megállapíthatjuk, hogy a nyelvészeti dolgozatok között nem egy olyat találhatunk, amely témájánál, feldolgozásánál, a vállalkozás méreteinél fogva figyelmet érdemel. Azonban anélkül, hogy a felsorolt témák bármelyikét is lebecsülnénk, meg kell jegyeznünk, hogy az első szám bevezetőjében említett „köznyelvünk állapotának tanulmányozása", amit pedig talán mégis a legfontosabbnak, létfontosságúnak kellene tartanunk, ennek a nyelvi anyagnak, problematikájának a tanulmányozása az eddigi számokból szinte teljesen hiányzik! Puszta megállapítás ez, nem bírálat, nem is szemrehányás. Hiszen tisztában vagyunk a helyzettel, az erőinkkel. „... mindössze három állandó munkatárssal, munkahelyiségek, felszerelés és könyvtár nélkül" kezdte meg tevékenységét az Intézet. Nyilván ez okozza, hogy a folyóirat egy-egy számának anyaga (illetve már előbb a kutatás iránya) nem a szükségletek, illetve nem teljesen a megszabott feladatok szerint áll össze, de jelentősen befolyásolja ezt az egyes tudományos dolgozók személyes affinitása.

A jugoszláviai magyar irodalom múltjával alig foglalkozott a folyóirat, vagyis alig jelent meg dolgozat, amely ezt a témát választotta volna. Pedig hogy sok az érdekes feltárásra és feldolgozásra váró anyag, bizonyítja Bori Imrének a 2. számban megjelent „tallózása" Szabó Dezső három nyilatkozatáról, majd Móricz Zsigmond egy leveléről, de Stojanović-Káich Katalin írása is Gozsdu Elekről vagy Bosnyák István reflexiói Sinkó Ervinről s ugyancsak az ő írása B. Szabó Györgyről. Hagyatékukhoz méltóbban kellene viszonyulnunk.

Hihetetlen és mindenképpen ellentmondásnak látszik, hogy ez a témakör ennyire szegényesen van képviselve a folyóirat anyagában. Hiszen nincsenek képzett szakembereink, tudósaink a művelődéstörténeti kutatásokra, a folklorisztikára, de a káderhiány talán legkevésbé vonatkoztatható az irodalomtudományokra, illetve irodalomtörténészekre. A Magyar Tanszék több mint egyévtizedes munkájával — ha a tudósképzést nem is oldotta meg — sikerrel biztosította az utánpótlást. Valószínűnek látszik, hogy a kutató munka folyamatban van, s a jelentősebb eredmények majd csak ezután kerülnek a folyó-

rat hasábjaira. A Közlöny második számában Szeli István főszerkesztő maga is utalt rá, hogy a több évet igénylő monografikus feldolgozások a terv szerint haladnak.

Sokkal több olyan dolgozatot közöl a folyóirat, amely a *magyar és délszláv összehasonlító irodalom kérdéseit* vizsgálja. Már az első számból idézhetjük Magdalena Anđelić írását: *Margalits Ede, a horvát és szerb irodalom magyar tolmácsolója*, valamint Dávid Andrásét: *A Mátyás király alakját idéző délszláv epikus énekhagyományról.* A második számban Božidar Kovaček *Mikszáth Kálmán egy szerbhorvát fordítójáról emlékezik meg*, a 3. számban ugyancsak Dávid András tanulmánya (Nagy Lajos) hívja fel magára a figyelmet, de meg kell említeni Lőrinc Péter, Fried István és Vilko Novak írását is. A negyedikben Magdalena Anđelić *Dömötör Pálról, a költőről és műfordítóról* szól. Az 5—6. kéttősszámot (1971. február—április), mint említettük, a magyar—jugoszláv irodalmi kapcsolatokról rendezett tudományos tanácskozásnak szenteli a szerkesztőség. Különösen figyelmet érdemel itt Bori Imre bevezető tanulmánya, aztán Cvito Fisković: *Dalmát műveszek Korvin Mátyás budai és visegrádi udvarában* című és Szeli István: *A magyar—délszláv kapcsolatok egy régebbi értelmezéséről* szóló értekezése.

Előbb említett tanulmányában Bori többek között megállapítja: „A magyar, a szerb vagy a horvát irodalomnak nincsen ugyanis szinte egyetlen olyan témája sem, amelynek kapcsán a magyar—délszláv irodalmi relációkkal ne kellene számolnunk az érintkezések komplex, nemcsak írókat vagy műveket érintő síkján." A szerző azután több példát sorol fel állítása bizonyítására, majd ezt mondja: „Nem kijelölni, hanem jelezni akartam csak tehát ennek a sajátos irodalmi szemléletnek a lehetséges területeit, s részben felvillantani azt az irányt is, amelyet követni lehetne, hiszen részben a pozitív kutatások hiányoznak, általában pedig az az elv, amely ezeket az eredményeket rendszerbe fogta volna, s mintegy a további részletkutatásokat is befolyásolva a teljességen inszisztálna."

A közölt dolgozatok jelentőségét érzékeltethetik azok a szavak, amelyeket Szeli István a tudományos tanácskozás megnyitásakor mondott: „... tudomásunk szerint a magyar és a délszláv irodalomtudomány történetében, sőt a magyar és délszláv irodalmak sok évszázados múltjában is ez az első olyan szervezett összejövetel, amely az említett népek irodalmi kultúrájának kölcsönösségét van hivatva vizsgálni és megvilágítani." A Jankulov munkásságáról, nézeteiről írott dolgozatában többek között megállapítja: „... a történelmi, irodalmi, s általában a szellemi élet vizsgálatában ezen a tájon nem az alá- és fölérendeltség viszonyai, az állam vagy a „fajták" primátusa, hanem a demográfiai, etnikai, kulturális mellérendeltség, az egymásrautaltság, a komplementáris nyelvi, irodalmi, művészi viszonyok tanulmányozása a lényeges és a legfontosabb feladat. Nem a nemzetiségi (nemzeti) diaszpórák, szigetek, „kirajzások", migrációs állapotok kutatásának részfeladataival kell foglalkoznunk, hanem a térséget egységben, a maga nemzeti kiegyenlítettségében, a kultúrák szimbiózisában tekintő szemléletre van szükség, ami eleve kirekeszti a nemzeti majorizálás, a kulturális és nyelvi gyarmatosítás kísértéseit és lappangó lehetőségeit." A kiragadott gondolatok eléggé megvilágítják a komparatisztikai kutatás irányát, szempontjait, feladatait.

Ebben a számban szerepel még: Varjas Béla, Đuro Novalić, Angyal

Endre, Lazar Čurčić, Darinka Zličić, Ivanka Veselinov, Fried István, Vilko Novak, Stojanović-Káich Katalin, Kemény G. Gábor, Štefan Barbarič, Ivanka Udovički, Póth István, Lőkös István, Kiss Mária, Vujicsics D. Sztoján, Olinko Delorko, Vladan Nedić, Dávid András, Magdalena Anđelić, Božidar Kovaček. Említsük itt meg külön Dávid András *Az Erlangeni kézirat magyar vonatkozású anyaga* című értekezését. Dávid a folyóirat több számában is szerepel, a szerbhorvát népköltészeti hagyomány magyar alakjait, hőseit feltáró tanulmányaival (1. Mátyás király, 9. Ozorai Pipo). Ugyancsak érdekes (9. sz.) Fenyő István eddig feltáratlan anyagot is feldolgozó munkája, amely a *szerb népköltészet hatását vizsgálja a magyar irodalmi gondolkodás fejlődésére.*

Láthatjuk tehát, hogy az irodalmi komparatisztika terén folyó munkába a folyóirat, illetve az Intézet nagyszámú hazai és külföldi tudóst kapcsolt be, a dolgozataikban közzétett ismeretek érdeklődésre tarthatnak számot, méginkább az, amit e nagyszabású vállalkozástól ezután remélhetünk.

A *magyar folklór* behatóbb vizsgálata — mint a folyóiratból értesülünk — az 1970 nyarán Zentán megtartott szemináriummal kezdődött. A munkát eddig nagyban gátolta a megfelelő szakember hiánya. Ezt most pótolják. Elmondható azonban, hogy a kimondottan folklóranyagot tartalmazó két nyári számon (1971, 1972) kívül, a többiekben is találunk hosszabb-rövidebb írásokat ebből a témakörből. Már az első számban megjelent Király Ernő írása, mely művelődéstörténeti szempontból is figyelmet érdemel: *A vajdasági magyar munkásmozgalmi dalok nyomában.* A következő számban Körmöci Erzsébet és Szabó Jolán a *zentai halotti szokásokról írt* érdekes dolgozatát olvashatjuk, a 3-ban Borka J.—Matijevics L.—Penavin O. a *székelykevei betlehemes játékokat* mutatja be. Penavin Olga (4. sz.) *a sámánizmus után nyomoz,* a táltosokról, bűbájosokról, cserélt, váltott gyerekekről, gyógyításról Padén folytatott beszélgetéseit közli.

A harmadik évfolyan (1971) júniusi száma kizárólag folklorisztikai dolgozatokat tartalmaz. Ortutay Gyula *a magyar népmesekutatás módszereiről,* Bori Imre *Borbély Mihályról,* a híres verbicai (egyházaskéri) mesemondó juhászbojtárról, Katona Imre és Tripolszky Géza *három magyar népballada vajdasági változatairól* ír. Burány Béla *két zentai népballada nyomában* járva készített izgalmas tanulmányt, Bányai János pedig *egy népmese struktúrájának leírását* kísérelte meg. Ebben a számban olvashatjuk még Bóna Júlia *(Néphagyományok),* Katona Imre—Pataky András *(Kopácsi népballadák),* Penavin Olga *(Látogatás egy javasasszonynál)* és Matijevics Lajos *(Népi magyarázatok két szabadkai víznév keletkezéséről)* írásait. Vajda S. Zsuzsanna a *feketicsi szólásokat* gyűjtötte össze, ezzel fölhívta a figyelmet e munka folytatásának a fontosságára (8. sz.).

A leggazdagabb folklorisztikai anyagot a folyóirat 1972. június—szeptemberi kettős száma hozta. Az öt tanulmány mellett a Közlés és feldolgozás rovatban még hat írást közölt. Tanulmányokkal (négy budapesti s egy újvidéki szerző) szerepel Kósa László *(Magyar néprajzi kutatások Jugoszláviában),* Voigt Vilmos *(A magyar folklór helye az összehasonlító balkáni folklorisztikában),* Katona Imre *(Fokozás és „lefokozás" a magyar népköltészetben),* Kiss Lajos *(Köszöntők a jugoszláviai magyar népzenében),* Tóth Ferenc *(A nap, a hold és a csillagok népdalainkban).*

A másik hat közül elsősorban Penavin Olga *Székelykeve népének hitvilága* és Matijevics Lajos *Égető Rozália siratója* című közleményét szeretnénk kiemelni, valamint Burány Béla: *A mi utcánk játékai* című alapos és részletes leírását. („Célunk egy utca játékainak bemutatása volt, egy generáció hagyományanyagán keresztül.") Noha a szerző hangsúlyozza, hogy csak utcája játékait akarta közreadni, s nem egyetemességre törekvő játékgyűjteményt, így is felbecsülhetetlen értékű munkát végzett.

A művelődéstörténeti kutatások állapotáról is tudósít a folyóirat. Főleg 10. száma, amely az erre a témára szervezett tudományos tanácskozás dolgozatait közli. Szeli István bevezetője után a következő szerzők szerepelnek: Bori Imre *(Művelődéstörténeti kutatásaink lehetőségeiről és feladatairól)*, Lőrinc Péter *(Bánát művelődéstörténeti problémái 1880—1918)*, Pándi Oszkár *(Mozzanatok a zrenjanini filharmónia történetéből)*, Matijevics Lajos *(Deákműveltségünk a külföldi egyetemek névsorai tükrében)*, Csáky S. Piroska *(Nyomdáink és könyvtáraink életéből)*, Pastyik László *(Sajtótörténetünk nyílt kérdései)*, Bányai János *(Adat Schmitt Jenő Henrik zombori éveihez)*, Gerold László *(Színházi kultúránk és drámaírásunk kezdetei)*, Schneider Júlia *(A XVI. századi vörösmarti „gimnázium")*, Bela Duranci *(A vajdasági magyar képzőművészet a második világháborúig)*, Angyal Endre *(A magyar barokk vajdasági emlékei)*, Nagy Sándor *(Középkori magyar történelmi műemlékek jelenlegi állapota a Vajdaság déli részén)*, Szekeres László *(Egy XIII. századi falusi templom maradványai Horgoson)*. Az értekezések is bizonyítják, hogy a művelődéstörténeti kutatás előtt még roppant feladatok állnak, s mi még a munka kezdeténél tartunk.

Persze, már előbb is olvashattunk a folyóirat hasábjain művelődéstörténeti tárgyú közleményeket. Mindenképpen említést érdemel Penavin Olga írása (2. sz.): *Illíriában hellyheztetett Réthfaluról való emlékezetes dolgok*. Sürgős feladatunk lenne a hasonló jellegű lappangó kincsek feltárása. Ugyancsak érdekes ismereteket közöl Györe Kornél *Palics eredeti nevének keletkezéséről* szóló értekezésében, de nem kevésbé felfedezésszerű, izgalmas olvasmány Rokay Péter írása *Janus Pannonius egy ismeretlen leveléről*, amely nemcsak a költő egyéniségére vet fényt, inkább a korabeli társadalmi viszonyokra vidékünkön. Úgy véljük, nagyon gyorsan sok hasonló jellegű kutatásra lenne szükség. Amit eddig kutatóink feltártak, nem csak azt bizonyítja, hogy van mit tanulmányozni, de azt is, hogy kissé jobb szervezéssel és több pénzzel talán a meglevő erők is többet tudnának nyújtani.

E vázlatos ismertetőből is kitűnik, hogy a folyóirat kitartott az első számban közzétett feladatok mellett. Egy-egy számából betekintést kaphattunk arról, milyen tudományos kutató munkát folytatnak a Hungarológiai Intézet munkatársai. Egyúttal lehetőséget nyújtott tudományos dolgozóinknak is, hogy munkáikat publikálják, ezzel is serkentve a tudományos tevékenységet. Örvendetes tényként kell elkönyvelni, hogy rövid idő alatt a szerkesztőségnek sikerült viszonylag nagyszámú munkatársat toborozni, mindenképpen hasznos, hogy nem csak a hazai magyar, de a más nemzetiségű és a külföldi tudósokat is együttműködésre serkentették.

A HITK-nek első tizenkét számát ismertetve nem hallgathatjuk el azt sem, hogy a folyóirat megjelenésével igen jelentős visszhangot váltott ki, a hazai és a külföldi sajtó egyaránt üdvözölte. Az irodalmi és tudományos

folyóiratokban megjelent ismertetők azt bizonyítják, hogy a tudományos közvélemény érdeklődéssel kíséri, első eredményeit kedvezően ítéli meg és kíváncsi várakozással tekint a következő számok elé, amelyekben valószínűleg még több, s az eddiginél még színvonalasabb tanulmány jelenik meg. Emellett szól az is, hogy a folyóiratot a világ legkülönbözőbb részein működő tudományos intézmények és tudósok igénylik.

Végül itt kell szólnunk a folyóirat mellékleteként megjelenő Bibliográfiai Füzetekről, amelyekből eddig 4 szám jelent meg: A jugoszláviai magyar folyóiratok 1968. évi magyar irodalomtörténeti repertóriuma, ugyanez 1969-re, A Szabadkai Népszínház magyar társulata 1945—1970, A jugoszláviai magyar rodalom 1970. évi bibliográfiája. Ezeket főleg Pastyik László készíti. Úttörő tevékenység, a tudományos munkásséghoz nélkülözhetetlen áttekintéseket, rendszerezéseket nyújt.

REZIME

NAUČNA SAOPŠTENJA HUNGAROLOŠKOG INSTITUTA (1–12)

Autor u svom radu prikazuje prvih dvanaest brojeva Naučnih saopštenja Hungarološkog instituta, od kojih se prvi broj pojavio u septembru 1969, a dvanaesti juna-septembra 1972. godine. Cilj objavljivanih publikacija je da pruži uvid u već otkončana istraživanja ili u ona koja su u toku, u izvođenju saradnika Instituta, i da omogući publikovanje rezultata naših domaćih hungaroloških istraživanja.

Časopis objavljuje, pre svega, radove koji se bave naučnom obradom mađarskog jezika, književnosti, kulturne istorije, folklora, ali smatra svojim važnim zadatkom tretiranje uzajamnih veza i odnosa mađarskog i južnoslovenskog duhovnog života.

Rad prikazuje pojedine članke, ukazuje na to šta se u proteklom periodu ostvarilo od ciljeva koje je časopis sebi postavio. Isto tako, ukazuje, da postoje veoma velike razlike u materijalu i načinu obrade studija i radova koji pripadaju različitim oblastima istraživanja. Ove zamerke mogu se, barem, delimično pravdati sadašnjim nedostatkom raspoloživog kadra.

RESUMÉ

INFORMATIONS SCIENTIFIQUES DE L'INSTITUT HUNGOROLOGIQUE

Dans son étude l'auteur nous présente les douze numéros des Informations scientifiques de l'Institut Hungorologique dont le premier numéro a été publié au mois de septembre 1969 et le douzième au mois de juin-septembre 1972. Le but de ces publications est de présenter un apercu sur les recherches terminées ou bien de ceux qui sont en train d'être achevées, executés par des collaborateurs de l'Institut, aussi bien que rendre possible la publication de nos recherches hungorologiques domestiques.

La revue publie tout d'abord les études qui s'occupent de la cultivation scientifique de la langue hongroise, la littérature, l'histoire de culture, folklore, mais qui considére comme son devoir principal la cultivation des liaisons mutuelles de la vie sprituelle de la population hongroise et sud-slave.

En outre, l'étude nous présente quelques articles et vise à démontrer ce qui a été réalisé durant la période ecoulée des devoirs fixés par la revue. La revue précise également les grandes diffèrences concernant la matière et la manière de traitment des études et des oeuvres qui appartient aux domaines differents de l'investigation. Ces objections sont partiellement justifiées par la manque du cadre disponible.

műhely

Bajagić Veronika

AZ ÖNIGAZGATÁS IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI ÉS A TÁRSADALMI TULAJDON ELLENTMONDÁSOSSÁGAI

A munkásosztály történelmi törekvése a munka és az ember felszabadítására, illetve olyan termelési viszonyok létrehozására irányul, melyek között a munkás sikeresen küzdheti le a saját munkája gyümölcsétől, eszközeitől és feltételeitől való elidegenítésének minden formáját. Ebben az irányban az első forradalmi lépést a magántulajdonban levő termelőeszközök társadalmi kisajátítása jelenti.

A társadalmi tulajdon a termelési viszonyok olyan formájának alapját képezi, amelyben a munkás önnön munkája alapján sajátít ki javakat, kizárólag a kölcsönös függőség és a többi munkás azonos jogai iránti teljes felelősség szerint, tehát amelyben a munkás felszabadul a bérviszonyok minden formája alól a tőketulajdonossal szemben. A termelőeszközök társadalmi tulajdona azonban, magában véve, nem jelent egyet a cél elérésével.

A társadalmi tulajdon dinamikus fogalom, amely az adott szocialista társadalom keretei között történelmileg különböző utakon és különféle formában fejlődik, miközben fokozatosan megszabadul a régi tulajdonviszonyok örökölt formáitól, és mindinkább megközelíti azt az alkatot, amely „egyre inkább a társult munka közös bázisának és fegyverének jellegét ölti magára, s mindinkább az önigazgatásos társult munka ellenőrzése alá kerül". (7. old.)* A kollektív tulajdon minden formája meghatározott szerepet tölt be, és elkerülhetetlen velejárója a forradalom egy-egy szakaszának, tehát azok a feltételek határozzák meg, melyek között ez a fejlődés végbemegy. Félreérthetetlenül igazolják ezt azok a tapasztalatok is, melyekre szocialista társadalmunk eddigi fejlődése során tettünk szert.

A forradalom győzelme után feltétlenül szükség volt az állam vezető szerepére, hogy végrehajtsuk a forradalmi szocialista átalakulást a társadalom termelési viszonyaiban, s hogy kiemeljük az országot a gazdasági elmaradottságból. Csak a forradalmi állam ereje volt képes arra, hogy államosítsa a termelési eszközöket, vagyis hogy a magántőkét államtulajdonná kiáltsa ki, s hogy ily módon anyagi alapot hozzon létre a szocializmus fejlődéséhez hazánkban. A társadalmi tulajdon fogalma akkor egyet jelentett az államtulajdonnal.

* Ez a tanulmány Edvard Kardelj: Protivrečnosti društvene svojine u savremenoj socijalističkoj praksi c. értekezése alapján készült, amelyet a Radnička štampa jelentetett meg Belgrádban, 1972-ben. Az oldalszám-jelölések erre a kiadványra utalnak. Az értekezés egy részét a Létünk is hozta, 1972. évi, 5. számában. A megfelelő idézeteknél a magyar nyelvű kiadás oldalszámát külön jelöljük.

Az állam uralkodó szerepet töltött be az egész gazdasági élet megszervezésében, tehát kizárólagos joggal rendelkezett a társadalmi tőke igazgatásában. A súlyos gazdasági és politikai helyzet megkövetelte az új szocialista társadalom vezető erőinek teljes akcióegységét, s ezért a Kommunista Párt szervesen egybe épült az állam és gazdaság igazgatási apparátusával. Ez az egység magával hozta az ország termelőerőinek viszonylag gyors előrehaladását, ami pozitív eredmény. Másrészt azonban elvezetett az államapparátus társadalmi hatalmának mind fokozottabb önállósulásához is, ami forradalmunk deformálódásának veszélyét hordozta magában. Olyan irányzatok kezdtek jelentkezni, amelynek során a társadalmi tőkével való rendelkezés egyre inkább állami monopóliummá vált, s ez olyan termelési viszonyokhoz vezethetett volna, melyek már inkább a tőkés rendszert jellemzik, hiszen egyre inkább elidegenítik a munkást és munkáját a társadalmi tőke és más munkafeltételek közvetlen igazgatásától. Márpedig ez ellentétben állna a szocialista társadalom céljaival és törekvéseivel.

A munkásosztály forradalmi tömegeinek és a Jugoszláv Kommunista Pártnak azonban csakhamar sikerült az ország belső szocialista társadalmi-gazdasági és politikai fejlődését helyes irányba terelni, s megszüntetni a munkásosztály államtulajdon-jellegű és bürokrata elidegenítését a munka eszközeitől és feltételeitől. „Múlhatatlanul és mélyrehatóan decentralizálni kellett a jogokat és a felelősséget a társult munka és a társadalmi tőke igazgatásában, hogy a dolgozó emberek és munkaközösségek — a megfelelő gazdasági, demokratikus és más viszonyok, valamint az önigazgatású integrációk szervezeti formáinak fokozatos kiépítésével — valóban együttes és közvetlen hordozóivá és szubjektumaivá válhassanak a tőke társadalmi tulajdonának, ami elsődleges feltétele a munka, illetve a munkás felszabadításának." (23. old.)

A Kommunista Párt és a fiatal szocialista társadalom által foganatosított akkori intézkedéseknek az volt a célja, hogy erősítsék a munkástömegek részvételét a gazdaság és az állam igazgatásában, s hogy lehetővé tegyék az állami és a gazdasági igazgatási szervek ellenőrzését a munkások részéről. Ezek az intézkedések ugyancsak kezdetét jelentik a demokratikus szocialista fejlődésnek. Az igazi fordulatot az állami tulajdonviszonyok megváltoztatása tekintetében azok a követelések hozták magukkal, amelyek 1949-ben jelentkeztek a gazdasági szervezetekben, a Kommunista Párt soraiban, úgyszólván országszerte. Ezek a követelések a munkásönigazgatás bevezetésére irányultak. Ennek megfelelően az 1950-ben meghozott alaptörvény a munkaközösségekre bízta az állami gazdasági vállalatok és a felsőbb gazdasági társulások igazgatását, s ezt szabályozta az 1953-ban meghozott alkotmánytörvény is. A munkásönigazgatás bevezetésével megkezdődött forradalmunk második szakasza, s a társadalmi tulajdon tartalma és értelme fokozatosan megváltozott.

Az új irányzatok ellenére a bővített újratermelés nagyrészt továbbra is az állami tulajdonviszonyok keretében maradt, hiszen ezeket a viszonyokat nem lehetett máról holnapra megváltoztatni. Az önigazgatás eleinte csupán a demokratikus politikai viszonyok új formáját jelentette, nem pedig az önigazgatású termelési és gazdasági viszonyokat. A termelési eszközök amortizációját és a bővített újratermelés eszközeinek felhalmozását szövetségi törvények szabályozták minden részletében, s ez a közvetlen termelési folyamatok és a bővített újratermelés ellenőrzését csak részint tette lehetővé az önigazgatás számára. A munkaszervezetek nyomására később az amortizációs rendszer fokozatos decentralizálódásának folyamata is megkezdődött. Az

önigazgatás nagyobb anyagi bázisra tett szert, de a bővített újratermelés eszközeinek nagyobbik része továbbra is az államapparátus hatáskörében maradt.

Csak 1963-ban bővül ki az önigazgatás anyagi bázisa olyan mértékben, hogy érvényesülni kezd az az elv, amelynek értelmében a munkaszervezeteknek önállóan kell rendelkezniük saját jövedelmükkel. „A jövedelemmel való önigazgatásos rendelkezés alapján kialakuló viszonyrendszer ettől kezdve uralkodó formájává fejlődik a munkában társult dolgozó emberek közötti társadalmi-gazdasági viszonyoknak." (25. old.) A társadalmi hatóintézkedések, vagyis a szabályrendelkezések most már más irányban hatnak — arra irányulnak, hogy kiegyenlítsék a gazdálkodási és jövedelemszerzési feltételeket, vagyis hogy a megvalósított jövedelmet a munkaeredményektől tegyék függővé. És ezzel a társadalmi tulajdon lényege új tartalmat kap. Az állami tulajdonviszonyok jellegzetességei mindinkább eltűnnek, s olyan sajátosságok kerülnek előtérbe, melyek már megfelelnek az önigazgatásos tulajdonviszonyoknak, s melyek már lehetővé teszik a munkásosztály történelmi törekvésének megvalósulását — a munka és az ember felszabadítását a munka feltételei, eszközei és gyümölcsei elidegenítésének mindenféle formája alól.

Amikor a társadalmi tulajdon történelmi fejlődését vizsgáljuk egy meghatározott társadalomban, nagy figyelmet kell fordítanunk azokra a jelenségekre és problémákra is, amelyek e fejlődést kísérik — sőt, mi több, meghatározzák. Hiszen a társadalmi tulajdon adott formái nem önmaguktól jönnek létre, még kevésbé „találmányai" az embereknek, hanem társadalmi-történelmi szükségszerűségek, mindegyikük egy-egy forradalmi lépés a szocializmus felé (az államtulajdon szerepe nálunk), vagy a termelőerők fejlettségének kifejezője és következménye a társadalmi-történelmi feltételeknek, melyek között az adott társadalom fejlődik.

A társadalmi tulajdon egyes formáinak fejlődését figyelve társadalmunkban, láthatjuk, hogy minden új formája előrelépést jelent a fejlődésben, hiszen a társadalmi tulajdon mindinkább megkapja a maga történelmi értelmét, mindinkább megközelíti a munka és a társadalmi tőke integrációjának fogalmát. „Az önigazgatásos társult munka társadalmi tulajdonviszonyai nem fejezhetők ki klasszikus tulajdonjogi képletekkel, hanem csak a gazdasági és politikai viszonyok, azaz a társult munkában egyesült dolgozó emberek jogainak, kölcsönös kötelezettségeinek és felelősségének lényegbe vágó új rendszerével. A társadalmi tulajdonban levő termelőeszköz minden munkást megillet, aki dolgozik, mert mint munkásnak és alkotónak ez a legfontosabb objektív előfeltétele, hogy dolgozhasson és hogy szabad legyen. Ezekkel az eszközökkel szemben azonban senki sem támaszthat valamiféle magántulajdonjogot. A társadalmi tulajdont képező eszköz egyidejűleg a munkás egyéni munkájának eszköze a teljes társadalmi munka keretében, s eszköze annak is, hogy megszerezze saját személyi jövedelmét. Ilyen minőségében a társadalmi tulajdon egyúttal az összes munkások közös, osztálytulajdona is, és egyéni tulajdonformája mindenkinek, aki dolgozik. Ezért a társadalmi tulajdonviszonyok többé nem a „tulajdonos" és a „nem tulajdonos" kölcsönös viszonyát jelentik, — gyakorlatilag tehát nem a munkaerő vevőjének és eladójának, illetve az államnak és a munkásnak a viszonyát jelentik —, hanem azoknak a munkásoknak a kölcsönös kapcsolatát szabályozzák, akik *együttesen* rendelkeznek a termelőeszközökkel, de *egyénileg* sajátítják ki önnön munkájuk gyümölcsét. Azoknak az embereknek a kölcsönös viszonyáról van itt tehát szó, akik kollektíven és az önigazgatás útján állítják a *közös termelő-*

eszközöket a társult munkában tevékenykedő dolgozók *egyéni alkotóerejének és rátermettségének* szolgálatába, hogy a társult munkában mennél nagyobb közös és egyéni eredményeket érjenek el." (46—47. old. — Létünk jelzett száma, 136. old.)

A társadalmi tulajdon tehát egy ellentmondást rejt magában, hiszen „mindenkié és senkié". A gazdasági viszonyok rendszerének, a politikai rendszernek és a jogi intézményeknek biztosítaniuk kell ennek az ellentmondásnak a túlhaladását, mert társadalmunkban ez elidegeníti az embert a társadalmi tulajdontól, vagyis a termelési eszközöktől, ami ellentétben áll a szocialista társadalom céljaival.

Társadalmunk ezzel az ellentmondással már korán szemben találta magát, hiszen a társadalmi tulajdon elsődleges állami tulajdonformája nyilvánvalóan magában hordozta a munka feltételei és eredményei elidegenítésének irányzatát a munkásokkal szemben. A társadalmi tulajdon állami tulajdonformája elkerülhetetlen és nélkülözhetetlen tényezője volt a szocialista építés első szakaszának, de csak mint átmeneti formája a társadalmi tulajdonnak, amelynek az adott pillanatban tökéletesebb alakot kellett magára öltenie. A társadalom szerény anyagi bázisa, a háború utáni országépítés nagy problémái különleges módszereket és eljárásokat követeltek meg a gazdasági fejlődés tervezésében és a társadalmi tőkével való rendelkezésben. Az államnak magára kellett vállalnia a vezető szerepet a gazdasági élet szervezésében és szabályozásában, akárcsak a társadalmi igazgatás más területein is, s ez egy adott pillanatig megfelelt az előbb említett követelményeknek. Amikor azonban olyan irányzatok jelentek meg, amelyek keretében az állam politikai és bürokrata apparátusa azonosítani kezdte saját politikai abszolutizmusát a forradalom politikai rendszerével, egy egész sor intézkedést kellett tenni az állami tulajdonviszonyok lényegbe vágó megreformálása érdekében.

„Nem csupán a politikai és társadalmi döntéshozatal, hanem a társadalmi tulajdont képező eszközökkel való rendelkezés tekintetében is, minden szinten döntő befolyást kell biztosítani közvetlenül azoknak, akik a társult munka alaprétegeinek érdekeit és törekvéseit hordozzák magukban, azoknak tehát, akik nem csupán a szocialista társadalomban kivívott társadalmi helyzetüket akarják megőrizni, hanem akik létre akarják hozni a társadalom továbbfejlődésének feltételeit is a munka felszabadítása és az emberek közötti viszonyok humanizálása irányában." (21—22. old.)

Az 1950-ben meghozott alaptörvény, amely a munkaközösségekre bízta az állami gazdasági vállalatok és a felsőbb gazdasági társulások igazgatását, a forradalom új szakaszát nyitotta meg, amely mindinkább leszámol a régi tulajdonviszonyokkal. A termelőerők elért színvonalán ugyanis nemcsak a társadalmi tulajdonviszonyok, vagyis az önigazgatásos társadalmi-gazdasági viszonyok feltételei reprodukálódnak, hanem elegendő hely marad a régi — burzsoá vagy államtulajdon-jellegű — viszonyok egyes elemeinek újratermelődéséhez is. Ezek az elemek attól függően gyöngülnek vagy erősödnek, hogy milyen „védelmi mechanizmussal" rendelkezik az önigazgatásos társult munka és a társadalmi rendszer. „Ezért a mi szocialista akciónk szempontjából nem annyira az a döntő kérdés, hogy — a maga különböző formáiban — gyakori-e vagy ritka a társadalmi tulajdon elidegenítése a munkától; hogy történelmileg feltételezett-e ez vagy sem; hogy többé vagy kevésbé veszélyezteti-e ez a szocializmust, az önigazgatást, valamint a munkásosztály és a dolgozó ember forradalmi harccal kivívott társadalmi helyzetét. Persze, ez is fontos, mert egy meghatározott mennyiség új minőséggé léphet elő. Első-

sorban mégis az a döntő, mégha ezek a jelenségek nem is túlságosan kifejezettek, hogy a társadalom szocialista erői tudatában legyenek osztálybeli és társadalmi-gazdasági lényegükkel, s hogy képesek legyenek — tekintet nélkül pillanatnyi méreteikre és gyakoriságukra — reális gazdasági és politikai eszközökkel szembeszegülni velük." (35. oldal — Létünk, 131. old.)

Az önigazgatás fejlődésének első szakaszában a bővített újratermelés nagyobbára megmaradt az állami tulajdonviszonyok keretében, hiszen az amortizáció és az akkumuláció adminisztratív úton központosított eszközei az állam szövetségi alapjaiba folytak be. Emiatt az önigazgatás még nem jelenthetett egyet az önigazgatásos termelési és gazdasági viszonyokkal. Csak később, amikor bekövetkezik az amortizációs rendszer fokozatos decentralizációja és a bővített újratermelés deetatizációja, kezdenek új viszonyok kialakulni a termelésben. A munkás önigazgatási jogai kibővülnek, és magunkévá tesszük az elvet, hogy a munkaszervezetnek önállóan kell rendelkeznie a maga megvalósította jövedelemmel. Ennek az elvnek az érvényesítésével és meghatározott társadalmi normák alkalmazásával lehetővé kellene tenni, hogy a munkaszervezetek olyan mennyiségű jövedelmet valósíthassanak meg és oszthassanak el, ami arányban áll munkahozzájárulásukkal a társadalmi összjövedelem megvalósításához. Ez az alapelv, amelyet 1963-ban a JSZSZK alkotmányába is beiktattunk, máig sem veszítette el rendkívüli időszerűségét és jelentőségét. „Amint hozzáláttunk ennek az elképzelésnek az alkalmazásához, társadalmunk azonnal a különböző érdekek összeütközésével találta magát szemben, amelyek nem adekvát eszközöket és szubjektivista kritériumokat kényszerítettek ki a társadalmi jövedelem elosztásában." (26. old.) Ezek az ellentmondások azért következtek be, mert a gazdálkodási feltételek kiegyenlítéséhez nagyobbára az állami beavatkozás eszközei szolgáltatták az alapot, ami a piacgazdálkodás feltételei között újabb gazdasági egyenlőtlenségekhez vezetett. „A piacgazdálkodás feltételei között rendkívül nehézzé, sőt a társadalmi gazdaság számára veszélyessé is vált az áruforgalom folyamatainak mesterséges nyesegetése és a termelési eszközök koncentrációjának „áthelyezése" — amikor az a piacgazdálkodás feltételeihez igazodik — mégpedig a legtetszőlegesebb kritériumok alapján, amelyeknek gazdasági jellege okvetlenül, vagy legalábbis nagyon könnyen átváltozhat politikaivá, vagy szociálissá." (26—27. old.)

Ugyanakkor a munkaszervezetekben a jövedelem elosztása a szubjektivista individuális határozatoktól függött, anélkül, hogy a munkaszervezetek és az egyének felelősséggel tartoztak volna a társadalomnak. Mindez az erőviszonyok ellenőrizetlen fejlődését és az önigazgatás fejlődésének gyöngülését hozta magával. „A piacgazdálkodás, a társadalmi tervezés és a dolgozó emberek gazdasági és szociális szolidaritása három elválaszthatatlan összetevőjét képezi a mi szocialista önigazgatási rendszerünknek" (28. old.), s ezeket az összetevőket, ha ellentmondásos viszonyban is állnak egymással, úgy kell összeegyeztetnünk, hogy az önigazgatási rendszer eredményei a munka termelékenységének, a jövedelem gazdasági struktúrájának stb. növekedésében jussanak kifejeződésre.

Másrészről ki kell emelnünk még egy problémát, ami szintén a jövedelem és a terméktöbblet önigazgatásos gazdasági viszonyok alapján történő elosztásának időszakában vetődött föl. A bővített újratermelés decentralizálásával nem valósult meg maradéktalanul a társadalmi tőke és a társult munka integrációja. A társadalmi viszonyok egyes területein ugyanis az igazgatási funkciók alapján önálló gazdasági és politikai hatalommal rendelkező góc-

pontok alakultak ki, amelyek technokratikus-monopolista formában újjá akarják éleszteni a társadalmi tulajdon elidegenítését a munkásoktól, s ezzel egyidejűleg újratermelik az állami tulajdonviszonyokat. Konkrétan ide tartoznak a bankok, a nagyvállalatok vezérigazgatóságai és a társadalmi tőke körforgásának más hasonló hordozói, amelyekben (ha nem is kerekednek a társadalom fölé) gazdasági és politikai hatalom gyanánt centralizálódik a társadalmasított holt munka, és forrásává válik a munkások elidegenítésének saját élő és holt munkájuk összeredményeitől. Ezek a viszonyok tükröződnek az olyan jelenségekben, mint amilyen: „a munkatöbblet adminisztratív úton való elidegenítése a gazdálkodási és más egységektől a munkaszervezeteken belül a belső bürokratikus centralizmus segítségével; a munkatöbblet eltulajdonítása a piacon az extranyereség és hasonlók formájában, és annak átömlesztése egyes kollektívák személyi jövedelmébe; önálló „kereskedelmi tőke" létrehozása a bel- és a külkereskedelemben, amely szervezetileg nem kapcsolódik sem a termeléshez, sem a maga kereskedelmi tevékenységéhez, sem a szervezett integrációkhoz, amely tehát ily módon a termelőtől elidegenített munkatöbblet formáját ölti magára, s valamiféle „vándortőkévé" válik; a munkatöbblet központosítása a bankokban és a biztosító intézetekben, de nem az integrált társult munka funkciója képében, hanem önálló pénzügyi erővé átalakulva, amely az akkumulációnak a termeléstől való elidegenítésére törekszik; az eszközök kényszerű elidegenítése költségvetés útján a különféle társadalmi tevékenységek pénzelése céljából, ahelyett, hogy a termelés és a kérdéses társadalmi tevékenységek között közvetlen gazdasági viszonyok jönnének létre; a monopolisztikus irányzatok a nagy gazdasági rendszerekben stb." (37. old. — Létünk, 132. old.)

A termelőerők fejlődése egyre inkább növeli a gazdasági, technológiai és más szakvezetési funkciók szerepét és jelentőségét, mert ezek elősegítik a technológia fejlesztését és növelik az alkotói kezdeményező készséget. „Az igazi probléma tehát nem e funkciók tényleges fennállásában rejlik, hiszen ezekre a társadalomnak múlhatatlanul szüksége van, hanem abban, hogy kiknek a kezében összpontosulnak ezek a funkciók, illetve, hogy milyen társadalmi erőknek és irányzatoknak a szolgálatában állnak." (34. old. — Létünk, 131. old.) Ezek a funkciók még nem jutottak kifejezésre társadalmunkban, s ezért nem eléggé önállóak, ami egyik előfeltétele lenne szerepük sikeres betöltésének, a másik előfeltétel viszont: felelősség a társult dolgozók iránt.

Ugyancsak tévedés lenne, ha az önigazgatás és a létező technokratikus-monopolista elemek közötti ellentmondás okát a termelési eszközök koncentrációjában és a társadalmi tőke centralizációjában látnánk. A munka nagyobb termelékenységéért és a jobb életfeltételekért folyó harc egyaránt megköveteli egyrészt a magas képzettségű káderek szerepének növelését, másrészt pedig a termelési eszközök koncentrációját és a társadalmi tőke centralizálását. Társadalmi és gazdasági reformunknak éppen az a célja, hogy a bővített újratermelés területén olyan gazdasági viszonyok jöjjenek létre és erősödjenek meg, amelyek a termelési eszközök koncentrációját és a társadalmi tőke centralizációját alárendelik a gazdasági és politikai ellenőrzésnek, alárendelik a társult munka szervezeteiben önigazgatásilag megszervezett munkások érdekeinek és szükségleteinek. Ez adhat egyúttal megoldást az említett ellentmondások túlhaladásához is.

REZIME

AKTUELNI PROBLEMI SAMOUPRAVLJANJA I PROTIVREČNOSTI DRUŠTVENE SVOJINE

Ova studija je rađena na osnovu rasprave Edvarda Kardelja, koja je pod naslovom „Protivrečnosti društvene svojine u savremenoj socijalističkoj praksi" publikovana u knjizi „Teorija i praksa samoupravljanja u Jugoslaviji" zajedno sa tekstovima drugih poznatih autora, i u kojoj pisac daje kritičku analizu dosadašnjeg razvitka i aktuelnih problema samoupravljanja u Jugoslaviji.

Nasuprot gore pomenutoj izvornoj, dosta opsežnoj raspravi, ista tema i problematika se prikazuje i u ovom radu, ali u mnogo kraćem obimu, jer ima za cilj da iz mnogih elemenata i činioca koji određuju društveni razvitak prikaže samo ulogu društvene svojine i njoj odgovarajućih produkcionih odnosa u savlađivanju svih oblika otuđenosti čoveka, na primeru prakse naše zemlje, koja, kao socijalistička zemlja, treba da ostvaruje istorijsku težnju radničke klase: oslobođenje rada i čoveka od svih oblika otuđivanja.

Društvena svojina je jedan od uslova za ostvarivanje ovih težnji, i kada ona postaje dominantan oblik svojine — rađa i druge uslove — pre svega uslove za nastajanje takvih oblika proizvodnih odnosa u kojima radnik prisvaja na osnovu svoga rada isključivo na osnovu međusobne zavisnosti i pune odgovornosti prema jednakom pravu drugog radnika. Društvena svojina, slično drugim društvenim kategorijama, je dinamička pojava, što znači da se ona mora posmatrati u razvoju. Potreban je dugi niz godina da prvi oblik društvene svojine — državna svojina u jednoj socijalističkoj zemlji, preraste u savršeniji oblik društvene svojine — u društvenu svojinu u pravom smislu reči. Taj razvoj je povezan i praćen mnogim problemima i protivrečnostima. Konačan ishod borbe suprotnosti treba da rezultira u jednom novom kvalitetu — konkretno u ovom slučaju, kao što je napred napomenuto, da se radnik sve više spaja sa uslovima, sredstvima i plodovima svoga rada.

Mi smo sada upravo svedoci borbe koja se vodi u ovom smislu, jer živimo u društvu koje je već prevazišlo prve, niže stadije u razvitku oblika društvene svojine i u kome sada samoupravni produkcioni odnosi dominiraju, i u kome su sada sve akcije društva usmerene ka otklanjanju prepreka koje koče dalji razvoj ovakvih produkcionih odnosa.

Aktuelnost ovih problema je imala odlučujući uticaj pri izboru problematike za ovaj rad.

SUMMARY

ACTUAL PROBLEMS OF SELF-MANAGEMENT AND CONTRADICTIONS OF SOCIAL-PROPERTY

This essay was written on the basis of Edvard Kardelj's treatise „Contradictions of Social Property in Modern Socialist Praxis" published along with works of other well-known authors in the book „Theory and Praxis of Self-Management in Yugoslavia" in which the writer gives a critical analysis of the hitherto development and of up-to-date problems of self-management in Yugoslavia.

Unlike the above stated — rather extensive treatise — the author of this essay also gives an account of the same subject and problems, however, in a shorter size. The authors intention was to depict among the many elements and facts that determine social development only the role of social property and the adequate relations of production in overcoming all forms of man's expropriation on the example of our country which as a socialist State, has to put into practice the historical aspiration of the working class: liberation of work and man from all forms of expropriation.

Social property is one of the conditions to accomplish these aspirations and when social property becomes a dominant form of property it begets also other conditions — first of all conditions for the formation of such relations of production ih which the worker appropriates to himself on the basis of his work, solely on the basis of mutual dependence and full responsibility according to the equal right of the other worker.

Social property, similarly to other social categories is a dynamic manifestation that means that it has to be observed in development. Many years are needed that the first form of social property overgrows into a more perfect form of social property — into social property in the true sense of the word. That development is connected with and followed

by many problems and contradictions. The final outcome of the conflict of contradictions has to result in a new quality — in this case as we said above — that the worker more and more associates with conditions, means and results of his work.

We are just now witnesses of a struggle that is fought in this sense since we live in a society that has overcome the first, lower stages in development of forms of social property and in which self-managing relations of production now prevail and in which all actions of society are directed to the elimination of difficulties that hamper further development of such relations of production.

Actuality of these problems had a decisive influence in choosing them as the subject of this essay.

Szalma József

A MEGYEGYEZÉSES BONTÁS KÉRDÉSE A KÉSZÜLŐ CSALÁDJOGI TÖRVÉNYKÖNYVBEN

I. VÉLEMÉNYEK ÉS MEGOKOLÁSOK

A házasságról szóló alaptörvényünk[1] 53. szakasza szabályozza az ún. általános bontási alapot, amelynek értelmezése körül mind a joggyakorlatban, mind a jogelméletben élénk vita folyik e törvény meghozatalától (1946. május 9.) napjainkig. A vitatott szakasz tartalma a következő: A házasság felbontását bármelyik házastárs kérheti, ha a jellembeli tulajdonságok összhangjának, illetőleg az egyetértésnek a tartós hiánya, a kiküszöbölhetetlen ellenségeskedés vagy bármilyen egyéb ok következtében a házassági viszony oly mértékben megromlott, hogy az életközösség elviselhetetlenné vált. A házastársak életközösségét különösen *akkor kell elviselhetetlennek tekinteni*, ha alapos indokok előterjesztése mellett a házasság felbontását mindkét házastárs *egyetértőleg kéri*. Ha a házassági viszonyok megromlása kizárólag az egyik házastárs vétkességének következménye, a házasság felbontásának kezdeményezéséhez való jog csupán a másik felet illeti meg.

Két egymással szemben álló *vélemény* alakult ki e rendelkezés jogi természetéről, azaz gyakorlati jelentőségéről. Az egyik szerint az egyetértőleg benyújtott bontási kérelemnek a törvény ilyen megfogalmazása abszolút bontó ok jelleget tulajdonít. Ez azt jelenti, hogy a *törvény védelmezi* az életközösség elviselhetetlenségét, minden alkalommal, amikor a házastársak egyetértőleg kérik a házasság felszámolását. A bontás kilátásainak megnövelésére elegendő az alapos válási indokok feltüntetése a közös kereseti kérelemben. A bíróság *nem köteles vizsgálni*, hogy valóban fennáll-e a törvényben megállapított *feldúltsági „szint"* (az életközösség elviselhetetlensége), amelynek alapján általában helyt ad a bontási kérelemnek. Erre kielégítő „bizonyíték" a házastársak egyetértőleg benyújtott igénye. E felfogás szerint a megegyezéses bontás intézménye már ebben a törvényben helyet kapott, tekintve hogy a bíróságnak mint nyilvános szervnek csak deklaratív szerepe maradt, míg a házastársak egyetértő igénye döntő szerepet játszik. Meg kell állapítani, hogy bíróságaink legnagyobb része e felfogás szerint jár el, bár a legtöbbször nincs meggyőződve az ilyen értelmezés helyességéről.

A másik vélemény szerint a közös kereseti kérelemnek korán sincs abszolút bontó jellege. Az ilyen kérelem benyújtása esetére a törvény ugyanis nem védelmezi a házassági életközösség elviselhetetlenségét. Ez világosan

kiderül a védelem jellegéből. Általános szabály szerint a jogosult fél érdekében fennálló védelem esetén természetszerűleg nincs szükség bizonyításra. Világos, hogy vizsgált esetünkben nem forog fenn védelem, hiszen az általános szabállyal ellentétben a jogosult félnek, (a házastársaknak) kell bizonyítékokkal szolgálnia, hiszen a törvény alapos bontási indokok előterjesztésére kötelezi. A közös kereseti kérelem tehát csak törvénnyel előirányzott különleges *perindítási forma*, amelynek semmiféle anyagi-jogi gyakorlati jelentősége nincs. Ezek szerint szó sem lehet arról, hogy a házasságról szóló törvényünk eddig bármilyen módon is helyet adott volna a megegyezéses bontás intézményének.

Úgy véljük, hogy ez utóbbi vélemény (talán egy kissé enyhébb megfogalmazásban) elfogadhatóbb értelmezés. E vélemény tulajdonképpen a JSZNK Legfelsőbb Bíróságának 1947-ben adott utasításán[2] alapszik. Eszerint a házasság nem bontható fel kizárólag a házastársak megegyező kérelme alapján, hanem csak azon megállapított tény alapján, hogy a házassági viszony megromlása eléri az életközösség elviselhetetlenségének fokát. A bíróság köteles az egyetértő kérelmet és a felek által kötelezően feltüntetett indokokat a tárgyalás általános eredményével összefüggően megvizsgálni, és minden egyes esetben megállapítani a *tárgyi igazságot* abból a szempontból, hogy a házassági viszony megromlása valóban kimeríti-e a házastársak életközössége elviselhetetlenségének fogalmát.

Ilyenformán leszögezhetjük, hogy hatályos, azaz alkalmazásban levő jogszabályaink nem ismerik és nem is ismerték a „tiszta" megegyezéses bontás intézményét.

II. KODIFIKÁCIÓS JAVASLATOK

A családjogi törvénykönyv vázlatában[3] azonban a kodifikációs bizottság előirányozza a házastársak megegyezésén alapuló válási modust is. A puszta megegyezést azonban még ez a javaslat sem tartja elegendőnek a váláshoz. Elsősorban is, a házastársak a bontást csak a házasság megkötése napjától számított *két éven* belül valósíthatnák meg. Ezenkívül a házastársak kötelesek *megegyezni* kölcsönös *vagyoni* viszonyaikról, valamint a *gyerekek* elhelyezéséről és eltartásáról, nemkülönben a *házastárs* eltartásáról.

Az ilyen módon megfogalmazott (és korlátozott) megegyezéses bontás bevezetését főleg azok szorgalmazzák, akik a jelenlegi joggyakorlatot, amely lényegében véve a megegyezéses bontás útját követi, spontán társadalmi igénynek tekintik. Ha ez a gyakorlat a reális társadalmi szükséglet kifejezője, állítják ezek, természetes követelmény az, hogy e szükségletet törvénykeretbe foglaljuk. A fent kifejtett feltételekhez kötött megegyezéses bontás elfogadásával jobban favorizálható a házasság intézménye, mint a (jelenlegi) megegyezéses lehetőség nélküli bontási rendszerrel, mert a gyakorlatban e rendszer mellett és e rendszerrel ellentétben ma *feltétel* nélkül helyet adnak az egyetértő bontási kérelemnek. Emellett a házasságot még azzal is favorizálhatnánk, hogy halasztó határidőhöz kötnénk a bontás igényelhetőségét, s ezzel útját állnánk annak, hogy *könnyelmű házasságkötésekre* kerüljön sor azzal a meggondolással, hogy a válás is könnyen megvalósítható.

Vannak azonban szép számban olyan szakemberek is, akik ellenzik a megegyezéses bontás bevezetését. Ezek egyik legfőbb érve az, hogy mindazok az államok, *amelyek régebben* már *bevezették* e jogintézményt, sorra *lemondtak*

róla, mert nem vált be. Minthogy a megegyezéses bontás a miénkhez hasonló társadalmi, gazdasági és kulturális szintű országokban nem járt eredménnyel (azaz, túl „eredményes" volt — figyelembe véve az ilyen alapon történő megnövekedett számú bontásokat), várható, hogy nálunk sem hozhat sok jót magával.

III. JOGÖSSZEHASONLÍTÁS

Az előző fejezet utolsó bekezdésében kifejtett állásfoglalást már a teljességre sem törekvő összehasonlító jogi elemzés is kétségbe vonhatja. Összehasonlító jogi kutatásunk különösen a következő államok családjogi törvényeire, illetve törvénykönyveire terjedt ki: Albánia[4], Bulgária[4], Csehszlovákia[4], Izland[5], Magyarország[6], Német DK[4], Német SZK[5], Jugoszlávia[7], Lengyelország[4], Orosz Szovjet Szocialista Köztársaság[8], Románia[4], Svájc[9], Svédország[5], Szovjetunió[4].

A felsorolt országok közül közvetlenül a második világháború után csak a Szovjetunió és Bulgária vezetett be kimondottan megegyezéses bontást.

Tény azonban, hogy mindezek az államok, közvetlenül a megegyezéses bontás bevezetése után voltaképpen megszüntették e bontási módot, éspedig vagy az idevágó törvényrendelkezések hangsúlyozott, törvényes hatálytalanításával, vagy a legfelsőbb bírósági gyakorlat ilyen irányú elvi döntéseire való tekintettel hallgatólagos úton. Tény viszont az is, hogy ugyanezek az államok ma fokozatosan újra érvényesítik a megegyezéses bontás módozatát.

A háború után időrendben elsőnek a Szovjetunió vezette be e jogintézményt.[10] 1944. július 8-án hozott törvényerejű rendeletével módot adott a kölcsönös házastársi megegyezésen alapuló bontásra. A bírói gyakorlat azonban ennek ellenére, meglehetősen ingadozó álláspontra helyezkedett a házastársi megegyezés bontási jelentőségének értékelése tekintetében. A Szovjetunió Legfelső Bíróságának plénuma 1949. szeptember 16-iki határozatában iránymutatással szolgált, amikor felhívta a bíróságok figyelmét arra, hogy a házastársak egyikének vagy mindkét házastársnak komoly indokokkal alá nem támasztott, a házasság felszámolására irányuló kívánsága nem szolgálhat a bontás alapjául. (Ennek ellenére a bontó keresetek túlnyomó többsége (60—80%) esetében mindkét házastárs kérte a kötelék megszüntetését, és ami a legérdekesebb, a bíróságok szinte kivétel nélkül a kérelem szerint jártak el, azaz, helyt adtak annak.)[11] A Legfelső Bíróság gyakorlata tehát (amelynek, mint látjuk, nem nagyon akadt követője) végeredményben elzárkózott a megegyezéses bontástól.

Néhány évvel ezelőtt azonban a szovjet jogrendszer újra magáévá tette a megegyezéses bontás elvét és újra kodifikálta azt. Pontosabban az 1968. október 1-én hatályba lépett a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok házasságról és családról szóló törvényhozásának alapjai 14. szakaszának 6. bekezdése a következőket irányozza elő: „Ha a házastársak kölcsönösen megegyeztek házasságuk felbontását illetően és nincsenek kiskorú gyermekeik, a házasság felbontása az anyakönyvi hatóságok előtt történik. Ebben az esetben a bontás kimondásáról és a házasság megszűnéséről szóló anyakönyvi kivonatoknak a házastársak részére történő kiadása attól számított három hónap elteltével történik, hogy a házastársak a bontásra vonatkozó nyilat-

kozatot megtették.[12] Ezt a rendelkezést magukévá tették az egyes szovjet köztársasági törvénykönyvek is.[13]

A bolgár jogban hasonló fejlődés tapasztalható. Az 1945. május 27-én meghozott törvényerejű rendelet a házasságról bevezeti a megegyezéses bontást. Az 1949. szeptember, 9-iki Személyekről és családról szóló törvény átveszi e törvényszerű rendelet idevágó rendelkezéseit. Az 1952. február 8-án hozott perrendtartási törvény azonban hatálytalanítja a fenti törvény megegyezéses bontásra vonatkozó szabályait.

Az új, 1968. március 15-iki bolgár Családjogi kódex 22—24. szakaszaiban azonban újra helyet kapott a megegyezéses bontás, éspedig a következő módon és megfogalmazásban: A házastársak komoly és megingathatatlan kölcsönös egyetértése esetén a bíróság kimondhatja a házasság felbontását, anélkül, hogy vizsgálná a házastársaknak a házasság megszüntetésére irányuló akarata indokait. A közös megegyezésen alapuló bontás iránti kérelmet nem lehet előterjeszteni a házasság megkötésétől számított két év eltelte előtt. A közös megegyezésen alapuló bontás esetén a házastársaknak ki kell fejteniük a szülői jogok gyakorlására és a gyermekek eltartására, továbbá a vagyoni viszonyaikra, a közös lakás használatára és a házastársak közötti eltartásra vonatkozó megegyezésüket. Ezt a megegyezést a bíróság jóváhagyja, miután megvizsgálja azt, hogy biztosítva vannak-e a gyermekek érdekei. Ha a megegyezés nem teljes, vagy ha a gyermekek érdekei nincsenek megfelelően biztosítva, a bíróság határidőt állapíthat meg a megegyezés hiányosságainak pótlására. Ha a megállapított határidőn belül a kiegészítés nem történik meg, a bíróság elutasítja a kérelmet. A szülői jogok gyakorlására és a gyermekek eltartására vonatkozó kereseteket a házasságnak közös megegyezés alapján történő felbontása után a körülmények megváltozása esetén lehet benyújtani[14].

Nyilvánvaló tehát, hogy azok az országok, amelyek a második világháború után bevezették, majd csakhamar megszüntették a megegyezéses bontás jogintézményét, ma újra helyet adnak e házasságbontó módozatnak. Bizonyára okkal. Valószínűleg a megegyezéses bontás szívós gyakorlata vette rá a törvényhozókat, hogy rendszerbe foglalják e jogintézményt. Márpedig ezt a gyakorlatot a társadalmi fejlődés igényelte. Úgy látszik az idézett államokban helyesebbnek tartották a gyakorlat és az idevágó társadalmi követelmény törvényerőre emelését, mint az „elméletileg és elvileg kifogástalanabb" törvényszabályok megtartását, amelyek mellett káros, beidegződött és nem utolsó sorban (köztudott és ilyképpen tolerált) törvényellenes házasságbontási gyakorlat alakult ki.

A MEGEGYEZÉSES BONTÁS BEVEZETÉSÉNEK KILÁTÁSAI NÁLUNK

A gyakorlat nálunk is már évek óta a megegyezéses bontás intézményét alkalmazza, annak ellenére, hogy maga az intézmény, mint már cikkünk első részében kifejtettük, kimondottan nincs előirányozva a házasságról szóló alaptörvényünkben. Ezt a gyakorlatot szem előtt tartva, családjogi kodifikációs bizottságunk vagylagosan a jelenlegi bontási rendszer mellett előirányozta a megegyezéses bontás bevezetésének lehetőségét is. Hogy melyik változatot fogják törvénybe foglalni a jelenlegi, vagy a megegyezéses bontás változatát, ez a sokrétű tudományos és társadalmi vita kimenetelétől függ.[15]

Mindehhez talán még csak annyit lehetne hozzáfűzni, hogy a bolgár családjogi kódex szabályai a megegyezéses bontásról rendkívül inspiratívak. Az ilyen szabályok kiküszöbölhetik azt a veszélyt (amely a megegyezéses bontásnál, mint esetleges káros jelenség általában fennállhat), hogy a bontás a házastársak magánügyévé váljon. Lehetővé teszik azt, hogy szükség esetén indokolt társadalmi (bírói) beavatkozásra kerüljön sor. Ez különösen akkor valósulhat meg és válik aktuálissá, amikor nyilvánvaló, hogy kilátások vannak a házastársak kibékülésére. A bíróság ilyenkor nem köteles automatikusan helyt adni a megegyezéses kérelemnek (mert az idézett szabály szerint kimondhatja a válást), ellenkezőleg, a kibékülésen kell munkálkodnia. Ezenkívül a szükséges társadalmi beavatkozást biztosítja még a megállapított tartamú halasztó határidő, valamint az elengedhetetlen házastársi megállapodás a bontás lényeges következményeiről, amit a bíróság természetesen méltányol, ha a házastársak között a társadalmi érdekeknek megfelelő megállapodás jött létre. Másrészt, ez a válási módozat lehetővé teszi, hogy a házastársak békés körülmények között váljanak el. Többé nem egymás vétkességének bizonyítására ösztönöznének, hanem a bontás következményeire irányuló megállapodásra. A válóper veszekedések nélkül folyhatna le. A házastársak egymás közötti viszonya a válás alatt és után is személyes tapasztalásuk maradhatna, elkerülve a bírósági nyilvánosságot.

JEGYZETEK

[1] Megjelent a JSZNK Hivatalos Lapjának 1945/29. számában; lásd a JSZSZK Hivatalos Lapjának 1965. 28. számában közölt letisztázott törvényszöveget is.

A XX—XLI. alkotmányfüggelékek végrehajtásáról szóló Alkotmánytörvény 16. szakasza 2. bek. 23. pontja értelmében (e lábjegyzet első bekezdésében feltüntetett) házasságról szóló alaptörvény 1971. december 31-ével *érvényét vesztette a szövetség* területén (L. a JSZSZK Hivatalos Lapjának 1971/29. számát).

Ugyanez a szövetségi törvény azonban teljes egészében és azonos megfogalmazásban érvényes Szerbia SZK területén *mint köztársasági* törvény 1972. január 1-től (Kivétel e törvény 26. szakasza, amely érvényes a JSZSZK egész területén).

Szerbia SZK IX. Alkotmányfüggeléke 1. pontjának 4. számú bekezdése szerint a köztársaság területén *egységesen* szabályozzák a családi és a *házassági viszonyok*, valamint a szülők és a gyermekek közötti viszonyok alapelveit.

[2] A JSZNK Legfelsőbb Bíróságának Su 458/47 sz. utasítása, megj.: Narodni pravnik, 1947, VI—VII. 188. o.; A Legfelsőbb Bíróságok döntéseinek gyűjteménye (Zbirka odluka vrhovnih sudova), Bgd., 1952, 359. döntés.

[3] A Szövetségi Képviselőház Családjogi Kodifikációs Bizottsága, A családjogi törvénykönyv vázlata (Predlog za donošenje zakonika o porodici), Belgrád, 1969, 32—35. old.

[4] Az európai szocialista országok családjogi törvényei. Szerkesztette és jegyzetekkel elátta: dr. Pap Tibor, A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete Jogösszehasonlító Osztályának kiadványa, Budapest, 1969, e lábjegyzetszámmal jelzett országok feltüntetési sorrendjében: 174, 70., 101., 209., 325., 7. old.

[5] Lásd: Savezna skupština, Komisija za kodifikaciju porodičnog prava, Porodično pravo, uporedni pregled, Belgrád, 1969. júniusa, 33. stb. old.

[6] Lásd: A családjogi törvény, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1964;

Dr. Pap Tibor, Magyar családi jog. Tankönyvkiadó, Budapest, 1967;

Dr. Pap Tibor, A bontás problematikája családjogunk felszabadulás utáni fejlődésének tükrében, Tankönyvkiadó, Budapest, 1961.

[7] Lásd: Zbirka propisa iz porodičnog prava, Beograd, Savremena administracija, 1968.

[8] Komentarij k Kodekszu o brake i szeme RSFSR, pod redakciej profeszora Sz. N. Bratusza i P. E. Orlovszkogo, Juridicseszkaja literatura, Moszkva, 1971, 64. old.

[9] Dr. Hans Hinderling, Das schweizerische Ehescheidungsrecht, unter besonderer Berücksischtigung der Rechtsprechung, zweite verbesserte und ergänzte Auflage, Zürich, Schulthes, 1960.

[10] Egyébként a megegyezéses bontás intézményét először Franciaországban alkalmazták a burzsoá forradalom után, az 1792. szeptember 20-án meghozott törvénnyel. (Később a francia törvényhozás a másik végletbe került: az 1816. május 8-án meghozott törvénynyel a házasságot bonthatatlannak nyilvánították. A ma is érvényben levő 1884. július 27-i törvény engedélyezi a bontást a házassági kötelességek megsértése esetében.) Az idevágó jogirodalomban az említetteken kívül a következő államokat tüntetik még föl, amelyekben hosszabb-rövidebb ideig érvényes volt a megegyezéses bontás:
— Vietnam NDK, (lásd, dr. Pap T. idézett mű, 19. old., Szovjet állam és jog, 1959. 5. sz., 162. old.);
— Belgium és a
— Lengyel NK, (lásd, dr. Mehmed Begović, Porodično pravo, Naučna knjiga, 95. old.), valamint a
— Kínai NK (1950. május 13 -tól)
— egyes skandináv államok és
— Luxemburg, (lásd, Dr. Vojislav Bakić, Porodično pravo, Savremena Administracija, Beograd, 1971, 180. old.).

[11] Lásd, Szverdlov, Szovjetszkoje szemejnoe pravo, Moszkva, 1958. 141. old.

[12] Lásd, Az európai szocialista országok családjogi törvényei, a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete Jogösszehasonlító Osztályának Kiadványa, Budapest, 1969, 19—20. old.

[13] Lásd, pl., az Orosz SZSZK Családjogi törvénykönyvének 38. szakaszát, Kommentarij k kodekszu o brake i szeme RSFSR, Juridicseszkaja literatura, Moszkva, 1971.

[14] Ibidem, 59. oldal.

[15] Egyike az ilyen jellegű vitáknak az 1970. decemberében Blédben megtartott országos tudományos symposion. E symposion kitűzött témája éppen a család legfőbb dilemmáit érintette a családjog kodifikációja szempontjából. Egyébként az itt elhangzott beszámolókat, hozzászólásokat közzétették a következő kiadványban: Institut za socijalnu politiku, Beograd, Reforma porodičnog zakonodavstva, Rad, Beograd, 1971., a bontásról lásd: 300—359. oldal.

REZIME

PROBLEM SPORAZUMNOG RAZVODA BRAKA U KODIFIKACIJI NAŠEG PORODIČNOG ZAKONODAVSTVA

Zemlje koje su posle rata imale u svojim porodičnim kodifikacijama ustanovu sporazumnog razvoda braka (Bugarska i SSSR) a ukinule je pedesetih godina, danas (od 1968. g.) je ponovo uvode, jer je sudska praksa godinama uporno insistirala na toj ustanovi, rešavajući brakorazvodne parnice na osnovu sporazuma bračnih drugova. U nizu drugih socijalističkih zemalja (Kina, DR Vijetnam), pa i kapitalističkih (neke skandinavske zemlje), kontinuirano se razvode brakovi po sporazumu na osnovu ustanovljenih i neizmenjenih zakonskih pravila o sporazumnom razvodu.

U nekim zemljama, iako u zakonu ne postoji ustanova sporazumnog razvoda, sudovi vode računa o sporazumu bračnih drugova tako što u slučaju njegovog postojanja pretpostavljaju poremećenost bračnih odnosa do nepodnošljivosti za vođenje zajedničkog života, te bez daljeg ispitivanja razvode brak (npr., praksa Vrhovnog suda, pa i prvostepenih sudova Mađarske). I naši prvostepeni sudovi, od 1946. g. do danas, na sličan način uporno razvode brakove na osnovu sporazuma bračnih drugova, iako naš Osnovni zakon o braku (čl. 53. st. 2. u vezi st. 1.) i praksa Vrhovnog suda ovakav razvodni modus ne predviđaju, odnosno priznaju.

U kodifikacionom materijalu za zakonik o porodici predviđa se kao alternativa sadašnjem opštem brakorazvodnom uzroku i razvod po sporazumu. Autor se zalaže za alternativu razvoda po sporazumu, i to za sistem tzv. uslovnog sporazumnog razvoda. Ovaj sistem podrazumeva mogućnost razvoda braka na osnovu same saglasne izjave bračnih drugova o razvodu pred sudom, uz uslov da su bračni drugovi bili u braku najmanje dve godine i da su se sporazumeli o čuvanju, vaspitavanju i izdržavanju dece i podeli stečene imovine.

ZUSAMMENFASSUNG

DAS PROBLEM DER EINVERSTÄNDLICHEN EHESCHEIDUNG IN DER KODIFIKATION UNSERER FAMILIENGESETZGEBUNG

Die Länder, die nach dem Kriege in ihren Familienkodifikationen die Einrichtung der einverständlichen Scheidung hatten (Bulgarien und die UdSSR), diese aber in den 50er Jahren abschafften, führen sie (ab 1968) wieder ein, da die Gerichtspraxis jahrelang nachhaltig auf dieser Einrichtung insistierte und Scheidungsprozesse aufgrund der Vereinbarung der Ehepartner schlichtete. In einigen anderen sozialistischen Ländern (China, die DR Vietnam), aber auch in kapitalistischen (einige skandinavische Länder), werden ununterbrochen Ehen geschieden aufgrund der festgestellten und unveränderten Gesetzregeln über einverständliche Ehescheidung.

In einigen Ländern, obwohl die Einrichtung der einverständlichen Ehescheidung im Gesetz nicht vorhanden ist, tragen die Gerichte dem Einverständnis der Ehepartner Rechnung, indem sie im Falle des Vorhandenseins eines Einverständnisses von der Annahme ausgehen, dass die ehelichen Beziehungen derart verschlechtert sind, dass ein gemeinsames Leben unerträglich ist und deshalb die Ehe ohne weitere Prüfung auflösen (z. B. Praxis des obersten Gerichtshofs, aber auch erstinstanzlicher Gerichte in Ungarn). Auch unsere erstinstanzliche Gerichte scheiden beharrlich Ehen aufgrund des Einverständnisses der Ehepartner, obwohl unser Ehegesetz (Art. 53., Absatz 2. bezüglich Absatz 1.), sowie die Praxis des obersten Gerichtshofs, eine derartige Scheidungsweise nicht vorsieht bzw. anerkennt.

In dem Kodifizierungsmaterial für das Familiengesetzbuch wird als Alternative zu dem jetzigen allgemeinen Scheidungsgrund auch die einverständliche Scheidung vorgesehen. Der Verfasser befürwortet die Alternative der einverständlichen Scheidung und zwar das System der sogenannten bedingten einverständlichen Scheidung. Dieses System sieht die Möglichkeit der Scheidung vor aufgrund der einverständlichen Aussage der Ehepartner vor dem Gericht, unter der Bedingung, dass die Ehepartner mindestens zwei Jahre verheiratet waren und dass sie über Wahrung, Erziehung und Lebensunterhalt der Kinder sowie über Teilung des erworbenen Vermögens einig wurden.

symposion

Rehák László

SZOCIOLÓGUSOK NEMZETKÖZI ÉRTEKEZLETE AZ ÖNIGAZGATÁSRÓL

Dubrovnikban december 13—17-ike között tartották meg a szociológusok első nemzetközi értekezletét, amelynek tárgya a participáció és az önigazgatás volt.[1] A témakör a szociológusok számára nem mindenben egyértelmű, de világszerte a valóságban, társadalmi elvárásokban és kitűzött célokban a participáció és az önigazgatás annyira jelen van, mi több: az ezzel kapcsolatos tudományos kutatások is annyira elterjedtek már világszerte, hogy indokolt volt összehívni ezt a nemzetközi értekezletet.

Az értekezlet szervezője négy jugoszláv intézmény volt[2] a Jugoszláv Országos Szakszervezeti Szövetség védnöksége alatt, — és jó munkát végeztek. Bizonyítja ezt az a nagy érdeklődés is, amely a legkülönbözőbb országok szociológusai részéről megnyilvánult[3], akik közül nagy többsége el is jött.[4] Természetesen az értekezlet eredményei ez esetben — véleményem szerint eredménytelenségről nem beszélhetünk, — csak részben a szervezők érdeme, az már mindenekelőtt magukon a részvevőkön múlott.

A szociológusok dubrovniki értekezlete két kötetben kinyomtatott (24 beszámoló)[5], és a magukkal hozott és előre sokszorosított további mintegy ötven beszámoló[6] alapján dolgozott. Az értekezlet munkája főleg négy szakosztályban folyt: 1. a tudományos és műszaki fejlődés és a participáció; 2. ipari demokrácia, participáció és önigazgatás; 3. munkásmozgalom (szakszervezetek, pártok stb.), participáció és önigazgatás; 4. társadalmi rendszer (gazdasági, politikai, kommunális), participáció és önigazgatás. Az első szakosztályt kivéve a többiek a nagyszámú referensek miatt, saját belátásuk és a részvevők érdeklődése szerint 6—20 tagú munkacsoportra oszlottak. Így a kettes számú szakosztály (alapjában véve üzemszociológiai vizsgálatokkal foglalkozó szociológusok csoportja) miután fél napját a jugoszláv önigazgatást tárgyaló beszámolóknak szentelte (France Bučar, Janez Jerovšek, Josip Obradović, Veljko Rus és Dušan Bilandžić beszámolóinak, a távollevő Josip Županov beszámolóját nem vette tárgyalás alá), a participáció és az önigazgatással kapcsolatban a következő öt témával foglalkozó csoportra oszlott fel: átfogó, általános témakör (meghatározások, célok, normák, értékrendek, alternatívák), a termelő szervezet belső tényezői (szervezeti struktúra, összehasonlítások, a jelentkező nyereség anyagi és más szempontból, értékeltolódások), a szervezeten kívüli tényezők (politikai, történelmi, gazdasági, kulturális), a változások és fejlődést előidéző, valamint lehetővé tevő tényezők (akciók, társadalmi erők, távlatok), és végül az önigazgatással kapcsolatos kutatások metodológiája és felvételezési-módszertani kérdések.

Az ilyen és hasonló kiscsoportmunka lehetővé tette, hogy el is olvassák egymás beszámolóit a munkacsoport tagjai, és egész konkrét, nem formális vita alakuljon ki minden egyes beszámoló alapján. Természetesen fogyatékossága is volt az ilyen munkának. A részvevők csak szűkebb érdeklődésükhöz tartozó kérdéseket beszélhettek meg, nem kaphattak beható képet arról, ami a munkacsoporton kívül történt, és maradt; ami rendszerint a tudományos értekezésnél történni szokott (akkor is, amikor az összes beszámolókat és közléseket jó előre megküldik). Ugyanis az, hogy az írott szöveg tanulmányozása valójában az értekezlet után következik. A harmadik nap végén, különben a kettes számú szakosztály miután plenáris ülésén röviden beszámoltak a munkacsoportokon belül végzett eszmecserék lényegéről, és három csoport úgy vélte, hogy kielégítő módon megtárgyalták a csoporttagok beszámolóit, egy újabb közös munkacsoportot alakítottak (az üzemeken belül a különböző országokban már megvalósult önigazgatás, illetve participáció összehasonlító

módszerrel való vizsgálására, szem előtt tartva a már tárgyalt jugoszláv gyakorlatot), míg a két nagyszámú csoport még folytatta munkáját.

A hármas számú szakosztály jelentős részvevőt csoportosított maga köré, mert az önigazgatás elemei, a participáció és az ezzel kapcsolatos tervek különösen több nyugati fejlett kapitalista államban igen közvetlenül érinti a szakszervezeteket és a hozzájuk kapcsolódó politikai pártokat. A participáció révén szándékoznak néhol nagyobb társadalmi befolyásra szert tenni, de nem egy országban a leszűkített participációt igyekeznek a tőkések felhasználni, hogy port hintsenek a munkások szemébe, hogy szubjektíve azt higgyék, valamit elértek, és ezáltal háttérbe szorítsák a szakszervezet befolyását és szerepét, mint a munkásosztály tömeges osztályszervezetét. Mindenképpen ma a participáció különböző formája és tartalma megkerülhetetlen téma, sőt a közvetlen tevékenység kérdése nem egy tőkés ország szakszervezeti mozgalma számára.

A négyes számú szakosztály viszont a lakosság és a szervezett csoportok részvételét tárgyalta a helyi közösségekben és érdekszövetségekben, amelynek jelentős gyakorlati és kutatási hagyománya van nyugaton, de ugyanakkor a szocialista társadalmi rend egyik lényeges tételét is képezi a dolgozók tömeges részvétele a hatósági szervek alapsejtjeiben való részvételük és a hatalom közvetlen gyakorlásában. Noha, két különböző társadalmi rendszerről van szó, és azon belül a lakosság participációjának, önigazgatásának bővítése nem jelent közvetlenül változást a társadalmi rend lényegében, ennek a kérdésnek is bőséges kutatási anyaggal csak tanulmányozója van. Természetesen e téren a kutatók nem csak szociológusok, mint ahogy az előbbi, hármas számú szakosztály részvevői között, a nagyobb szakszervezetek tudományos kutatói mellett ott voltak a szakszervezeti vezetők és politikológusok is.

A mintegy kétszáz részvevőt[7] különféle érdeklődés hozta egybe a szociológusok nemzetközi értekezletén. Természetesen az önigazgatás és a participáció érdekelt mindenkit — ezzel foglalkoztak a tudósok és kutatók eddig is —, de a külföldiek nagy része elsősorban a jugoszláviai gyakorlatra és elméletre, annak vizsgálási eredményeire és a további távlatokra voltak kivancsiak. A házigazdák természetesen ilyen értelemben az érdeklődő kollégák rendelkezésére állottak, de érthető, hogy viszont a hazaiak részéről hangsúlyozottabb volt az érdeklődés a nagyvilág jelenségei iránt. E tekintetben az érdeklődésre friss, első kézből jövő értesüléssel szolgáltak a Peru és Málta társadalmi jelenségeit vázoló szociológusok. Újszerűek voltak azok a beszámolók is, amelyek Latin-Amerika egy-egy államában, továbbá Norvégiában, Svédországban, Hollandiában valamint Nyugat-Németország szakszervezeti mozgalmában az újabban kialakuló álláspontokról szóltak, amelyeknek politikai súlyuk van, és a munkásosztály osztályharcának politikai célkitűzéseit és harci módszereit egészítik ki.

Amikor arra utalunk, hogy az összesereglett nagyszámú kutatót nem utolsósorban a jugoszláv önigazgatás tudományos vizsgálata érdekelte, nem jelenti azt, hogy mindenki az önigazgatás iránti rokonszenvből jött el erre a nemzetközi értekezletre. Nem egy kutató számára, ez a nagyszámu egyesült államokbeli és Kanadából jött kutató esetében van így, egyszerűen ez a témakör képezi tudományos kutatásának és érdeklődésének tárgyát, ami következtében bőven akadt Jugoszláviával élesen szembehelyezkedő megközelítési mód és álláspont is. Mégis a tisztán politikai jellegű csatározgatások háttérbe szorultak, az ilyen villongások kezdeményezői nem maradtak válasz nélkül, de ami sokkal lényegesebb: akik ilyen módon, tudományos indoklás nélkül szerettek volna dicsőséget szerezni világnézetüknek, nem vihették sokra. Ugyanis kínos izoláltságba hozták önmagukat, és csak az maradt meg nekik, hogy hazaérkezve, esetleg saját írásos jelentéseikben kiszínezzék és szépítsék az ilyen természetű személyes erőfeszítéseiket.

Természetesen, a különböző társadalmi rendszerekből fakadó lényeges különbségek szükségszerűen nagy nehézséget gördítettek a részvevők közös munkája elé. Ezzel jó előre tisztába voltak a szervezők és a résztvevők többsége, mert amikor olyan lényeges kérdések kerültek a vizsgálódás központjába, mint amilyen a munkásosztály helyzete, a termelési viszonyok, a bérmunka és a munkáltató megbízottjainak viszonya, a munkaközösség és a globális társadalom viszonya, akkor nemcsak egyszerűen szemantikai problémák akadályozták a nagyobb megértést az ilyen nemzetközi értekezleteken. A jelentéstani akadályokon túlmenően sokkal nagyobb jelenségek játszanak közre, amelyek, még nem zárják ki a nemzetközi tudományos együttműködés lehetőségét, különösen akkor, ha tisztában vannak a résztvevők a tényleges akadályokkal, amit különben bizonyít a dubrovniki értekezlet eredménye is.

Az értekezlet esti gyülekezetei részben összefoglalták a kerekasztal rendezvényeken (valójában öt-hat nemzetközileg ismert szakember fejtegetései és vitája, a hallgatóság köréből is bekapcsolódó vitázóval) a szakosztályokban felmerült kérdéseket és megállapításokat. Alapjában véve több volt a kérdésfeltevés, mint a többség számára elfogadható megoldás. Számunkra, jugoszlávok számára, ez bizonyára könnyebben felfogható körülmény volt, de ezt a záróértekezlet egyik összefoglalója is helyesen kihangsúlyozott: a nem-

zetközi értekezleten valójában tartalmában két különböző dolog volt terítéken: az önigazgatás (a maga ideálisan elképzelt és reálisan megvalósuló módjában), amely társadalmi viszonyt, a kapitalista és etatista társadalmi-termelési viszony túlhaladását jelenti, és a „nemönigazgatás" (leggyakrabban participációval, ipari demokráciával, de másképpen, néha „önigazgatással" jelölve), amely valójában mikroszociológiai viszonyt jelent egy adott globális társadalmi renden belül. Ez utóbbi nem változtatja a társadalmi rendszert (például a kibuc rendszer, vagy a mostani irányzatok egy-egy nyugati fejlett tőkés államban), hanem a hierarchikus üzemvezetési rendszer lebontását jelenti, amely a mai fejlettségi fokon mindinkább maradinak mutatkozik, amely hozzájárulhat a munkások elidegenítettségi érzetük visszaszorításához, más mikroszociológiai viszonylatba is változásokat hoznak, de mindez inkább az üzemszervezés problémakörébe tartozik, mint a termelési viszonyok kialakításába.

Ennek kapcsán bizonyosodott be azután az is, mennyire viszonylagos értékű az ipari demokrácia témájára végzett nemzetközi összehasonlító kutatás is. Ezt bizonyította egy közös, öt állambeli (Ausztria, Izrael, Jugoszlávia, Olaszország, USA), különben igen érdekes kutatás[8] eredménye, amelyik éppen a globális társadalomban jelentkező nagy különbségek miatt nem vonja kétségbe a megejtett vizsgálatok helyénvalóságát, de összehasonlíthatóságukat nagyon is relativizálja, és ezért komparatív értéke csak igen halvány indikatív jellegű lehet.

Megjegyzendő, hogy a jugoszláv önigazgatás e mostani alkotmánymódosítások megvilágításában, a társult munka alapszervezeteit vizsgálva, megcáfolta azokat a téves nézeteket, hogy az önigazgatás voltaképpen a kevésbé fejlett üzemeknek megfelelő helyzet. A termelés alapegységében kialakított önigazgatás nem gátolhatja az integrációs folyamatokat és a termelés és eszközök koncentrációját, amelyet a most világszerte kibontakozó technológiai forradalom sürget, sőt inkább elősegítheti a tudományos-műszaki forradalom ilyen irányú hatását a termelési folyamatok szervezettsége szempontjából.

A Dubrovnikban megtartott szociológusok nemzetközi találkozójának mérlege nemcsak áttekintést nyújt, milyen szintet és milyen eredményeket ad az önigazgatás és munkásparticipáció kutatása. A résztvevők elhatározták, hogy állandó önigazgatással foglalkozó nemzetközi tudományos központot alakítanak. A központ tevékenysége (megválasztották irányító szervét is) nemzetközi tudományos információs szolgáltatást végez majd, de lehetőséget nyújt tudósképzésre és nemzetközi kutatásokra is. Ez a dubrovniki tanácskozás, ahogyan az a nemzetközi szociológusszervezet elnöke üdvözlő beszédében hangsúlyozta[9], egyike azoknak a tanácskozásoknak, amelyeket a munkaszociológusok és szervezésszociológusok már 1973-ban és 1974-ben tartanak majd meg, mint az 1974-es Torontóban összeülő kongresszus egyik fő témájának előkészítői.

JEGYZETEK

[1] The First International Sociological Conference on Participation and Self-management — Première conférence internacionale des sociologues sur l'autogestion et la participation.

[2] Institut za društvena istraživanja, Sveučilište Zagreb; Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Univerza v Ljubljani; Institut za društvene nauke, Beograd; Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.

[3] A szervezők novemberi négyes számú közleménye több mint 150 érdeklődő nevét és dolgozatát közli.

[4] Az értekezlet napi értesítőjének első két száma 189 hazai és külföldi résztvevő érkezését jelzi. Az értesítő 3-ik száma 203 résztvevő nevét és teljes címét közli.

[5] A beszámolók első részét két könyvben jelentették meg. Prva međunarodna konferencija o participaciji i samoupravljanju, Dubrovnik — Jugoslavija 13—17. XII. 1972. Raports, Volume I; Zagreb, 1972. 201 oldal; Participation and Self-management, Dubrovnik — Jugoslavija 13—17. XII. 1972. Vol. 2; Zagreb, 1972. (232 old.). Az első kötet 11 hazai szerző beszámolóját közli idegen nyelvű fordításokban. A második kötet négy hazai és kilenc külföldi szerző munkáját jelentette meg.

[6] E sorok írója további 42 sokszorosított beszámolóhoz jutott magán az értekezleten. Megjegyzendő, hogy a beszámolók szerzői nem minden esetben tették munkájukat mindenki számára hozzáférhetővé. Az említett szám reálisnak tünteti fel a szervezők bejelentését, hogy a nyomtatásban még nem közölt munkákat a további 3—4. kötetben fogják majd közreadni.

[7] Mintegy 40 államból sereglett egybe a 203 nyilvántartott résztvevő. Európa különféle államaiból mintegy 75 szociológus jött Dubrovnikba. Amerikából (főleg az USA-ból és Kanadából, de 20 Latin-Amerikából) jött a résztvevők másik harmada, míg Jugoszláviából 66 résztvevő volt jelen, köztük fiatalabb egyetemi és kutatással foglalkozó munkatársak is. Ázsiából 4 kutató két országból volt jelen, Koreából és Izraelből.

[8] Az előre jelzett cím: *Arnold S. Tannenbaum* (Ann Arbor), *Mino Vianello* (Roma), *Menachem Rosner*, *Georg Wieser* (Wien), *B. Kavčič* (Ljubljana), Report on an International Research (Austria, Israel-Kibbutzim, Italy, USA, Yugoslavia) concerning Industrial Hierarchy. A kiosztott 64 oldalas közlemény címe a következő volt: Mino Vianello, Istituto di Statistica e Ricerca Sociale „Corrado Gini" — Univ. degli Studi in Roma: Hierarchy and Ideology, a research by A. Tannenbaum, B. Kavčič, M. Rosner, M. Vianello, G. Wiesner.

[9] The message to the Conference by Professor Rueben Hill, President of ISA, December 10, 1972. Dr. Eugen Pusić, President; Dr. Rudi Supek, Vice-President and Dr. Ivan Cifrić, Secretary.

Gaál György

KÖVETKEZTETÉSEK A TÖRTÉNELEMTANÁROK ELSŐ JUGOSZLÁV MÓDSZERTANI SYMPOSIONÁRÓL

Hogy Újvidéken tartották meg a jugoszláv történelemoktatók első módszertani symposionát az közvéleményünk előtt nagyon is jól ismert dolog, mert a sajtó, rádió és televízió a symposion előtt és utána is szokatlanul, legalábbis a történészek akciói iránt szokatlanul nagy érdeklődéssel követte mindazt, ami ezzel az értekezlettel kapcsolatban volt. Kevesen tudják viszont, hogy miért pont Újvidéken, és miért csak most, felszabadulásunk több mint negyed százada után, került sor az első ilyen országos értekezletre. Elöljáróban is erre a két kérdésre igyekszünk választ nyújtani.

A Jugoszláv Történelmi Társaság már két éve intenzív előkészületeket végzett egy ilyen értekezlet megtartása céljából. A program körül komolyabb viták nem is alakultak ki. Nem akadt sem megfelelő pénzelője, sem szállásadója ennek az értekezletnek, mert a központi pénzelési rendszer felszámolásával a Jugoszláv Történelmi Társulat kasszája jóformán kiürült, ilyen akciót pénzelni nem tudott, csak erkölcsileg támogatni, viszont a köztársasági Történelmi Társaságok vagy nem rendelkeztek megfelelő anyagi eszközökkel, vagy nem találták saját székhelyeiket alkalmasnak arra, hogy egy ilyen rendezvény szállásadói legyenek. Ha a Vajdasági Történelmi Társaság 1971 októberében, a belgrádi értekezleten nem vállalta volna magára a szervezés gondjait, a történelemtanárok első jugoszláv módszertani értekezletére az idén sem került volna sor. És ki tudja, mikor került volna egyáltalán rá sor.

Most, hogy a symposion lezárult, és a szervező bizottság megkönnyebbülve szabadult meg az óriási gondtól, vált csak igazán nyilvánvalóvá, hogy miyen nagy kockázatot vállalt magára. Ha a Vajdasági Történelmi Társaság vezetősége nem mutatott volna kellő erélyt és kitartást ez iránt az akció iránt, aminek nagy jelentőségét ma már mindenki elismeri, az akció iránt tanúsított pénzügyi meg nem értés elgáncsolt volna minket. Még szerencse, hogy Đorđija Popović, a Vajdasági oktatásügyi, és művelődésügyi titkár, a legmeszszebbmenő támogatását biztosította ennek az akciónak, és hogy két nappal az értekezlet megnyitása előtt, írásbelileg megkaptuk a határozatot, hogy az első jugoszláv történelemtanítási symposion számára a Vajdasági Végrehajtó Tanács 15000 dinárt biztosít a szervező bizottságnak.

Az iskolák, és az érdekelt intézetek sem könnyítették meg munkánkat. A találkozót részben önköltségi alapon terveztük, mert az iskoláknak, tanügyi intézeteknek, egyetemeknek stb., a symposionon résztvevő tagjaik után 100

dinárt kellett volna részvételi díjként befizetni. Ötszáz résztvevőre, vagy esetleg még annál is többre számítottunk, mint maximális részvételre, de a tanév végéig, a jelentkezők száma még a százat sem érte el. Az egész országból!!! Egy-egy köztársaságból alig húszan, vagy tízen jelentkeztek, Újvidékről még annyian sem, és Vajdaságból alig húszan. Sok helyen az iskolák igazgatói, takarékoskodás örve alatt, iróasztalfiókjukba süllyesztették a symposionra felhívó leveleket, vagy pedig úgy határoztak, hogy nem küldenek senkit az értekezletre, mert ezzel a tanév munkanapjai szenvednek kárt, vagy pedig úgy gondolták, hogy az értekezletre elküldik tanáraikat, csak éppen nem vállalnak részt a költségek fedezésében. És ez volt a szervező bizottság második nagy gondja, szinte áthidalhatatlannak tűnő nehézsége. Ekkor már, szemben a sok nehézséggel, és meg nem értéssel arra is gondoltunk hogy az értekezletet elnapoljuk. Jó hogy ez nem tettük, és ma már mindenki elismerését fejezi ki ezért, még azok is, akik a részvételi díj befizetése nélkül ülték végig az értekezletet, éppúgy, mint azok, akik annak idején nem szavazták meg a pénzügyi támogatást. Jó lenne mindebből levonni a tapasztalatot, és elasztikusabb politikát folytatni nem csak a Történelmi Társaság iránt, hanem általában a társaságok iránt, nehogy ma-holnap jónak induló, hasznos és értékes akciók bukjanak meg a meg nem értés és a megkövesedett magatartás miatt.

A symposion értékéről, hasznosságáról már elhangzottak az egybehangzó vélemények. Az már régóta jelentkező követelménynek tett eleget; színvonalas, értékes és alapos beszámolóival felmérte a jugoszláv történelemtanítás pozitív és negatív eredményeit, és olyan tribünt biztosított a jugoszláv előadóknak, amelyen kicserélhették véleményüket, kölcsönösen jobban megismerhették egymás gyakorlatát, és ezzel a jugoszláv közösségi tudat ápolásához is hozzájárult. Hogy ez a symposion a legnagyobb mértékben a tolerancia, a mások iránti érdeklődés és megértés szellemében folyt le, és hogy ez így volt ezt mindenki elismerte. Ez volt talán az első jugoszláv történelemtanítási symposion legfontossabb eredménye, mert ebből a légkörből, ebből a szellemből fakadt aztán az az egyhangúan elfogadott határozat is, hogy az ilyen találkozókkal továbbra is gazdagítani kell társadalmi életünket, és tanításunkat, hogy azoknak hagyományossá kell válniok, azzal, hogy időközönként más-más köztársaságban, illetve tartományban kell megtartani a találkozókat. A következő, sorban második, történelemtanítási módszertani symposionra 1973-ban kerül sor Herceg Noviban, a Történészek Hatodik Kongresszusán, és a Crna Gora-i Történelmi Társaság lesz a szervezője. Sok sikert, nagyobb társadalmi megértést és kevesebb pénzbeli gondot kívánunk nekik. Talán a mi keserves tapasztalatunkból valamit ők is tanulnak, és mások is, akiktől egy ilyen rendezvény sikere függ.

A symposionon elhangzott tizenegy előadás anyagát két csoportba osszthatnánk. Az első csoportba azok az előadások sorolhatók, amelyek a tantárgy elvi, szervezési és koncepciós kérdéseivel foglalkoztak. Itt elsősorban a bevezető előadásokat kell kiemelnünk. Azt, amit a történelemről, annak fontosságáról és szerepéről a szocialista nevelés terén elmondtak, a hallgatóság nagy megértéssel és tetszéssel fogadta, annál is inkább, mert világosan állást foglaltak a vulgáris ideologizálás, a kvázi marxista történelemoktatás ellen. Rámutattak a két alapvető hibára, amely történelemoktatásunkban jelentkezik akkor, amikor az előadó egyekszik, de nem tudja kellőképpen alkalmazni a történelmi materializmust a tanítás menetében.

„Először, egyesek nem értik, hogy a történelmi fejlődés törvényei nem a mechanikus esetlegesség törvényei, és hogy a történelmi fejlődés sohasem

egyirányú, vagyis hogy egyazon társadalmi feltételek között különféle történelmi megmozdulások lehetségesek. Némely eseményekre és bizonyos társadalmi mozgásokra leegyszerűsítve alkalmazzák a marxista történelemszemlélet értékrendszerét, ami kizárja a jelenkori világra és benne a mi társadalmunkra is vonatkozó jelenségek egész sorának megértését: azt, hogy a szocializmus először a fejletlen agrárországokban, nem pedig az iparilag fejlett nyugati államokban győzött; hogy (Afrikában) olyan országok jöttek létre, amelyek közvetlenül a törzsi szervezeten alapulnak, de megannyi szocialista vonás jellemzi őket; a jelenkori nemzetté válást; a bürokratizmusnak és technokratizmusnak a szocializmusban való megszületését; hogy némely szocialista országok konfrontálódnak egymással, ugyanakkor egész sor kapitalista országgal intenzíven együttműködnek a gazdaság, a tudomány, a közművelődés megannyi területén; a tőkés országok munkásosztályán belüli radikális forradalmi megmozdulások hiányát és e munkásosztályok megosztottságát; a munkásoknak a kapitalista vállalatok igazgatásában való részvételét stb.

Más esetekben a történelmi fejlődés marxista tételeit önmagukért való témákként adják elő, jelszavak formájában, hogy azután folytassák az események, a személyek és dátumok puszta („objektív") kronológiai és geopolitikai felsorolását, sokszor még az új tények ismerete nélkül is. A történelemoktatás így a történelemből kirekesztett események sokaságára korlátozódik. Olyan egyének formálódnak ennek következményeképpen, akik „tudják", de nem értik a történelmet."

Ljubo Sparavalo a Tudományosság elve a történelem tanításában című előadásában egész sor példával illusztrálta a történelemoktatásban jelentkező sematikus eljárást és annak káros következményét, a történelemmel szembeni averziót a diákok soraiban. „Abból a marxista feltevésből kiindulva például, hogy a kapitalizmus bukása elkerülhetetlen, hogy a munkásosztály ezt a rendet lerombolja és megteremti a szocialista társadalmat — az oktatásban rendszerint a legkisebb történelmi eseményt is egyenesen kötjük ehhez az elméleti feltevéshez, ami rendszerint mint egyetlen magyarázat szolgál. Ha gyakran így teszünk, ha mindent így magyarázunk, akkor ez sémává, frázissá válik, s a tanuló gondolkodásában nem válthat ki semmilyen erőfeszítést, csupán egy kis találékonyságot követel tőle, hogy megértse, mit kíván tőle a tanár, s hogy a jegyért ezt ügyesen el is mondja." Sparavalo természetesen nem csak bírálta az eddigi történelemtanítás fogyatékosságait, hanem utalt arra is, hogy mit kell tenni hogy ez a tanítás minőségileg jobb legyen. Tömören ezt így foglalta össze: „A történelmi események és történelmi ellentmondások kritikai elemzésével, összehasonlításával és általánosításával fejlődik a tanulóknál a gondolkodási képesség, a kölcsönös belső összefüggések megfigyelésével észreveszik a különbségeket a látszat és lényeg között, megtanulják levonni a történelmi tanulságokat és alkalmazni a történelmi tudást. Érzéseik a haladó erők oldalán lesznek, a múltra és a mára vonatkozóan is. Ezen az alapon és ilyen módon a tanulók is megalkothatják elképzeléseiket a jövőről, kommunista meggyőződést szerezhetnek, erkölcsi orientációt, egészséges eszmei álláspontot és politikai nézeteket."

A történelemtanítás igen felelősségteljes feladata, hogy fejlessze az egyenrangúság, a kölcsönös megértés és segítés szellemét Jugoszlávia népei és nemzetiségei között, a testvériség és egység, a proletár nemzetköziség és a népek közötti közeledés eszméjét ápolja. Hogyan igyekezett a történelemtanításunk az elmúlt negyedszázad alatt ezt a célt megvalósítani, arra Milutin Perović és Gaál György mutattak rá közös előadásukban. Hogy a nemes cél

megközelítése nem is volt olyan könnyű, hogy mennyi buktatón, nehézségen át kellett azt megvalósítani, kiderült ebből az előadásból, valamint az is, hogy ma többféle módon igyekeznek ezt a célt elérni. Szlovénia, Horvátország és Macedónia gyakorlata ezen a téren bizonyos újszerű megoldásokat nyújt: elsősorban náluk a saját történelmük iránti érdeklődés jut túlsúlyba, s ehhez az anyaghoz kapcsolják azután a Jugoszlávia többi népeire vonatkozó adatokat, különös hangsúlyt helyezve a jugoszláv közösséghez való tartozás érzésének fejlesztésére. Szerbia, Bosznia és Hercegovina tanterveiben pedig az a törekvés nyilvánul meg, hogy Jugoszlávia népeinek történelme arányosan legyen képviselve.

Perović és Gaál előadása kitért a nemzetiségek történelmének oktatására is. Fontos fordulópontot jelentett ezen a téren a Szerb Oktatásügyi Tanács elvbeli döntése 1961-ben, mely szerint a nemzetiségek nyelvén működő iskolákban a Szerb Köztársaságban érvényes történelem programokat ki kell egészíteni a nemzetiségek történelmével, amely az adott nemzetiség történelmének legfontosabb eseményeit kell hogy felölelje. Ez a felfogás komoly haladást jelentett a nemzetiségi iskolák történelemoktatásában, kifejezte önigazgatási társadalmunk további demokratizálódását, a nemzeti egyenjogúság további elmélyítését, és azt a dilemmát, hogy a nemzetiségi iskolákban kell-e egyáltalán nemzetiségi történelmet tanítani, véglegesen pozitív módon megoldotta. Azonban nehézség még bőven akad. Főleg azért, mert nagyon nehéz a csökkentett óraszám keretei között kielégítő módon megoldani azt a követelményt, hogy a diákok helyes képet kapjanak Jugoszlávia hat köztársaságának, illetve négy népének és számos nemzetiségének történetéről, valamint a világ történelmi eseményeinek főbb kérdéseiről. Nehéz ez annál is inkább, mert sem nálunk, sem másutt még nem tisztázódott a nemzetiségi és az általános történelem közti mennyiségi és minőségi viszony kérdése az oktatásban, pedig csak a helyes arány kialakításával lehet biztosítani azt, hogy a diákok megértsék, hogy társadalmunk az emberi társadalom történelmi fejlődésének egy része; csak így lehetne biztosítani a tanulók helyes marxista világnézeti és internacionalista nevelését.

Nehézséget okoz az internacionalista nevelés céljainak megvalósításában az a tény is, hogy a jugoszláv népek és nemzetiségek történelmének egyes jelentősebb eseményeit különféleképpen értékelte a polgári történettudomány, és hogy még ma is vannak eltérő nézetek, értékelések bizonyos kérdések körül. Vonatkozik ez elsősorban azokra a történelmi eseményekre, amelyek a jugoszláv népek és nemzetiségek közös múltjában különféle következményekkel jártak ezekre a népekre nézve, mint például az 1848-as forradalom, az 1876/78-as háborúk, a berlini kongresszus, a balkáni háborúk, stb.

A symposionon elhangzott beszámolók ezen a téren is egész sor értékes gondolatot, friss állásfoglalást tartalmaztak. Hadd ragadjunk ki csak egynéhányat: „A szocializmus nem szünteti meg a nemzeteket; a szocializmussal nincs ellentétben, ha hangsúlyozzuk a történelmi múlt sajátosságait, és ápoljuk az egyes népek kultúrájának, nyelvének és szokásainak jellegzetességeit." . . . „Probléma akkor keletkezik, ha saját nemzetünk jellegzetességeit, mint abszolút legjobbakat tüntetjük fel, és ha rá akarjuk őket erőszakolni más nemzetekre, hogy ha saját nemzetünk történelmi érdemei közé soroljuk azt a kizsákmányolást is, amelyet „a mi" uralkodóházaink és uralkodó osztályaink a többi nép kárára folytattak, hogy ha (szándékosan) megfeledkezünk arról, hogy a másik nemzet becsmérlését és jogfosztottságát mindenkor a saját

nemzetünkön belül végbement gazdasági, politikai és egyéb elidegenedés előzte meg." . . .

„Anélkül, hogy elhanyagolnánk az összes olyan fontos sajátosságokat és demokratikus vívmányokat, amelyek fokozott önállóságot és felelősséget követelnek minden nemzettől és köztársaságtól a művelődési politika irányításában, s anélkül, hogy a jugoszlávság nevében megrövidítenénk bármit, ami nemzeti. Nagyobb egységet kellene teremtenünk a történelemoktatásban egész Jugoszláviában. Olyan egységet, amely a társadalmi fejlődésből indul ki és táplálkozik, amely az emberi szabadságjog óhajtásán és az érte való fáradhatatlan küzdelmen alapszik".

Dr. Andrej Mitrović a történelmi tudat kialakításáról szóló előadásában azt igyekezett kimutatni, hogyan viszonyul a történelem gondolkodásfejlesztése az értelmi nevelés általános feladatához, mi teszi a gondolkodást történelmivé, milyen eljárásokat, módszereket kíván és alakít ki a történelmi ismeretanyag elsajátítása. Előadásában világosan rámutatott arra a vitathatatlan tényre, hogy a gondolkodásra való nevelés társadalmi és politikai kérdés, hogy a haladó társadalmak nagy súlyt helyeztek a gondolkozás fejlesztésére, a konzervatív és reakciós rendszerek pedig igyekeztek megfeledkezni róla. Így két irány, két gyakorlat alakult ki, a progresszív „amely arra törekedett, hogy az igazságot felfedezze, megtudja, felfogja", valamint a reakciós, dogmatikus és fasiszta totalitáris rendszerekre jellemző gyakorlat, „amely azt állította, hogy ez, vagy az az igazság". A történelmet az első irány kell hogy áthassa, ha szabad, racionális és alkotóképes egyéniségeket akarunk nevelni, mert ez a módszer a gondolkodásra nevelés módszere, a második pedig annak elfojtását szolgálja. Sajnos a harmincas években egyre jobban tért hódított Európában, és nálunk is a második irányzat, és mindmáig is találkozunk visszahúzó, káros hatásával történelemoktatásunkban. A sematikus történelemtanítás, a dogmatizáló „álmarxista" tanítási gyakorlat formájában jelentkezik ez.

Dr. Čedomir Popov a történelemtanítás koncepcióiról beszélt a jugoszláv egyetemeken, rámutatva arra, hogy az eltérések itt még nagyobbak, mint az iskolákban, kiemelve annak szükségességét, hogy szorosabb együttműködés jöjjön létre az egyetemeink között.

A tisztán módszertani kérdéseket taglaló előadások a tanulói aktivitás kérdését tisztázták a történelem órán (Olga Salcer), a helyes osztályozás (Željka Kargačin), és a szépirodalom felhasználásának módszerét a történelemoktatásban (Vojo Kuševski és Damjan Lepčeski). Az audio-vizuális hatások módszertani alkalmazásáról Dr. Hrvoje Matković beszélt, Dr. Lazar Rakić pedig a számos jugoszláv folyóiratban szétszórt, nehezen fellelhető módszertani cikkek szép áttekintésével tette lehetővé, hogy azok közhasznúvá váljanak, és tanítási gyakorlatunkat gazdagítsák, a tanárok állandó módszertani továbbképzését szolgálják.

Ha röviden akarnánk összegezni a symposion módszertani üzenetét, ez csak egy lehetne: nincs csodatevő módszer, mert a modern pedagógia is ellentmond minden előregyártott sémának. Korszerűen csak az a tanár tanít, aki maximálisan alkalmazkodik a sajátságos pedagógiai helyzetből következő lehetőségekhez (az adott konkrét tananyag sajátsága, a tanár szakmai és módszertani tudása, a rendelkezésére álló eszközök, az osztály összetétele, előismeretei, stb), konzervatív, maradi, és korszerűtlen az a tanár, aki tanítási gyakorlatát egy, vagy néhány módszer és eljárás sablonjának keretei közé szorítja, akár ráillik ez a keret az adott pedagógiai helyzetre, akár nem.

Dankanits Ádám

A HARMADIK — BUKARESTI — NEMZETKÖZI JÖVŐKUTATÁSI KONFERENCIA MARGÓJÁRA

Nyilván lehetetlen összképet adni egy nemzetközi értekezletről, amelyen hatodfélszáz résztvevő fejti ki gondolatait több mint egy tucatnyi munkacsoportba osztva. Ami a résztvevőket illeti felerészt a vendéglátó Románia jövőkutatás iránt érdeklődő szakemberei közül kerültek, ki felerészben pedig további harminc európai és nem európai országból — legtöbben Franciaországból, az Egyesült Államokból, Német Szövetségi Köztársaságból és Lengyelországból — jöttek.

A konferencián említette valaki, hogy Gábor Dennis Nobel-díjas felfedezéséről a holográfiáról tartott beszámolót valahol. Részletezte a kérdés elméleti vonatkozásait, kitért az alkalmazás lehetőségeire, majd a hallgatóság meglepetésére azzal a következtetéssel zárta expozéját, hogy a holográfia izgalmas távlatokat nyit, de nélküle az emberiség meg lehet. Ezzel szemben a jövőkutatás az, ami létkérdés számára.

Lehet, hogy a történet nem hiteles — de hihető. S nem arról van szó, hogy a Nobel-díjas saját tudományos érdemeit akarta volna csökkenteni. Az adoma arra emlékeztet, hogy az emberi cselekvések, az emberi döntések mindig a jövő dimenziójában, a jövő távlatában mennek végbe, s hogy a — Halévy közkeletűvé vált fogalmazása szerint — *gyorsuló történelem* körülményei között s a hosszú távra elkötelező döntések helyzetében fontosabbá vállott, mint valaha a nagy távlattal való számolás.

Ennyit a jövőkutatási konferencia jelentőségéről. Vannak azután olyan vonatkozásai a kérdésnek, amelyek éppen a konferencián kaptak nyomatékot. A jövőkutatás ma már polgárjogot nyert, jóllehet tudományos státusa mai napig vitatott (Lukács például egyik utolsó megnyilatkozásában inkább a tudományok egyik dimenzióját látta benne!). Nos, általában elfogadott abban az értelemben, hogy rohamosan intézményesül. Robert Jungk emlékeztetett arra, hogy ma világszerte több mint félezer futurológiai műhely működik. Kétharmadrészük katonai, ipari prognózissal foglalkozik, s zömmel bizonyos érdekcsoportok manipulációs eszközeiként. Ebben az értelemben hangsúlyozták többen is, hogy az előretudás napjainkban — hatalom, s fennáll az a veszély, hogy a társadalom a jövőről informáltak és tájékozatlanok, tehát a jövőt formáló és a jövő által formáltakra szakad. Ez ellen, a jövő kisajátítása ellen, a jövőkutatás demokratizálása mellett foglaltak állást elsősorban a futurológia nagy öregjei Bertrand de Jouvenel, Robert Jungk stb. Szükség van arra, mondották, hogy minden közösség foglalkozzék saját jövőjének problémáival.

Igen érdekes volt a lengyel Jan Strzelski fejtegetése a szocialista társadalom jövőkutatásának szükségességéről. Felfogása szerint minden egyes konkrét társadalmi-történelmi szakasz kibontakoztatja a maga ideológikus eszmerendszerét. A szocialista építés első szakaszában az osztályharc került előtérbe s szükségszerűen az ezzel kapcsolatos ideológikus nézetek, a második szakaszban, ma a gazdasági szervezés talaján viszont a menedzserizmus, technokrata nézetek is jelentkezhetnek. Nos, a szocialista jövőkutatás feladata Strzelski felfogásában pontosan az lenne, hogy az adott történelmi szakaszon túlmutató távlatokra hívja fel a figyelmet s ekként relativizálja, bírálja azokat a tendenciákat, amelyek az adott viszonyokat abszolutizáló eszmerendszerek létrehozásában öltenek testet.

A harmadik jövőkutatási konferencián a legnagyobb szenvedélyeket Aurelio Peccei jelenléte, illetve a *növekedés határairól* szóló elmélet kavarta fel. (Amint köztudomású a Peccei által alapított Róma klub megbízásából egy D.L. Meadows vezette munkaközösség

a népesség, szennyeződés, élelmiszer-, nyersanyag- és energiaszükséglet várható növekedési tendenciáit kölcsönhatásban vizsgálva — a korábbi Forrester féle modell alapján, számítógép segítségével — arra a következtetésre jutott, hogy egy évszázadon belül, a jelenlegi növekedési tendencia válságba torkoll, s a válság elkerülésére már évtizedünk emberei meg kellene tegyék a megelőző intézkedéseket.) A *növekedés határai* körül kibontakozott állásfoglalások egyik szélsőségét Johann Galtung képviselte, aki a Meadows jelentést a század egyik legreakciósabb könyvének tekinti. Az elhangzott bírálatok nem voltak újak egyébként: Anthony Wiener azt kifogásolta, hogy az egyébként is szegényes modell, amely a jelenvizsgálat alapján áll, civilizációnk negatív velejáróinak exponenciális növekedésével számol ugyanakkor, amikor a megoldások születését csak aritmetikai sorban képes látni. A belga E. Bloch azzal, a többek által is felvetett kifogással élt, hogy Meadowsék bolygónkat egységes rendszerként felfogva, nem veszik tekintetbe a földrészek, tájak, sőt iparágak eltérő helyzetéből adódó különbségeket. Másrészről viszont többen hangsúlyozták azt, hogy a Meadows jelentéstől nem lehet eltekinteni, azt további vizsgálatok és viták alapjának kell felfogni. Andrzej Sicinski szerint a Róma klub jelentése a fogyasztói társadalom válságát jelzi, de egyben figyelmeztet arra is, hogy a szocialista társadalomnak élnie kell azokkal a lehetőségeivel, amelyek a növekedés negatív velejáróinak csökkentésére, kiküszöbölésére, megelőzésére nyílnak.

A jövőkutatás egyik legizgalmasabb területével — a nevelés távlataival külön szekció foglalkozott. Az itt elhangzott előadások közül kiemelném a jeles lengyel gondolkodó B. Suchodolsky megnyilatkozásait. Suchodolsky hangsúlyozta, hogy az ember számára nem a mai, vagy az egykori—hanem a lehetséges valóság a lényeges. A jövő szempontjából pedig nem a hasznos ismeret, hanem az autonóm személyiség kibontakozás, nem az életeszköz, hanem az életmód kell a nevelés előterében álljon. Az alkotókészség, a képzelőerő a legszükségesebb tulajdonságok a képzelőerő civilizációjának küszöbén. Ugyanezen a gondolatmeneten haladva hangsúlyozta I. Wojnar a művészetre nevelés fontosságát, szembeállítva azt a művész-életrajzra tájolt művészettörténet tanítással.

A jövőkutatók megnyilatkozásai néha azt az érzést keltik, hogy az illető kérdés nem sajátosan futurológiai természetű, nyugodtan tartozhatna egy pedagógiai neveléstudományi megbeszélésre — mint például amikor az egyik norvég résztvevő azt, az egyébként izgalmas, problémát fejtegette, hogy a gyermek elvesztette játszóterét, a családot, sőt hagyományos gyermekkultúráját is a civilizáció körülményei között. Nos, volt egy olyan munkacsoport, ahol a probléma felvetés mindig sajátosan prospekciós jellegűnek bizonyult — a módszertani.

A metodikai problematikán belül a rendszerelméleti megközelítések népszerűsége volt talán a legszembetötlőbb. Amint azt a szovjet Szmirnov hangsúlyozta, a prognózisok csak makroszisztéma esetében megbízhatóak. A rendszerelméleti megközelítés rangját érzékelteti az is, hogy Mencke – Glückert a Meadows jelentésről szólva annak legnagyobb érdemét abban látja, hogy első ízben tett kísérletet a rendszerelméleti megközelítésre. Persze metodológia ellenes álláspontok is érvényesültek. Anthony Wiener például úgy nyilatkozott, hogy akinek meg kell oldania egy problémát, annak nem metodológiára van szüksége. Mihail Botez viszont — a bukaresti egyetem mellett működő prospekciós laboratórium vezetője — úgy látja, hogy a jövőkutatás romantikus korszakát az elméleti megalapozás, a metodológiai kutatások kell kövessék.

jelen és múlt

Milan Mali

A KOMMUNISTA SZÖVETSÉG HARCA A MUNKÁSOSZTÁLY SZEREPÉNEK TOVÁBBI ERŐSÍTÉSÉÉRT ÉS A SZOCIALISTA ÖNIGAZGATÁS FEJLESZTÉSÉÉRT

„Ha mindazt, amit itt megvitattunk, össze lehetne sűríteni és alkalmazni lehetne odalenn, akkor csakhamar rendeződne a helyzet az országban.
Én most a tettekre, az akcióra várok . . .
Ha valamit megbeszélünk és egyetértésre jutunk, akkor, magától értetődik,az elkövetkező akciónak is egységesnek kell lennie..."
(Josip Broz Tito, Záróbeszéd a JKSZ II. értekezletén)

1. A JKSZ MÁSODIK ÉRTEKEZLETE UTÁN

Amikor e sorokat vetem papírra, közvetlenül a JKSZ második értekezlete utáni időket éljük. Most folynak az erőfeszítések, hogy jobban megnézzük, mit adott, mire kötelez, mit jelent ez az értekezlet a Kommunista Szövetség folyamatos harcában, önigazgató társadalmunk átalakulásában. Hiszen, mennél mélyebbre hatolunk a JKSZ második értekezlete üzenetének és utasításainak értelmébe, annál nagyobb a lehetőségünk, hogy folyó ügyeinket, gyakorlati problémáinkat annak szellemében, annak világánál lássuk, tehát hogy új ösztönzést kapjunk, világosan kijelölt utat a mai állapotok megváltoztatásához — akár egész társadalmunkról, akár külön a Kommunista Szövetségről van szó. Persze, előbb talán azt is jól meg kell néznünk, hogy gyakorlatilag honnan indulunk, milyen a mai tényleges helyzet.

Meg kell gondolnunk, most és a továbbiakban, hogy miben is nyilvánul meg a JKSZ második értekezlete egy-egy álláspontjának eszmei-politikai tartalma és tettekre késztető időszerűsége. E tekintetben mind mélyebbre kell hatolnunk, s a kérdéshez alkotó jellegűen kell viszonyulnunk. Döntő fontosságú, hogy világosak és szilárdak legyünk elhatározásainkban, s következetesek a gyakorlatban. A JKSZ második értekezletének dominálnia kell mint mértékegységnek, amikor a helyzetet elemezzük, és mint vezéreszmének, amikor változtatni akarunk a helyzeten, nehogy mindenki a maga mértéke szerint hivatkozzon rá, s annyit vegyen belőle, amennyire szüksége van. Ezen a programon „összjátékba" kell hozni a teljes önigazgatói és politikai mechanizmust.

Aki többet dolgozott a JKSZ 21. elnökségi ülése határozatainak megvalósításán, annak most könnyebb a helyzete, nagyobbak az esélyei. Itt-ott azonban egészen rossz a helyzet, s ezt aligha lehet egyszerűen „megtoldani" a JKSZ második értekezletével. Az ilyen helyeken gyökeres változásokra van szükség.

Ha most azt hangoztatjuk, hogy a JKSZ második értekezlete a JKSZ IX. kongresszusának irányvételét igazolta, akkor ezt főképp azért tesszük, hogy kiemeljük azoknak a felelősségét, akik nem voltak eléggé következetesek ahhoz. Megerősödött tehát a IX. kongresszus érvényesítésének irányvétele, s ennek szilárdsága az irányvétel világosságán is múlik. Minél előbb ki kell jutnunk az elemzésekből, és ki kell alakítani gyakorlati hozzáállásunkat. Elég sok csatát nyertünk már meg elvileg, most gyakorlati győzelmekre van szükség.

Társadalmi fejlődésünk jelenlegi szakaszában a szocialista forradalom folytatásáért vívott harcunk erősítésének konkrétabb tartalma, kiváltképpen a JKSZ második értekezlete szellemében, főképp a következőkből áll: 1. élesebbé és határozottabbá kell tenni harcunkat az önigazgatásos szocialista viszonyokért, a munkásosztály uralmáért, és 2. mélyebbé és folytatólagossá kell tennünk a JKSZ átalakulását.

E feladatok magunkra vállalásával sokoldalúan bíráló elemzés alá kell vetni saját gyakorlatunkat. Azt a kérdést sem kerülhetjük meg, hogy milyen magatartást tanúsítottunk a különféle gyöngeségek elleni harcban.

És amikor magunkra vállaljuk e feladatokat, és megértjük őket úgy, mint cselekvésre szólító konkrét utasításokat, akkor döntő fontosságú számunkra, hogy: 1. kiküszöböljük az ingadozást a feladatvállalásból, 2. kiküszöböljük, illetve legyőzzük az opportunizmust és

a következetlenséget a harcban, 3. semlegesítsük azokat a mozgásokat, letörjük azokat az erőket, amelyek szembehelyezkednek e feladatok végrehajtásával.

Reálisan föl kell mérni azokat a tényezőket, amelyek kedvezően hatnak a társadalmi és az eszmei-politikai akcióra, a JKSZ második értekezletének érvényesítésére, az ott elfogadott határozatok megvalósításának távlataira. Ezek közé tartozik mindenekelőtt: a JKSZ Elnökségének 21. ülése (amely bebizonyította, hogy forradalmi és történelmi szempontból mennyire jók voltak a JKSZ IX. kongresszusának álláspontjai), és a JKSZ kéthavi, rendkívül erőteljes, határozott és hathatós forradalmi akciója, az az akció, amilyen már régen nem volt a Kommunista Szövetségben. Az ellentétes tényezők: komoly torzulások a társadalmi-gazdasági viszonyok alakulásában, a gazdaság és a társadalom megszilárdításában, továbbá az osztályellenség támadókészsége, az a kísérlete, hogy megszerveződjön, összekapcsolódjon és ráerőszakolja magát a társadalomra.

A jelenlegi állapotok részint, természetesen, gyöngíteni, részint pedig erősíteni fogják a cselekvést a társadalmi környezetben és a társadalmi viszonyok tekintetében. Ezért okvetlenül fel kell tenni ezt a kérdést is: Ki mennyit tett a JKSZ 21. elnökségi ülése határozatainak megvalósításáért? A mozgásba most új tetterőt kell bevinni, ezért folyik a harc, s amit eddig megtettünk, nem minden jelentőség nélkül való. Hiba lenne, ha ezt a helyzetet csak úgy fognánk fel, hogy most ismét „lapozunk egyet". A való helyzetről, a harcban elért eredményekről, a felelősségről is szó van, nemcsak arról tehát, hogy ámulatot keltsük elhatározásunkkal.

Ezért döntő fontosságú a feladat, fő iránya a cselekvésnek — gondolatébresztéssel hatni a társadalmi és politikai akció erősítésére. Valóban tudomásul kell vennünk, hogy „a cselekvés nagysága és az ellenállás nagysága nem előre megadott mennyiségek" (Vlahović).

Az önigazgatás viszonylagos megrekedése megkövetelte a maga árát az avantgardista eszmei-politikai erők szerepének gyöngülésében is, mint ahogy a Kommunista Szövetség fejlődési iránya is kihatott a társadalmi viszonyok fejlődésére. Szinte nem is érdemes a kérdéssel foglalkozni, hogy e tekintetben mi a fontosabb, mi az elsődleges. A történelem és a jelen is azt igazolja, hogy a forradalmi élgárda sem fejlődhet, ha nem fejlődnek a társadalmi viszonyok, és megfordítva. A társadalmi viszonyok meghatározott típusa meghatározott típusú forradalmi pártot követel, és megfordítva. Ezt a kölcsönhatást, elsősorban, gyakorlati okokból hangsúlyozzuk — hogy rámutassunk: az egész fronton cselekednünk kell, hatásunkat az összforradalmi helyzetre kell kifejtenünk. Nem „rendezhetjük" a helyzetet tehát előbb a Kommunista Szövetségben, s csak utána a társadalomban. A JKSZ Elnökségének 21. ülése előtt a társadalomban olyan erőviszonyok fejlődtek ki, ami ártott a Kommunista Szövetségnek. Másrészt azonban a Kommunista Szövetség sem „panaszkodhat" a helyzet miatt, neki kell uralkodnia felette, méghozzá újszerű módon. A való életben a Kommunista Szövetség nem viszonyulhat apologetikusan ahhoz, ami „pártjellegű", mint ahogy az önigazgatást, mint olyat, sem értelmezheti és védelmezheti dogmatikusan. Minden dolgot a forradalom és annak reális történelmi érdekei álláspontjáról kell mérlegelni.

A mai forradalmi helyzetben a feladatok és a felelősség egységes egészet képez. Tehát egységes a harc a nacionalizmus, a sovinizmus, a szeparatizmus, az unitarizmus és a hegemonizmus ellen épp úgy, mint az etatista-technokratikus bürokratizmus, a bürokratikus-sztalinizmus és a burzsoá restauráció erői ellen. Mint ahogyan a negatív irányzatok kölcsönösen kiegészítik és feltételezik egymást, és mint ahogy a munkásosztály és a Kommunista Szövetség elleni harcban az ellenséges erők kisegítik egymást, ugyanígy az ellenük folytatott harcnak is megvan a maga integrális alapja — a munkásosztály helyzetének és befolyásának erősítésében, annak cselekvő értelmében, hogy megvalósuljon az önigazgatású szocialista társadalom eszméje és a Kommunista Szövetség vezető eszmei-politikai szerepe. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a legnagyobb társadalmi demokratizmus időszakában is nagy veszélyt rejt magában a hazug avantgardizmus és a képzelt forradalmiság. Az ilyen társadalmi és eszmei irányok és irányzatok a szó legszorosabb értelmében zsarnokaivá válhatnak a demokratikus társadalmi és politikai folyamatoknak.

Azok, akik nem akarják vagy nem tudják megérteni, hogy mi a kötelességük e pillanatban, akik nem képesek ezt az irányvételt alkalmazni saját feltételeikre, akik nem tudják megjelölni a támadás célpontját, s másokat sem képesek harcba szólítani, hogy olyan fokra emeljék a forradalmiságot, amilyet ez a helyzet megkövetel, mindazok tehát, akik nem lesznek képesek sikeresen harcba szállni ennek az irányvételnek az elködösítése ellen, azoknak nyíltan meg kell mondani, hogy nem ugyanazt az irányvonalat követjük.

A kételkedés ma — az opportunista pozíciója, aki folyton azt panaszolja, hogy nem eléggé forradalmi a helyzet, mert állítólag megfoghatatlan minden. Amikor viszont csak ugyan történik valami a helyzet forradalmasítása érdekében, akkor meg kétkedni kezd a harc kimenetelében, s maga sem tudja, mi tévő legyen. Ugyanígy, vagy ehhez hasonlóan viszonyul a dolgokhoz a liberalista is. Folytonosan valamiféle „szabadságot" követel a

társadalmi cselekvéshez, és állandóan kevesli a társadalmi radikalizmust. Amikor azután mi magunk is valami határozott lépésre szánjuk el magunkat a politikai és eszmei cselekvés radikalizálása terén, s kiélezzük, következetesebbé tesszük harcunkat a forradalmi irányvételért, akkor azonnal kiderül, hogy neki valójában már a fő irány sem felel meg, és félreáll, visszavonul.

2. A KOMMUNISTA SZÖVETSÉG FEJLŐDÉSÉRŐL ÉS TEVÉKENYSÉGÉRŐL

Ma, amikor szemmel láthatóan megerősödött a társadalmi tettrekészség és cselekvés, amikor, különösen egyes társadalmi kérdéseket illetően, de általában is bizonyos mértékben növekszik az optimizmus és a forradalmiság, nem maradhat észrevétlen, hogy léteznek szervezetek és kommunisták, akik nem értek el megfelelő színvonalat munkájuk és tevékenységük tartalmában, konkretizálásában és forradalmasításában. A régi, bizony, túl mélyen van bennünk ahhoz, hogy könnyen leküzdhetnénk és felszámolhatnánk magunkban, ezt illetően nem lehetnek illúzióink, s ha bírálóan viszonyulunk ehhez a kérdéshez, az nem „kisebbítheti" helyzetünk általános pozitív értékelését. Annál fontosabb viszont, hogy ezeket a jelenségeket és állapotokat még világosabban felvázoljuk.

A Kommunista Szövetség ma a gazdasági, szociális és politikai fejlődés ellentmondásos feltételei között valósítja meg szerepét. Az alapot azonban, amelyre fölépíti viszonyát ezekhez az ellentmondásokhoz, s amelyen „feltalálja magát" a társadalmi és politikai gyakorlatban, ezt az alapot a feltételek marxista elemzése szolgáltatja. A kommunistáknak nagy felelősségük, hogy megértsék ezeket az ellentmondásokat, hogy ne tegyék ki magukat „meglepetéseknek", s hogy társadalmi és politikai harcot indítsanak feloldásuk érdekében. Különben ugyanis a gazdasági törvényszerűségek mindenre kiáradnak, a szociális és politikai mozgásokban a negatív irányzatok jutnak túlsúlyba, és folytonosan újratermelik a szörnyű összeütközéseket. Akkor azután a mozgás tartalmában mindenféle dolog előtérbe kerülhet; létrejön egy sajátos paradoxon — hogy az állam szocialista, a mozgáscélok is szocialista jellegűek, de ami valóban végbemegy a mindennapi életben, annak semmi köze a szocializmushoz és a munkásosztály érdekeihez.

Mindez arra utal, hogy a Kommunista Szövetségnek a valóságos társadalmi-gazdasági és politikai mozgások alapján kell kidolgoznia a munka és a tevékenység tartalmát saját szervezeteiben. A Kommunista Szövetségnek a társadalom valóságos problémáival kell foglalkoznia, azokkal az ügyekkel, melyekkel kapcsolatban a különféle eszmei-politikai felfogások és érdekek kerülnek összeütközésbe egymással, nem szabad elmerülnie azokban a kérdésekben, melyek tekintetében teljes az egyetértés. A politikai élet állapota a Kommunista Szövetség sok szervezetében nem tényleges jellegét fejezi ki a létező társadalmi és gazdasági problémáknak, nem valósul meg a különböző vélemények és érdekek teljes konfrontációja, s így nem is tisztázódhatnak ezek a kérdések a KSZ eszmei és politikai ténykedésével. Ily módon a Kommunista Szövetség nem a való életet és annak ellentéteit fejezi ki, tehát nem egyszer hamis képet nyújt a politikai helyzetről és a mozgások jellegéről.

A mobilitás tekintetében sem kielégítő mindig a helyzet. A tényleges társadalmi problémák még mindig „kibújnak" a kommunisták látóköréből, mert ők nehezen „közelítik meg" a reális életet. Gyakran úgy tűnik, mintha két vágányon haladnánk: az egyiken a Kommunista Szövetség, eléggé békésen, néha idealisztikusan, máskor bíráló szemmel, a másikon pedig a valóság, amely a tényleges viszonyokat, társadalmi gyakorlatot és annak ellentmondásait tartalmazza. Mintha a kommunisták csak azért járnának a szervezetbe, hogy ott „beavassák magukat", s hogy „kapcsolatot" tartsanak a forradalommal, aztán pedig mennek dolgozni, ki ahogyan megfelelőnek látja. Szemmel látható, hogy a Kommunista Szövetség nem „veszi fel", nem „fogja át" a társadalmi viszonyok minden eszmei-politikai áramlatát, mindazt az eszmei-politikai visszhangot, ami a való életből érkezik.

Néha a felfogások valóságos tartalma, amit a KSZ szervezet egységes álláspontjához csatolnak, olyannyira különböző és disszonáns, hogy ezt már nem viselheti el az eszmeileg azonos gondolkodásúak forradalmi szövetsége, ha csakugyan ez akar maradni. Ugyanilyen arányban csökken az egység értéke, s ez már az első akció alkalmával megnyilvánul. Az akció szétesik, és százféle egyéni törekvésre aprózódik fel, melyek külsőleg mind a „vonalon" vannak. A kommunisták egységét kialakítva a Kommunista Szövetségnek olyan helyzetben kell lennie, hogy megbizonyosodhasson ennek az egységnek a jellegéről, s hogy ellenőrzése alatt tarthassa megvalósulását.

Az osztály-forradalmi helyzet az önigazgatási és társadalmi átalakulás valóságos folyamataiban kapcsolja össze és társítja az embereket. Ezért az önigazgatási akció gyakorlatilag mindenki előtt nyitva áll, mert mindenkire szüksége van, s mert a forradalom kollektív, osztályjellegű, nem pedig személyes cselekvés; de ugyanakkor mindenkihez bírálóan viszo-

nyul, mert mindenkire csak pontosan meghatározott osztálytartalommal és forradalmi értelemben van szüksége. Egyes viszonyok azonban „begyöpesedtek", a folyamatok pedig eléggé bezárultak. Az eszmeiség és a politikai vonal iránti fegyelem néha átalakul valamely csoport iránti fegyelemmé, az osztályérdek csoportérdekké válik, s a forradalmi alkotó szabadság helyébe csoporturalom lép. Ilyen feltételek között mind kevesebb az önkritika, ami a forradalmi angazsáltságot szolgálná. Ebből olyan helyzet alakul ki, hogy bizonyos jelenségek bírálata néha rendkívül válságossá teszi az emberek egymás közötti viszonyait. Hiszen, ha nem kommunistához illően viszonyulunk a dolgokhoz, ha inkább a magunk személyes helyzetére és a csoportra vagyunk tekintettel, nem pedig az osztályra és saját ideológiánkra, akkor nem tűrjük el a bírálatot, valamiféle önkritikáról pedig szó sem lehet.

Két dolog mindenesetre alapvetően fontos: létrehozni a Kommunista Szövetség eszmeipolitikai egyöntetűségét, hogy az megteremtse az egységesebb osztályjellegű önigazgatási mozgalmat. Hogy mit kell ennek érdekében tenni, az képezi az igazi problémát.

A Kommunista Szövetség ma aszerint igazolhatja szerepét, hogy a munkásosztálynak és a dolgozó népnek milyen mértékben képezi tényleges forradalmi-politikai élgárdáját, s hogy mennyire sikerült kifejlesztenie, megerősítenie és megvalósítania a munkásosztály és a dolgozó nép megfelelő társadalmi-történelmi akcióját és elkötelezettségét.

Történelmileg tekintve a forradalmi élgárda mindig is így igazolta saját szerepét. Ezért nem arról van szó, mint néha gondoljuk, hogy a Kommunista Szövetségnek csupán jobban meg kell „közelítenie" a munkásság és a dolgozók más rétegeit (csupán összetételét kell „javítania"), hanem arról, hogy, mint azoknak belső forradalmi énje és szerves része (mint létük egyik tartozéka), még magasabbra kell onnan törnie. Hiszen, ha csak „megközelítenie" kellene a szociális erőket, s csak az összetételét kellene „javítania", holnap erről „meg is feledkezhetne", más irányt vehetne, ha ez valamiképpen az ő akaratától vagy képességeitől függne. Egészen más viszont a helyzet, ha egyenesen onnan tör elő, mint a munkásosztály társadalmi lényének forradalmi megnyilvánulása. Amíg ezt el nem érjük, csupán a viszonyokat ápolgathatjuk, éspedig eléggé mesterségesen, a Kommunista Szövetség és az egyes struktúrák között. Megtörténhet, ami elő is fordul, hogy csak a Kommunista Szövetségbe való felvétellel próbáljuk pótolni azt, amit csak ezután kell kialakítani — a valóban forradalmi politikai szövetséget egy meghatározott szociális osztálystruktúrában, vagy annak keretei között. Persze, a forradalmi politikai élgárda történelmi szerepének érvényesítésével, erejének és hatékonyságának fokozásával viszonyát a szociális osztályalappal lényegesen elmélyíthetjük. Hiszen az eredményes harc folytonos erősítést követel meg a győztesek részéről, s a győzelmek növelik azoknak az éhségét, akik szívesen élveznék az elért eredményeket.

A munkásosztályhoz gyakorlatilag közelebb kerülve, a Kommunista Szövetségnek gyorsabban, és eredményesebben is meg kell felelnie a gazdasági és társadalmi fejlődés lényegbe vágó kérdéseire, amelyek, mindenekelőtt, az önigazgatásos szocialista erők osztályhelyzetét és a forradalmi politikai orientációt érintik. Mint forradalmi társadalmi erő, a Kommunista Szövetség nem engedheti meg, hogy a társadalmi gyakorlat ott kuszálódjon össze, ahol neki kell megadnia a társadalmi és politikai választ, ahol neki kell megszabnia az irányt. Ma kétféleképpen lehetünk vesztesek: ha nem váltjuk valóra az elveket, vagy ha nem adunk választ.

A Kommunista Szövetség erősítésével növekednie kell befolyásának, részvételének a társadalmi és politikai folyamatokban, de fokoznia kell ugyanakkor ennek a jelenvalóságnak *meghatározott demokratikus jellegét* is. Más szóval, a KSZ erősödése (aminek az elemek egész sorában kifejezésre kell jutnia, de mindenekelőtt a nem hozzá tartozó erőktől való elszakadásban) a társadalmi és politikai viszonyokban és folyamatokban fog materializálódni. Ezért a KSZ megtisztítása a tőle idegen és ellenséges erőktől — csupán előzetes kérdés. A Kommunista Szövetség ennél nem állapodhat meg. Szerepének történelmi értelme a munkásosztály vezetésében és megszervezésében nyilvánul meg, hogy fölülkerekedjen a társadalmi viszonyokon és folyamatokon.

De ha a munkásosztály és a dolgozó nép csakugyan legfőbb hordozója az önigazgatásnak és a hatalomnak, akkor a Kommunista Szövetségből való kizárások tényét is „meg fogja érteni". Ezek szerint tehát, ha az, amit a Kommunista Szövetség cselekedni fog, nem jut kellőképpen kifejezésre gyakorlati téren az önigazgatásért, a munkásosztály és a dolgozó emberek uralkodó befolyásáért folytatott harcban, akkor a Kommunista Szövetségnek vissza kell térnie mindenekelőtt a munkásosztályhoz való viszonyának, az osztályban betöltött helyének kérdésére, föl kell vetnie a kérdést, hogy képes-e kialakítani és megvalósítani az *osztálymozgalmat*, s ilyen alapon befolyást gyakorolni a társadalmi folyamatok jellegére és menetére.

A Kommunista Szövetségnek arra kell törekednie, hogy a meghatározott állapotok, jelenségek, erők és egyének bírálata konkrét legyen, világos és megalapozott a Kommunista

Szövetség eszmeiségével és politikai irányával, s hogy minden konkrét kérdésben a munkásosztály és a dolgozó emberek tényleges érdekeit tükrözze. Nem elegendő tehát, ha a Kommunista Szövetség ma csupán bírál, neki a munkásosztály és a dolgozó emberek akcióját is ösztönöznie kell.

Ez azt jelenti, hogy a Kommunista Szövetségnek a maga akcióját maximálisan a munkásosztályban kell elhelyeznie, onnan kell elindítania, ahogyan mozgásra kell *késztetnie* a munkásosztályt és a dolgozó embereket az önigazgatásban is. A Kommunista Szövetségnek tehát szüntelenül elemeznie kell helyzetét e viszonyok tekintetében, ehhez mérten kell korrigálnia magát, de inspirálódnia is. Amilyen eredményeket ezen a téren elér, az mutatja meg tényleges helyzetét, mint forradalmi élgárdáét. Éppen ezért a Kommunista Szövetség nem engedheti meg, hogy a különféle erők elszakítsák a maga „természetes" szociális bázisától, hogy félreállítsák, hogy a harc egyik szárnyán hagyják — a győzelem minden különösebb kilátása nélkül. A kommunistáknak ma nem imponál és nem kell mindenfajta társadalmi támogatás, ők csak a munkásosztály és a forradalmi, haladó társadalmi erők segítségére számítanak.

Minden köztársasági és tartományi Kommunista Szövetségre vonatkozóan, önállósága mellett is (a JKSZ Statútuma és általános politikája keretében), meg van határozva közvetlen és fokozott felelőssége mind az önigazgatásos szocializmus iránya tekintetében a maga köztársaságában, illetve tartományában, mind pedig a szocialista fejlődés eredményei szempontjából az egész jugoszláv közösségben. A felelősség e két (önmaga és az egész iránti) elemének egysége teljes mértékben megnyitja a JKSZ és a társadalom demokratizálódásának perspektíváját (a centralisztikus és nem demokratikus viszonyok és az egyenlőtlen helyzet ellenében), és meghatározza az egyenlőségért folytatott harcot az önállóság kiforgatása (a JKSZ bezárkózása és eszmei-politikai dezintegrációja) ellen. Ezzel távlatosan is lehetővé válik azoknak az utaknak a kikerülése, amelyek eddig eléggé rögössé tették a Kommunista Szövetség fölépítésének és fejlesztésének gyakorlatát.

Ha már az Akciós program annak a felfogásnak és gyakorlatnak a veszélyességéről és elfogadhatatlanságáról beszél, amely „a Kommunista Szövetség ‚föderációvá' való átalakulásához, vagy a köztársasági és tartományi szervezetek labilis koalíciójához vezetne", illetve amely „centralisztikus, köztársaságok fölötti szervezetté" alakítaná át a Kommunista Szövetséget — akkor ez azt jelenti, hogy ennek kiemelésére és a forradalmi akció figyelmeztetésére nagyon is nagy szükség volt. Most azonban hatásos instrumentumokat is bevetünk az ilyen felfogások elleni harcba.

A Kommunista Szövetség tagjának szerepét együtt határozzuk meg a maga felelősségének kérdésével: részt vesz a politika kialakításában, de felel az eredményekért is annak érvényesítésében. Ez a teljes értelme annak a folyamatnak, amelyben meg kell erősödnie minden kommunista szerepének, mert enélkül nem fejlődhet a Kommunista Szövetség, mint forradalmi demokratikus szövetség.

A Kommunista Szövetség fórumai és szervei kénytelenek lesznek alaposan áttekinteni, hogy milyen helyzetbe hozza őket, s hogy gyakorlatilag mit jelent számukra a követelmény, amelynek értelmében szorosabb eszmei-politikai és akciós kapcsolatot kell teremteniük a tagsággal és a tagság demokratikus akciójával. Kötelesek olyan feltételeket létrehozni és továbbfejleszteni, melyek között szabadon fejlődhet a tagság tevékenysége.

Ennek eredményei határozhatják meg a Kommunista Szövetség akciós és demokratikus jellegének továbbfejlődését. Levontunk minden tanulságot szervezeti-politikai téren is — azokban a követelményekben, melyek szerint a Kommunista Szövetség minden tagja a társult munka szervezetében, voltaképpen mindenütt, ahol jelen van, él és dolgozik, szervezetten cselekedhet. Az önigazgatású társadalmi bázisban, és különösen a társult munka alapszervezeteiben dolgozó kommunisták minden meglevő szervezeti formájának bíráló elemzésével a kommunisták összekapcsolására olyan szervezeti-akciós és eszmei-politikai formákat kell kiépíteni, amelyek lehetőséget adnak arra, hogy nagyobb hatást gyakoroljanak az önigazgatási és politikai döntéshozatal minden gócpontjára és folyamatára.

Ezek az álláspontok körülhatárolják az útkeresést, de megkövetelik a felelősséget is az eredményekért. Egy tapasztalatnak még sokáig felbecsülhetetlen értéke lesz: a bürokratizmus a Kommunista Szövetségben megtalálja a maga párját a társadalom bürokratizmusában. Minden bürokratizmus rokona egymásnak, mindegyik segíti egymást, mert egy talajon élnek — a munkásosztály gazdasági és társadalmi téren való visszaszorításának és annak talaján, hogy megfosztják a munkásosztályt a munkatöbblettel való rendelkezés jogától, s maguk igyekeznek megszabni a társadalmi folyamatokat. Ezért a munkásosztály minden bürokratizmussal szemben elvileg azonos bíráló és harci magatartást tanúsít.

A demokratikus centralizmus, mint az álláspontok kidolgozásának és a kötelezettségek egyenértékűségének demokratikus folyamata alapjává válik a JKSZ fejlődésének és hatékonysága növelésének a cselekvésben. Tekintettel a gyakorlatra, amely felhőként árnyékolja

be a demokratikus centralizmust és a vele kapcsolatos, változásokat, s amely hol elnyeléssel, hol meg elvizenyősítéssel fenyegeti, hogy erejét és értelmét vegye, különösen három álláspontnak nagy a jelentősége az Akciós programban: 1. minden önállóan kidolgozott álláspontért és határozatért a köztársasági és tartományi kommunista szövetségek közvetlen és teljes felelősséggel tartoznak; 2. ha egy köztársaságban, vagy tartományban a Kommunista Szövetség eljut egy bizonyos álláspontra, azt még nem lehet magától értetődően azonosítani a JKSZ politikájával; 3. a közös álláspontok kidolgozásához a társadalmi mozgások bíráló elemzése, a kérdések demokratikus megvitatása, valamint a politikai álláspontok eszmei tisztázása, összeegyeztetése és összehangolása útján jutunk el.

Ezzel létrejött az alaphelyzet a harchoz az ellen, ami egy ideig komoly kínokat okozott a JKSZ-nek: az imperatív mandátum alkalmazása, megkérdőjelezése annak, hogy mindenkire nézve kötelezőek-e a közösen elfogadott értékelések és határozatok, amelyekhez demokratikus úton jutottak el a JKSZ vezető szerveiben, és egymástól eltérő tolmácsolása ezeknek az értékeléseknek és álláspontoknak. Ezek az elvek azonban felhasználhatók egy másik veszély elleni harcban is, ami ugyancsak jól ismert a Kommunista Szövetségben, s ami fölött már győzelmet aratott, de amivel szemben sohasem lehetünk biztosak, hogy nem tér-e vissza, ha valamilyen szilárd alapra és támaszpontra lel — ez pedig az elvszerűtlen egyezkedésnek, a majorizáció jelenségének, a kötelező egyhangúság megkövetelésének veszélye. Gyakorlati téren tehát a fentebbi elvek valóraváltásával védhetjük meg és érvényesíthetjük a JKSZ-nek, mint a munkásosztály és a dolgozó emberek demokratikus forradalmi szervezetének, az önigazgatásos szocialista társadalmi átalakulás folyamata eszmei-politikai hordozójának szellemét.

3. A MUNKÁSOSZTÁLY — HELYZETE ÉS TÖREKVÉSE

Egyre világosabbá válik, hogy az osztály — a munkásosztály és a dolgozó emberek — mozgása nélkül voltaképpen nem valósulhat meg az önigazgatásos politikai rendszer és nincs önigazgatású szocialista fejlődés, mint ahogyan ez nem valósulhat meg a forradalmi politikai élgárda szerepének, a maga osztályával és a társadalommal szembeni szerepének betöltése nélkül sem. A szocialista fejlődés önigazgatásosságának igazi problémái tehát magában az önigazgatás osztálybeli szubsztanciájában rejlenek.

Ez nem csupán a politikai rendszer klasszikus, általános osztályfunkciójának betöltése szempontjából, hanem az önigazgatásos társadalmi viszonyok és az egész alkotmányos rend megvalósítása tekintetében is döntő fontosságú. Ez tehát nem csak az államhatalom közvetlen osztályfunkcióinak megvalósítását érinti, hanem az önigazgatási viszonyok érvényesítését is az alkotmányos elvek alkalmazásában, mondjuk szövetségi, köztársasági, tartományi vagy községi szinten.

Marx és Engels a „demokrácia kivívásáról", a „proletariátus uralkodó osztállyá való fölemelkedéséről" beszél. Ezt a forradalmi történelmi követelést ma már nem csupán elvi értelemben vetjük fel — mint a munkásosztály és a dolgozó emberek döntő társadalmi szerepéért és politikai befolyásáért folytatott harcot — hanem úgy is, mint gyakorlati tényét a harcnak, amelyet az ellentétes és helyzetnehezítő társadalmi-gazdasági tendenciák, eszmei-politikai áramlatok és erők ellen folytatunk. A Kommunista Szövetségnek, gyakorlati ténykedésével következetes küzdelmet kell folytatnia az önigazgatásért és a társadalmi folyamatok demokratizálásáért. Az önigazgatásos demokrácia lehetővé teszi a munkásosztálynak, hogy befolyást gyakoroljon a társadalmi fejlődés minden pórusára, tehát formáját képezi a társadalmi és politikai hatalomnak, amelyben kifejezésre jut a munkásosztály közvetlen diktatúrája. Ily módon lerombolódnak, szétzúzódnak a társadalmi helyzet és befolyás szűkebb, csoportos (bürokratikus, vagy másfajta) bázisai. A demokratizálódás megnyitja a kapukat a munkásosztály előtt, s ahová a munkásosztály bekerül, onnan távozniuk kell mindazoknak, akik szemben állnak vele, s akik egzisztenciájukat nem a munkára és annak eredményeire alapozzák.

Ezért a munkásosztály hatalmának és önigazgatású demokratikus befolyásának érvényesítésére nem tekinthetünk csupán elvi szempontból. Természetszerűleg vetődik fel a munkafolyamatból való eltávolításának kérdése mindazokkal szemben, akik érvényesülésük tartalmánál és befolyásuk jellegénél fogva nincsenek a munkásosztály és a dolgozó emberek történelmi és konkrét érdekeinek vonalán, annak keretein belül. A munkásosztály és a dolgozó emberek a maguk érdekeit világosan megfogalmazták saját ideológiájukban, forradalmi élgárdájuk politikai irányvonalában, számos határozatban és álláspontban. A munkásosztály valóságos hatalmáért folytatott társadalmi és politikai harcot gyakorlati téren, világos eredményekkel kell megvívni. Ma olyan feladat előtt állunk, hogy a munkásosztálynak döntő befolyást kell biztosítanunk azokban a társadalmi folyamatokban is, amelyek gyakran még mindig nagyon távol esnek tőle.

Pártunk számára az képezi az alapvető kérdést, hogy a munkásosztály miképpen vegye át a harcot és hogyan határozza meg az önigazgatásos társadalmi gyakorlat folyamatait. Hiszen nem lehet vitás, hogy ha a munkásosztály nincs jelen a tényleges gazdasági és tarsadalmi életben, akkor ezt az „önigazgatási" gyakorlatot valaki másnak kell meghatároznia és „betöltenie". Ezt igazolja az önigazgatás tényleges állapota egyes munkaszervezetekben. Ezek a „mások" különféle társadalmi-gazdasági pozíciót töltenek be a dolgozó ember alapvető alkotmányos és politikai pozícióján kívül, mely szerint a munka és annak eredményei határozzák meg a társadalmi helyzetet, s ezenfelül részesei a döntéshozatal különféle folyamatainak, hatásukat a hatalom és a befolyás különleges csatornáin át fejtik ki, mégpedig a dolgozó embertől elidegenített társadalmi és politikai hatalom révén.

Ma még viszonylag kevéssé vetünk számot a gazdasági és társadalmi viszonyok osztályjellegével. Ezt sok olyan példával lehetne bizonyítani, amelyek azt mutatják, hogy milyen a mi munkaszervezeteinkben a társadalmi és politikai tudat szintje, milyen az emberek gondolkodásmódja, hozzáállása a problémákhoz. Egyesek úgy állítják be a dolgokat, mintha az önigazgatásnak valamiféle absztrakt gyöngeségei lennének, s nem úgy, hogy az önigazgatásnak mint a munkásosztály és a dolgozó emberek hatékony igazgatási folyamatának megvan a maga világosan meghatározható osztályellensége, tehát hogy az önigazgatás állapota az osztályjellegű erőviszonyok függvénye.

Ezzel kapcsolatban a politikai ténykedés szempontjából rendkívül fontos, hogy megvédje magát az olyan avantgardizmustól, amit valami másfajta társadalmi-gazdasági álláspontról akarnak rákényszeríteni, ami eltér az alapvető és lényeget kifejező osztályálláspontról, s hogy ne essen bele a szubjektivizmus és voluntarizmus csapdájába, amit valamilyen szociális, nemzeti vagy általános érdek frázisával álcáznak. Azt gondolván, hogy jót cselekszenek, ma sokan átadják magukat a szocializmus holmi ideológiai apoteozisainak, és a „forradalmiság" valamiféle euforikus állapotába esnek. Ezek gyakran megfeledkeznek arról, hogy a forradalmat csak a saját osztályukra való támaszkodással lehet megvívni, továbbá hogy a forradalmi lendület, ha nem az osztályjellegű erőviszonyok helyzetéből fakad, leginkább nem jelent többet az egyéni romantikánál, és csak véletlenül vezethet némi eredményhez, s végül hogy a forradalom nem egyéni, hanem osztálytett. Az egyéni fogadkozások, ha nem az osztály mozgalmából és életéből erednek, ma csak elkódosítik a dolgokat a jelenlegi erőviszonyok tekintetében, melyek folyamatosan jönnek létre a társadalomban, és nincs is szüksége senkinek arra, hogy másoknak bizonygassa forradalmiságát azon fölül, ami tényleges tartalmát képezi részvételének a politikai harcban, s amit az egész osztály politikai mozgalma magában foglal. Mert nem elég csupán meggyőződéses forradalmárnak lenni, hanem minden társadalmi jelenséggel szemben minden pillanatban készen kell állni védelmére is, tudni kell, képesnek kell lennünk önmagunkat is bevetni előrehaladásáért. Azok, akik a tömeges társadalmi akción kívül állnak és harcolnak — elhullanak. Ilyenek, igaz, a forradalom minden szakaszában léteznek. Ők azt hiszik, hogy önmagukat adják a forradalomnak, pedig gyakorlatilag semmi hasznot nem hajtanak. Ebben van az ő tragédiájuk. Egy kicsit ma, egy kicsit holnap, s egyre inkább belesüppednek a különféle csoportérdekekbe, a korteskedésbe. Egyesek teljesen belevetik magukat a demagógiába, úsznak a kispolgári árral, és egy darabka karrierért szívesen felkínálják képzelt forradalmiságukat. Nem válogatva a szolgálatok elfogadásában és a maguk kapcsolataiban, egy pillanat alatt képesek valamiféle „egységet" létrehozni, amiből azután frontot képeznek önmaguk és saját csoportjuk, nem pedig a maguk osztálya számára. A forradalomhoz való tartozás nem valamilyen absztrakt akarat és misztikus érzelem kérdése, hanem a forradalmi politikai viszonyulásból és társadalmi helyzetből ered. Mások viszont idealistákká válnak, akik folyton arra panaszkodnak, hogy a maguk precíz mértékeiket egy istenért sem tudják ráerőszakolni a kemény és érzéketlen valóságra. Ők nem értik meg az utat, amit az osztályhelyzetnek meg kell tennie a maga győzelméig, nem is akarnak rátérni erre az útra, hogy feláldozzák magukat rajta. A sorsuk egyiküknek és a másikuknak is forradalomellenes, nem egyszer tragikus.

Sokféle erő akar most, vagy akar majd a jövőben partnerként, versenytársként viszonyulni a munkásosztályhoz a társadalmi viszonyok uralmáért vívott harcban. Hozzájuk csak osztályjellegűen lehet viszonyulni, tehát a radikális bírálat és a forradalmi harc álláspontjáról. Hiszen elfogadni a partneri, versenytársi viszonyulást a reális gazdasági és társadalmi területért folyó harcban azt jelentené, hogy kérdésessé tesszük a győzelmet egyszerűen már csak azért is, mert nem a magunk legerősebb helyzetéből indulunk ki, mert nem olyan ütéseket mérünk az ellenfélre, ami összhangban lenne osztályhelyzetünk mélységeivel. Ma nagyon kevesen ismerik be, hogy bürokraták, mint ahogy gyakorlatilag ezt ritkán is bizonyítjuk be valakiről. A tényleges önigazgatású szocialista, tehát osztályjellegű átalakulás helyzete szempontjából ez csöppet sem jó, s a dolgok alakulására nem kedvező. Léteznek irányzatok, hogy különféle osztálytartalommal alakuljanak ki társadalmi-gazdasági pozíciók, de közöttük nincsenek megfelelő politikai és társadalmi összeütközések, e tekintetben csak

bizonyos spontaneitás észlelhető. Ez a spontaneitás viszont azoknak az erőknek felel meg, amelyek a munkásosztállyal vannak tényleges társadalmi-gazdasági összeütközésben (bár azt nem mindig politikailag vezetik le). Mert az ellentmondásos társadalmi feltételek között, amikor még meghatározott történelmi korlátok és örökségek is jelen vannak, ezek az erők magukhoz ragadják a társadalom egy-egy területét, és hamar kialakítják pozícióikat. Ezt mutatja a munkásosztály hatalmáért folyó harc mindennapi, reális képe. Ezért feltétlenül szükség van az osztálytudat és akció minden tényezőjének bevetésére.

A munkásosztály gazdasági és társadalmi helyzetének, szerepének erősítése az általános önigazgatású szocialista átalakulásban kifejezésre jut és megnyilvánul abban is, hogy szoros összeköttetésbe kerül a társadalom más dolgozó rétegeivel. Ezzel erősödik a munkásosztály szociális energiája és képessége arra, hogy forradalmilag megváltoztassa a társadalmi viszonyokat és a társadalom szociális struktúráját. Az önigazgatású szocialista társadalom a maga programjával, valamint a gazdasági és társadalmi átalakulás eredményeivel forradalmasítja a munkás szociális rétegek helyzetét, hiszen a termelési, az elosztási és a társadalmi viszonyok módosításával a maga alapvető osztálypozíciójára állítja a dolgozó embert, aki a maga munkájának eredményeiből él, vagy legalábbis egyre közelebb viszi ehhez a pozíciójához. Az önigazgatású szocialista társadalomban szüntelenül folyik a társadalmi struktúrának ez a transzformációja. A társadalmi viszonyok osztályjellegét és azokat a perspektívákat szorgalmazva, amelyeket a munkásosztály politikai harcának eredményei hoznak létre, maga a munkásosztály és annak forradalmi élgárdája nem gyöngítheti osztályszövetségét a többi munkásréteggel, s nem kisebbíti jelentőségét az összes haladó társadalmi erők politikai egységének. Eszerint a társadalom szocialista önigazgatásos átalakulásában a többi munkásrétegnek nem csökkenhet sem az energiája, sem a hozzájárulása. Ha ma az osztálykérdést emeljük ki, akkor ezt elsősorban azért tesszük, hogy hangsúlyozzuk az olyan erők és pozíciók elleni harc jelentőségét, amelyek a maguk helyzetét és befolyását a társadalomban nem a munkán és a munka eredményein alapozzák, továbbá hogy világosan meghatározzuk az önigazgatásos szocialista folyamat jellegét, és hogy elmélyítsük a társadalmi kapcsolatokat és a politikai egységet a különböző szociális csoportok: a munkásság, a parasztság és az értelmiség között.

A jelenségek közül, amelyek, legalábbis eddig, a legnagyobb terheket rótták az önigazgatásos szocialista demokráciára és a politikai intézmények tartalmára, legfőképpen a bürokratizmust és a nacionalizmust kell megemlíteni. De az önigazgatásos demokrácia kiforgatásának, társadalmi-történelmi értelme és eszmei-politikai tartalma elferdítésének minden más formája: az unitarizmus, a hegemonizmus, a szeparatizmus, a centralizmus stb. is előbb valamilyen alapot kell hogy teremtsen magának, ezt pedig végső soron csak a társadalmi viszonyok bürokratizálódása, a munkásosztály és a közvetlen termelők uralkodó befolyásának háttérbe szorítása képezheti, vagy a reális történelmi nemzeti érdekek megmásítása és meghamisítása, tehát a nacionalizmus valamely formája alkothatja.

Ebből egyértelműen következik, hogy az ilyen jelenségek ellen kizárólag a társadalom forradalmi átalakulásának alapvető tényezőivel lehet eredményesen felvenni a harcot. Tehát mindenekelőtt a munka társadalmi-gazdasági helyzetének fejlesztésével, a munkásosztály és a társult munka társadalmi és politikai befolyásával, valamint a nemzeti érdek autentikus történelmi tartalmának érvényesítésével, annak internacionális jellegével az önigazgatásos társadalmi átalakulás folyamatában.

Egészen világos, hogy mindezeket a nagy unitarizmusokat, centralizmusokat, bürokratizmusokat és más hasonlókat nem lehet legyőzni és fölszámolni, ha nem változna meg forradalmian maga az alap, amelyből kifejlődnek. Végtére az alkotmányos változásokra is azért került sor, hogy nagyobb lehetőséget hozzunk létre a szocialista fejlődés és önigazgatásos átalakulás társadalmi-gazdasági viszonyainak gyorsabb forradalmasításához.

Elég sokat beszélünk az ellentmondásokról, amelyek antagonisztikussá teszik a viszonyokat a társadalmi munka különböző szférái között. Többet kellene viszont beszélni a társadalmi gyakorlat ellentmondásosságairól és gyöngeségeiről is, amelyek magán a munkásosztályon belül okoznak összeütközéseket, egységére és osztálytudatára mérnek ütéseket. Voltaképpen ezzel juthatunk nyomára az igazi megismerésnek, hogy a politikai és társadalmi elképzelések miért alakulnak át oly nehezen valóságos társadalmi-gazdasági viszonyokká. Ugyanis, szabály szerint, mi mindig mint homogén alkattal számolunk az osztállyal, pedig a valóságban nem teljes mértékben van így.

Ma erőteljes tényezők hatnak a munkásosztály megbontására, egységes osztálypozíciójának „feldarabolására": a különböző termelési és gazdasági struktúrák, a termelékenység egyenlőtlen szintje, a nem azonos képzettségi struktúra, a szociális-gazdasági stabilitás hiánya, az intézkedések hatástalansága a fő területeken, a foglalkoztatásra nehezedő nyomás, a latens munkanélküliség stb. — s mindez csökkenti a munkásosztály esélyét, hogy valóraváltsa uralmi helyzetét a társadalomban, még az ilyen kedvező alkotmányos feltételek és

eszmei-politikai adottságok között is, amilyeneket egy szocialista önigazgatású társadalom hoz létre.

A munkásosztály és a társult munka nem csak azért válik reális szociál-politikai alapjává az össztársadalmi szintézisnek, mert a társadalom legigazoltabb gazdasági és történelmi érdekeit hordozza magában, hanem mert a többi szociális erő is olyan értelemben forradalmasítja a maga gazdasági-szociális helyzetét, hogy mindinkább megközelíti vagy kiegyenlíti helyzetét a munkásosztályéval. A gazdasági és a társadalmi egyenlőség és stabilitás tényleges tényezőjének a munkásosztályon és annak osztálytudatán kell nyugodnia. Az önigazgatású szocialista társadalom lemond a stabilizációnak azokról a tényezőiről, amiket a gazdasági centralizmus és az etatizmus kínál fel. Számos gazdasági intézkedéssel azonban még mindig gyöngítjük az osztályegység kialakulásának folyamatát, az egyenlőséget a termelési és elosztási folyamatban betöltött helyzet tekintetében. Ezzel gyöngítjük az összgazdasági és társadalmi egyenlőség és stabilitás tényezőit is. Az osztály, amelyet béklyóba ver a maga társadalmi-gazdasági helyzete, s amelynek hosszan tartó egzisztenciális problémái vannak, nehezen fog kilépni a gyárfalak közül. Ezt a folyamatot a viszonyok fejlesztésével és stabilizálásával kell serkenteni, legfőképpen a társadalom gazdasági struktúrájában. A társult munka alkotmányos koncepciója voltaképpen osztálykérdés, a munkásosztály és a munka társadalmi-gazdasági helyzete erősítésének problémája, a munkásosztály gazdasági konszolidációjának, döntő társadalmi befolyása megvalósításának létrehozott előfeltétele.

Csakhogy az alkotmányfüggelékek valóraváltásának már az első tapasztalatai is azt mutatják, hogy ezt a kérdést nem eléggé osztályszempontból közelítjük meg. Azt mutatják, hogy a régi pozíciókról nem lehet harcot folytatni a társadalmi viszonyok új lényegéért. A Kommunista Szövetségnek a konkrét feltételek között többet kell tennie az osztály forradalmiságának „fölébresztéséért", a munkásosztály tényleges érdekeiért kell szót emelnie, akcióba kell lendítenie a munkásosztályt. A maga reális anyagi és társadalmi helyzetét csak maga az osztály változtathatja és szilárdíthatja meg. A munkásosztálynak magasabb fokú mobilitást és bíráló szellemet kell tanúsítania mindazzal szemben, ami ma a gazdaságban és a társadalmi viszonyok fejlődésében történik. A Kommunista Szövetség e kérdésekkel szemben, gyakorlati és szervezési értelemben jobbára elvi síkon mozog. Nyomást gyakorolnak rá, hogy azoknak az erőknek a kíséretében legyen, amelyek most több-kevesebb igyekezettel „magyarázni" és „végrehajtani" akarják az alkotmányfüggelékeket: őt akarják propagátorává tenni az újnak ott, ahol az állapotok bírálatának forradalmi tényezője kell hogy legyen; követelik, hogy általánosságban politizálja a tömeget, holott neki a munkásosztály forradalmi mozgósítása a feladata.

Az új alkotmányreform kiütötte a bürokratizmus és az etatizmus kezéből a védekezés és a konstituálódás minden politikai eszközét. Saját egzisztenciájukat azonban eddig sem kizárólag az alkotmányos-politikai elvekre, hanem a reális társadalmi-gazdasági viszonyokra és a munkásosztály elnyomásának tényére alapozták. Végtére is, a Kommunista Szövetség, eszmei és politikai szempontból már régóta nem áll a bürokratizmus mellett, s az mégis jelentkezik és visszatér. A bürokratizmus tehát közvetlenül a társadalmi-gazdasági alapokon fejlődik ki és reprodukálódik. A forradalmi eszmei-politikai cselekvés természetesen számos ütést mért rá, mégis fennmaradt és tovább egzisztál, mert, végső soron, megvan a maga termőtalaja.

A Kommunista Szövetségen belül végbemenő differenciálódás rendkívül jelentős, de a harcot nem viheti sikerre ha a Kommunista Szövetségnek nem sikerülne valamilyen módon objektivizálnia értékét, kibővítenie értelmét és hatótávolságát, hogy az ne csupán önmagának, hanem az egész önigazgatási rendszernek tényévé váljon. Ez ismételten fölveti a Kommunista Szövetség kapcsolatának kérdését a társadalmi és politikai viszonyok önigazgatású tömegbázisával. Hiszen a Kommunista Szövetségben vereséget szenvedett erők más társadalmi és politikai keretekbe helyezik át harcuk súlypontját. Ha ott nem találják szembe magukat a Kommunista Szövetség eszmei-politikai irányvonalán álló önigazgatási mozgalom egységével, akkor még ezek a kitagadott erők is elérhetnek bizonyos eredményeket. A gyakorlatban ez meg is történik. Éppen a mind nyíltabbá és kiélezettebbé váló eszmei-politikai differenciálódás folyamata szemlélteti a legjobban, hogy néha milyen gyönge, vagy elégtelen a Kommunista Szövetség kapcsolata a társadalmi és politikai folyamatok önigazgatású tömegbázisával, s hogy a Kommunista Szövetségnek nem csupán a programban, hanem a valóságban is mennyivel jobban és szilárdabban kell a munkásosztályhoz és a társadalmi fejlődés haladó erőihez kapcsolódnia, legfőképpen a gyakorlati kérdések tekintetében. Ez is elsősorban attól függ, hogy a forradalmi politikai élgárda milyen mértékben nőtt össze az átalakulás igazi szociális hordozóival.

4. ESZMEISÉG ÉS A POLITIKAI HARC

Eszmei-politikai téren most elérkeztünk szocialista forradalmunk lebecsülésével és leértékelésével, a kilátástalanság és a nihilizmus terjedésével való határozott szembenálláshoz. A Kommunista Szövetségnek gyakorlatilag és minden felvetődő alkalommal szembe kell szállnia a polgári társadalom és a bürokratikus etatizmus ideológijának minden változatával. El kell határolnia magát ezektől, de nem azért, hogy a különbségekre rámutasson, hanem hogy vereséget mérjen a tőle elkülönülő összes erőkre. Társadalmi-gazdasági téren fel kell venni a harcot a centralisztikus-bürokrata, technokratikus-monopolista erők ellen. Ezekkel az erőkkel eddig is szemben állt, de most arról van szó, hogy ellenükben egyre több csatát is meg kell nyernie. A társadalom szocialista önigazgatásos alapokon álló átalakításával egyidejűleg, amivel a munkásosztály döntő szerepét és befolyását biztosítja, ki kell tépnie az ilyen erők regenerálódásának gyökereit, fel kell számolnia keletkezésük és létük feltételeit, mint ahogyan az eszmei-politikai ténykedéssel meg kell védenie a szocialista társadalmi tudatot az ilyen erők ideológiájának tartalmától, meg kell erősítenie ellenálló képességét minden idegen eszme és felfogás támadásával szemben. Ezek szerint az összeütközések elkerülhetetlenek, s ezekből új irányok jönnek majd létre a differenciálódáshoz. Kialakulnak az egység, a stabilitás és a távlatosság új alapjai. A munkásosztály nem „hivatásszerűen" van jelen az önigazgató szervekben és a Kommunista Szövetségben, hanem a maga hatalmánál és társadalmi-gazdasági helyzeténél fogva, a maga történelmi érdekéből eredően. Ilyen a felfogása, és ilyen a magatartása is.

Marx és Engels nagyon világosan hangsúlyozzák, hogy „a kommunista forradalom a leggyökeresebb szakítás a hagyományos tulajdonviszonyokkal, tehát nem csoda, hogy fejlődése során a legmélyrehatóbban szakít a hagyományos eszmékkel". A legmélyrehatóbb szakítás a hagyományos eszmékkel nem jelenthet mást, mint a harcot ellenük! Ebben van a legfőbb jelentősége a harcnak a nacionalizmus és sovinizmus, mint platform és erők ellen, amelyek ebben a történelmi időszakban a legerőteljesebben jutottak kifejezésre. És erre a feladatra azzal a harccal összefüggésben kell tekinteni, amelyet a munkásosztály és a dolgozó emberek szerepének és befolyásának erősítéséért folytatunk.

A mi történelmi társadalmi feltételeink között nem valamilyen absztrakt bírálattal illetik az önigazgatásos szocializmust tisztán eszmei téren, teljesen függetlenül a reális társadalmi folyamatoktól. Döntő feladat, hogy gazdasági és társadalmi akcióinkkal erősítsük az önigazgatású szocialista társadalom eszméinek szociális hordozóit. A KSZ nem harcolhat kizárólag a tiszta eszmék világában. A kommunisták eszmei-politikai harcát, tehát az önigazgatásos szocializmus eszméiért folytatott küzdelmet szociális mozgalommá (Marx és Engels beszélt „proletár mozgalomról") kell átalakítani, amelynek kifejezésre kell jutnia a dolgozó emberek és az egész osztály gazdasági és társadalmi helyzetében.

Mindazok az eszmék, amelyekkel a Kommunista Szövetség összeütközésbe került, erőt merítenek társadalmunk gazdasági alapjának bizonyos fejlődési tendenciáiból is, szociális támogatásban pedig a hatalmuktól megfosztott, vereséget szenvedett erők részesítik, valamint azok az erők, amelyek különféle okokból szembefordultak a szocializmussal és az önigazgatásos irányvétellel, s mivel nincs más óvóhelyük, megbújnak a polgári társadalom, vagy a bürokratikus szocializmus ideológiája mögött, s készek azt „becsülettel" ki is szolgálni.

Az eszmék (és az akciókat motiválható politikai nézetek) kialakulásának és egzisztálásának tarsadalmi alapjairól szólva azonban Marx és Engels hangsúlyozza: „a régi életfeltételek felbomlásával együtt jár a régi eszmék felbomlása". Az önigazgatásos szocializmustól eltérő idegen eszméknek számos szociális és történelmi alapjuk van. Közülük némelyek olyan mértékben maradnak meg a szocializmusban, amilyen mértékben nem vívta meg végérvényesen a forradalmat a maga tarsadalmi-gazdasági és teljes szociális értelmében (magántulajdon, kispolgári tudat, külső behatások), bizonyos okokat pedig maga hoz létre a szocialista építés ellentmondásos feltételei és irányzatai között (bürokratizmus, technokrácia, a középosztály megjelenése). Azoknak az eszméknek és politikai tendenciáknak tehát, amelyekkel a Kommunista Szövetség és a munkásosztály szembekerül, megvan a maguk szociális alapjuk, és meghatározott erőt képviselnek. Ezért csakis a közvetlen demokráciának és a munkásosztály hatalmának erősítésével, uralmának biztosításával a termelésben és a társadalmi viszonyokban lehet megszüntetni és felszámolni szociális alapját az önigazgatásos szocializmustól eltérő idegen eszmei-politikai felfogásoknak. Mindezek a különféle eszmék épp a szociális forradalom osztályjellegével állnak szemben. Ennélfogva ezek ellen a különféle eszmei-politikai felfogások ellen folytatott harc is, valójában, átformált, levezetett formája a gazdasági és társadalmi viszonyok uralmáért, a munkatöbblettel való rendelkezésért vívott harcnak. Ilyenformán az ellenséges és idegen eszmék fölötti győzelemnek az a tényleges mércéje, hogy a munkásosztálynak milyen mértékben sikerül hatalmába vennie a gazdasági és társadalmi viszonyokat és az össztársadalmi újratermelést. Ugyancsak ebben

van a legnagyobb, voltaképpen alapvető és döntő jelentősége annak, hogy milyen ütemben erősödik az önigazgatásos szocialista demokrácia, valamint a munkásosztálynak mint a forradalom vezető erejének szerepe. Ez a folyamat továbbá döntő fontosságú a nacionalizmus ellen folyó harc és a nemzetiségi viszonyok szocialista tartalmának megvalósítása szempontjából is. Marx kiemeli, hogy „a proletárok már nagyrészt megszabadultak a nemzeti előítéletektől, és minden mozgalmuk lényegében véve humanisztikus, antinacionális. Egyedül a proletárok számolhatják fel a nacionalitást". Számunkra ma nem a nacionalitás felszámolása az alapvető feladat, hanem szocialista tartalmának megvalósítása. Ez pedig a munkásosztály társadalmi-gazdasági helyzetének és szerepének erősítéséből áll.

Mindazok az ideológiák, amelyekkel a Kommunista Szövetségnek a forradalom folytonosságának biztosítasa érdekében le kell számolnia, nem közvetlenül az önigazgatásos politikai rendszer bírálatából erednek, noha, igaz, nem egyöntetűen, de mindegyikük jelentős mértékben alkalmazkodott ehhez a bíráló szellemhez. Ily módon egyazon ideológiai és politikai tömb kialakítására törekszenek, amely szembeszegülhetne az önigazgatásos társadalmi fejlődés forradalmi folyamataival, s ezért mindenekelőtt a forradalmi politikai hatalom létezésére és erejére igyekeznek hatást gyakorolni. Ezt legfőképpen a Kommunista Szövetség eszmeisége elleni támadásokkal próbáljak elérni, mert annak feladata védeni és irányítani a társadalom forradalmi fejlődését. A Kommunista Szövetséget rombolva tesznek leginkább eleget a maguk osztály-történelmi érdekeiknek a társadalomban, hiszen történelmileg a legjobban és legtartósabban a forradalmi-politikai mozgalom veszélyezteti pozícióikat.

Az önigazgatás politikai ellenfeleit saját ideológiájuk leplezi le a legjobban. Marx és Engels kiemeli, hogy „a kommunisták elvi állásfoglalásai . . . csupán általános kifejezői a tényleges viszonyoknak a fennálló osztályharcban". Az eszmei harcot megnyerve a Kommunista Szövetségnek a harc politikai kimenetelét is nyilvánvalóvá kell tennie. Gyakorlati értelemben ez azt jelenti, hogy világosabban meg kell mondania, ki kicsoda — a maga ideológiája és osztály-politikai hovatartozása tekintetében. Ez esetben az önigazgatás előtt már tiszta a helyzet. Csakhogy a politikai és eszmei ellenfél gyakran felszíni, „eszmeiségen kívüli" harcot kényszerít rá a Kommunista Szövetségre, etikettírozásba vonja be, frakciózásba igyekszik belesodorni, miközben gondosan rejtegeti a maga ideológiai nézeteit, s őrizkedik azok megvitatásától. A társadalmi viszonyok fejlődésében számos ilyen jellegű eset fordult elő a munkaszervezetekben és a községekben. A Kommunista Szövetség, sajnos, néha ilyen harcokba is belement, megfeledkezve arról, hogy mire jogosítja a maga eszmeisége, s hogy mit jelenthet számára az eszmei győzelem.

A Kommunista Szövetségre vár továbbá a feladat, hogy magasabb szintre emelje saját forradalmi eszmeiségének hatóképességét, „használhatóságát" a társadalomban, mert csak így gyakorolhat rá nagyobb befolyást, s csak így biztosíthatja a meghatározott irányt és eredményeket a társadalom mozgásában. A feladat, szemmel láthatóan abban van, hogy az eszmeiséget nagyobb mértékben kell átvinni a politikába, hogy „mozgóképessé", alkalmazhatóvá tegye, s hogy ne távolodjon el tőle, ne hagyja magára. A Kommunista Szövetségnek nem azért van erre szüksége, hogy elfojtsa a kezdeményező készséget, hanem azért, hogy azt az eszmeiség alapján korrigálja, s hogy azt eszmei és osztálytartalommal töltse fel. Csupán a forradalmi társadalmi gyakorlat mutathatja meg, hogy milyen az eszmeiség valódi állapota: minek van értéke, mit hogyan kell fejleszteni, esetleg elvetni. Ha maga a gyakorlat nem eléggé forradalmi, akkor nem is „vetheti fel" az eszmeiség igazi kérdéseit (az igaziakat osztálytörténelmi szempontból). Más szóval, a gyakorlat nem lehet forradalmi az eszmeiség kérdésében, ha nem forradalmi minden más szempontból is.

Az eszmeiség révén a Kommunista Szövetségnek jobban össze kell fonódnia azokkal a szociális erőkkel, amelyeknek forradalmi élgárdáját képezi, össze kell kapcsolódnia a szociális erőkkel, amelyek képesek rá és érdekeltek abban, hogy a forradalmi társadalmi átalakulás oldalán vegyenek részt a politikai és társadalmi harc folyamataiban. Saját osztályában és a haladó társadalmi erőkben a Kommunista Szövetségnek, hogy úgy mondjuk, konkrét akciós becsvágyat kell kialakítania eszmeiségének érvényesítésére, olyan becsvágyat, amely minden pillanatban képes konkrét társadalmi és politikai akcióvá átalakulni.

Ezzel kapcsolatban, egyre többet foglalkozva az eszmei kérdésekkel, a Kommunista Szövetség tovább fejleszti a gyakorlat marxista elemzését, s szembeszáll az eléggé elterjedt spekulatív bölcselkedéssel, amely elveket konstruál, és azokkal igyekszik elsimítani a göröngyös valóságot, de szembeszáll a pozitivizmussal is, amely csak halmozza a különféle tényeket, de nem tud mit kezdeni velük, nem tudja, hogyan viszonyuljon hozzájuk.

Mi még mindig lebecsüljük *az eszmei harc* jelentőségét, szívesebben hangsúlyozzuk *a politikai győzelmek* fontosságát. Az önigazgatásos társadalmi viszonyok fejlesztésének tapasztalatai azonban mindenekelőtt az eszmei harc jelentőségére utalnak. Ahol a Kommunista Szövetség eszmei csatát nyert, ott rendszerint bekövetkezett a politikai győzelem is az önigazgatási és politikai döntések nyomán. Ott viszont, ahol a politikai harcot az eszmei-

ség jelenléte és segítsége nélkül vívtuk meg, mindig fönnállt a pragmatizmussal való összeolvadás veszélye, fönnállt a veszély, hogy „megfeledkezünk" és teljesen lemondunk a magunk osztály-történelmi forradalmi erőnkről.

5. ÖNIGAZGATÁSOS POLITIKAI RENDSZERÜNK FUNKCIÓJÁNAK BETÖLTÉSE

Önigazgatásos politikai rendszerünk a munkásosztály gazdasági és politikai harcának funkcióját tölti be a mi társadalmi-történelmi feltételeink között. Ezért a demokrácia formáját nem állíthatjuk szembe a maga osztály- és politikai tartalmával. A Kommunista Szövetség eszmei-politikai irányvonaláért folytatott harc elkerülhetetlenül magában foglalja az alkotmányosságért és a demokratizálódásért folytatott harcot is. A Kommunista Szövetségnek és a munkásosztálynak határozottan szembe kell szegülnie azokkal, akár leváltásuk árán is, akik a maguk intézményének szerepére nem az osztály és az eszmei-politikai harcban betöltött funkciója szerint tekintenek, hanem folytonosan a rendről elmélkednek a polgári normativisták és egzekútorok előítéleteivel.

Észre kell vennünk, hogy az alkotmányosságot gyakran épp akkor mellőzzük, amikor az alkotmánynak azokat az elveit és vonatkozásait kell érvényre juttatnunk, amelyek az értékek, az eszmék és a politika rendszerét érintik. Ezért, akik a meghatározott jogok és társadalmi normák érvényesítésében nem merik felvetni az értékbeli és eszmei kérdéseket, vagy ingadoznak e tekintetben, akik azt hiszik, hogy ez sérti a rend „objektív" oldalát, akik megszállottjai a rendszabályozó és jogi pedantériának, s ezzel elvetik a kérdések osztályjellegét és eszmei-politikai értelmét, mindezek nem végezhetnek funkciókat az önigazgatásos politikai rendszerben. A Kommunista Szövetségnek szembe kell szegülnie azzal a tétellel, hogy a forradalmi eszmeiségért és politikáért folytatott harc állítólag sérti a demokráciát, s hogy az eszmei-politikai akció hívei szemben állnak a demokráciával, az intézményesített és törvényesített renddel. Az önigazgatásos demokrácia mint a munkásosztály és a dolgozó nép hatalmi rendszere valósul meg. Mily kevés köze van ehhez nálunk ma számos jelenségnek, különösen a művelődésben, az oktatói-nevelői tevékenységben, és mennyire megengedhetetlenül ingadoznak néha a politikai és társadalmi rend intézményei, megbújva az ún. demokráciához való viszonyulás kérdése mögött! Különben is egészen nyilvánvaló, hogy az önigazgatásos politikai rendszer intézményeinek az alkotmányos és jogszerű rend megvalósításán kell fáradozniuk, s ez az értékrendszert is kifejezésre juttatja. Az államjog, az intézményesített-alkotmányosság logikája nem rejtheti véka alá, nem szoríthatja háttérbe a kérdések ideológiai és eszmei-politikai vetületét, noha ilyesmi ma gyakran előfordul. A KSZ eszmei-politikai harcot folytat, a politikai és alkotmányos rend intézményei viszont gyakran csak azzal törődnek, hogy a folyamatokat a rend határai között tartsák, miközben tudatosan, vagy akaratlanul is a polgári mércéket és kritériumokat alkalmazzák.

A bürokratizmus ellen harcolva és forradalmasítva azt a társadalmi-gazdasági alapot, amelyen a bürokratizmus megjelenik és regenerálódik, az önigazgatású társadalomnak az alkotmányosság tartalmának fejlesztéséért is harcot kell indítania. Mindent misztifikálva, ami a kezébe kerül, a bürokrácia leplezni kívánja az alkotmányosság megszegését. Minden bürokrácia története, így a miénké, is számos ilyen, látványos vagy kevésbé észrevehető példával szolgálhat.

Feltétlenül szükség van tehát az alkotmányos és a politikai rend funkciójának továbbfejlesztésére. Az intézmények munkájának kérdését, mint az eszmei viszonyok és mint a képesség kérdését is, fel kell vetnünk. Éspedig igen gyakorlatiasan és konkrétan. Az ideológia nem esik kívül az önigazgatású társadalom hivatalos uralmán. Az érette folyó harc tehát legális, és része a rendszer feladatvállalásainak.

Marx és Engels nem indokolatlanul hangsúlyozták, hogy „a proletariátus ki fogja használni a maga politikai hatalmát". Nem esküszik meg tehát vele, de kihasználja. Maga az élet és a társadalom forradalmi átalakulásában elért eredmények mutatják majd meg, hogy mikor szűnik meg ennek szüksége. A politikai hatalom hatékonyságának, a hatalom osztályfunkciója betöltésének kérdését nem szabad összetéveszteni annak marxista módon értelmezett elhalásának kérdésével. Amíg a hatalom elhalásának folyamata az osztályharc feltételei között megy végbe, addig a magunk hatalmához nem viszonyulhatunk anarchista módon. A hatalom elhalása mindenekelőtt kétfajta értelmében megy végbe: az által, hogy a munkásosztály ellenőrzése alá kerül, tehát a munkásosztály, vagyis az óriási többség hatalmává változik át, és az által, hogy csökkennek a maga funkciói, miután azokat egyre inkább a szabadon megszervezett társadalom veszi át és végzi közvetlen formában. Magában a gyakorlatban kell meghatározni, hogy a szabadon megszervezett társadalom és a politikai hatalom viszonyában mi képezi a történelmileg adekvát mértéket és kölcsönös kiegészülést, hogy biztosítva legyen a társadalom stabilitása és fejlődése.

A DOLGOZÓ NÉP PÁRTJA KEZDEMÉNYEZŐ BIZOTTSÁGÁNAK PLATFORMJA

Vajdaság Dolgozó Népe Pártjának Kezdeményező Bizottsága 1939-ben dolgozta ki programját. Tudomásunk szerint a szöveget magyar nyelven is megjelentették, de ennek nem jutottunk nyomára, s ezért a programot mostani fordításban közöljük. Az eredeti magyar nyelvű dokumentum felkutatása minden bizonnyal jelentős hozzájárulás lenne történelmi múltunk feltárásához.

I.

Jugoszlávia munkásosztálya az utóbbi húsz esztendő alatt óriási politikai erővé fejlődött, és nagy politikai érettségről tett tanúbizonyságot. A nép minden megmozdulásában a szabadságért, a kenyérért, a békéért, Jugoszlávia minden népe nemzeti egyenjogúságáért Vajdaság és Jugoszlávia más népeinek munkásosztálya állt az élen, mindenkor a legkövetkezetesebb és leghatározottabb volt, soha nem bocsátkozott semminemű rothadt kompromisszumba.

Ma, amikor az ország demokratizálódásáról beszélünk, különösképpen hangsúlyoznunk kell, hogy ahhoz eljutni, és azt végrehajtani a munkásosztály nélkül nem lehet. Ez azt jelenti, hogy a munkásmozgalom legalizálása nélkül, amit a népellenes uralom törvényen kívül helyezett, a demokratizálódás el sem képzelhető, és ugyanígy kivívni sem lehet, ha azok az erők, amelyek valóban erre törekszenek, nem látják be, hogy a demokratizálódást csakis a munkásosztállyal való szoros együttműködésben érhetik el.

Ennélfogva minden igaz demokratának síkra kell szállnia a munkásosztály legalizálásáért.

Az összes népek szabadságáért folyó mai politikai harcban a munkásosztály aktív részvételét úgy lehet a legjobban elnyerni, ha teljesen szabaddá tesszük a munkásság politikai szervezkedését.

II.

A dolgozó népnek szüksége van a maga pártjára. A DNP létrehozásának Kezdeményező Bizottsága azt az álláspontot képviseli, hogy ma nincs még egy szervezett munkás- és parasztpárt, amely a dolgozó nép többségének óhajai és érdekei szerint járna el. Ezért hozzá akarnak látni a párt végleges megalakításához, éspedig a következő alapvető irányelvekkel:

1) A munkásosztály önálló politikai tényező, és a munkásosztálynak megvannak a maga sajátos követelményei és céljai, amelyeket semmilyen más párt közvetítésével nem valósíthat meg, hanem csakis a maga pártja által.

2) Részt véve a népi harcban, ami a néphatalomért folyik, a munkásosztály minden demokratikus erővel kész együttműködni a teljes politikai egyenrangúság alapján.

3) A munkásosztály úgy véli, hogy harca csak akkor lehet eredményes, ha a városok és a falvak dolgozó népének minden rétege részt vesz benne. A munkásosztály csupán az egész dolgozó nép alkotórészének tekinti magát.

III.

A nemzetközi politikai helyzetnek ma az imperialista háború a legfőbb jellemzője. A nemzetközi munkásosztály álláspontja világos: küzdelem az összes imperialista háborúk ellen, harc azok ellen, akik előkészítették, vezetik, és most arra készülnek, hogy ezeket a háborúkat a semleges országokra is kiterjesszék.

Jugoszlávia munkásosztálya szerint az ország összes demokratikus erőinek az a legfőbb feladata, hogy elszánt harcot indítsanak mindazok ellen, akik hazánkat is bele akarják

sodorni az imperialista háborúba, idegen érdekekért. Jugoszlávia népeinek legfőbb érdeke a béke.

Ez elérhetővé válik: 1) Ha házánkban kivívjuk a szabadságot, s a béke összes erői összefognak, és 2) ha Jugoszlávia külpolitikája véglegesen és őszintén magáévá teszi a balkáni államok szövetségének politikáját a Szovjet Szövetségre támaszkodva, amely a nagyhatalmak közül egyedül folytat békepolitikát, és védelmezi a kis népeket.

Ez a követelés ma annál fontosabb, és a megvalósításáért folytatott harc annál szükségesebb, mert egyes balkáni államok egyre inkább befolyása alá kerülnek az imperialista hatalmaknak, amelyek a Balkánon is ki akarják alakítani a maguk frontját.

A legjobban ezt az a kölcsönös segítségnyújtási paktum igazolja, amelyet egyrészről Anglia és Franciaország, másrészről pedig Törökország írt alá, az a paktum, amellyel Törökország az angol-francia imperializmus befolyása alá került, s amely valóban megnehezíti a balkáni államok szövetségének létrejöttét, hogy képesek legyenek szembeszegülni az Európa-szerte dühöngő imperialista háborúba való bevonásuk mindenfajta kísérletének.

A helyzet ilyen alakulása kiváltképpen megköveteti a Balkán minden népétől, hogy harcot indítson mindazok ellen, akik a Balkánt is lángba akarják borítani, ellentétben a Szovjet Szövetség politikájára való támaszkodással, ami a békét jelenti.

IV.

Az SZDK-Cvetković egyezmény a belső helyzetet jellemzi. Az egyezmény egyrészt a demokratikus tömegek harcának, másrészt pedig a súlyos nemzetközi helyzetnek a következménye. Ilyen formájában ez az egyezmény nem felel meg teljesen sem a szerb, sem a horvát tömegek kívánságának és felfogásának. Az SZDK-Cvetković egyezmény nem a szerb és a horvát nép egyezménye. Készítésében az uralkodó szerb körök vettek részt azzal a szándékkal, hogy előbb kettéosszák a szerb és horvát munkástömegeket, amelyek a demokratizálódásért harcoltak, majd pedig, hogy megbontsák az összes jugoszláv népek egységét, amelyek teljes egyenjogúságot követeltek és követelnek.

Az egyezmény, mindenesetre, előrelépést jelent. Ma már azonban azok az erők jutottak szóhoz, amelyek nem kívánják megvalósulását. Ezért a munkásosztálynak az a véleménye, hogy ma minden erőt mozgósítani kell ennek az egyezménynek a teljes végrehajtásáért, és annak népi egyezménnyé való átalakításáért.

A szerb nép, amely nem vett részt az egyezmény kidolgozásában, lázad a soviniszta és hegemonista felfogások ellen, melyek szerint az egyezmény túl messzire ment el a horvátoknak nyújtott engedményekben. A szerb nép úgy véli, hogy a horvát népnek és Jugoszlávia egyetlen más népének sem engedményekre van szüksége, hanem arról van szó, hogy szabad és testvéri egyezséget kell kötni a horvátokkal. Ezt megvalósítva, önmaga számára is szabadságot akar teremteni.

V.

Változatlan és büntetlen maradt a diktatúra bürokratikus apparátusa, megmaradt az államvédelmi törvény, a reakciós sajtótörvény, a gyülekezésekre és megbeszélésekre vonatkozó törvény, a szenátusválasztási törvény, megmaradt úgyszólván minden, amit a diktatúra hozott létre a haladó elemek elleni harcban.

Mindennek gyökeres megváltoztatása helyett bekövetkezett a községi választások elnapolása és a szenátusi választások kiírása, éspedig a régi törvény szerint, a Stojadinović-rezsim által kinevezett községi és bánsági tanácsok képviseletével. Bekövetkezett egy úgynevezett „általános amnesztia" is, amely ugyan kiszabadította a horvát politikai elítélteket, de a többiek nagy részét a börtönökben hagyta.

A kormánynak ez a magatartása kétségtelenül ellentétben áll az egyezmény rendelkezéseivel, és ugyanennek a kormánynak az első intézkedéseivel: a Népszkupstina és a Szenátus feloszlatásával, a népképviselők választási törvényének hatálytalanításával és a Horvát Bánságról szóló rendelet meghozatalával. Úgy véljük, ha az SZDK továbbra is képviselője akar maradni a horvát és a szerb demokratikus tömegeknek a Horvát Bánságban, akkor erélyesen szembe kell szegülnie az egyezmény kiforgatásával a kormány radikalistáinak részéről, és a maga sajtójában síkra kell szállnia az egyezmény valóraváltásáért. Ellenkező esetben a felelőssége azonos lesz a Jugoszláv Radikális Közösségéével.

VI.

Vajdaság és népeinek helyzete az utóbbi 20 évben rendkívül súlyos volt. A nagyszerb uraságok kizsákmányoló politikát folyattak Vajdaságban a saját számlájukra, a vajdasági nagygazdák egy csoportjának támogatásával.

Egy egész sor rendkívüli intézkedéshez folyamodtak, elrabolták a nép szabadságát, elfojtottak minden szabad gondolatot.

Vajdaságban a munkásosztály nehezebb helyzetben volt, mint a többi tartományban. Minden eszközzel azon fáradoztak, hogy a munkásosztály ne állhasson a dolgozó nép szabadságharcának élére.

Hogy milyen messzire ment el a népellenes uralom, az legjobban abból látszik, hogy az adócsavar, együttesen a hitelpolitikával és más intézkedésekkel Vajdaságot olyan tartománnyá tette, amelyben legtöbb a napszámos (65%).

Vajdaságban még ma is minden lakosnak átlagosan 290 dináros évi adókötelezettsége van. Az adók, a monopóliumok stb. révén az állam legnagyobb bevételei Vajdaságból származnak, amely cserébe úgyszólván semmint sem kap.

A hitelelosztásban Vajdaság rendkívüli módon háttérbe szorul. A Nemzeti Bank 1937-ben, váltóhiteleket osztva szét az egész országban, Vajdaságnak mindössze 120,5 millió dinárt juttatott, Szerbia viszont 705,1 milliót kapott. Hasonló arányokról szólnak a többi állami és félállami bankok jelentései is. Azok kapták a kölcsönöket, akik gazdaságilag a legerősebbek, a gazdaságilag gyöngébbek viszont, akiknek a legnagyobb szükségük lett volna rá, nem tudtak hitelhez jutni.

A nemzeti kisebbségek iránt Vajdaságban különleges politikát folytattak. A nemzeti kisebbségeket teljesen kizárták az agrárelosztásból, és ennélfogva egy barázda földet sem kaphattak. Emellett nemrégiben egy olyan törvényerejű rendelet lépett hatályba, amely a nemzeti kisebbségek tagjai számára megtiltja a föld-, a ház- és más ingatlanvásárlást. Megszüntették az összes középiskolákat a kisebbségek nyelvén, a nemzeti és művelődési szervezetekben pedig lehetetlenné tették a munkát. Különösen vonatkozik ez a magyarokra, akiknek háttérbe szorítása a legnagyobb méretű.

Magával a névleges agrárreformmal úgyszólván semmit sem értek el. A nagybirtokok továbbra is megmaradtak, csupán nyomorúságos földdarabkákat osztottak ki, amelyekből nem lehet megélni, a törlesztések és adók elviselhetetlenek voltak, az új földtulajdonosok tömegesen hagyták el a kapott földet, a tartósabb megoldások elhúzódtak a végtelenségig, a nemzeti kisebbségek nem kaptak földet. Így történhetett meg, hogy az 52 nagybirtok mellett, amelyek összesen 250 000 hold földdel rendelkeznek, 90 000 családnak egyetlen barázda földje sincs.

És éppen, mert Vajdaságnak megvannak a maga külön feladatai mind gazdasági, mind nemzeti téren, és mivel Vajdaság önálló történelmi egységet képez a maga hagyományaival, nem is kapcsolódhat egybe minden következmény nélkül a maga népeire nézve egyetlen más tartománnyal sem. A Vajdasági DNP Kezdeményező Bizottsága azon az álláspontón van, hogy az eljövendő állami berendezkedésben Vajdaságnak egyenrangú egységet kell képeznie más tartományokkal egyetemben.

VII.

Hogy biztosítsuk az ország szabadságát és előrehaladását, s hogy végrehajtsuk demokratizálódását, követeljük:

Ne vegyünk részt az imperialista háborúban.

Kössünk szövetséget a balkáni államokkal a Szovjet Szövetségre támaszkodva, amely egyedüli biztosítéka a békének.

Demokratizáljuk országunkat.

Hozzunk törvényt a politikai szervezkedés szabadságáról.

Hozzunk törvényt a sajtószabadságról.

Engedjünk szabadon minden politikai és katonai elítéltet, és szüntessük meg az államvédelmi törvényt és bíráskodást.

Egyenjogúságot és szavazati jogot a nőknek.

Írjuk ki a szkupstinai és községi választásokat.

Változtassuk át az SZDK-Cvetković egyezményt igazi népi egyezménnyé.

Oldjuk meg demokratikusan az összes nemzeti és tartományi kérdéseket Jugoszláviában.

A munkásosztály számára:

Teljes szabadságot a munkásszervezetek megszervezéséhez és tevékenységéhez.

Feloszlatni a kinevezett igazgatóságokat a munkáskamarákban, a kerületi hivatalokban és a többi munkásintézményben, és kiírni a szabad választásokat.

Hatályon kívül helyezni a minimális napszámokra vonatkozó rendeleteket, és megadni a munkásoknak a teljes sztrájkjogot.

A szociális törvényhozás meglevő előírásainak alkalmazását, a munkásbizalmik szabadon történő megválasztását

40-órás munkahetet és fizetett szabadságot.

Kiterjeszteni a meglevő szociális törvényhozást a mezőgazdasági dolgozókra, és szabályozni a munkaidőt a mezőgazdaságban.

Az inasok szabad szervezkedését, az inasok szociális védelmére vonatkozó előírások alkalmazását és bővítését, kiváltképpen a munkaidő csökkentése tekintetében.

A dolgozó parasztság számára:

Az eddigi agrárreform revízióját, a föld elvételét a nagybirtokosoktól, a kolostoroktól és az egyháztól, annak ingyenes felosztását a dolgozó parasztság és a mezőgazdasági dolgozók között, tekintet nélkül vallási és nemzeti hovatartozásukra.

Ellátni az agrárföld-tulajdonosokat ingyenes mezőgazdasági leltárral és ingyenes hitelekkel.

Kamatmentes kölcsönöket adni a dolgozó parasztságnak mezőgazdasági leltár beszerzésére és a földművelés fejlesztésére.

Eltörölni az adóhátralékokat és csökkenteni az adókulcsot.

Eltörölni a parasztok adósságait.

Gondoskodni a mezőgazdasági termékek árának növeléséről, és harcot indítani az uzsorások és közvetítők ellen.

A többi középréteg számára:

Eltörölni a kisiparosok és a kiskereskedők adósságait.

Olcsó hiteleket biztosítani a kisiparosoknak és kiskereskedőknek.

Kötelező állami biztosításban részesíteni a kisiparosokat és a kiskereskedőket.

Eltörölni a kisiparosok és a kiskereskedők adóhátralékait, és csökkenteni számukra az adókulcsot.

Lehetővé tenni, hogy a népi értelmiség minden erejét az egész nép szolgálatába állítsák, s hogy a népi értelmiség is becsületes keresethez jusson, ami nem függhet senki könyörületességétől.

Teljesíteni az ifjúság gazdasági, politikai és kulturális követeléseit, az ifjúság szabad szervezkedése és tevékenysége, teljes joga, a munkásifjúság jobb és boldogabb élete érdekében.

Minden dolgozó réteg számára:

A monopóliumok és kartellek felszámolását.

A progresszív megadóztatás bevezetését.

Határozott és tényleges harcot a drágaság és a spekulációk ellen.

Harcot a munkanélküliség ellen, és a munkanélküliek teljes támogatását.

A robot megszüntetését.

Közmunkák bevezetését, a talajvizes földterületek kiszárítását, utak, vasútvonalak, iskolák, kórházak és bölcsődék építését.

A népi kisebbségek számára:

Agrárföldek kiosztását.

Engedélyt az ingatlanvásárláshoz.

Szabad szervezkedést a nemzeti, művelődési, politikai és gazdasági szervezetekben.

Teljes kiegyenlítődést a nemzetek tagjaival gazdasági, kulturális, nemzeti és politikai téren.

A megszüntetett és új iskolák megnyitását a népi kisebbségek nyelvén.

Vajdaság Dolgozó Népe Pártjának Kezdeményező Bizottsága

szemle

Ágoston András

AZ ALKOTMÁNYFÜGGELÉKEK ÉS POLITIKAI RENDSZERÜNK SZERKEZETE

Dr. Jovan Đorđević: *Ustavno pravo*; Savremena administracija, Beograd, 1972. 767 oldal.

Tartalom:

Uvodni deo. Glava I: Ustavno pravo i nauka ustavnog prava. Glava II: Stvaranje i razvitak ustava u svetu. Glava III: Ustavni razvitak Jugoslavije i njen savremeni ustavni sistem. Deo prvi. Osnovna načela ustavnog prava. Glava IV: Uvodna (osnovna) načela o strukturi društveno-političkog sistema. Glava V: Društveno-ekonomsko uređenje. Glava VI: Društveno-politički sistem. Glava VII: Slobode, prava i dužnosti čoveka i građanina. Glava VIII: Ustavnost i zakonitost. Deo drugi. Društveno-političke zajednice i njihova organizacija. Glava IX: Federacija. Glava X: Savezna skupština. Glava XI: Predsednik republike. Glava XII: Političko-izvršni i upravni organi savezne skupštine. Glava XIII: Socijalističke republike i njihova organizacija. Glava XIV: Autonomne pokrajine i njihova organizacija. Glava XV: Opština i njena organizacija. Glava XVI: Izborni sistem. Deo treći. Zajednički organi društveno-političkih zajednica. Glava XVII: Ustavno sudstvo. Glava XVIII: Pravosudni sistem. Glava XIX: Narodna odbrana i Jugoslovenska narodna armija.

E vaskos könyv írója nem ismeretlen az olvasó előtt. Valószínűleg nem tévedünk ha azt állítjuk, hogy dr. Jovan Đorđević egyike a legtermékenyebb alkotmányjogi teoretikusoknak Jugoszláviában. Azonkívül, hogy rendszeresen kíséri a témával kapcsolatos elméletek fejlődését, a gyakorlatban is résztvett új Jugoszlávia alkotmányainak megalkotásában. Műveiben végigkísérte az alkotmányos fejlődés minden szakaszát. A legújabb könyve voltaképpen nem eredeti mű, hanem harmadik javított és átdolgozott kiadása az Új alkotmányos rendszer c. 1964-ben megjelent részletes és átfogó tanulmányának. A harmadik kiadás, amely az év elején került ki a nyomdából, azért jelentős, mert a szerző az 1971-ben végrehajtott alkotmánymódosítást is figyelembe véve elemzi és magyarázza a JSZSZK alkotmányjogi szerkezetét. Ezt előtte még nem tette senki.

Az alapműhöz viszonyítva változásnak számít az is, hogy könyvében a szerző elhagyja azokat a részeket, amelyek tárgyuknál fogva egy új, most már teljes mértékben elismert, tudományág — a politikai rendszerek körébe tartoznak.

Érdemes megemlíteni, hogy az Alkotmányjog c. könyvben két alapvető tudományos módszer segít hozzá a hatalmas anyag könnyebb tanulmányozásához: az író a legfontosabb alkotmányjogi intézmények bemutatásakor nem elégszik meg azok elemzésével, a bennük rejlő összefüggések vizsgálatával, hanem a származtató módszer segítségével vázolni igyekszik azokat a társadalmi folyamatokat is amelyek eredményeként kialakultak a vizsgálat tárgyát képező jogi alakzatok. E két módszer következetes párhuzamos alkalmazása különösen a hazai alkotmányjogi intézmények bemutatását jellemzi.

A továbbiakban megpróbálunk rámutatni azokra az elméleti újdonságokra, amelyeken keresztül az író a legújabb alkotmányfüggelékeket (az alkotmánymódosítás első szakasza) beilleszti a jugoszláv alkotmányjog elméleti rendszerébe.

Az író azok közé tartozik akik az 1971. évi alkotmánymódosítást voltaképpen egy folyamat részének tekintik amelynek az a célja, hogy az 1963-ban elfogadott alkotmányt kiegészítse és konkrétabbá tegye. Eszerint az 1963. évi alkotmány jelentette a minőségi váltoázst fejlődésünkben, s az alkotmányfüggelékek inkább a jogi megoldások evolúcióját „mennyiségi" változását bizonyítják. Ezt a nézetet tükrözi a mű negyedik fejezete is (előbb nincs szó az 1971. évi alkotmányfüggelékekről) amely az alkotmány alapelveit tárgyalja.

Jóllehet az alkotmányfüggelékek csak néhány legfontosabb alapelvet érintenek Jovan Đorđević ezeket sem tartja minőségi változásnak. Rámutat ugyan az alkotmányfüggelékek jelentőségére, de hangsúlyozza, hogy főleg a már elfogadott elvek kiegészítéséről és konkretizálásáról van szó.

Így például megállapítja, hogy a föderalizmus egyik tartópillére politikai rendszerünknek. Ezzel kapcsolatban az 1963-as alkotmány kimondja, hogy Jugoszlávia népei az elszakadás jogát is magába foglaló önrendelkezési jogukból kiindulva szocialista szövetségi államot létesítettek. Az író úgy vélekedik, hogy az 1968-as és az 1971-es alkotmányfüggelékek ezt a jogot mégjobban kihangsúlyozzák.[1]

A közös érdekek fogalma, amely eszközül szolgál a föderális egységek és a szövetség viszonyának meghatározásához, szintén nem új, de az alkotmányfüggelékek továbbfejlesztik, kiegészítik.[2]

A korábbi alkotmánymódosítások során 1967-ben és 68-ban az alkotmány alapelvei nem változtak. Most az 1971-ben elfogadott alkotmányfüggelékek hoztak bizonyos változásokat. A módosítás lényege a szuverenitás meghatározásában rejlik.

Azelőtt, az 1963-as alkotmány alapelveiben az első rész utolsó bekezdése így hangzott: „Jugoszlávia dolgozói és népei a jelen alkotmányban megállapított közös érdekű ügyekben a föderációban, minden más ügyben a szocialista köztársaságokban valósítják meg szuverén jogaikat".

E megfogalmazás helyett az 1971-es alkotmányfüggelékek a következő szöveget iktatták be: „A dolgozó emberek a nemzetek és nemzetiségek a szocialista köztársaságokban és a szocialista autonóm tartományokban érvényesítik szuverén jogukat alkotmányos jogaikkal összhangban, a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban pedig, amikor ezt közös érdekből az Alkotmány megállapítja".

Vizsgálva a változást az író arra a következtetésre jut, hogy az osztatlan szuverenitásra vonatkozó alkotmányos koncepció voltaképpen nem változott. Az osztatlan szuverenitás elvének további feldolgozásában a XX. alkotmányfüggelék az 1963-as alkotmányhoz viszonyítva mutat bizonyos eltéréseket, ugyanakkor elvi következetlenségeket és hiányos jogi megfogalmazást is.[3]

A könyv ötödik fejezete azokat az alkotmányos tételeket tárgyalja, amelyek megalapozzák a társadalmi-gazdasági berendezést. Első részében az 1963-ban lefektetett gazdasági rendszer alapelveit vizsgálja. Az 1971-es alkotmányfüggelékek rövid, pontokba foglalt áttekintése csak vázlatosan mutat rá a legfontosabb változásokra, s jelzi azokat az új társadalmi-gazdasági viszonyokat amelyeket eddig az alkotmány nem szabályozott.

Az alkotmányos rendelkezések párhuzamos ismertetése csak egy témakörben ad helyet egy újabb eszköznek, az összehasonlító módszernek. Az egységes piac és a közös gazdasági funkciók problémakomplexumát az író sokkal behatóbban vizsgálja. Felhívja a figyelmet, hogy már az 1963-as alkotmány is, de méginkább az 1971. évi alkotmányfüggelékek az alkotmányjogi elméletben eddig nem tapasztalt részletességgel tárgyalják ezeket az alapjában véve gazdasági kategóriákat. Az ilyen törekvést azzal lehet magyarázni, hogy teljesen új típusú társadalmi viszonyok bevezetéséről van szó, amelyeket a hatalom súlypontjának a dolgozók felé történő eltolódása jellemez.

Az 1971-es alkotmányfüggelékek alkalmazása szempontjából különös jelentősége van még a tizenharmadik és a tizennegyedik fejezetnek. Egyik a köztársaság a másik a tartományok helyzetében bekövetkezett vátozásokat elemzi.

A tizenharmadik fejezetben a szerző az alkotmányfüggelékek köztársaságra vonatkozó szakaszainak értékelésekor kitér azokra az elméletileg sem elfogadható követelésekre amelyeket a JKSZ Elnökségének 21. ülése előtt a volt horvát pártvezetők hangoztattak. Rámutatott, hogy ha a köztársaságot elsősorban mint nemzeti államokat definiálnánk, ez nemcsak elméleti hiba lenne, hanem beláthatatlan következményekkel járó ideológiai engedmény is. Károsan befolyásolná a föderáció, de végső fokon magának a köztársaságnak a fejlődését is.[4]

Kétségtelen, az 1971. évi alkotmánymódosítás a társult munkára vonatkozó újítások mellett a köztársaságok helyzetét változtatta meg legjobban. A köztársaságok közötti nézetegyeztetés intézménye, amely eddig ismeretlen volt alkotmányos gyakorlatunkban, új alapelvvel gazdagította a társadalmi-politikai közösségek együttműködésére vonatkozó rendelkezéseket. Eszerint[5] a köztársaságok szerepe a közös döntések meghozatalában nagyobb lett, de ezzel párhuzamosan felelősségük is növekedett. Két fejlődési tendenciát emelnek ki a most említett változások. Folytatódik a decentralizáció és új eddig ismeretlen intézmények lettek alkotórészei alkotmányos rendszerünknek.

A decentralizáció a központi szervek hatalmának korlátozása az alkotmányfüggelékekben elsősorban a reálisabb társadalmi szubjektumok, a dolgozók és a társult munka javára történik. Ez a törekvés elméletileg hozzájárul a politikai és az alkotmányos rendszer demokratizációjához, de a szerző rámutat: az új jugoszláv „participációs" és köztársaságközötti föderaliz-

mus gyakorlati alkalmazása bizonyos nehézségekbe ütközik. Az új rendszer bejáródása sokban függ attól mennyire válik a gyakorlatban is hatékonnyá a szolidaritás elve, a szélesebb szocialista közösségben a föderációban pedig az egységes közös érdek elismerése és tiszteletb entartása.

Az új alkotmányjogi intézményeknek elsősorban a gazdasági rendszer átalakításában van nagy szerepe. Jellemző az új megoldásokra, hogy a közös szövetségi politika és gazdaságpolitika megalkotása a köztársasági szervek teljesjogú részvételével történik.

Másként rendelkeznek az alkotmányfüggelékek a köztársaságok államiságának kérdésében is. Az 1963-as alkotmányhoz viszonyítva a függelékek kiemelik a köztársaságok államiságát: azelőtt a föderáció volt az elsődleges, legjelentősebb jogforrás, most a köztársaság lett a döntő tényező szövetségi szinten is. Ezzel kapcsolatban a szerző rámutat: a föderáció „kisugárzása és teremtménye" a jugoszláv népeknek és nemzetiségeknek, azaz a dolgozó népnek, de egyben sajátos szervezet és közösség is, mert ha valami közös alkotás, annak megvan a saját élete és logikája. Ha ez nem így van akkor nincs közösség sem és az egyesülés után a részek nem lesznek erősebbek."[6]

Jugoszláviában tehát a föderációt nem lehet elképzelni nemzet és köztársaságok nélkül, ugyanakkor a köztársaságok és a nemzetek sem lennének ilyen erősek ha nem lenne föderáció.

Az autonóm tartományokról szólva a szerző megállapítja, hogy a függelékekben jelentkező megoldások voltaképpen nem változtatnak lényegesen a korábbi alkotmányos koncepción. Igaz viszont, hogy tekintettel az alkotmányos meghatározásra miszerint a tartományok alkotóelemei a föderációnak, funkcióikban és a föderációhoz való viszonyukban az esetek többségében kiegyenlítődnek a köztársaságokkal.[7] Ma a tartományok olyan alkotmányjogi alakzattá váltak, amelyekhez hasonlót az elmélet nem ismer. Ennek a helyzetnek a következményeként az alkotmányjogi elmélet ma is ingadozik amikor az autonómia problémái kerülnek szóba. A politikai és alkotmányjogi elméletnek ezt a szféráját az elméleti elgondolások hiánya jellemzi. Ez természetesen megnehezíti a Szerb Köztársaság alkotmányos meghatározását és a rendszer racionális funkcionálását. A felmerülő problémákat a legérzékenyebb ponton a nemzetiségi viszonyok figyelembevételével kell megoldani. Ezért a szerző szükségesnek tartja, hogy az alkotmánymódosítás következő szakaszaiban el kell távolítani a még fel nem oldott dilemmákat. Demokratikus módszert kell alkalmazni, amely figyelembe veszi a különböző követeléseket és érdekeket, de a tudományt, a politikai racionalitást is.

JEGYZETEK

[1] Dr. Jovan Đorđević: Ustavno pravo; Savremena administracija, Beograd, 1972. 109. old.
[2] Uo. 110. old.
[3] Uo. 112. old.
[4] Uo. 550. old.
[5] Uo. 554. old.
[6] Uo. 552. old.
[7] Uo. 582. old.

Szám Attila

AZ ÖNIGAZGATÁSI DÖNTÉSHOZATAL ÉS A TECHNOSTRUKTÚRA VISZONYA

KRITIKAI JEGYZETEK

Josip Županov: *Samoupravljanje i društvena moć*
Naše teme, Zágráb, 1969. 332 oldal.

A munkásönigazgatásnak a társadalmi-gazdasági viszonyokba való beiktatása és a munkaszervezetekbe való bevezetése egy új tudományág fejlődésére is kihatott, nevezetesen az önigazgatású munkaszervezetek szociológiájának fejlődésére. Županovnak az a szándéka, hogy ebben a művében felvázolja ennek az új tudományágnak, vagyis a munkaszervezeti szociológiának a legfontosabb mozzanatait a munkásönigazgatás feltételei között. Ennek érdekében a könyv elméleti oldaláról közelíti meg az önigazgatású munkaszervezet alapvető tényezőit, s fejtegetéseit az empirikus kutatások terjedelmes anyagával támasztja alá.

A kötet 12 válogatott tanulmányt foglal magában, melyeket a szerző 1965 és 1969 között írt. A tanulmányokat öt részbe sorolta.

Az első részben, A termelők: „kollektív vállalkozók"? cím alatt, a szerző azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy milyen gazdasági funkciót töltenek be a termelők az önigazgatású munkaszervezetben. Abból kiindulva, hogy a munkásönigazgatás voltaképpen a kollektív vállalkozók rendszere, Županov arra a véleményre helyezkedik, hogy a munkaközösség helyzete hasonló a tőkés vállalkozó helyzetéhez. Ugyanis egyformán invesztálnak, kombinálnak a nyersanyagforrásokkal, s a végén kockázatnak teszik ki magukat saját döntéseik hatékonysága alapján. E két fajta vállalkozók között, természetesen, különbségek is vannak. Amíg a tőkés vállalkozókat a magántulajdont képező tőke jogosítja fel döntéseiknek meghozatalára, tehát amíg annak gazdasági hatalma a tőkéből ered, addig a dolgozói közösség a munkásönigazgatás feltételei között nem rendelkezik tulajdonjoggal a társadalmi tulajdon fölött. A munkaközösség mint kollektív vállalkozó csupán önnön invesztált munkája alapján jogosult a gazdasági döntéshozatalra. Így tehát az önigazgatású munkaszervezetben csak a munka lehet a gazdasági hatalom forrása. De milyen mértékben tényleges forrása a gazdasági hatalomnak a munka a mi munkaszervezeteinkben? — kérdezi a szerző. Vajon nem a tőke-e a forrása ennek a gazdasági hatalomnak még ma is nálunk, a tőke, amely ugyan társadalmi tulajdonban van, de amely nagyrészt — úgyis mondhatnánk: túlnyomórészt — az etatisztikus struktúra, vagyis az állam befolyása alatt áll.

Úgy tűnik, ennek a mozzanatnak döntő jelentősége van a munkásönigazgatás és általában az önigazgatású munkaszervezetek továbbfejlődésére, a szerző azonban ezt illetően megelégszik a problémák jelzésével, anélkül, hogy megpróbálna a mélyükre hatolni. Így például a kockázat viselésével kapcsolatos álláspontokat tárgyalva, a gazdálkodási egység várt jövedelmének elmaradása esetén[1] a szerző abban keresi az okokat, hogy a gazdasági felelősséget a jövedelem megvalósítása tekintetében inkább büntetési-fegyelmi, semmint vállalkozói értelemben fogják fel. A véleménykutatás során megkérdezettek tehát inkább alkalmazottaknak, semmint vállalkozóknak érzik magukat.

Mivel Županov elmulasztja az okok mélyebb elemzését ezzel az érzéssel kapcsolatban, ami jelen van a munkásoknak mint az önigazgatású munkaszervezetek szubjektumainak felfogásában, nem csoda, hogy a munkásönigazgatás nem kielégítő fejlettségét illetően minden kérdésre a munkások nem adekvát „mentalitásában" keresi a választ, a munkásokéban, akik fél lábbal még falun tartózkodnak, s akik számára a vállalkozói magatartás, eddigi

szociális tapasztalataik folytán, egészen idegen.[2] Ebből mindjárt az következik, hogy ezek a munkások nem is állnak készen az önigazgatásra, hiszen a szerző elfogadja a tételt, hogy az önigazgatás azonos a kollektív vállalkozással. Županov véleménye szerint a dolgozó emberek a társadalom mai fejlettségi fokán szívesen fogadják az állam növekvő befolyását. Ezt azokkal a tapasztalati eredményekkel bizonyítja, melyek az árellenőrzésre vonatkoznak. A megkérdezettek 60%-a ugyanis az árellenőrzés mellett van.[3] Az empirikus adatok ugyanilyen álláspontra utalnak a nem rentábilis vállalatok felszámolásával kapcsolatban is, hiszen a megkérdezetteknek ugyancsak 60%-a helyteleníti a likvidációt.[4] Tehát szívesebben fogadják el a külső beavatkozást, ami az adminisztratív rendszerű gazdálkodás jellegzetessége. A szerző itt találja meg a feleletet arra a kérdésre, hogy miképpen állhat ellen az etatizmus olyan szívósan az önigazgatás fejlődésének. Ezek az eredmények ezt egészen világossá teszik, hiszen eszerint az etatizmus nem csupán az állami bürokrácia és általában a tisztviselők vékony rétegére támaszkodik, hanem megvan a maga „tömegbázisa" is a foglalkoztatottak körében. Érdemes itt említést tennünk dr. Blaža Bošković[5] kutatásainak eredményeiről, melyek szerint a munkásoknak csak mintegy 11%-a helyesli a társadalmi-politikai közösségek intervenciós intézkedéseit, 3%-nak nincs álláspontja erről, a többi viszont, mintegy 86% kizárólag az önigazgatói megállapodásokat tartja megfelelő módszernek a jövedelemszerzés és elosztás területén észlelhető torzulások kiküszöbölésére.

Ezeket az ellentétes eredményeket szemlélve csupán egyféle következtetésre juthatunk, éspedig arra, hogy mindkét kutató a tényleges problémának csupán a felszínét érinti, s a következményeket tekinti törvényszerűségnek. Úgy véljük ugyanis, hogy a dolgozó emberek felfogása és magatartása nagymértékben a társadalom globális gazdasági struktúrájának hatása alatt áll, tehát csupán ezt a hatást tükrözi, s ezért a törvényszerűségeket sokkal mélyebben kell keresnünk, magában a globális gazdasági struktúrában.

Levonva a következtetéseket a kapott eredményekből, Županov arra a megállapításra jut, hogy minden adott pillanatban a kollektív tudat szintje határozza meg az önigazgatású társadalom fejlődésének felső határvonalát.[6] További tanulmányaiban ezért olyan képletet próbál találni az önigazgatású társadalom és az önigazgatású munkaszervezet megszervezésére, amely kielégítheti az ésszerű szervezés feltételeit és továbbra is megtartja önigazgatásos jellegét, de ugyanakkor nem haladja túl társadalmunk kollektív tudatának felső határvonalát. Vagy talán más szavakkal: megpróbálja kidolgozni a munkásönigazgatás olyan modelljét, amely a legjobban megfelel a társadalmi fejlődés jelenlegi állapotának és feltételeinek. Županov szerint csak így válhat lehetségessé, hogy egyszer majd, az iparosítás felsőbb fejlettségi szintjén olyan társadalomhoz jussunk el, amelyben az önigazgatásos termelési viszonyok már uralkodóak lesznek.

Minthogy az önigazgatás különleges formája az ösztönös társadalmi magatartásnak, a szerző eljut egy gyakorlati problémához: hogyan lehet intézményesíteni az ösztönös kollektív magatartást, ha ugyanakkor a spontanitást is meg akarjuk őrizni? Elemzően viszonyulva a kérdés megoldásához, Županov megjegyzi, hogy a szervezéstudomány eddigi fejlődésében három különböző hozzáállással találkozhatunk. Ezek:

— a klasszikus, weberi—taylori hozzáállás,
— az „emberek közötti viszonyok" (human relations) szerinti hozzáállás, és
— a befolyás álláspontjáról való megközelítés.

Meg kell azonban állapítania, hogy az első két hozzáállás nem elégíti ki az adott feltételeket, mert a klasszikus hozzáállás csak a szervezést látja — emberek nélkül, az „emberek közötti viszonyok" szerinti hozzáállás pedig csak az emberekre van tekintettel, s elhanyagolja a szervezést.[7] A harmadik hozzáállás sem kínál fel semmilyen megoldást, csupán felveti a struktúra és a társadalmi hatalom dilemmájának legfontosabb vonatkozásait. Ezt a viszonypárt a szerző külön tanulmányban veszi vizsgálat alá. Véleménye szerint az önigazgatásnak a hatalom poliarchikus típusú struktúrája felel meg a legjobban, de ugyanakkor megállapítja, hogy az elmúlt időszakban a hatalom oligarchikus struktúrája a munkaszervezetekben nem változott meg lényegesen. A hatalom jelenlegi struktúráján elmélkedve Županov felveti a kérdést, hogy miképpen lehetne a hatalom másfajta megoszlásához eljutni.

Figyelemmel kísérve a szerző gondolatait, ismét arra a megállapításra jutunk, hogy az önigazgatás fogalma alatt Županov voltaképpen a technokratikus típusú önigazgatást értelmezi. Az ő véleménye szerint ugyanis a munkaszervezetre az egyik oldalról mint tevékenységi rendszerre, a másik oldalról pedig mint társadalmi rendszerre kell tekintenünk. Ennek okát abban találja meg, hogy az önigazgatás intézményesítésével nem lehet megváltoztatni a hatalom egyenlőtlen megoszlását. Az egyetlen lehetőség, mondja a szerző, hogy az önigazgatást beiktassák a munkaszervezet szociális rendszerébe, tehát hogy, megfelelő intézményes összefogással, mint szuperrendszert vigyék át a munkaszervezetekre.[8] Ez a javaslat nagyon emlékeztet az önigazgatásnak arra az alternatívájára, amelyet Hegedűs

András kínál fel a szocialista társadalom lehetséges fejlődési útjairól szóló cikkében.[9] Hegedűs ugyanis abból indul ki, hogy a termelőerők mai fejlettségi fokán a munkásönigazgatás kénytelen elismerni a szakvezetők intézményesített hatalmát, míg a munkásosztály hatalma csak keretül szolgál, a területet jelzi, ahol minden döntés a technostruktúra önkényétől függ. Ehhez hasonlóan Županov is úgy vélekedik, hogy a kollektív igazgatás nem tejedhet ki a döntéshozatal egész folyamatára, hanem csak egy részére: a választásra a különböző alternatívák között.[10] Tehát nem önigazgatásról, hanem, úgy látszik, csak együttes döntéshozatalról van szó. A szerző véleménye szerint, az önigazgatásnak valójában a következő aktivitásokat kell magában foglalnia: a célok kijelölését, az akciós elvek meghatározását, valamint az igazgatóság megválasztását és ellenőrzését.[11]

E könyvet olvasva csakugyan felvetődik bennünk a kérdés: vajon a technostruktúra uralma elkerülhetetlen törvényszerűsége-e a fejlett ipari társadalomnak? Ha igen, milyen esélye van a munkásosztálynak arra, hogy felülkerekedjen a technostruktúrán? Vajon elérhetjük-e valaha is a munkásönigazgatás teljes kifejlődését, s alapvető termelési viszonyaivá válhat-e ez a társadalomnak, ha elfogadjuk Županov tételét, amely szerint a technostruktúrának el kell ismerni reális hatalmát, és meg kell elégedni a kollektív tudat szintjének objektív határvonalával? Vajon csakugyan egy olyan egyszerű kockázatról van itt szó, mint a szerző mondja, ami elkerülhetetlen velejárója minden vállalkozásnak? Miért gondolja a szerző, hogy az ipari társadalom fesőbb szintjén az önigazgatás egészen reális lehetőség lesz? Miért fogadná el a technostruktúra valamely eljövendő időszakban a munkásönigazgatást, mint a társadalom globális termelési viszonyrendszerét?

Gondolom, sokkal reálisabb lenne azt várni, hogy a technostruktúra helyzetének megszilárdulásával inkább csak megerősödne a meghatározott struktúrák újratermelődésének irányzata.[12] Vagyis, egyszerűbben szólva, nem világos számunkra, hogyan juthatunk el a kollektív tudat kielégítő szintjére, amikor tudjuk, hogy a tudatra, éppen az oktatás és a nevelés gyakorol legnagyobb hatást, s a társadalomban, melyben a technostruktúra tagjai lennének a hangadók, ők terveznék meg az oktatást és a nevelést is, saját érdekeikkel összhangban.

Úgy tűnik, Županov nem látja, hogy a szakigazgatási apparátus szükségszerűsége a kulturális malthusianismuson alapozódik, amely, mint André Gorz mondja, megfosztja az egyént az önigazgatás végrehajtásához szükséges szakértelemtől.[13] A termelők, a munkásosztály tagjai nincsenek elég tudással felvértezve saját önigazgatói funkciójuk végzésére, de nem a maguk természetes képességeiknek hiányos volta miatt, hanem mert épp ez a technokrácia olyan helyzetbe kényszeríti a munkásosztályt, amelyben hiányzanak az objektív lehetőségek a továbbképzésre.[14] Ezért újra felvethetjük a kérdést: miért lenne jobb elfogadni Županov javaslatát, s az önigazgatást a társadalmi fejlődés jelenlegi fokához igazítani, amikor ez azt jelentené, hogy a munkásokat továbbra is az etatisztikus struktúra óhaja szerint nevelnék?[15]

Úgy véljük, az önigazgatás, mint globális társadalmi viszonyrendszer, teljes kifejlődéséhez nem juthatunk el a társadalmi fejlődés egyszerű törvényszerűségei alapján. A kollektív tudat objektíve magasabb szintjére várakozni, amit a szerző javasol, aligha lenne ésszerű. Meg kell érteni, hogy a munkaerő bővített újratermelése érdekében a szabad időt nem tekinthetjük munkátlan és üres időtöltésnek, hanem olyan társadalmi termelésnek, amelyben az egyén megújítja önmagát.[16] Mindazt az időt tehát, amely a munkaerő kialakulásához szükséges, társadalmilag produktív időnek kell tekintenünk, társadalmi munkának kell vennünk, amelyet meg is kell fizetni. Ilyen viszonyulást a munkásegyéniségek kialakulásához természetesen aligha várhatunk el a technostruktúrától és az etatisztikus elemektől. Számukra ez azt jelentené, hogy önmaguk alatt vágnák a fát, hiszen az ilyen munkás, egy ilyen munkásosztály már képes lenne önállóan dönteni saját munka- és életfeltételeiről, a szakigazgatók rétege pedig elveszítené kiváltságos helyzetét a termelés folyamatában.

Véleményünk szerint Josip Županov műve mégis nagymértékben hozzájárul szocialista önigazgatású munkaszervezeteink megismeréséhez. Rendkívül komoly kutatásai nyomán egy egész sor nagyjelentőségű mozzanatra sikerült rámutatnia vállalataink élete és munkája terén. Kutatásai révén, voltaképpen, igen jól sikerült helyzetképet fest a munkaszervezetekben uralkodó jelenlegi állapotokról, és ez is volt alapvető célkitűzése. Csupán azt vethetjük a szemére, hogy nem tudta magát túltenni a fogyasztói társadalom logikáján, s ez a logika magával hozta a maga osztályozó apparátusát. Márpedig, ha ezen az apparátuson át szemléljük az értékeket, akkor ugyanabba a hibába esünk, mintha a polgári társadalom prizmáján át végeznénk a szemlélődést, s ily módon mindenképpen ferde képet kapunk társadalmunk fejlődési irányzatairól.

Ha ezt a megjegyzést a magunkévá tesszük, akkor abban a tekintetben mindenesetre egyet kell értenünk a szerzővel, hogy a kutatási témák sorrendje valóban megfelelő, mert

ez a sorrend teszi a legjobban lehetővé a munkásönigazgatás követését a munkaszervezetekben. Világos számunkra az is, hogy miért keresi a szerző a hasonlóságot a kapitalista vállalkozó és a mi munkaközösségünk, mint kollektív vállalkozó között. Ő ugyanis a munkás, a termelő, az önigazgató funkcióját elsősorban a gazdasági és a technológiai ésszerűség prizmáján át vizsgálja. Ezért is bontja a munkaszervezetet külön tevékenységi és külön társadalmi rendszerre. A polgári társadalom osztályozó apparátusát használva, számára csak tevékenységi rendszer létezik, olyan rendszer, ami az ésszerű gazdasági és technológiai magatartás összességét foglalja magában, s amelyben nincs hely a társadalmi rendszer inkorporálásához. A társadalmi rendszer másodrendű dolog, s alá van rendelve a profit logikájának. Ezért is fordít Županov olyan nagy figyelmet a vezetők és a szakértők kérdésére, hiszen nekik van a legnagyobb lehetőségük arra, hogy befolyást gyakoroljanak a munkaszervezetek ügyvitelére.

Ilyen hozzáállás mellett Županov igenlő választ ad a korábban felvetett kérdésre. Arra tudniillik, hogy a gazdasági hatalomnak továbbra is a tőke-e a forrása nálunk. Ilyen válaszadás mellett teljes mértékben érthető, hogy Županov a mi munkaközösségeinkre úgy tekinthet, mint kollektív vállalkozókra, akiknek minden akciójukat alá kell rendelniük elsősorban is a gazdasági és technológiai ésszerűség logikájának. Ilyen rendszerben a munkásosztálynak, az önigazgatói döntéshozatal egész folyamata helyett, csakugyan meg kellene elégednie annak egy részével: azzal, hogy választhat a technostruktúra által előkészített és felkínált különféle alternatívák között. És vigaszt meríthetne abból a jogából, hogy a szakvezetőséget le is válthatja, ha az tehetségtelennek bizonyul.

JEGYZETEK

[1] Samoupravljanje i društvena moć (Önigazgatás és társadalmi hatalom), Josip Županov tanulmányai, Naše teme, Zágráb, 1969, 34. old.

[2] Ugyanaz a mű, 14. old.

[3] Ugyanaz a mű, 41. old. 1. számú táblázat.

[4] Ugyanaz a mű, 47. old. 8. számú táblázat.

[5] Radnici govore, RTB, 1971. 74. old.

[6] Josip Županov idézett műve, 56. old.

[7] Ugyanaz a mű, 83. old.

[8] Ugyanaz a mű, 119. old.

[9] A társadalmi fejlődés alternatíváiról, Hegedűs András cikke a Kortárs c. folyóirat 6. számában, Budapest 1968.

[10] J. Županov idézett műve, 101. old.

[11] Ugyanaz a mű, 150. old.

[12] Radnici govore, RTB, 1972. április, 104. oldal. Az elemzés szerint, amelyről mr. Ranko Rašković ír, összesen 75 915 egyetemista közül (az adatokat a Statistički pregled 6/71 számából vették) a főiskolákon, egyetemeken és akadémiákon 21,04%-nak, illetve minden ötödiknek a szülei földművesek, 15,54%-nak, illetve minden hatodiknak a szülei munkások, 63,42% pedig más foglalkozású szülőktől származik (a szülők leginkább szakemberek és művészek, vagy a pénzügykezelésben dolgoznak).

[13] Radnička strategija i neokapitalizam (Munkásstratégia és újkapitalizmus), André Gorz könyve, Komunist kiadása, Belgrád, 1970, 105. oldal: „A depolitizáció magának a technokráciának az ideológiája. Az állam színleges „semlegessége" olyan ideológia, amellyel a technokrácia akarja igazolni hatalmát és uralmát, mert azt, helyzetének logikája szerint, magának követeli . . ."

[14] André Gorz idézett könyve, 108. oldal: „A technokrácia alakulata, mint a totális államhatalom fegyvere és végrehajtója, minden magasan fejlett ipari társadalomban — legyen az tőkés vagy szocialista — azt tanúsítja, hogy a társult munkások nem képesek igazgatni saját termelésüket és árucseréjüket. Ez a tehetetlenség azonban nem velejárója a termelés és a társadalmi árucsere összetettségének. Ezt a tehetetlenséget, mint már hangsúlyoztuk, akarattal idézik elő; előidézik a szándékosan kiváltott kulturális elmaradottsággal; az egyéniségek megnyomorításával a munkában, sőt már professzionális formálódásuk során is; a munkaerő túlzott kizsákmányolásával, azaz a szabad idő és a kulturális ellátottság megnyirbálásával; s végül a demokratikus igazgatás intézményeinek és szerveinek hiányával vagy szándékos felszámolásával . . ."

[15] J. Županov idézett könyve, 303. oldal.

[16] André Gorz idézett könyve, 96. oldal.

Ljubivoje Cerović

A KRÓNIKÁK ÉS A SZÜLŐFÖLD-TÖRTÉNELEM TANULMÁNYOZÁSA

A történelemnek alapvető feladata, hogy az emberi társadalom fejlődésével kapcsolatos jelenségeket kutassa, feldolgozza és tudományosan megmagyarázza. A történelem egyetemes és nemzeti történelemre való klasszikus felosztásának éles határai mind gyakrabban elhalványodnak, mert e két ágazat nagy mértékben átszövi egymást.

Az ilyen, alapjában véve elfogadható, felosztás annál is inkább háttérbe szorította a szülőföld- (regionális, lokális) történelem tanítását, mert ezt a történelmet nem is csak ritkán regionalizmusnak, a történelem felaprózásának, felparcellázásának minősítették. Ilyen jellegű veszély soha nem létezett, sőt nemegyszer az bizonyosodott be, hogy a polgár, de különösen az ifjúság saját környezete kimagasló egyéniségeiről és jelentős eseményeiről szép keveset tud, pedig a szülőföld-történelemhez való ilyen állásfoglalás következményeképpen a tágabb környezet történelme iránt is absztrakt viszonyulás alakulhat ki.

Erről az anyagról beszélve gondolnunk kell a dialektika egyik alapvető elvéről is: a megismerés útja csakis az egyestől, a résztől az általánosig, egyetemesig és megfordítva haladhat.

MILYENEK A SZÜLŐFÖLD-TÖRTÉNELEM TANULMÁNYOZÁSI LEHETŐSÉGEI?

Évről-évre javulnak a szülőföld-történelem megismerési és tanulmányozási lehetőségei. Ezzel kapcsolatban a következőket említhetem meg: települések és tájak monográfiája, regionális múzeumok alapítása, gazdag irattári anyag és a vele kapcsolatos előadások, a történelmi eseményekben résztvevő egyének, csoportok és szemtanúk elbeszélései és egyebek. A szülőföld-történelem ismertetésében jelentős szerep jut a nyilvános tájékoztatás eszközeinek is — kezdve a faliújságtól és a tájékoztató hangszóróktól egészen a regionális, vagy helyi jellegű újságokig és rádióállomásokig.

Környezetünk múltjának megismerése iránt az érdeklődést felkelthetik azok az objektumok, amelyek körülöttünk állnak, mint például valamely munkaszervezet, iskola, különböző intézmények, utcák, hidak és más objektumok neve.

A TELEPÜLÉS- ÉS TÁJ-KRÓNIKÁK HELYE ÉS SZEREPE

A szülőföld-történelem tanulmányozásában a település- és táj-krónikáknak különleges szerepük van.

Mielőtt a krónikák e különleges formájáról valamit is szólnánk, meg kellene a fogalmat közelebbről határoznunk. A krónika (görögül, kronikos) igen tág jelentésű fogalom és felölel minden olyan írást, amelyet év és időrend szerint klasszifikáltak. A mi esetünkben olyan művekről van szó, melyek megtartották a krónikák alapvető formáját — az időrendbeli sorrendet; alapvető témájuk a Népfelszabadító Harc, de globális vonalakban érintik a távolabbi múltat is, s így egy meghatározott környezet, táj vagy település alapvető eseményeinek történelmi keresztmetszetét nyújtják, rámutatva a szabadságszeretet, a haladás és forradalmiság kapcsolatára azokkal az eseményekkel, amelyek a Népfelszabadító Harc és a szocialista forradalom forró éveiben történtek.

A település- és táj-krónikákat (mert ez alkalommal csak róluk szólunk, és ezentúl csak egyszerűen *krónikáknak* nevezzük) a kortársak és az eseményekben résztvevők emlékezete, vagy olyan történelmi dokumentumok alapján írják, amelyek a feldolgozandó témára vonatkoznak. Ez a körülmény a krónikák olyan sajátos zsánerét alakította ki, mely követve a történelmi eseményeket igen domborúan és az életnek megfelelő módon idézi fel annak a kornak a légkörét és szellemét, melyről a krónika szól. Ilyen módon a krónikák hronologikus sorrendben és stílusos formában valamely meghatározott környezet hű társadalmi, gazdasági, politikai, szociális, kulturális és művelődési jelenségeit mutatják be.

A körülmények közrejátszásával ugyanis mindörökre igen sok olyan dokumentum tűnt el, amelyek a Vajdaságban élő népek és nemzetiségek forradalmi harcának a fejlődését örökítették meg.

Ki kell úgyanúgy hangsúlyoznunk, hogy a krónikák hűen rajzolják meg a differenciálódás történelmi folyamatát a meghatározott környezetekben, s miközben különlegesen azokat a példákat és tartós értékeket emelik ki, amelyek arra mutatnak rá, hogy a nehéz és tragikus körülmények és feltételek között küzdő progresszív, forradalmi társadalmi erők hogyan harcoltak saját és távolabbi környezetük tökéletesebb társadalmi viszonyaiért.

A krónikák az említetteken kívül a mi „mindennapi" emberünk egy hosszabb időszakban folytatott folyamatos forradalmi harcát jelentős sikerrel tárják fel. Ilyen módon a krónikák útján az olvasó közönség szélesebb köre igen közvetett úton ismeri meg a történelemnek, mint társadalmi tudománynak a jelentőségét.

Tény az, hogy a krónikák számos családban és könyvtárban megtalálhatók (3000-es példányszámban adták ki őket), s ezzel a tágabb közösség múltjával foglalkozó tudományos feldolgozás jelentős forrásaivá is váltak. S ez a körülmény a szerzőket, és minden más társadalmi erőt arra kötelezi, hogy ezeknek a műveknek is megadjuk azt a helyet, amely őket a forradalmi tradíció ápolásában és fejlesztésében megilleti.

Az elmondottakon kívül a krónikáknak nagy jelentőségük van az ifjúságnak a szocialista forradalom által megihletett hagyomány szellemében való nevelésében. Legalábbis az eddig megjelent krónikák azzal a hatással, melyet a tanuló falusi és munkás ifjúságra gyakoroltak, a fentieket igazolják. Nevezetesen arról van szó, hogy egyes településeken a krónikák a szó szoros értelmében a szülőföld történelmének tanulmányozásában és oktatásában kizárólagos tankönyvül szolgálnak. Nyilvánvaló, hogy a tanulók érdeklődése a történelem tanítása iránt élénkebb, kifejezettebb azokban a környezetekben, amelyekben írott krónikák készültek és ha a tanításban fel is használják őket. Ugyanis a krónikákban szereplő személyek és események gyakran olyan híd szerepét töltötték be, amely az olvasót a történelem iránti érdeklődés és tanulmányozás szférájába vezette.

ALAPVETŐ ADATOK A KRÓNIKÁKRÓL

A krónikai anyag szervezett gyűjtése, feldolgozása és megjelentetése Vajdaságban 1953-ban indult meg; a mai napig Vajdaságról 14 hely- illetve táj-krónika jelent meg. Ezek a következők:

Sasanok a harcban (Novi Karlovci krónikája, írója Sava Mali, kiadó PO SUBNOR, Novi Sad, 1953.)

A főúton (Pećinac krónikája, írója Mihajlo Vidaković, kiadó PO SUBNOR, Novi Sad, 1961.)

Széláramlatban (Bukovac krónikája, írója Đorđe Vasić, kiadó RO SUBNOR, Beograd, 1965.)

Nyugtalan tűzhely (Sremska Kamenica krónikája, írója Miloš Lukić, kiadó PO SUBNOR, Novi Sad, 1967.)

Láng Crepaja felett (írója Vlajić Đorđe, kiadó RO SUBNOR, 1964.)

Egy zászló alatt (Karađorđevo krónikája, írója Đorđe Momčilović, kiadó RO SUBNOR, Beograd, 1968.)

Rusko Selo háborúban és békében (írója Ilija Vojvodić, kiadó RO SUBNOR, Beograd, 1969.)

Mindig harcban (Kumana krónikája, írója Zagorka Končar és Ljubomir Tabački, kiadó PO SUBNOR, Novi Sad, 1970.)

Fény a pusztaságban (Žednik krónikája, írója Rade Pualić, kiadó Minerva, Subotica, 1962.)

Tűzsziget (Ada krónikája, írója Urbán János, kiadó OO SUBNOR Ada, Novi Sad, 1967.)

Krónika Zombor és környéke munkásmozgalmáról és a JKP-ról (írója Milenko Beljanski, kiadó OO SUBNOR, Sombor, 1968.)

Krónika Zombor és környékéről a NFH-ban (írója Milenko Beljanski, kiadó OO SUBNOR, Sombor, 1969.)

Sajkás-vidék a NFH-ban (írója Vasa Kazimirović, kiadó Progres. Novi Sad. 1960.)

Krónika Dél-Bácskáról a Népfelszabadító Háborúban (írója Đorđe Vasić, kiadó PO SUBNOR, Novi Sad, 1969.)

Amint látjuk, öt krónika a Tartományi Bizottság SUBNOR kiadásában Vajdaság a harcban című sorozatban jelent meg, míg négy krónikát a Szerbia Köztársasági Bizottság SUBNOR, hármat a Harcos Szövetség községi bizottságai, kettőtt pedig két könyvkiadó ház jelentetett meg.

1959-ig csak egy krónika jelent meg, az 1960—64-es időszakban 5, míg azóta összesen 9 krónikát adtak ki.

A legtöbb, 10 krónika, valamelyik településre vonatkozik, négy krónika pedig szélesebb területet ölel fel.

Terjedelemre nézve a krónikák 100 oldaltól 1000 oldalig tejednek, míg az átlagos oldalszám valahol a 400 oldal körül mozog.

A háborús időszakon kívül a krónikák felölelik a feldolgozott település és a táj 1941-ig terjedő történelmének keresztmetszetét is, ami terjedelemre nézve leggyakrabban a mű 5—10-ed részét, vagy esetenként a felét is teszi ki.

Az 1965 után, de a korábban megjelent krónikákban is, a feldolgozott eseményekkel kapcsolatban álló egyének, csoportok, objektumok fényképét és az események vázlatait is megtalálhatjuk. Az adalékok ezenkívül felölelik az olyan felhasznált forrásokat, névjegyzékeket, dokumentumokat is, amelyek a társadalmi-politikai szervezetekre, akciókra, deportálásokra, bebörtönzésekre, büntető táborokra, kivégzésekre, kínzásokra és egyebekre vonatkoznak.

JELLEGZETESSÉGEK ÉS KONCEPCIÓ

Vitathatatlan, hogy az eddig kiadott település és tájkrónikák a mi égtájunk alatt élő ember áldozatkészségének, szenvedésének, erőfeszítésének, reménykedésének állítanak emléket és ilyen voltuknál fogva állandó kiapadhatatlan forrásul szolgálnak az ifjú nemzedékek megihletésében. A kortársak gazdagon dokumentált szavai a tudósoknak, tanügyi és kultúrmunkásoknak lehetővé teszik, hogy a tágabb terület forradalmi harcát, és felszabadító háborúját átfogóbban, tartalmasabban, reálisabban szemléljék, és dolgozzák fel.

A legtöbb krónikában a differenciálódás tartalmát és folyamatát, a transzformációt, a forradalmi erők alakulását a bázisokban, megfelelő módon dolgozzák fel, s ez a mozzanat az, amely tulajdonképpen a szocialista forradalom győzelmét döntően befolyásolta. A krónikák ezt a folyamatot plasztikus módon és élethűen mutatják be.

Azt is elmondanám még, hogy a krónikákban megfelelő módon sikerült egy viszonylag nem régi történelmi kor hiteles légkörét elővarázsolni s így a tények következetes feljegyzésével e kor eseményeit és emberi sorsait a feledés homályától megmenteni.

Érdekes a krónikák fejlődéstörténetét megvizsgálni.

A krónikákban kezdetben a kérdések katonai oldala és a politikai fórumok munkája dominált. Az ellenséget korábban, de még ma is főleg egyenruhában, leginkább a megszállási rendszer, a hatósági intézmények és egyéb intézkedések oldaláról mutatják be.

Ezzel ellentétben az írásokban mind láthatóbbá válik az a törekvés, amely a harc egy-egy szakaszában a Kommunista Párt stratégiáját és taktikáját, egyének és egy-egy meghatározott környezet eszmei és politikai viszonyulását ismerteti, valamint azt az aktivitást, mellyel e tényezők a szélesebb néprétegeket a Jugoszláv Kommunista Párt eszmei harca köré csoportosította. A pártkáderek készsége és érettsége a forradalmi harc egyes szakaszaiban mind inkább kritikai vizsgálódás alá esik, és mindjobban kirajzolódnak a felszabadító harc és a szocialista forradalom sajátos, vajdasági feltételei.

Még mindig kevés szó esik a társadalmi-politikai és gazdasági élet struktúrájáról, a forradalmi harc egyes szakaszaiban, ehelyett a krónikák megelégszenek a munkásosztály akcióinak bemutatásával, anélkül hogy ezeket az akciókat valamely meghatározott környezet konkrét körülményeivel hoznák kapcsolatba.

A krónikák az annyira jellemző vajdasági környezetben élő népek és nemzetiségek teljes egészében vett életét nem a legmegfelelőbb módon mutatják be; mellőzik azt a tényt, hogy a krónikák jelentős része vegyes lakosú területek életére vonatkoznak.

Az eddig megjelent krónikákról állítható, hogy a tömegpszichológiát, a nép tudatát és mentalitását, valamint valamely meghatározott környezet mozgósító és hajtó erejét a forradalmi harc folytatására nem eléggé domborították ki.

Az általános és a sajátságos közötti viszony a krónikákban nagyjából proporcionálisan méretezett. Az általános jugoszláv és a vajdasági történelem annyi helyet kap, amennyi ahhoz szükséges, hogy abban a környezetben, melyről a krónika szól, felfogják és megértsék egy szélesebb jelentőségű politikai akció jelentőségét. Csak kisebb számú krónika foglalkozik kimondottan csak azzal a környezettel, amelyet ismertet.

A krónikák íróit még mindig dilemma elé állítja az, hogy milyen az egyén szerepe egy meghatározott eseményben. Úgy gondolom, hogy az eddig megjelent krónikákban a történelmi eseményekben szereplő egyének és a szélesebb néprétegek közötti viszonyt sikerült összeegyeztetni.

Meg kell azt is mondanom, hogy a krónikákban a forradalmi harc és a népfelszabadító háború idején olyan jelentős egyének is megkapták az őket megillető helyet, akiket az idő és az események később túlszárnyaltak. Más részről az olyan egyének szerepét, akik nem játszottak jelentősebb szerepet a népfelszabadító harcban, nem értékelték túl.

Ha elolvassuk az eddig megjelent krónikákat, két kérdés és dilemma vetődik fel. Mindenekelőtt, hogyan íródnak?

A vázlatuk igen különböző. A korábban írott krónikák főleg a népfelszabadító harc és a munkásmozgalom résztvevőinek emlékezetére és frissen szerzett benyomásaira támaszkodtak. Csak egészen kis mértékben használták fel a történelmi forrásokat.

Azokban a krónikákban, melyeket történészek írtak, kiváló történelmi anyag dominál, de az eseményekben szereplő résztvevők emlékezete alapján készült elbeszélések is jelentős helyet foglalnak el. Mindenesetre az így készült írások közelebb állnak a krónika meghatározásához.

A krónikák írásához nem is lehet, de nem is szükséges receptet adni. Valójában bennük éppen az a jó, hogy nem egyformák. Egyet azonban nem szabad szem elől téveszteni, ez pedig az, hogy az olvasó közönséget a krónikákban elsősorban az érdekli, hogy egy meghatározott településen, vagy tájon milyen volt az élet harminc, vagy még több évvel ezelőtt. Ugyanis azokkal a pozitív példákkal, amelyeket a krónikák bemutatnak, arra neveljük az utókort, hogy szeresse és becsülje meg a forradalom hőseinek és névtelen résztvevőinek áldozatát, akik az objektív lehetőségekhez mérten a maguk módján járultak hozzá a történelmi haladáshoz.

A KRÓNIKÁK ÉS A TÖRTÉNELEM TANÍTÁSA

A szülőföld-történelem (tanulmányozásában) és tanításában, az oktató-nevelői munkában különleges szerepet töltenek be majd a krónikák. Ez nem azt jelenti, hogy a szülőföld-történelem külön tantárgy legyen az iskolában, de azt igen, hogy az ókori, középkori, és a legújabbkori történelemnek olyan kiegészítő és közvetlen módon bemutató formája legyen, amelyben a bemutatott példákat valamely meghatározott környezetnek a lokalitása jellemez. Ilyen módon a történelem tanulmányozása és tanítása tér és idő szempontjából nem válik hozzáférhetetlenné, hanem valami olyanná, ami velünk él és önmagunk részét képezi. Ha tájunk és településünk valamely meghatározott régió általános történelmi mozgalmaihoz való hozzájárulását nem ismerjük, akkor a történelmi törvényszerűségek és mozgások lényegét is nehezen tudjuk megérteni.

Tehát a történelem csak akkor válik az egyszerű emberekhez közelálló egyéniségek sorsává, ha az eseményeket a lehető legközvetlenebb módon minden környezet múltjából vett példákon mutatja be és a település és táj múltjának folyamata az általános történelmi mozgások folyamatával egybeolvad. Ami az általános történelemre vonatkozik, vonatkozik a szülőföld-történelmére is; minden túlzás vagy lekicsinylés nélkül a történelmi igazság érdekében minden egyéniségnek és eseménynek meg kell adni azt a helyet, amely őt, vagy őket megilleti.

A KRÓNIKÁK ÉS AZ OLVASÓKÖZÖNSÉG

Abból a célból, hogy megtudja, hogyan fogadták a krónikákat, a vajdasági Harcos Szövetség véleménykutatást végzett. Röviden összefoglalva, az olvasó tömör, eseményekben és tényekben gazdag krónikát kíván. Fontos megemlíteni azt a tényt is, hogy a krónikák, különösen a fiatalokban, felkeltették az érdeklődést és a tanulmányozási vágyat a szülőföld történelme iránt. Ugyanígy a történészeket is arra ösztönözték, hogy a történelem tanul-

mányozásában „kimozduljanak" a városi környezetből és így a szélesebb néprétegek szerepét a történelmi eseményekben tágabb méretekben szemléljék.

A település- és tájkrónikák olvasóközönségének számbeli gyarapodásával kapcsolatban meg kell említeni azt a gátló tényt is, hogy az eddig megjelentetett 14 krónika közül mindössze csak egyetlen egy jelent meg valamely nemzetiség nyelvén (Ada krónikája magyar nyelven). Ily módon az olvasóközönség jelentős része meg van fosztva attól a lehetőségtől, hogy a krónikákat anyanyelvén olvassa. Erre a mozzanatra már felfigyeltek és a kiadási tervekben előlátták a krónikák nemzetiségi nyelven való megjelentetését is azokban a környezetekben, amelyekben nemzetiségek élnek.

A jelenlegi helyzettel összehasonlítva ez a lépés már haladást jelent, de abban az irányban viszont nem sok történt, hogy a nemzetiségi nyelveken írandó krónikák kiadását előmozdítsák is. Azon a véleményen vagyok, hogy a krónikák csak ilyen módon válnak Vajdaság valamennyi polgárának tulajdonává.

Az elkövetkező időszakban a krónikaírás tervezése és a krónikák népszerűsítése terén az összes érdekelt tényező — társadalmi-politikai szervezetek, szak- és tudományos intézmények — részéről az eddiginél nagyobb fokú összehangolásra lesz szükség. Ehhez mindenféleképpen még társulnia kell a társadalom erkölcsi és anyagi támogatásának is, mert a krónikák nem csak egyes szervezetek és intézmények ügye, hanem valamennyiünké.

Ódri Ágnes

RADIKÁLIS TÁVLATOK A SZOCIOLÓGIÁBAN

Where it's at: Radical Perspectives in Sociology – Harper and Row Publishers, New York, Evanston and London, 1970

A könyv szerkesztői feltételezik, hogy tudjuk hol van a mai szociológia, vagy legalábbis hogyan kellene hozzá eljutni.

„Tudjuk, hogy hol van az amerikai szociológia, és hisszük, hogy valahol máshol kellene lennie" írják. Ezért adták ki ezt a könyvet, amely antológia, tükrözi a perspektívát, és valószínű, hogy a radikális szociológia definiálásának a segítségére lesz. A könyv néhány rövid írásban meg is kísérli meghatározni a radikális szociológiát, de egységes definíciót nemigen ad. Rámutat a radikális szociológia, mint fogalom értelmére, és felteszi a kérdést, hogy tudományos szemszögből nézve beszélhetünk-e egyáltalán radikális szociológiáról? Egyesek szerint ez csak értelmetlen szókapcsolat, vagy szójáték egy bizonyos fokon. Mások szerint ez épp olyan, mintha „baptista szociológiáról" vagy „sztalinista szociológiáról" lenne szó – mert már eleve hozzáfűződik egy ideológiai előítélet, amely kizárja az objektív analízis lehetőségét. A cikkek zömét szociológusok írták, de politikusok és pszichológusok írásait is megtaláljuk. Ez teszi a könyvet népszerűvé és tudományossá is egyaránt. A szerzők nevéből (pl. Martin Luther King Jr.) az írások stílusából, tartalmából, és magáról a nyelvről amelyen íródott következtetni lehet arra, hogy javarészt négerek írták. A gettó nyelve és jellegzetes kifejezései lendületet adnak a cikkeknek, mert „élőnek" és frissnek hatnak a sok tudományos, adattal elhalmozott írások között.

A szerkesztők egy keretet adtak a könyvnek, amely így tankönyvként is használható. Különösen amerikai egyetemisták számára alkalmas, nemcsak a szociológia tanulásához, hanem más társadalomtudományokhoz is, mint pl. gyári szociológiához, faji és etnikai viszonyok tanához, amerikai társadalomtudományhoz.

Most még túl nehéz könyvet írni a radikális szociológiáról, maguk a szerzők is hangsúlyozzák ezt. A helyzet még nem érett meg rá, habár a radikalizmus mind jobban érezteti hatását. A radikális szellem növekedését az egyetemen belül a radikális klikkek elszaporodása szimbolizálja, kívülről pedig a mind több fiatal, aki hajlandó kipróbálni a radikálisan új életet.

A könyv három részre oszlik. Az első részben a cikkek az elemzés és leírómódszer területén mozognak – csak rámutatnak, megjelölik a társadalmi problémákat, a társadalom alaptulajdonságait, és a benne rejlő feszültségeket.

A második fejezet összetett problémákkal foglalkozik és azzal, hogyan lehetne orvosolni a társadalom bajait, a harmadik rész pedig Amerika és a „Harmadik Világ" kölcsönös viszonyáról szól.

I. A SZOCIOLÓGUS ELKÖTELEZETTSÉGE

Hat cikk található az I. részben. Mind hozzájárul a szociológiában megnyilvánuló radikális távlat meghatározásához. Wright Mills írásában (A szociológiai imagináció) elhatárolja a korunkban jelentkező egyéni bajokat a társadalmi struktúra kérdéseitől. Ez az elhatárolás kulcspont és döntő a radikális távlat megértésében. Ebben az értelemben Mills műve elöljárója az I. részben található írásoknak.

Hoult munkájának (Ki készült fel az ütközetre) központi kérdése a szociológus társadalmi szerepe, valamint az „erkölcsi semlegesség" jelentősége és értelme. Hoult szerint logikus és szükséges a szociológus beavatottsága és aktív részvétele a közéletben.

H. Etzkowitz kibővíti és tovább folytatja a vitát. Szerinte a szociológusnak aktív szerepet kell vállalnia az intézmények formálásában. A mai amerikai szociológiát sokan radikális tudományágnak tartják, azonban az utóbbi néhány évben sok szociológus kétségbe vonta e tudományág irányát.

Herbert Gans kritizálja kollégáit, hogy hosszú időn át elszigetelik magukat a társadalmi problémáktól, és csak az emberek viselkedését tanulmányozzák és magyarázzák. Olyan módszereket alkalmaznak, amelyek nem használhatók fel a társadalmi gyakorlatban. Rámutat arra, hogy a szociológusoknak könnyebb összegyűjteni, jellemezni a szegények és az alsó osztály viselkedését, minthogy megoldásokat javasoljanak a szegénység megszüntetésére.

Szerinte az eddig megjelent tudományos munkák még mindig kis lélegzetűek, inkább a kollégáknak íródtak, ahelyett hogy segítséget nyújtanának a sürgető szociális problémák megszüntetésében, rámutatnának a problémák megoldására.

A radikális szociológiát a szociológus aktív társadalmi szerepe határozza meg. Thomas Hoult megfigyelése szerint a szociológus számára egyaránt szükséges és logikus, hogy érdekelt és beavatott legyen (legalább egy meghatározott szempontból) a jó társadalom kiépítésének problémájában.

A radikális szociológia a „szociális problémákra" irányul — ez azonban nem jelenti azt, hogy minden szociológia, amely ilyen problémákkal foglalkozik már önmagában radikális.

Egyes kérdések amelyek a radikális szociológia tárgyát képezik (ilyenek pl. az osztály, faj, generáció, igazgatás, szegénység, hatalommegosztás) már önmagukban fontosabbak minden másnál.

Azzal hogy a rendszert elemzi, a radikális szociológia a hatékony politika megfogalmazását tartalmazza.

A radikális szociológia úgy gyűjti össze a szociológiai problémák definícióját, hogy kérdéseket tesz fel a rendszer hibáiról és a szociális struktúrának a problémák kiküszöbölésében való szerepéről.

A radikális szociológia az elkötelezettség szociológiája. A szociológus tradicionális szerepe eddig a megfigyelés volt—akár passzív akár aktív. A radikális szociológia viszont megengedi a szociológusnak az aktív szerepet, pl. a tanulmányozott szervezet irányításában és szervezésében. Erről szól Etzkowitz Szociológushoz intézett kiáltvány-a, amelyben egyben néhány példát is ad az elkötelezett társadalomtudományról.

Coles pszichiáter a Mississippi-i Egyetemista békeszervezetet szerette volna tanulmányozni. A szétosztott kérdőívekre, és a feltett kérdésekre azonban senki sem válaszolt. Ekkor elhatározta hogy ottmarad a nyárra és felajánlotta a szolgálatait mint pszichiáter. Segített döntést hozni, részt vett az akciókban, és nemsokára kulcspozícióra került. Ez jó módszer volt arra, hogy beférkőzzön a szervezetbe, és hogy az egyetemisták bizalmát elnyerje. Már kérdezés nélkül is felvételezhetett és jegyzetelt. Ezzel az aktív részvétellel többet tanult azon a nyáron, mint bármely más szociológus, aki csak külső megfigyelő és nem döntéshozó apparátus aktív résztvevője, mint Cole.

II. STRUKTURÁLIS PROBLÉMÁK AZ AMERIKAI TÁRSADALOMBAN

Az amerikai társadalomtudományban két iskola létezik, amelyek a hatalommegosztás problémájával foglalkoznak.

Wright Mills és tanítványai szerint a hatalom nem egységes, megteremti az elitet és kívül maradnak a többiek.

R. Dahl és követői viszont azon a véleményen vannak, hogy a hatalom diffúz, és községi szinten több befolyásoló központ is található.

A II. részben a cikkek a hatalomról szólnak.

Ki irányítja Amerikát — teszi fel a kérdést W. Mills Az amerikai társadalom struktúrája című írásában. I. Belle azt állítja, hogy a „testületi, korporált birodalmak" lassan dominálni fogják Amerika gazdasági életének nagy részét.

Howard A hatalom nélküli négerek-ben rámutat arra az igazságra, hogy a négerek nem húznak elég hasznot a politikában való részvételükből. A politikai rendszer a múltban nem látta el a négereket a szükséges hatalommal, amellyel kihasználhatták volna osztályrészüket és irányíthatták volna sorsukat. A cikk a néger hatalomra összpontosul, megfosztja minden érzelemtől, retorikától a Black Power-t és megpróbál analitikusan foglalkozni vele.

Több írás a munkalehetőségek megoszlásáról szól. A tudományos szintű cikkekből a következőket lehetne levonni: Minden társadalomnak — így Amerikának is szüksége van az emberek munkaerejére, akik valamilyen termelőmunkát végeznek, amiért jutalom jár. A munkahelyen betöltött állás primáris mód az emberek klasszifikációjában és azonossága megállapításában, különösen a technológiailag fejlett társadalmakban. A munka döntő helyen áll az emberek társadalmi helyzetének a megállapításában. A munka az egyén gazdasági és osztályhelyzetének, valamint életstílusának a meghatározója, eldöntője,

Az 1946-os amerikai kongresszus Foglalkoztatási Törvénye értelmében a kormány felelőssége és tevékenysége a gazdasági fejlődés és a munkanélküliség megszüntetése felé irányult. A jelen időben azonban kevés erőfeszítést tettek a munka és karrier módszereinek újrafogalmazása terén (ha csak azt nem lehet haladásnak minősíteni, hogy a munkanélküliség okozta szégyent az egyénről áthárították a társadalomra). A harmincas években, a gazdasági válság idején, Amerika lakosságának 1/4 része volt munka nélkül. A II. világháború után félmillió szénbányász munkája szünt meg — az emberek megmaradtak, úgyszintén a déli négerek is, akiket áttelepítettek a farmokról a városi gettókba. David Wellman mutat rá a problémára, és a szomorú tényre, hogy ezek az emberek még ma sem alkalmazhatók a termelő folyamatban az automatizált gazdaságban. Az sem megoldás, hogy a négereket „átneveljék" és így megfelelővé tegyék őket a fehér középosztály számára. A néger fiatalok nem mennek bele ebbe a játékba.

M. Peck érveivel alátámasztja azokat a klasszikus szociológiai tanulmányokat amelyek rámutatnak a foglalkozások kasztokhoz hasonló struktúrájára az Egyesült, Államokban. Rámutat arra is, hogy az automatizáció és a nem megfelelő gazdasági fejlődés olyan irányba vezethet, amelyben megalakulhat a Marx által előrelátott „munkanélküliek hadserege".

A szociológusokat az utóbbi időben megigézte az elidegenedés koncepciója, ami szoros összefüggésben van az állandó társadalmi változásokkal.

Erich Fromm analizálja a munka és a technológia elembertelenítő természetét, és latolgatja, hogyan lehetne legyőzni az ilyen valóságot. Fromm is foglalkozik a szociológus feladatával. Szerinte a szociológusnak, (főleg a leendőknek) nem a szociális munkatörvényekben beállt változásokat kell vizsgálnia, hanem olyan problémákat, amely az alapvető strukturális kérdésekkel foglalkozik (Pl. a munkától való elidegenülés vajon a kapitalista rendszer terméke-e, vagy az csak előbbi korszakokból örökölt negatívum; vagy pl. van-e feltörő néger proletariátus, amely követelni fogja a társadalom széleskörű átszervezését? Ez csak egy természetes következménye lehet annak a ténynek, hogy a négerek harciasabbak lettek, és sok embert gazdaságilag tönkretettek, vagy elvették tőlük (főleg a fehérektől) a politikai hatalmat. Így az osztályöntudat és a faji önérzet gyakorlatilag és elméletileg is releváns lett.)

Az ilyen és hasonló kérdések központi helyet foglalnak el a munkalehetőségek megoszlásának megváltoztatásában, és egy messzemenő kérdéskomplexust alkotnak.

III. AMERIKA ÉS A HARMADIK VILÁG

Akadnak talán olyanok is, akik tudatlanságból azt állítják, hogy Amerikát, a fejlett kapitalista társadalmat, a Nyugatot definiálni lehet anélkül is, hogy a világ többi részét figyelembe vennénk. Azt azonban senki sem vonja kétségbe, hogy a világot nem lehet értelmesen kivizsgálni, ha Amerika szerepét figyelmen kívül hagyjuk.

R. L. Heilbune szerint „Amerika kritikus szerepet játszik a világban, különösen ma".

A gazdasági imperializmus jellemző Amerikára a „Harmadik Világgal" való viszonyában. (A kolonializmus kora már a múltté, de gazdasági és politikai eszközei még ma is működnek nemzetközi viszonylatokban is.)

A radikális szociológiának fel kell készülnie arra, hogy foglalkozzon Amerika és a Harmadik Világ viszonyával. Ez azt jelenti, hogy a szociológiának szembe kell néznie a „szellemi belenyugvással" és a gazdasági krízisekkel, amely annyira jellemzi a mai viszonyokat.

Az erőmegoszlást, a jólétet és a szegénységet (amit a könyv az első fejezetben tárgyal) a nemzetközi viszonyokban is ki kell vizsgálni. Deuts szerint az ilyen analízis megköveteli a nemzeti és nemzetközi rendszerek összekapcsolását.

Ha a radikális szociológia releváns akar lenni, felül kell emelkednie Amerika sajátos jellegzetességein és foglalkoznia kell, valamint meg is kell magyaráznia a világ nagyobb részét, amely szegény, nem keresztény és nem kapitalista.

SZÁMUNK SZERZŐI

ÁGOSTON ANDRÁS ÚJVIDÉK	okleveles jogász, a szabadkai 7 NAP c. hetilap munkatársa
BAJAGIĆ VERONIKA SZABADKA	okleveles közgazdász, a szabadkai Közgazdasági Kar tanársegédje
BURÁNY NÁNDOR ÚJVIDÉK	okleveles jogász, író, az újvidéki Magyar Szó szerkesztője
LJUBIVOJE CEROVIĆ ÚJVIDÉK	okleveles politikológus, a VDNSZSZ Tartományi Választmányának szakmunkatársa
DANKANITS ÁDÁM BUKAREST	a bukaresti A Hét c. hetilap tudományos szerkesztője
Dr. DÁVID ANDRÁS ÚJVIDÉK	az irodalomtudományok doktora, a Tartományi Oktatásfejlesztő Intézet tanácsosa
Mr. ALEKSANDAR ĐURĐEV ÚJVIDÉK	a politikai tudományok magisztere, a DNSZSZ Tartományi Választmányának szakmunkatársa
GAÁL GYÖRGY ÚJVIDÉK	okleveles történész, a Tartományi Népoktatási Intézet szakmunkatársa
Mr. NECA JOVANOV BELGRÁD	a politikai tudományok magisztere, a Jugoszláv Szakszervezeti Szövetség Önigazgatásügyi Bizottságának titkára
Mr. MILAN MALI ÚJVIDÉK	a politikai tudományok magisztere, a KSZ Vajdasági Vezetősége Titkárságának tagja
ÓDRI ÁGNES ÚJVIDÉK	egyetemista, az újvidéki Jogi Kar hallgatója
Dr. REHÁK LÁSZLÓ SZABADKA	a társadalmi-politikai tudományok doktora, a szabadkai Közgazdasági Kar tanára
SÍPOS GÉZA SZABADKA	okleveles közgazdász, a szabadkai Községi Szkupstina Pénzügyi Osztályának vezetője
SZALMA JÓZSEF ÚJVIDÉK	okleveles jogász, az újvidéki Jogi Kar tanársegédje
SZÁM ATTILA SZABADKA	okleveles közgazdász, a szabadkai Munkásegyetem szakmunkatársa
SZECSEI MIHÁLY SZABADKA	okleveles közgazdász, a szabadkai Közgazdasági Kar tanára
Dr. VÁRADY TIBOR ÚJVIDÉK	a jogtudományok doktora, az újvidéki Jogi Kar tanára

A szerbhorvát szöveget fordította	Nagy József
Idegen nyelvre fordítottak	Tóth Rudolf (angol és német), Alan MacConnell-Duff (angol), Jelisaveta Vujković (francia), Vera Ručinski (orosz)
A magyar szöveget lektorálták	Bosnyák István, Lévay Endre és Vajda József
A szerbhorvát szöveget lektorálta	Mirjana Milanković
Korrektor	Matejka Lajos

A Létünk
nyomdában levő 1973/1.
(január—február)
számának tartalma

Gaál György és *Milutin Perović:* Bíráló szemmel a hazai történelemtanítás koncepciójáról

Đorđe Milanović: Történetírásunk mozzanata — Adalék a korszerű jugoszláv történetírás metodológiájáról szóló vitához

Lőrinc Péter: Történelmi terminológiánk problémái

Desa Romić: A szuverenitás és az autonómia kérdéseiről föderalizmusunk legújabb konceptusa nyomán

Teleki György: Emlékezés a kopernikuszi műre

Bodroghvári Ferenc: „Létes tudat" útvesztői

Dévavári Zoltán: Hajnali virrasztások

MŰHELY

Neca Jovanov: Az önigazgatás elméleti megfogalmazásának kísérlete

Szám Attila: Az önigazgatás mint forradalmi gyakorlat

VISSZHANG

Bagi Ferenc: Egy kezdeményezés indulása és kibontakozása

SYMPOSION

Gligor Popi: A vajdasági románok művelődéstörténete

JELEN ÉS MÚLT

Vladimir Obradović: A nevelési és oktatási folyamat hatása munkásifjúságunk eszmei arculatának kialakításában

Kis József: A jugoszláviai magyar ifjúság (1933)

Lévay Endre: A kisebbségi egyetemisták élete (1934)

Somorjai Sándor: A jugoszláviai magyar egyetemi hallgatók (1938)

SZEMLE

Jónás Frigyes: „A szerémségi magyar szigetek nyelvé"-ről

Fejős István: Király Tibor — Büntetőítélet a jog határán

Rehák László: A szervezés- és irányításszociológia csúcsteljesítményei D. M. Gvisianyi könyvében

Györe Kornél: Horváth István — Magyarózdi toronyalja

Kérjük előfizetőinket, hogy előfizetésüket az 1973. évre a NIP Forum 65700-601-196 számú folyószámláján újítsák fel. Az évi előfizetés ára változatlanul belföldön 25, külföldi címzettre 50 dinár.

létünk — társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. Kiadó: Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék. Felelős szerkesztő: dr. Rehák László. Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 2/I. Szerkesztőségi óra minden pénteken 16-tól 17 óráig. Megjelenik kéthavonta. Ára példányonként 5 dinár, kettős számoké 10 dinár. Előfizetés folyó évre belföldön 25, külföldi címzettre 50 dinár. Megrendelhető: Forum terjesztő részlege, 21000 Novi Sad, Vojvode Mišiča 1.

létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

1971. ÉS 1972. ÉVI I. ÉS II. ÉVFOLYAMÁNAK TARTALOMJEGYZÉKE

I. TÁRGYMUTATÓ

A) TANULMÁNYOK ÉS CIKKEK

		szám	old.
Tudományos munka és kutatás	MARTIN, Borislav: Korunk tudományos kutatásai és kutatói	I	97
	MARTIN, Borislav: Társadalmi-gazdasági kutatások Vajdaságban	1–2	103
Bibliográfia	PASTYIK László: In memoriam Lukács György a jugoszláv lapok és folyóiratok hasábjain	I	61
Kongresszusok, konferenciák	DANKANITS Ádám: A harmadik — bukaresti — nemzetközi jövőkutatási konferencia margójára	6	151
	DRUŠKOVIČ, Drago: Tájékoztató a Krapinska Toplicán (1970. márc. 19–21-én) megtartott tudományos tanácskozásról Az osztály- és nemzeti jelleg a mai szocializmusban c. témáról	I	125
	FLERE, Sergej: A szociológusok országos tanácskozása	1–2	137
	FLORA, Radu: A román nyelvű irodalom huszonöt éve Vajdaságban	3–4	169
	GAÁL György: Következtetések a történelemtanárok első jugoszláv módszertani symposionjáról	6	145
	MARTIN, Borislav: A közgazdászok Portorožban megtartott tudományos értekezése az inflációval kapcsolatos problémáinkról	3–4	167
	REHÁK László: Szociológusok nemzetközi értekezlete az önigazgatásról	6	173
	SZÁM Attila: Tudományos tanácskozás a jugoszláv társadalom történelmi jelenéről és fejlődésének lehetőségeiről	1–2	141
	SZEKERES László: A VIII. Nemzetközi Régészeti Kongresszus, Belgrád, 1971. IX. 9–15	5	117
	TÓTH Lajos: Az oktatás korszerűsítésének néhány alapkérdése egy szabadkai pedagógiai szeminárium tükrében	I	137
	VÁRADY Tibor: A választottbíráskodás mai dilemmái	5	123
	VESELINOVIĆ-ANĐELIĆ, Magdalena: Symposion a szerb (jugoszláv)–román népköltészetben érvényesülő kölcsönhatásokról	5	127

* A római szám a mutatókban az első évfolyam 1. számára utal.

		szám	old.
Pszichológia	HÓDI Sándor: Emócióink és létünk	3—4	125
Etika	ĆIMIĆ, Esad: Erkölcs és vallás	3—4	109
Szociológia és szociográfia	ĆETKOVIĆ, Vladan: A modern technológia és az osztályviszonyok	1—2	93
	DIMKOVIĆ, Borislav. J.: A parasztság társadalmi-gazdasági helyzete és szociális differenciálódása a Vajdaságban	1—2	51
	LŐRINC Péter: A bánáti város szociográfiája az egykorú irodalom tükrében a századforduló idején	I	77
	MUHIĆ, Fuad: A szocializmus és a szociális egyenlőség végső határai	3—4	203
	ŠUVAR, Stipe: Az urbanizálódás, a szociális differenciálódás és a szociális szegregáció társadalmunkban	I	145
	SZABÓ Géza: A vojvodinai földmunkásmozgalom története	3—4	213
	V. K.: A magyar munkásság	I	157
Demográfia	GYÖRE Kornél: Vajdaság népeinek és nemzetiségeinek területi megoszlása különös tekintettel a tartomány magyar népességére	I	9
	GYÖRE Kornél: A vajdasági városok népességének alakulása az 1948—1971-es időszakban	5	33
Politika	KNEŽEVIĆ, Đura: A politikai „esetek" a községekben, mint a konfliktusos helyzetek kifejezői	3—4	33
Nemzetiségi kérdés	JERI, Janko: A szlovén nemzeti kisebbség Olaszországban	5	23
Kommunista párt	A JKSZ választmánya második ülésének vitájából (Marko NIKEZIĆ, Veljko MILATOVIĆ, Kiro HADZSIVASZILEV, Vinko HAFNER)	1—2	159
	MALI, Milan: A Kommunista Szövetség harca a munkásosztály szerepének további erősítéséért és a szocialista önigazgatás fejlesztéséért	6	153
	STEINFELD Sándor: Hozzászólás	1—2	181
	***: A Dolgozó Nép Pártja Kezdeményező Bizottságának platformja	6	165
Politikai gazdaságtan, közgazdaságtan	BANDIN, Tomislav: Vajdaság gazdasága és az egységes piac	1—2	19
	LAKI László: Dilemmák a holtmunka körül	3—4	7
	STOJANOVIĆ, Radmila: A szocialista kis országok gazdaságfilozófiája	1—2	171
	SZÓRÁD György: Matematika a vállalatvezetésben	1—2	39
Munkanélküliség, sztrájk	JOVANOV, Neca: A sztrájk, mint társadalmi összeütközés és az önigazgatás, mint társadalmi rendszer kölcsönös viszonya	6	37
	TÓTH Anna: Marx és Keynes álláspontjainak összevetése a munkanélküliség problémája megoldásának módjáról	1—2	7

		szám	old.
Szakszervezetek	ĐORĐEVIĆ, Jovan: A szakszervezet az önigazgatású társadalomban	3–4	15
	PAVLOVIĆ, Vukašin: A szakszervezetről alkotott marxista gondolat időszerűsége a munkásosztály korszerű politikai megszervezéséről folyó eszmecserében	1–2	63
Önigazgatás	BAJAGIĆ Veronika: Az önigazgatás időszerű kérdései és a társadalmi tulajdon ellentmondásai	6	125
	ĐURĐEV, Aleksandar: Marxnak a kommunára vonatkozó nézetei és azok megvalósítása a jugoszláv gyakorlatban	6	29
	KARDELJ, Edvard: A társadalmi tulajdon ellentmondásosságai	5	129
	REHÁK László: A helyes társadalmi tudat kialakításának problémája az önigazgatású társadalomban	6	65
	SÍPOS Géza–SZECSEI Mihály: A vajdasági társadalmi megállapodás tartalma és jellegzetessége	6	7
Alkotmány	ĐURĐEV, Aleksandar: Az alkotmánymódosítás koncepciójának alapvető kérdései a Szerb Szocialista Köztársaságban	I	37
	KEŠETOVIĆ, Muhamed: Az alkotmányreform és az önigazgatási jellegű társadalmi-politikai rendszer mozgásának törvényszerűségei	I	25
	VSZAT Képviselőháza: A szerb SZK alkotmánymódosításának néhány alapvető kérdése	I	45
Jog	HOCK Rudolf: A többnyelvűség múltja és jelene Vajdaság területén. Jogtörténeti vázlat	3–4	43
	SZALMA József: A megegyezéses bontás kérdése a készülő családjogi törvénykönyvben	6	133
	VÁRADY Tibor: Jog és ponyva	6	89
Nevelés, oktatás	ÁGOSTON Mihály: Középiskoláinktól az értelmiségig (... és Óbecsétől a Vajdaságig)	3–4	91
	BODROGVÁRI Ferenc: A programozott oktatás vezetési modellje és az inkorporáció veszélye	1–2	113
	DÁVID András: Hogyan láttatjuk Petőfit tanítványainkkal	6	105
	GAÁL György: Vajdaság népei és nemzetiségei egyenjogú és kölcsönös megismerésének egységes eszmei alapja a történelem, a képzőművészeti és zenei nevelésben	I	107
	TÓTH Lajos: A magyar nemzetiségi tanulók anyanyelvi oktatása	5	7
Néprajz	KÓSA László: Zenta bácskai mezőváros néprajzi képe	3–4	139
Természetvédelem	STURC Béla: A természetvédelem kérdései Vajdaságban	1–2	123
Képzőművészet	DÉVICS Imre: A képzőművészeti kultúra terjesztésének akciós programjavaslata	3–4	191

		szám	old.
	FARKAS Nándor: A zentai művésztelep társadalmi szerepe	5	89
	SZILÁGYI Gábor: A művésztelepek az alkotók szemszögéből	5	95
Televízió	SAFFER Pál: A „Világtelevízió" távlatai	1–2	151
Színházművészet	DÉVICS Imre: A színészképzés néhány kérdése a Szerb Szocialista Köztársaságban	3–4	181
Nyelvtudomány	VAJDA József: A kontrasztív elemzés szerepe a nyelvészeti kutatásokban	3–4	101
Irodalom	BÁNYAI János: Korszak és irodalmi érték. Az irodalmi avantgarde kérdéseiről	3–4	71
	BORI Imre: Hagyományaink	I	63
	BORI Imre: Marxizmus és irodalmi kritika kapcsolatai a jugoszláviai magyar irodalomban	5	47
	HAVAS Emil: Eszmecsere. Vicinális irodalom	5	157
	JUHÁSZ Géza: Magyar irodalom és könyvkiadás Jugoszláviában 1945–1970	5	59
	KÁNTOR Lajos: A romániai magyar irodalomról, múltjáról, jelenéről	5	81
	KÁROLY Sándor: A huszitizmus és a magyar bibliafordítás. (A Müncheni Kódex új magyar kiadása alkalmából)	3–4	81
	SZENTELEKY Kornél: Eszmecsere. Válasz Havas Emilnek	5	159
	***: A „Hagyományaink" című sorozat 1971–1975. évi kiadói terve	I	67
	***: A „Kövek" című sorozat tématerve	I	71
Életrajz	Dévics Imre		
	***: Bevezető sorok	3–4	179
	Nekrológok (Miloš BAJIĆ, Milutin BLAGOJČEV, Joso BULJOVČIĆ, SZILÁGYI Gábor, SZŐKE József, VIRÁGH Mihály)	3–4	197
	Lukács György		
	EÖRSI István: A valóság fanatikusa	I	53
	Mayer Ottmár		
	STEINFELD Sándor: Emlékezés a mindvégig derűlátó barátra, elvtársra	I	115
	Toncs Gusztáv		
	DÉR Zoltán: Toncs Gusztáv, a pedagógus	3–4	153
Régészet	SZEKERES László: A régészeti kutatás áttekintése Bácskában 1945-ig	1–2	81

szám old.

B) RECENZIÓK, KÖNYV- ÉS FOLYÓIRAT-ISMERTETÉSEK

Cerović, Ljubivoje: A krónikák és a szülőföld-történelem tanulmányozása (— —: Hronike i izučavanje zavičajne istorije) 6 177

Coombs, Philip H.: Az oktatás világméretű válsága (— —: Svetska kriza obrazovanja. Beograd. é. n.) (TÓTH Lajos) 1–2 211

Ćetković, Vladan: A bürokratizmus ma (— —: Savremena birokratija. Beograd. 1971.) (VARGA Eleonóra) ..... I 191

Család és házasság a mai magyar társadalomban. Budapest. 1971. (KOVÁCS Teréz) 1–2 227

Dezső László: Tipológiai vizsgálatok. Újvidék. 1971. (VAJDA József) 5 163

Escarpit, Robert: Az irodalom szociológiája (— —: Sociologija književnosti. Zagreb. 1970.) (DUDÁS Judit) ..... I 193

Frank, Helmar: A pedagógia kibernetikai alapjai I–II. Baden-Baden. 1969. (TÓTH Rudolf) 1–2 215

Gánti Tibor: Az élet princípiuma. Budapest. 1971. (SZABÓ Rózsa) 3–4 239

Gazsó Ferenc–Pataki Ferenc–Várhegyi György: Diákéletmód Budapesten. Budapest. 1971. (GARAI László) 3–4 237

Đorđević, Jovan: Az alkotmányfüggelékek és politikai rendszerünk szerkezete (— —: Ustavno pravo. Beograd. 1972.) (ÁGOSTON András) 6 169

Gerold László művelődés-szociográfiai tanulmánykötetéről (— —: Rólunk is vallanak. Újvidék. 1970.) (DANYI Magdolna) ..... I 185

Hamis dilemmák (Pokrajinska zajednica obrazovanja: Program razvoja visokih i viših škola u SAP Vojvodini u periodu 1970–1980. g. i dalje perspektive razvoja.) (FEHÉR Kálmán) ..... I 179

A Jugoszláv Kommunista Párt Vajdasági Tartományi Bizottságának okmánygyűjteménye. 1941–1945. (BAKOS Györgyi) 1–2 193

Katona Imre: Sárkányölő ikertestvérek. Kopácsi népmesék. Újvidék. 1972. (PENAVIN Olga) 5 167

Klikovac, Janko: Munkástanácsok Lengyelországban (— —: Radnički savjeti u Poljskoj. Beograd. 1971.) (BORSOS Márta) ..... I 189

Korać, Veljko: Marx felfogása az emberről, a történelemről és a társadalomról (— —: Marksovo shvatanje čoveka, istorije i društva. Beograd. 1971.) (BAJAGIĆ Veronika) 3–4 217

Krekó Béla: Optimumszámítás. Budapest. 1972. (SZÓRÁD György) 5 177

Marković, Danilo Ž. könyve a munkaszociológiáról (— —: Osnovni problemi sociologije rada. Beograd. 1970.) (REHÁK László) 3–4 221

Marković, Jovan D.: Jugoszlávia városai (— —: Gradovi Jugoslavije. Bgd. 1971.) (GYÖRE Kornél) 1–2 197

	szám	old.
Milosavlevski, Slavko: Demokrácia és forradalom (— —: Revolucija i demokratija. Beograd. 1969.) (ÁBEL Miklós)	1–2	203
Mladenović, Marko családszociológiai tanulmánya (— —: Uvod u sociologiju porodice. Beograd. 1969.) (KOVÁCS Teréz)	3–4	233
Pawlowski, Zbigniew: Ökonometria. Budapest. 1970. (SZÓRÁD György)	I	195
Popović, Milentije: Az etatizmustól az önigazgatás felé (— —: Od etatizma ka samoupravljanju. Beograd. 1970) (REHÁK László)	I	173
Radikális távlatok a szociológiában (Radical Perspectives in Sociology. New York, London. 1970) (ÓDRI Ágnes)	6	183
Smiljković, Radoš: A JKP az önigazgatás kialakításának folyamatában (— —: SKJ u procesu konstituisanja samoupravljanja. Beograd. 1969.) (APRÓ József)	1–2	207
Sullerot, Evelyne: A női munka története és szociológiája. Budapest. 1971. (SINKÓ Éva)	1–2	217
Szasz, Thomas S.: Jog, szabadság (vagy) pszichiátria? (— —: Law, Liberty, and Psychiatry. New York. 1968.) (ÖKRÉSZ Bernadett)	1–2	223
Szórád György: Matematikai módszerek a tervezők és elemzők számára (— —: Matematički metodi za planere i analitičare, Beograd. é. n.) (Borislav MARTIN)	1–2	199
Todorović, Aleksandar: Tömegkultúra és fiatalkori bűnözés (— —: Masovna kultura i maloletničko prestupništvo. Novi Sad. 1971.) (Borislav J. DIMKOVIĆ)	3–4	227
Todorović, Aleksandar: Szociológia és gyakorlat (Borislav J. DIMKOVIĆ)	5	167
Županov, Josip: Az önigazgatási döntéshozatal és a technostruktúra viszonya (— —: Samoupravljanje i društvena moć. Zagreb. 1969.) (SZÁM Attila)	6	173
Folyóiratok		
Iz naših časopisa		
Hézagpótló összesítő tudományos kiadvány a jugoszláv folyóiratok családjában (LAKI László)	1–2	209
A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei		
BURÁNY Nándor: A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei (1–12.)	6	117
Létünk		
V.D.N.Sz.Sz.T.V. határozata, társadalmi kérdésekkel, kultúrával és művészettel foglalkozó folyóirat megalapításáról	I	6
***: Bevezető sorok	I	7

II. IDŐRENDI MUTATÓ

1971/1.

		old.
	V.D.N.Sz.Sz.T.V. határozata, társadalmi kérdésekkel, kultúrával és művészettel foglalkozó folyóirat megalapításáról	6
	***: Bevezető sorok	7
	GYÖRE Kornél: Vajdaság népeinek és nemzetiségeinek területi megoszlása különös tekintettel a tartomány magyar népességére	9
	Muhamed KEŠETOVIĆ: Az alkotmányreform és az önigazgatási jellegű társadalmi-politikai rendszer mozgásának törvényszerűségei	25
	Aleksandar ĐURĐEV: Az alkotmánymódosítás koncepciójának alapvető kérdései a Szerb Szocialista Köztársaságban	37
	VSZAT Képviselőháza: A Szerb SZK alkotmánymódosításának néhány alapvető kérdése	45
	EÖRSI István: A valóság fanatikusa	53
	PASTYIK László: In memoriam Lukács György a jugoszláv lapok és folyóiratok hasábjain	61
	BORI Imre: Hagyományaink	63
	***: A „Hagyományaink" című sorozat 1971—1975. évi kiadói terve	67
	***: A „Kövek" című sorozat tématerve	71
	LŐRINC Péter: A bánáti város szociográfiája az egykorú irodalom tükrében a századforduló idején	77
	Borislav MARTIN: Korunk tudományos kutatásai és kutatói	97
	GAÁL György: Vajdaság népei és nemzetiségei egyenjogú és kölcsönös megismerésének egységes eszmei alapja a történelem, a képzőművészeti és zenei nevelésben	107
	STEINFELD Sándor: Emlékezés a mindvégig derűlátó barátra, elvtársra	115
Symposion	Drago DRUŠKOVIČ: Tájékoztató a Krapinska Toplicán (1970. márc. 19—21-én) megtartott tudományos tanácskozásról Az osztály- és nemzeti jelleg a mai szocializmusban c. témáról	125
	TÓTH Lajos: Az oktatás korszerűsítésének néhány alapkérdése egy szabadkai pedagógiai szeminárium tükrében	137

Jelen és múlt

Stipe ŠUVAR: Az urbanizálódás, a szociális differenciálódás és a szociális szegregáció társadalmunkban 145

V. K.: A magyar munkásság 157

Szemle

Milentije POPOVIĆ: Az etatizmustól az önigazgatás felé (— —: Od etatizma ka samoupravljanju. Beograd. 1970.) (REHÁK László) 173

Hamis dilemmák (Pokrajinska zajednica obrazovanja: Program razvoja visokih i viših škola u SAP Vojvodini u periodu 1970—1980. g. i dalje perspektive razvoja.) (FEHÉR Kálmán) 179

Jegyzet Gerold László művelődés-szociográfiai tanulmánykötetéről (Gerold László: Rólunk is vallanak. Újvidék. 1970.) (DANYI Magdolna) 185

Janko Klikovac: Munkástanácsok Lengyelországban (— —: Radnički savjeti u Poljskoj. Beograd. 1971.) (BORSOS Márta) 189

Vladan Ćetković: A bürokratizmus ma (— —: Savremena birokratija. Beograd. 1971.) (VARGA Eleonóra) 191

Robert Escarpit: Az irodalom szociológiája (— —: Sociologija književnosti. Zagreb. 1970.) (DUDÁS Judit) 193

Zbigniew Pawlowski: Ökonometria. Budapest. 1970. (SZÓRÁD György) 195

1972/1—2.

TÓTH Anna: Marx és Keynes álláspontjainak összevetése a munkanélküliség problémája megoldásának módjáról .. 7

Tomislav BANDIN: Vajdaság gazdasága és az egységes piac 19

SZÓRÁD György: Matematika a vállalatvezetésben 39

Borislav J. DIMKOVIĆ: A parasztság társadalmi-gazdasági helyzete és szociális differenciálódása a Vajdaságban 51

Vukašin PAVLOVIĆ: A szakszervezetről alkotott marxista gondolat időszerűsége a munkásosztály korszerű politikai megszervezéséről folyó eszmecserében 63

SZEKERES László: A régészeti kutatás áttekintése Bácskában 1945-ig 81

Vladan ĆETKOVIĆ: A modern technológia és az osztályviszonyok 93

Borislav MARTIN: Társadalmi-gazdasági kutatások Vajdaságban 103

BODROGVÁRI Ferenc: A programozott oktatás vezetési modellje és az inkorporáció veszélye 113

STURC Béla: A természetvédelem kérdései Vajdaságban .. 123

Symposion

Sergej FLERE: A szociológusok országos tanácskozása .. 137

SZÁM Attila: Tudományos tanácskozás a jugoszláv társadalom történelmi jelenéről és fejlődésének lehetőségeiről 141

SAFFER Pál: A „Világtelevízió" távlatai 151

Dokumentum

A JKSZ választmánya második ülésének vitájából (Marko NIKEZIĆ, Veljko MILATOVIĆ, Kiro HADZSIVASZILEV, Vinko HAFNER) 159

Jelen és múlt

Radmila STOJANOVIĆ: A szocialista kis országok gazdaságfilozófiája 171

STEINFELD Sándor: Hozzászólás 181

Szemle

A Jugoszláv Kommunista Párt Vajdasági Tartományi Bizottságának okmánygyűjteménye, 1941—1945 (BAKOS Györgyi) 193

Jovan D. Marković: Jugoszlávia városai (— —: Gradovi Jugoslavije. Beograd. 1971.) (GYŐRE Kornél) 197

Szórád György: Matematikai módszerek a tervezők és elemzők számára (— —: Matematički metodi za planere i analitičare. Beograd. é. n.) (Borislav MARTIN) 199

Slavko Milosavlevski: Demokrácia és forradalom (— —: Revolucija i demokratija. Beograd. 1969.) (ÁBEL Miklós) 203

Radoš Smiljković: A JKP az önigazgatás kialakításának folyamatában (— —: SKJ u procesu konstituisanja samoupravljanja. Beograd. 1969.) (APRÓ József) 207

Hézagpótló összesítő tudományos kiadvány a jugoszláv folyóiratok családjában (LAKI László) 209

Philip H. Coombs: Az oktatás világméretű válsága (— —: Svetska kriza obrazovanja. Beograd. é. n.) (TÓTH Lajos) 211

Helmar Frank: A pedagógia kibernetikai alapjai I—II. Baden-Baden. 1969. (TÓTH Rudolf) 215

Evelyne Sullerot: A női munka története és szociológiája. Budapest. 1971. (SINKÓ Éva) 217

Thomas S. Szasz: Jog, szabadság (vagy) pszichiátria? (— —: Law, Liberty, and Psychiatry. New York. 1968.) (ÖKRÉSZ Bernadett) 223

***: Család és házasság a mai magyar társadalomban. Budapest. 1971. (KOVÁCS Teréz) 227

1972/3—4.

LAKI László: Dilemmák a holtmunka körül 7

Jovan ĐORĐEVIĆ: A szakszervezet az önigazgatású társadalomban 15

Đura KNEŽEVIĆ: A politikai „esetek" a községekben, mint a konfliktusos helyzetek kifejezői 33

HOCK Rudolf: A többnyelvűség múltja és jelene Vajdaság területén. Jogtörténeti vázlat 43

BÁNYAI János: Korszak és irodalmi érték. Az irodalmi avantgarde kérdéseiről 71

KÁROLY Sándor: A huszitizmus és a magyar bibliafordítás. (A Müncheni Kódex új magyar kiadása alkalmából) 81

ÁGOSTON Mihály: Középiskoláinktól az értelmiségig (... és Óbecsétől a Vajdaságig) 91

VAJDA József: A kontrasztív elemzés szerepe a nyelvészeti kutatásokban 101

Esad ĆIMIĆ: Erkölcs és vallás 109

HÓDI Sándor: Emócióink és létünk 125

KÓSA László: Zenta bácskai mezőváros néprajzi képe 139

DÉR Zoltán: Toncs Gusztáv, a pedagógus 153

Symposion

Borislav MARTIN: A közgazdászok Portorožban megtartott tudományos értekezése az inflációval kapcsolatos problémáinkról 167

Radu FLORA: A román nyelvű irodalom huszonöt éve Vajdaságban 169

In memoriam Dévics Imre

***: Bevezető sorok 179

DÉVICS Imre: A színészképzés néhány kérdése a Szerb Szocialista Köztársaságban 181

DÉVICS Imre: A képzőművészeti kultúra terjesztésének akciós programjavaslata 191

Nekrológok (Miloš BAJIĆ, Milutin BLAGOJČEV, Joso BULJOVČIĆ, SZILÁGYI Gábor, SZŐKE József, VIRÁGH Mihály) 197

Jelen és múlt

Fuad MUHIĆ: A szocializmus és a szociális egyenlőség végső határai 203

SZABÓ Géza: A vojvodinai földmunkásmozgalom története 213

Szemle

Veljko Korać: Marx felfogása az emberről, a történelemről és a társadalomról (— —: Marksovo shvatanje čoveka, istorije i društva. Beograd. 1971.) (BAJAGIĆ Veronika) 217

Danilo Ž. Marković könyve a munkaszociológiáról (— —: Osnovni problemi sociologije rada. Beograd. 1970.) (REHÁK László) 221

Aleksandar Todorović: Tömegkultúra és fiatalkori bűnözés (— —: Masovna kultura i maloletničko prestupništvo. Novi Sad. 1971.) (Borislav. J. DIMKOVIĆ) 227

Marko Mladenović családszociológiai tanulmánya (— —: Uvod u sociologiju porodice. Beograd. 1969.) (KOVÁCS Teréz) 233

Gazsó Ferenc—Pataki Ferenc—Várhegyi György: Diákéletmód Budapesten. Budapest. 1971. (GARAI László) .. 237

Gánti Tibor: Az élet princípiuma. Budapest. 1971. (SZABÓ Rózsa) 239

1972/5.

TÓTH Lajos: A magyar nemzetiségi tanulók anyanyelvi oktatása 7

Janko JERI: A szlovén nemzeti kisebbség Olaszországban 23

GYŐRE Kornél: A vajdasági városok népességének alakulása az 1942—1971-es időszakban 33

BORI Imre: Marxizmus és irodalmi kritika kapcsolatai a jugoszláviai magyar irodalomban 47

JUHÁSZ Géza: Magyar irodalom és könyvkiadás Jugoszláviában 1945—1970 59

KÁNTOR Lajos: A romániai magyar irodalomról, múltjáról, jelenéről 81

FARKAS Nándor: A zentai művésztelep társadalmi szerepe 89

SZILÁGYI Gábor: A művésztelepek az alkotók szemszögéből 95

Symposion

SZEKERES László: A VIII. Nemzetközi Régészeti Kongresszus. Belgrád, 1971. IX. 9—15. 117

VÁRADY Tibor: A választottbíráskodás mai dilemmái .. 123

Magdalena VESELINOVIĆ-ANĐELIĆ: Symposion a szerb (jugoszláv)—román népköltészetben érvényesülő kölcsönhatásokról 127

Jelen és múlt

Edvard KARDELJ: A társadalmi tulajdon ellentmondásosságai ... 129
HAVAS Emil: Eszmecsere. Vicinális irodalom ... 157
SZENTELEKY Kornél: Eszmecsere. Válasz Havas Emilnek ... 159

Szemle

DEZSŐ László: Tipológiai vizsgálatok. Újvidék. 1971. (VAJDA József) ... 163
Aleksandar Todorović: Szociológia és gyakorlat (Borislav J. DIMKOVIĆ) ... 167
Katona Imre: Sárkányölő ikertestvérek. Kopácsi népmesék. Újvidék. 1972. (PENAVIN Olga) ... 169
A vajdasági román irodalom negyedszázada (Radu Flora: Literatura română din Voivodina. Panciova. 1971. (KÁNYÁDI Sándor) ... 173
Krekó Béla: Optimumszámítás. Budapest. 1972. (SZÓRÁD György) ... 177

1972/6.

SÍPOS Géza—SZECSEI Mihály: A vajdasági társadalmi megállapodás tartalma és jellegzetessége ... 7
Aleksandar ĐURĐEV: Marxnak a kommunára vonatkozó nézetei és azok megvalósítása a jugoszláv gyakorlatban ... 29
Neca JOVANOV: A sztrájk, mint társadalmi összeütközés és az önigazgatás, mint társadalmi rendszer kölcsönös viszonya ... 37
REHÁK László: A helyes társadalmi tudat kialakításának problémája az önigazgatású társadalomban ... 65
VÁRADY Tibor: Jog és ponyva ... 89
DÁVID András: Hogyan láttatjuk Petőfit tanítványainkkal 105
BURÁNY Nándor: A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei (1—12.) ... 117

Műhely

BAJAGIĆ Veronika: Az önigazgatás időszerű kérdései és a társadalmi tulajdon ellentmondásosságai ... 125
SZALMA József: A megegyezéses bontás kérdése a készülő családjogi törvénykönyvben ... 133

Symposion

REHÁK László: Szociológusok nemzetközi értekezlete az önigazgatásról ... 141
GAÁL György: Következtetések a történelemtanárok első jugoszláv módszertani symposionjáról ... 145
DANKANITS ÁDÁM: A harmadik — bukaresti — nemzetközi jövőkutatási konferencia margójára ... 151

Jelen és múlt

Milan MALI: A Kommunista Szövetség harca a munkásosztály szerepének további erősítéséért és a szocialista önigazgatás fejlesztéséért ... 153
***: A Dolgozó Nép Pártja Kezdeményező Bizottságának platformja ... 165

Szemle

ÁGOSTON András: Az alkotmányfüggelékek és politikai rendszerünk szerkezete ... 169
SZÁM Attila: Az önigazgatási döntéshozatal és a technostruktúra viszonya ... 173
Ljubivoje CEROVIĆ: A krónikák és a szülőföld-történelem tanulmányozása ... 177
ÓDRI Ágnes: Radikális távlatok a szociológiában ... 183

III. A SZERZŐK NÉVMUTATÓJA

ÁBEL Miklós 1/2 — 203
ÁGOSTON András 6 — 169
ÁGOSTON Mihály 3/4 — 91
ANĐELIĆ-VESELINOVIĆ, Magdalena 5 — 127
APRÓ József 1/2 — 207

BAJAGIĆ Veronika 3/4 — 217; 6 — 125
BAJIĆ, Miloš 3/4 — 197
BAKOS Györgyi 1/2 — 193
BANDIN, Tomislav 1/2 — 19
BÁNYAI János 3/4 — 71
BLAGOJČEV, Milutin 3/4 — 198
BODROGVÁRI Ferenc 1/2 — 113
BORI Imre I — 63; 5 — 47
BORSOS Márta I — 189
BULJOVČIĆ, Joso 3/4 — 199
BURÁNY Nándor 6 — 117

CEROVIĆ, Ljubivoje 6 — 177
ĆETKOVIĆ, Vladan 1/2 — 93
ĆIMIĆ, Esad 3/4 — 109

DANKANITS Ádám 6 — 151
DANYI Magdolna I — 185
DÁVID András 6 — 105
DÉR Zoltán 3/4 — 153
DÉVICS Imre 3/4 — 181, 191
DIMKOVIĆ, Borislav J. 1/2 — 51; 3/4 — 227; 5 — 167
Dolgozó Nép Pártja 6 — 165
DRUŠKOVIČ, Drago I — 125
DUDÁS Judit I — 193
ĐORĐEVIĆ, Jovan 3/4 — 15
ĐURĐEV, Aleksandar I — 37; 6 — 29

EÖRSI István I — 53

FARKAS Nándor 5 — 89
FEHÉR Kálmán I — 179
FLERE, Sergej 1/2 — 137
FLORA, Radu 3/4 — 169

GAÁL György I — 107; 6 — 145
GARAI László 3/4 — 237

GYÖRE Kornél I — 9; 1/2 — 197; 5 — 33

HADZSIVASZILEV, Kiro 1/2 — 165
HAFNER, Vinko 1/2 — 168
HAVAS Emil 5 — 157
HOCK Rudolf 3/4 — 43
HÓDI Sándor 3/4 — 125

JERI, Janko 5 — 23
JOVANOV, Neca 6 — 37
JUHÁSZ Géza 5 — 59

KÁNTOR Lajos 5 — 81
KÁNYÁDI Sándor 5 — 173
KARDELJ, Edvard 5 — 129
KÁROLY Sándor 3/4 — 81
KEŠETOVIĆ, Muhamed I — 25
KNEŽEVIĆ, Đura 3/4 — 33
KÓSA László 3/4 — 139
KOVÁCS Teréz 1/2 — 227; 3/4 — 233

LAKI László 1/2 — 209; 3/4 — 7
LÉTÜNK (szerk.) I — 7; 3/4 — 179
LŐRINC Péter I — 77

MALI, Milan 6 — 153
MARTIN, Borislav I — 97; 1/2 — 103, 199; 3/4 — 167
MILATOVIĆ, Veljko 1/2 — 162
MUHIĆ, Fuad 3/4 — 203

NIKEZIĆ, Marko 1/2 — 160

ÓDRI ÁGNES 6 — 183

ÖKRÉSZ Bernadett 1/2 — 223

PASTYIK László I — 61
PAVLOVIĆ, Vukašin 1/2 — 63
PENAVIN Olga 5 — 169

REHÁK László I — 173; 3/4 — 221; 6 — 65, 141

SAFFER Pál 1/2 — 151
SINKÓ Éva 1/2 — 217
SÍPOS Géza 6 — 7
STEINFELD Sándor I — 115; 1/2 — 181
STOJANOVIĆ, Radmila 1/2 — 171
STURC Béla 1/2 — 123
ŠUVAR, Stipe I — 145

SZABÓ Géza 3/4 — 213
SZABÓ Rózsa 3/4 — 239
SZALMA József 6 — 133
SZÁM Attilla 1/2 — 141; 6 — 173
SZECSEI Mihály 6 — 7
SZEKERES László 1/2 — 81; 5 — 117
SZENTELEKY Kornél 5 — 159
SZILÁGYI Gábor 3/4 — 200; 5 — 95
SZÓRÁD György I — 195; 1/2 — 39; 5 — 177
SZŐKE József 3/4 — 201

TÓTH Anna 1/2 — 7
TÓTH Lajos I — 137; 1/2 — 211; 5 — 7
TÓTH Rudolf 1/2 — 215

VAJDA József 3/4 — 101; 5 — 163
Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetsége Tartományi Választmánya I — 6
Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány Képviselőháza I — 45
VÁRADY Tibor 5 — 123; 6 — 89
VARGA Eleonóra I — 191
VESELINOVIĆ-ANĐELIĆ, Magdalena 1. ANĐELIĆ-VESELINOVIĆ
VIRÁGH Mihály 3/4 — 201
V. K. I — 157

Ismeretlen szerző: I — 67, 71

HAZAI ELŐFIZETŐINK NÉVJEGYZÉKE

11000 BEOGRAD

GERLOVICS SZILVESZTER
GYULYÁS EDIT
HAJDU EDIT
KISIMRE ISTVÁN
KULTURNI CENTAR
MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG NAGYKÖVETSÉGE
ŐSZI ISTVÁN
PLAKI GÁBOR

21000 NOVI SAD

Ifj ÁCS JÓZSEF
ÁDÁM TIBOR
ÁGOSTON PÁL
BÁLINT ISTVÁN
BELLÁNYI MAGDA
BIBLIOTEKA MATICE SRPSKE
BÓKA FERENC
BOZÓKI ANTAL
BRUNET ELEMÉR
BURÁNY NÁNDOR
CSORBA ISTVÁN
FARAGÓ ÁRPÁD
FEHÉR FERENC
FÜLÖP GÁBOR
GÁÁL LÁSZLÓ
GALAMBOS LÁSZLÓ
HALLAI PÉTER
JUNG KÁROLY
KISS ISTVÁN
KOLINGER KÁROLY
KORPA BÉLA
KOVÁCS JÓZSEF
LEHOCKI FERENC
MATUSKA MÁRTON
MAZÁK ISTVÁN
MILINSZKI MARGIT
MOLNÁR G. JÓZSEF
MUCSI JÓZSEF
NÉMETH JAKOBSZ LILLA
OLÁH SÁNDOR
SERER LENKE
SZEMÜ JÁNOS
Dr. SZÉP DEZSŐ
TARTOMÁNYI OKTATÁSFEJLESZTŐ INTÉZET
TARTOMÁNYI TANKÖNYVKIADÓ INTÉZET
VAJDASÁG AUTONÓM TARTOMÁNY SZKUPSTINÁJA
VARGA GÉZA

21213 ZMAJEVO

ZSELYSZKI MÁRIA

21217 BAČKO GRADIŠTE

BELLÁNYI MAGDA

21220 BEČEJ

BAGI FERENC
BERKES ZSUZSANNA
BOLDIZSÁR JÁNOS
CSERNICSEK LÁSZLÓ okl. mérnök
FARKAS JÁNOS
FERENC MARGIT
KOVÁCS TERÉZ
SCHMIDT KONRÁD

21226 B. PETROVO SELO

KOVÁCS GÁBOR
MAJOROS IMRE
PÁL SÁNDOR
SAMU BORBÁLA
SAMU MIHÁLY ÁLTALÁNOS ISKOLA

21235 TEMERIN

ÖKRÉSZ KÁROLY
SKOTOVICS MIHÁLY

21460 VRBAS

ZSIGMOND GYULA

23000 ZRENJANIN

MARCSÓK VILMA
Dr. VÁRADY JÓZSEF

23206 MUZSLYA

HORVÁTH ANDRÁS
MOLNÁR GYÖRGY

23213 BANATSKI DVOR

NEHRER LAJOS

23218 NOVA CRNJA

CSÁNYI MIHÁLY

23300 KIKINDA

BALOGH ELEMÉR
CAJKÓ FERENC
VÁROSI KÖNYVTÁR
VARGA ZOLTÁN

23320 CSÓKA

BERKOVICS GYÖRGY
BORZA SÁNDOR
RAPOS ILONA
SIMON ISTVÁN

23324 SZAJÁN

HELYI KÖNYVTÁR

23327 JAZOVO

MARTONOSI ISTVÁN
SÜLI DEZSŐ

23330 NOVI KNEŽEVAC

BÁLIND ANTAL
FEKETE ALI MÁRIA
ZMAJ JOVAN JOVANOVIĆ ÁLTALÁNOS ISKOLA

23372 NOVI BEČEJ

SZEKERES ISTVÁN

24000 SUBOTICA

BAGI ETELKA
BARBULOVICS MÁRIA
Prof. BEDE BÉLA
BERÉNYI ILONKA
BERKES LÁSZLÓ
BIACSI ANTAL
BICÓ IRÉN
BÓDICS EDIT
BOTKA MÁRIA
BRINDZA KÁROLY
CZAPÁR JÓZSEF
DERÉNYI ELEMÉR
DÉVAVÁRI ZOLTÁN
DUDÁS JUDIT
RUŽA DULIĆ
GÁSPÁR IBOLYA
GAZDAG KORNÉLIA
GUBÁS ÁGOTA
HARANGOZÓ MÁRIA
HORVÁTH TERÉZ
HULLÓ GYÖRGY
KATONA JOLÁN
KÉRI IMRE
KONGÓ TIVADAR
KORHEC TAMÁS
KORHECZ ZOLTÁN
KÖZGAZDASÁGI FAKULTÁS KÖNYVTÁRA
KRISTOVAC LÁSZLÓ
LAJKÓ ZITA
LAKATOS GIZELLA
MÉSZÁROS GÉZA
MOLNÁR GÉZA
MILODANOVIĆ MARIJA
MUNKÁSEGYETEM
MUNKÁSEGYETEM, ÖNIGAZGATÓK KLUBJA
NÉPSZÍNHÁZ
POPOV ERZSÉBET
R. PÓSA RÓZSA
RÖVID JÓZSEF
SINKÓ ÉVA
SÓTI MÁRIA
STIPIĆ ĐURO
SZABÓ TERÉZ
SZÁM ATTILA
SZEKERES LÁSZLÓ
SZÓRÁD GYÖRGY
Mr. SZŐLŐSI GYULA
TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
TEREK PÉTER
TOMEK KÁROLY
TOROK SÁNDOR
TÓTH RUDOLF
TÖRÖK SÁNDOR
TANÍTÓKÉPZŐ
UJHÁZI JÓZSEF
URBÁN JÁNOS
VAJDA JÓZSEF
VÁROSI KÖNYVTÁR
VIGH ÁGOSTON

24207 OROM

KOVÁCS L. MÁRIA

24210 BAJMOK

BAJAI JÓZSEF
ÁLTALÁNOS ISKOLA

24220 CSANTAVÉR

FÖLDI TERÉZ
IVKOVITY RÓZSA
SINKOVICS RÓZSA

SZABÓ KATALIN
UTASI MAGDOLNA

24224 STARI ŽEDNIK

BALASSA JULIANNA

24300 BAČKA TOPOLA

BENCSIK ZOLTÁN
BÍRÓ ISTVÁN
BUDAI LÁSZLÓ
CSABAI KÁROLY
HARANGOZÓ MIHÁLY
INSTITÓRISZ SÁNDOR
KOSPENDA JÓZSEF
LACZKOVITS IMRE
LŐRIK ISTVÁN
MATIČNA BIBLIOTEKA
MUNKÁSEGYETEM
RAKK LAJOS
SZAKMÁNY LAJOS

24311 NJEGOŠEVO

SZŐKE ZSOLT

24312 GUNARAS

FEHÉR KÁROLY
KOCSIS MIHÁLY

24321 MALI IĐOŠ

KECSKÉS MÁRIA
LAKI LÁSZLÓ
SIPOS BÉLA
SZŐKE CECILIA

24323 FEKETICS

KOLENÁK MÁRIA

24340 STARA MORAVICA

CSUBELA FERENC
MÉSZÁROS JÓZSEF
TÓTH GIZELLA

24342 PACSÉR

BRINDZA ISTVÁN
MÁRTON JULIANNA

24351 NOVO ORAHOVO

Dr. NAGY SÁNDOR

24400 ZENTA

BAGI FERENC
BALOGH BÉLA
BENE SÁNDOR
BERTA MÁTYÁS
BOGNÁR MÁTYÁS
DOBOS JÁNOS
HARMATH RÓZSA
HATALA IRÉN
KATONA PÁL
KŐRÖSI MÁRTA
MOLNÁR LÁSZLÓ
NAGY ABONYI TIBOR
RENKÓ GYÖRGY
SINKOVICS JÁNOS
SOLTI IRÉN
Dr. SZŐCS KÁLMÁN
SZŰCS FERENC
TARAPCSIK VALÉRIA
VIGH ÁGOSTON

24406 FELSŐHEGY

DÉVITY MIHÁLY
KETTA SÁNDOR

24410 HORGOS

BORSOS GYÖRGY
Ing. ČAKLJAŠ KALMAN
HULLMAN BÉLA
KOCSIS JÓZSEF
Dr. KOVÁCS JÓZSEF
SEKÁNY JÓZSEF
SISKOVITS MIHÁLY
TÓTH ANTAL
VARGA JÁNOS

24413 PALICS

RICZ PÉTER

24416 KISPIAC

CSÁSZÁR ISTVÁN

24420 KANIZSA

ÁBEL MIKLÓS
BALÁZS PIRI LÁSZLÓ
BATA JENŐ
DOBÓ SÁNDOR
HAJDU TIBOR
LOSONC VILMOS
O.M.B. JÓZSEF ATTILA
PATÓ IMRE
POPOV ERZSÉBET

24430 ADA

DÓCI JÓZSEF
GÖDÉR ERZSÉBET
Dr. GYÜRE ISTVÁN
SZOLLÁR DEZSŐ
VAJDASÁG SZAT KOMMUNISTA SZÖVETSÉGE KÖZSÉGI BIZOTTSÁGA
VARGA SÁNDOR

24435 MOHOL

OLÁH SÁNDOR
VLASITY GIZELLA

25000 ZOMBOR

Dr. BÉKÁSSY ALBERT
POLYVÁS JÓZSEF
KALMÁR OTTILIA
SEDMINA ILDIKÓ

25210 CSONOPLYA

SLAVIC KARLO

25222 TELECSKA

Dr. JANKOVICH JÓZSEF

25230 KULA

TÓTH ISTVÁN

25245 BOGOJEVO

KALÓZI ARANKA

25262 KUPUSZINA

GUZSVÁNY MÁRIA
SILLING ISTVÁN
SIPLIKA ERZSÉBET

25270 BEZDÁN

HUBER E.
OROSZ ÁDÁM

26000 PANČEVO

JÓNA ISTVÁN
KUN SZABÓ JÚLIA
LÉKÓ MIKLÓS
NAGY SIVÓ ZOLTÁN

26214 DEBELJAČA

MÉHES LIDIA
PATÓ ESZTER

26220 KOVIN

STOJANOVIĆ EMMA

26300 VRŠAC

BODAY JÓZSEF

41001 ZÁGRÁB

MAGYAR KÉPES ÚJSÁG
MALUSEV CVETKO
SZUPÁR GÁSPÁR
TOMKA GYÖRGY

50250 OREBIĆ

DUKAY IMRE mérnök

51000 RIJEKA

MOLNÁR ENDRE

54000 ESZÉK

HORVÁTORSZÁGI
MAGYAROK SZÖVETSÉGE

54309 KNEŽEVI VINOGRADI

FARAGÓ FERENC

54327 BILJE

FERENC IMRE
Ifj. FERENC IMRE

69000 MURSKA SOBOTA

STUDIJSKA KNJIŽNICA

69220 LENDAVA

SZUNYOG SÁNDOR

81410 ANILOVGRAD

NÉMETH ISTVÁN

91000 SZKOPJE

Dr. KOVÁCSEVICS KATALIN